ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δ. Α. ΔΡΙΤΣΑ - Δ. Ν. ΜΟΣΜΙΟΥ - ΣΤΥΛ. Δ. ΠΑΠΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ

Β' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

1. Ερωτήματα σχετικά με τα μεγάλα ζητήματα της ζωής

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος αρχίζει να σκέπτεται, αρχίζει και να ερωτά. Είναι το μόνο έμψυχο ον που έχει τη δυνατότητα να ερωτά και να προσπαθεί να δώσει απαντήσεις. Το προνόμιο αυτό είναι σύμφυτο με τη λογική του και με τον όλο ψυχισμό του. Με το πρώτο μας μάθημα θα επιχειρήσουμε όλοι μαζί να αναζητήσουμε και να επισημάνουμε τα κρίσιμα ερωτήματα που σχετίζονται με τα μεγάλα ζητήματα της ύπαρξης και της ζωής. Ακόμη θα προσπαθήσουμε να διακριβώσουμε εάν ο Χριστιανισμός δίνει απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά.

α) Ρωτάμε, γιατί αναζητούμε την αλήθεια

Η διατύπωση ερωτημάτων και η αναζήτηση των σχετικών απαντήσεων είναι μια υπαρξιακή ανάγκη, που απασχολεί όλους τους ανθρώπους και δεν είναι απλά προσωπικό ζήτημα μεμονωμένων φιλοσόφων. Όσο περισσότερο αναπτύσσεται πνευματικά ο άνθρωπος, τόσο και πιο σημαντικά και πολύπλοκα ερωτήματα διατυπώνει και προσπαθεί να βρει τις πιο σωστές απαντήσεις στα μεγάλα ζητήματα που τον απασχολούν. Κοινός παρονομαστής αυτών των ερωτημάτων είναι η βαθιά πνευματική ανάγκη της γνώσης της αλήθειας **για το Θεό, τον κόσμο και τον άνθρωπο.**

Στα πλαίσια αυτής της πνευματικής προσπάθειας οι άνθρωποι σταδιακά έθεσαν τις βάσεις των επιστημών και της φιλοσοφίας. Σπουδαίοι φιλόσοφοι προσπάθησαν να δώσουν απαντήσεις στα καίρια αυτά ερωτήματα, στηριζόμενοι στην παρατήρηση, τους προβληματισμούς τους και την ανθρώπινη λογική.

Υπάρχουν όμως και μερικοί άνθρωποι, οι οποίοι αποφεύγουν να θέσουν ερωτήματα σχετικά με τα μεγάλα ζητήματα της ζωής. Είναι εκεί-

Άντριου Γουάιεθ, *Ο κόσμος της Χριστίνας* (1948).
Η βαθιά απορία που δημιουργεί στον άνθρωπο το γεγονός της ύπαρξης και το νόημά της είναι διάχυτη σ' αυτόν τον πίνακα.

νοι που είναι εγκλωβισμένοι σε προκαταλήψεις ή αδιαφορία, και άλλοι που έχουν περιορίσει τη σκοπιμότητα της ανθρώπινης ύπαρξης μόνο στα υλιστικά πλαίσια και έχουν σαν δόγμα τους το: "Φάγωμεν πίωμεν, αὔριον γάρ ἀποθνήσκομεν".

β) Υπάρχουν απαντήσεις στα μεγάλα ερωτήματα;

Πριν απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό είναι ανάγκη να αναφέρουμε τα μεγάλα ερωτήματα που απασχολούν τον άνθρωπο από τότε που εμφανίστηκε στον πλανήτη μας. Θα μπορούσαμε να τα συγκεφαλαιώσουμε στο τριπλό θεματολόγιο: **Θεολογία, Κοσμολογία, Ανθρωπολογία.**

Ξεκινώντας από το τρίτο, την *ανθρωπολογία*, εξειδικεύουμε το θεματολόγιο στα εξής επιμέρους βασικά ερωτήματα: Τι είναι ο άνθρωπος;

Ποια είναι η βαθύτερη ουσία της ανθρώπινης ύπαρξης; Από πού προέρχεται; Πού πηγαίνει; Γιατί ζει; Πώς πρέπει να ζει; Γιατί υπάρχουν στη ζωή το κακό και ο θάνατος; Παρόμοια για την *κοσμολογία* βασικά ερωτήματα είναι τα ακόλουθα: Από πού προήλθε ο κόσμος; Μήπως υπάρχει αιώνια ή έχει κάποια αρχή και τέλος; Γιατί δημιουργήθηκε και πού πορεύεται τελικά; Σχετικά με τη *θεολογία* ερωτήματα που απασχολούν τον άνθρωπο είναι: Υπάρχει Θεός; Αν υπάρχει, τι είναι, πού βρίσκεται και ποια είναι η σχέση του με τον κόσμο και τον άνθρωπο; Ποια είναι η αναγκαιότητα της θρησκείας;

Στα μεγάλα και βασανιστικά αυτά ερωτήματα δόθηκαν κατά καιρούς διάφορες απαντήσεις. Οι απαντήσεις αυτές είναι δυνατό να αναζητηθούν στα φιλοσοφικά συστήματα, στις θρησκείες, στις φυσικές και τις ανθρωπιστικές επιστήμες, στα ηθικά και κοινωνικά συστήματα. Αρκετές φορές οι απαντήσεις που δίνονταν δεν ικανοποιούσαν επαρκώς τους ανθρώπους με συνέπεια την αδιάκοπη αναζήτηση της αλήθειας.

γ) Ο Χριστιανισμός δίνει απαντήσεις στα μεγάλα ερωτήματα;

Προτού απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε τις απαντήσεις του Χριστιανισμού στα μεγάλα θέματα της Θεολογίας, της Κοσμολογίας και της Ανθρωπολογίας με βάση τις επίσημες πηγές της θρησκείας μας. Αυτό θα γίνει στα μαθήματα που ακολουθούν. Η πείρα και η ιστορία της Εκκλησίας δείχνουν ότι υπάρχουν απαντήσεις σ' όλα αυτά τα ερωτήματα, που ικανοποιούν τον άνθρωπο της κάθε εποχής.

Εσφαλμένα έχει αποδοθεί στην Εκκλησία ο λόγος "πίστευε και μη ερεύνα". Η Εκκλησία πάντοτε διακηρύττει το "πίστευε μετ' ερεύνης". Δηλαδή η έρευνα δεν απαγορεύεται, αλλά πηγαίνει παράλληλα με την πίστη. Η αποδοχή μιας άλλης εκδοχής με τη φράση "ερεύνα και πίστευε", που σημαίνει πρώτα να ερευνάς και κατόπιν να πιστεύεις, θα οδηγούσε σε αδιέξοδα, γιατί υπάρχουν περιοχές, όπου η ανθρώπινη έρευνα είναι αδύνατη, καθώς τα θέματα της πίστης υπερβαίνουν την ανθρώπινη λογική και αναφέρονται σε πραγματικότητες που είναι πέρα από τη φυσική πραγματικότητα. Η αναζήτηση της αλήθειας για το Θεό και τη διαδρομή που πρέπει να ακολουθήσει ο άνθρωπος, για να αποκτήσει νόημα η ζωή του, είναι πέρα από τις επιστημονικές έρευνες.

Ανευρίσκεται στη μελέτη των κειμένων της Αγίας Γραφής. Ο προφητικός λόγος του Ιερεμία είναι σαφής: «*Τάδε λέγει Κύριος· στῆτε ἐπί ταῖς ὁδοῖς καί ἴδετε καί ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίους καί ἴδετε ποία ἐστίν ἡ ὁδός ἡ ἀγαθή καί βαδίζετε ἐν αὐτῇ καί εὑρήσετε ἁγνισμόν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν*» (Ιερ. 6, 16). Όποιος αναζητήσει την αλήθεια με απροκατάληπτη διάθεση, βρίσκει τις απαντήσεις, όπως και ο ίδιος ο Χριστός μάς προτρέπει: «*Αἰτεῖτε, καί δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε, καί εὑρήσετε, κρούετε καί ἀνοιγήσεται ὑμῖν· πᾶς γάρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει καί ὁ ζητῶν εὑρίσκει καί τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται*» (Ματθ. 7, 7-8).

Η χριστιανική διδασκαλία για το Θεό, τον κόσμο και τον άνθρωπο έχει τη σφραγίδα της θείας εγκυρότητας και της πείρας αγίων ανθρώπων. Πρέπει εδώ να διευκρινίσουμε ότι η χριστιανική πίστη δεν εμπλέκεται σε καθαρώς επιστημονικά θέματα. Η επιστήμη είναι ελεύθερη να διεξάγει τις δικές της έρευνες, μέσα από τις οποίες αναδεικνύεται το μεγαλείο της δημιουργίας που οδηγεί στη δόξα του Δημιουργού. Αυτή είναι η αγιογραφική αντίληψη: "*καί αὐτός (ο Θεός) ἔδωκεν ἀνθρώποις ἐπιστήμην ἐνδοξάζεσθαι ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ*" (Σοφία Σειράχ 38, 6).

Η πίστη, η αποδοχή των χριστιανικών αληθειών προϋποθέτει το λογικό και την ελεύθερη θέληση του ανθρώπου. Η πίστη δεν είναι παράλογη, δεν αντιτάσσεται στο λογικό. Απλά τα θέματα της πίστης υπερβαίνουν την ανθρώπινη λογική. Αυτά προϋποθέτουν την ελευθερία και την πίστη. Επομένως, οι απαντήσεις του Χριστιανισμού στα μεγάλα ερωτήματα απαιτούν αφενός μεν την αντικειμενική και απροκατάληπτη προσέγγιση, αφετέρου δε την ελεύθερη και συνειδητή αποδοχή των απαντήσεων αυτών. Πάνω σ' αυτές μπορεί να στηριχτεί και η ρύθμιση της ζωής όσων αναζητούν το νόημα και το σκοπό της ζωής τους.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «*Τίς δ' οἶδε εἰ ζῆν τοῦθ' ὅ κέκληται θανεῖν, τό ζῆν δέ θνήσκειν ἐστί;*» *(Ποιος γνωρίζει αν αυτό που ονομάζουμε θάνατο είναι ζωή και αν η ζωή είναι θάνατος;)*.

(Ευριπίδης).

2. «προσέθηκεν αὐτοῖς ἐπιστήμην καί νόμον ζωῆς ἐκληροδότησεν αὐτοῖς» .

(Σοφ. Σειράχ 17, 11).

3. ΜΗΠΩΣ

Τι λοιπόν; της ζωής μας το σύνορο
θα το δείχνει ένα ορθό κυπαρίσσι;
Κι απ' ό,τι είδαμε, ακούσαμε, αγγίξαμε
τάφου γη θα μας έχει χωρίσει;
Ό,τι αγγίζουμε, ακούμε και βλέπουμε

Αυγοτέμπερα σε χαρτί. Χειρ Νικολάου. 1999.

τούτο μόνο ζωή μας το λέμε;
Κι αυτό τρέμουμε μήπως το χάσουμε
και χαμένο στους τάφους το κλαίμε;
Σ' ό,τι αγγίζουμε, ακούμε και βλέπουμε
της ζωής μας ο κόσμος τελειώνει;
Τίποτε άλλο; Στερνό μας απόρριμμα
το κορμί, που σκορπιέται και λυώνει;
Κάτι ανέγγιχτο, ανήκουστο, αθώρητο
μήπως κάτω απ' τους τάφους ανθίζει
κι ό,τι μέσα μας κρύβεται αγνώριστο
μήπως πέρ' απ' τον τάφο αρχίζει;
Η ψυχή, ταξιδεύτρια μέσ' τ' άπειρο,
σταλαμίδα νερού μήπως μοιάζει,
που ανεβαίνει στα νέφη απ' τα πέλαγα
κι απ' τα νέφη στους κάμπους σταλάζει;
Μήπως ό,τι θαρρούμε βασίλεμα
γλυκοχάραμ' αυγής είναι πέρα
κι αντί νά 'ρθει μια νύχτ' αξημέρωτη
ξημερώνει μι' αβράδυαστη μέρα;
Μήπως είν' η αλήθεια στο θάνατο
κι η ζωή μήπως κρύβει την πλάνη;
Ό,τι λέμε πως ζει μήπως πέθανε
κι είν' αθάνατο ό,τι έχει πεθάνει;.

(Γ. Δροσίνης)

4. Πού πηγαίνω άραγε;...
πού τάχα είναι αυτό το κάτι,
πού είναι αυτός ο κάποιος
που θα μου πει γιατί ζω, γιατί πεθαίνω;
Πού πηγαίνω;... Γιατί ζω; Γιατί πεθαίνω;
Πες μου πού πηγαίνω; Πες μου γιατί; Πες μου πού;

(Από το ροκ τραγούδι των G. Rangi και J. Rado, «Hair», μτφρ. Γ. Τσανανά).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί ο άνθρωπος αναζητεί την αλήθεια; Πού οδηγεί αυτή η προσπάθεια;
2. Ποια είναι τα μεγάλα ερωτήματα, στα οποία ο άνθρωπος αναζητεί κάποιες απαντήσεις;
3. Ο Χριστιανισμός δίνει απαντήσεις στα μεγάλα ερωτήματα; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.
4. Να μελετήσετε συνδυαστικά τα κείμενα 1 και 3 και να διατυπώσετε τα σχετικά σχόλιά σας.

Το καθημερινό μέσο πληροφόρησης ως σύμβολο της αδιάκοπης προσπάθειας για ανεύρεση απαντήσεων στα μεγάλα ερωτήματα. Αντώνη Μαλλιαράκη (Mayo), La nouvelle, 1980.

2. Το ζήτημα για το Θεό

Το πρώτο και μεγαλύτερο από τα μεγάλα ζητήματα, με τα οποία ασχοληθήκαμε στο προηγούμενο μάθημα, είναι το ζήτημα για το Θεό. Είναι γενικά αποδεκτό ότι δεν υπάρχει άνθρωπος μέχρι σήμερα που να μην έχει θέσει στον εαυτό του το ερώτημα αυτό. Είναι φανερό ότι βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τα άλλα δύο βασικά ερωτήματα που σχετίζονται με τον κόσμο και τον άνθρωπο. Ας επιχειρήσουμε, λοιπόν, σήμερα να αιτιολογήσουμε την ενασχόλησή μας με αυτό το ερώτημα, να επισημάνουμε τις σπουδαιότερες αντιλήψεις για το Θεό και να συζητήσουμε για τις λεγόμενες ενδείξεις για την ύπαρξή του.

α) Η αναζήτηση του Θεού

Η διαπίστωση του Αριστοτέλη *«πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει»* (Όλοι οι άνθρωποι από τη φύση τους επιθυμούν να γνωρίζουν). (Μετά τα φυσικά Α΄ 980α) έχει επικυρωθεί από την πανανθρώπινη πείρα. Στα πλαίσια αυτής της έμφυτης επιθυμίας να γνωρίσουμε την αλήθεια εντάσσεται και η τάση για αναζήτηση του Θεού. Από τη φύση του ο άνθρωπος έχει αυτήν τη θεμελιώδη ροπή και αυτήν την επιθυμία περιγράφει ο ιερός Αυγουστίνος, όταν γράφει: «ανήσυχη, ω Θεέ, είναι η ψυχή μου μέχρι να αναπαυθεί σε Σένα, που με έπλασες» (*Εξομολογήσεις*). Εξάλλου, κατά μία ψυχολογική ερμηνεία, η ύπαρξη έμφυτων τάσεων, ορμών και αναγκών στον άνθρωπο δικαιολογείται μόνο εφόσον υπάρχουν οι αντίστοιχες πραγματικότητες που τις ικανοποιούν. Έτσι και η έμφυτη ορμή προς αναζήτηση του Θεού, που εκδηλώνεται ως θρησκευτικότητα, σημαίνει ότι υπάρχει η αντίστοιχη πραγματικότητα που ικανοποιεί αυτήν την έμφυτη τάση. Ο Απ. Παύλος αναφερόμενος σ' αυτήν την αναζήτηση, όταν απευθυνόταν προς τους Αθηναίους, πρόβαλε τη σχετική γνώμη των αρχαίων Ελλήνων ποιητών λέγοντας: *«ζητεῖν τόν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτόν καί εὕροιεν καί γε οὐ μακράν ἀπό ἑνός ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρ-*

χοντα. Ἐν αὐτῷ γάρ ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ἡμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι· τοῦ γάρ καί γένος ἐσμέν» (θέλησε να ζητούν τον Κύριο και να προσπαθούν να τον βρουν ψηλαφώντας στο σκοτάδι, αν και δεν είναι μακριά από τον καθένα μας. Γιατί μέσα σ' αυτόν ζούμε και κινούμαστε και υπάρχουμε, όπως λένε και μερικοί απ' τους δικούς σας ποιητές: Δική του γενιά είμαστε) (Πρ. 17, 27-28). Η γνώση του Θεού βέβαια, η αληθινή και πλήρης θεογνωσία, είναι αδύνατη, όπως επιγραμματικά διατυπώνει αυτήν την άποψη ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός: *«Ἄπειρον τό θεῖον καί ἀκατάληπτον καί τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν ἡ ἀπειρία καί ἀκαταληψία»* (Έκθεσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως). Όπως θα δούμε όμως στο άλλο μάθημα έχουμε τη δυνατότητα της μερικής γνώσης του Θεού.

Η αναζήτηση όμως και η προσέγγιση του Θεού προϋποθέτει την υπέρβαση των φραγμών που θέτει ο ανθρώπινος εγωισμός καθώς και την κάθαρση της ψυχής από τα πάθη. Τότε αρχίζει να υλοποιείται αυτή η αναζήτηση. Τότε η έντονη επιθυμία της επικοινωνίας και της συνάντησης ανθρώπου και Θεού επιτυγχάνεται στις ανώτερες πνευματικές σφαίρες της γνήσιας θρησκευτικότητας, της προσευχής, της λατρείας. Είναι μια αναγκαιότητα του υγιούς ανθρώπου η δυνατότητα και ο έντονος πόθος της αλληλογνωριμίας και της αγαπητικής σχέσης με το Θεό. Στην ορθόδοξη θεολογία και πνευματικότητα η ανθρώπινη αναζήτηση συναντά τη θεία αποκάλυψη *«ἐν Χριστῷ»*. Από το σημείο αυτό αρχίζει η λυτρωτική για τον άνθρωπο συνάντηση με το Θεό, η οποία μπορεί να τον οδηγήσει στον τελικό σκοπό της, τη βασιλεία του Θεού.

β) Οι αντιλήψεις για το Θεό

Η Θρησκειολογία έχει καταλήξει στην άποψη ότι όλοι σχεδόν οι άνθρωποι πίστευαν και πιστεύουν σε κάποιο Θεό. Υπάρχουν όμως και άλλοι που δεν πιστεύουν ή αδιαφορούν και άλλοι που αμφισβητούν την ύπαρξη του Θεού. Επίσης, υπάρχουν και μερικοί που αμφιβάλλουν ή αμφιταλαντεύονται σε θέματα πίστης. Στη διαδρομή της ανθρώπινης ιστορίας συναντάμε όλους αυτούς τους τύπους ανθρώπων. Ο καθένας δίνει τη δική του απάντηση στο ερώτημα για το Θεό. Αν θέλαμε να αναφέρουμε τις πιο γνωστές αντιλήψεις για το Θεό, θα τονίζαμε από την αρχή ότι πολλές από αυτές είναι απαράδεκτες, ελλιπείς και ανεπαρ-

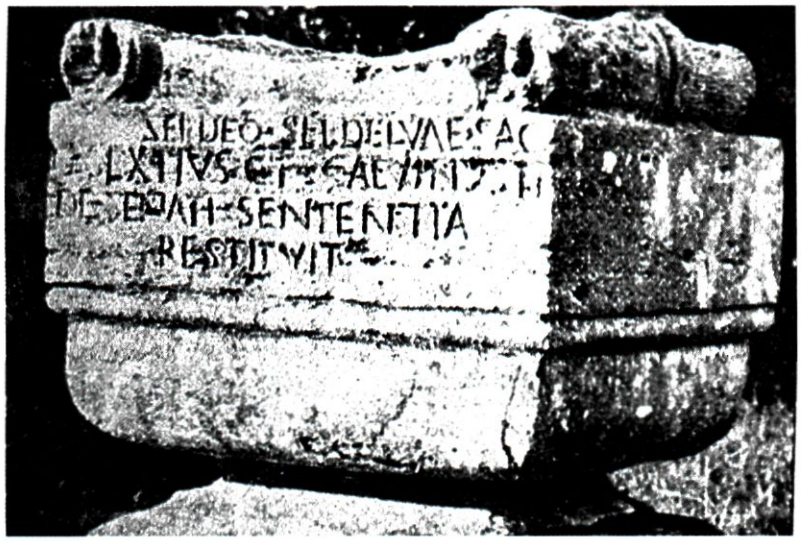

Ρωμαϊκός βωμός, αφιερωμένος στον «άγνωστο θεό».

κείς. Πηγές τους είναι η άγνοια, ο φόβος, η ιδεολογική προκατάληψη, ο εγωισμός και η σκοπιμότητα. Σημειώνουμε τις πιο γνωστές αντιλήψεις:

1. **Ο Θεός είναι μια ανώτερη δύναμη, το ύψιστο ον.** Είναι μια απρόσωπη θεϊκή υπόσταση χωρίς καμιά σχέση με τον κόσμο και τον άνθρωπο.
2. **Ο δυνατός και φοβερός Θεός.** Απέναντι στην παντοδύναμη εξουσία του οι άνθρωποι νιώθουν εντελώς αδύναμοι, γι' αυτό τον φοβούνται και για να τον εξευμενίσουν, τον προσκυνούν.
3. **Ο τιμωρός Θεός**, ο οποίος απαιτεί την τήρηση του θελήματός του, διαφορετικά εκδηλώνει τη δικαιοσύνη του με κάποια σκληρότητα, η οποία φτάνει μέχρι την παραδειγματική τιμωρία των ενόχων και στην εκδίκηση για τους παραβάτες των νόμων του.
4. **Ο σύμμαχος και συμπαραστάτης** των ανθρώπων. Τον επικαλούνται οι άνθρωποι αποκλειστικά και μόνο όταν κινδυνεύουν ή έχουν ανάγκη τη συμπαράστασή του.
5. **Ο Θεός της εξουσίας και της τάξης.** Τον χρησιμοποιούν κυρίως τα απολυταρχικά και δικτατορικά καθεστώτα, γιατί θεωρούν ότι έχει «συνεργάτες» του μόνο τους ισχυρούς εξουσιαστές των συνανθρώπων τους.
6. **Ο Θεός που αμείβει και ανταποδίδει** με την προστασία του εκείνους που τον επικαλούνται με διάφορες λατρευτικές εκδηλώσεις και τάματα.

7. **Ο «τελετάρχης» Θεός,** που τον καλούν οι άνθρωποι μόνο σε σημαντικές στιγμές της ζωής τους (γέννηση - βάφτιση - γάμος - κηδεία κ.ά.).
8. **Ο Θεός των πανθεϊστών,** που ταυτίζουν Θεό και κόσμο.
9. **Ο Θεός των αγνωστικιστών,** οι οποίοι αρνούνται τη δυνατότητα απάντησης στο ερώτημα για την ύπαρξη ή ανυπαρξία του Θεού.

Είναι ευνόητο ότι ο Θεός που πιστεύουν οι χριστιανοί δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με τις παραπάνω αντιλήψεις.

γ) Η ύπαρξη του Θεού και οι σχετικές ενδείξεις[1]

Το ερώτημα για το Θεό επιμερίζεται στα υποερωτήματα της ύπαρξης, της ουσίας και της παρουσίας του στον κόσμο και στην ιστορία.

---

1. Οι ενδείξεις που χρησιμοποιήθηκαν για την ύπαρξη του Θεού σε διάφορες εποχές στο χώρο της απολογητικής, κατ' επίδραση της Δυτικής Θεολογίας, είναι οι εξής:

1. **Κοσμολογική.** Σύμφωνα με το νόμο της αιτιότητας κάθε αποτέλεσμα προϋποθέτει την αιτία του. Είναι λογική και φυσική αρχή: καθετί που γίνεται και κινείται, γίνεται και κινείται από κάποιο **άλλο**. Και ο κόσμος δεν έγινε μόνος του ή τυχαία· προϋποθέτει το δημιουργό του, δηλαδή το Θεό, που αποκαλύπτεται στον άνθρωπο μέσα από τη δημιουργία (φυσική αποκάλυψη του Θεού). Κατά τον Πλάτωνα είναι το «Όντως Ον» η πρώτη αιτία του παντός, ενώ κατά τον Αριστοτέλη είναι το «πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον».
2. **Τελολογική** (από τη λέξη τέλος = σκοπός). Η τάξη, η αρμονία και η σκοπιμότητα που παρατηρούνται στο σύμπαν, προϋποθέτουν την ύπαρξη της σοφίας του δημιουργού Θεού, ο οποίος τα *«πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησε»* (Ψαλμ. 103, 24).
3. **Ηθική.** Εισηγητής της είναι ο γερμανός φιλόσοφος Εμμ. Καντ (1724-1804), ο οποίος θεωρεί ότι ο Θεός είναι πηγή και αιτία της ηθικής τάξης και του ηθικού νόμου, που είναι έμφυτος σε κάθε άνθρωπο. Στη ζωή αυτή παρατηρείται αναντιστοιχία αρετής και ευδαιμονίας με συνέπεια τη διασάλευση της ηθικής τάξης. Η συνείδηση του ανθρώπου όμως απαιτεί την αποκατάσταση του δικαίου σε μια άλλη ζωή. Επομένως, υπάρχει Θεός ως νομοθέτης και φρουρός της ηθικής αυτής τάξης.
4. **Ιστορική - θρησκειολογική.** Η καθολικότητα του θρησκευτικού φαινομένου, το οποίο επικυρώνεται από την παγκόσμια ιστορία των θρησκειών και του πολιτισμού, η έμφυτη ορμή του ανθρώπου προς το Θεό μαρτυρεί την ύπαρξη του Θεού, που εμφύτεψε στην ψυχή του ανθρώπου την τάση αυτή.
5. **Ψυχολογική.** Η ροπή της ανθρώπινης ύπαρξης προς το απόλυτο προϋποθέτει την ύπαρξη μιας απόλυτης αρχής, δηλαδή το Θεό. Το ανικανοποίητο της ανθρώπινης ψυχής και η καθολικότητα του θρησκευτικού βιώματος συνηγορούν υπέρ αυτής.
6. **Φιλοσοφική - αξιολογική.** Οι ιδρυτές των μεγάλων φιλοσοφικών συστημάτων δέχονται την ύπαρξη μιας ύψιστης και αυτοαίτιας πνευματικής αρχής, θεωρώντας το Θεό ως την υπέρτατη αξία και πηγή όλων των αξιών.

Είναι δεδομένο ότι η επιστήμη δεν έχει τη δυνατότητα να αποδείξει την ύπαρξη ή την ανυπαρξία του Θεού αφού δεν έχει τέτοιους στόχους. Το ζήτημα για το Θεό εντάσσεται κυρίως στο χώρο της προσωπικής βιωματικής εμπειρίας. Εξάλλου η ανυπαρξία αποδείξεων για την ύπαρξη και τον ορισμό του Θεού δεν αποτελεί απόδειξη της ανυπαρξίας του. Στα πλαίσια των παραπάνω σκέψεων εντάσσονται και οι λεγόμενες ενδείξεις για την ύπαρξη του Θεού (βλ. υποσημείωση). Αυτές βέβαια δεν έχουν το κύρος των αποδείξεων των φυσικών επιστημών, αλλά είναι φιλοσοφικά επιχειρήματα και λογικές ενδείξεις. Αν και ο πιστός, που έχει την προσωπική βιωματική εμπειρία της θείας παρουσίας, δεν τις έχει ανάγκη, οι ενδείξεις αυτές στηρίζουν τους αμφιταλαντευόμενους και τους δύσπιστους.

Η αναζήτηση, λοιπόν, του Θεού ως υπαρξιακή ανάγκη του ανθρώπου, βρίσκεται σε άμεση αντιστοιχία προς την ύπαρξή του, για την οποία ο πιστός χριστιανός έχει απόλυτη βεβαιότητα. Αυτή η βεβαιότητα ονομάζεται **πίστη,** από την οποία αντλεί δύναμη και αισιοδοξία για τον αγώνα της ζωής.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Πᾶς γάρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος, ὁ δέ τά πάντα κατασκευάσας Θεός»..*

(Εβρ. 3, 4).

2. *«Ἔστι γάρ καί διά τῆς ἐμφαινομένης τῷ παντί σοφίας τόν ἐν σοφίᾳ πάντα πεποιηκότα στοχαστικῶς ἰδεῖν. Καθάπερ καί ἐπί τῶν ἀνθρωπίνων δημιουργημάτων ὁρᾶται τρόπον τινά τῇ διανοίᾳ ὁ δημιουργός τοῦ προκειμένου κατασκευάσματος, τήν τέχνην τῷ ἔργῳ ἐναποθέμενος. Ὁρᾶται δέ οὐχ ἡ φύσις τοῦ τεχνητεύσαντος, ἀλλά μόνον ἡ τεχνική ἐπιστήμη, ἥν ὁ τεχνίτης τῇ κατασκευῇ ἐναπέθετο. Οὕτω καί πρός τόν ἐν τῇ κτίσει βλέποντες κόσμον ἔννοιαν οὐ τῆς οὐσίας, ἀλλά τῆς σοφίας τοῦ κατά πάντα σοφῶς πεποιηκότος ἀνατυπούμεθα».*

(Γρηγόριος Νύσσης, 6ος λόγος εις τους Μακαρισμούς, Ε.Π. 44, 1268).

Μπορούμε δηλαδή να δούμε, ύστερα από βαθιά σκέψη, αυτόν που με σοφία έχει δημιουργήσει τα πάντα μέσα από τη σοφία που είναι ολοφάνερη στο σύμπαν. Όπως ακριβώς και στα ανθρώπινα δημιουργήματα είναι ορατός κατά κάποιο τρόπο με τη διάνοια ο δημιουργός του προκείμενου κατασκευάσματος, ο οποίος έβαλε την τέχνη μέσα στο έργο του. Φαίνεται δε όχι η φύση του κατασκευαστή (καλλιτέχνη), αλλά μόνο η γνώση της τεχνικής την οποία ο τεχνίτης έβαλε μέσα στο κατασκεύασμά του, δηλαδή στο έργο του. Έτσι, λοιπόν, βλέποντας την ωραιότητα της δημιουργίας, σχηματίζουμε την ιδέα όχι της ουσίας αλλά της σοφίας εκείνου που με την πανσοφία του δημιούργησε τα πάντα.

3. «Και ποιος είν' ο Θεός μου;...
Ρώτησα τη γη κι αυτή μου είπε:
«Δεν είμαι εγώ Θεός»
Κι όλα που είναι πάνω της
το ίδιο μ' ομολόγησαν.
Ρώτησα τη θάλασσα με τα βάθη της
κι όλα τα ζωντανά
που μέσα της κινούνται
και πήρα την απάντηση:
«Θεός σου εμείς δεν είμαστε·
ψάξε ψηλά πιο πάνω από μας»...
Κι εγώ είπα σ' όλα τα πράγματα
που είναι γύρω μου παντού:
«Πέστε μου λοιπόν κάτι για το Θεό μου,
μιας κι εσείς δεν είσαστε αυτός·
ελάτε, πέστε μου κάτι γι' Αυτόν».
Κι αυτά ύψωσαν μια κραυγή
κι είπαν με δυνατή φωνή:
«Αυτός μας δημιούργησε»!
Η ερώτησή μου ήταν η σκέψη μου
η απάντησή τους ήταν η ομορφιά τους».

(Άγιος Αυγουστίνος, Εξομολογήσεις, Χ, 6· μτφρ. Γ. Τσανανά)

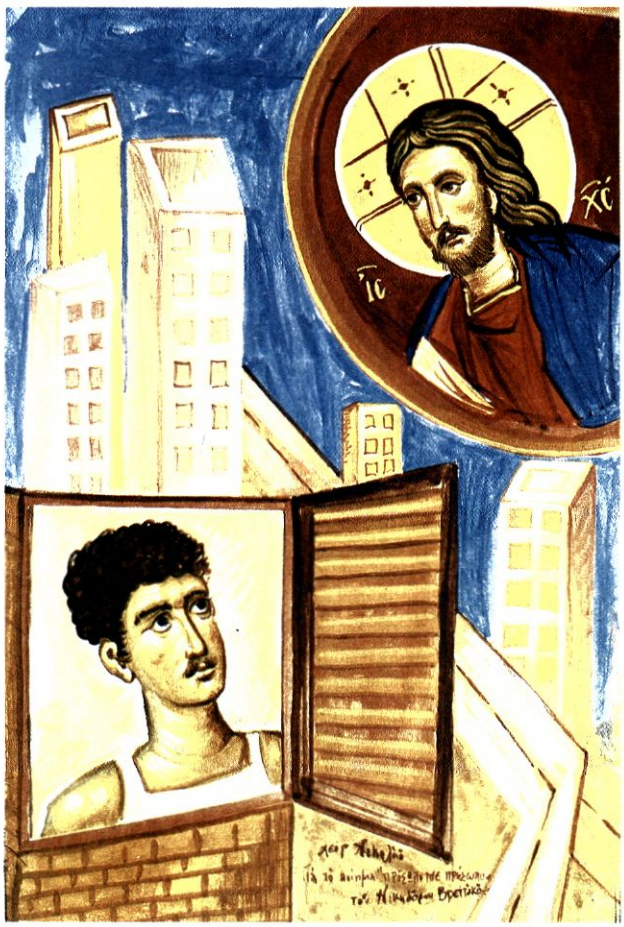

4. ***ΠΡΟΣΩΠΟ ΜΕ ΠΡΟΣΩΠΟ***

Βλεπόμαστε πρόσωπο με πρόσωπο,
Κύριε· τόσο είσαι κοντά μου.
Όταν ανοίγω το παράθυρο όποια
ώρα κι αν είναι, βλεπόμαστε.
Έχω τα μάτια μου κι έχεις κι εσύ
όλου του γύρω μας κόσμου
τα μάτια. Τα λουλούδια με βλέπουν.
Κάθε που αγκαλιάζω έναν
άνθρωπο, Κύριε, θαρρώ
πως κρεμιέμαι από το λαιμό σου.

(Νικηφόρος Βρεττάκος, Ηλιακός λύχνος, 1984)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια η σχέση του τίτλου του μαθήματος με τον τίτλο του βιβλίου;
2. Πώς κρίνετε την αναζήτηση του Θεού από τον άνθρωπο;
3. Να δικαιολογήσετε την απόρριψη των διάφορων αντιλήψεων για το Θεό.
4. Ποια είναι η βαθύτερη σημασία του υπ' αριθμ. 4 κειμένου;

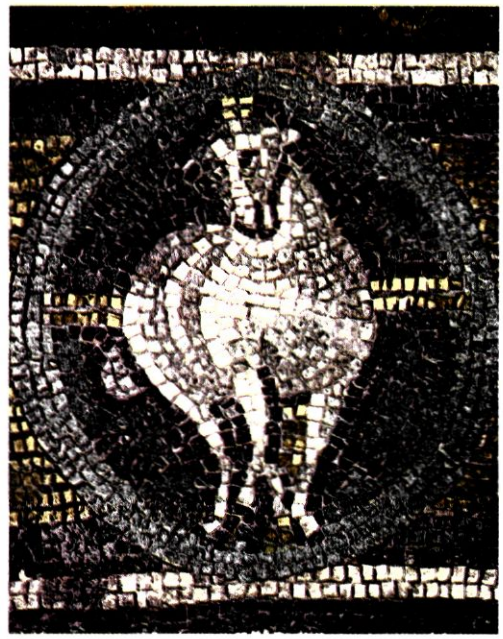

3. Θρησκεία: ένα πανανθρώπινο φαινόμενο

Στο μάθημα αυτό θα ασχοληθούμε με το μεγάλο και σημαντικό θέμα της Θρησκείας. Η λέξη «Θρησκεία*» έχει δύο όψεις· εκείνη της θρησκείας γενικά, στην οποία αναφερόμαστε συνήθως με τη φράση, «το φαινόμενο της θρησκείας» και εκείνη των επιμέρους συγκεκριμένων θρησκειών. Θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε κάποια θέματα που αφορούν τη θρησκεία γενικά, όπως την έννοια, τις πηγές και την καθολικότητά της με σκοπό να δείξουμε την ύπαρξη και την αναγκαιότητά της στη ζωή όλων των ανθρώπων.

α) Έννοια της θρησκείας

Με το πολυδιάστατο και πανανθρώπινο φαινόμενο της θρησκείας ασχολείται η Θρησκειολογία*, η οποία έχει ως αντικείμενο την επιστημονική έρευνα και των δύο όψεών της, δηλαδή την έρευνα τόσο της θρησκείας γενικά, όσο και των επιμέρους θρησκειών του κόσμου ειδικά. Στην έρευνα της θρησκείας γενικά ανήκει το έργο του προσδιορισμού της έννοιάς της, δηλαδή τι είναι θρησκεία. Όμως, αν και έχουν γίνει πολλές προσπάθειες προς αυτήν την κατεύθυνση, έχει αποδειχθεί ότι ένας ορισμός της θρησκείας γενικά αποδεκτός δεν είναι εύκολο να δοθεί. Αυτό συμβαίνει διότι το κεντρικό αντικείμενο της θρησκείας:

I. εμφανίζει μια εξαιρετική πολυμορφία: Το αντικείμενο αυτό υπάρχει τόσο στον ενικό (π.χ. Θεός, Μπράχμαν) όσο και στον πληθυντικό (π.χ. θεοί, πνεύματα, πρόγονοι), τόσο ως απρόσωπο όσο και προσωπικό· ακόμη υπάρχει τόσο ως αρσενικό ή θηλυκό, όσο και ως ουδέτερο (π.χ. φετίχ), τόσο ως υπερβατικό όσο και ως εγκόσμιο. Επειδή αδυνατούν να συμπεριλάβουν όλες αυτές τις μορφές οι ορισμοί που δίνονται στη θρησκεία συμπεριλαμβάνουν συνήθως κάποιες ή και μόνο μία από αυτές, αποκλείοντας έτσι τις άλλες·

2. δεν προσδιορίζεται ως προς την ουσία του από κάποιο ορισμό: αν προσπαθήσουμε να βρούμε αυτήν την ουσία εντοπίζοντας το κοινό στοιχείο όλων των παραπάνω μορφών και αν αυτό το κοινό στοιχείο είναι το «θείο» ή η «θεότητα», είναι αδύνατο να προσδιορίσουμε τι είναι «θεότητα». Συχνά η «θεότητα» αποδίδεται από τους θρησκειολόγους με τις λέξεις «απολυτότητα» ή «ιερότητα». Τότε το αντικείμενο της θρησκείας γενικά ονομάζεται το «απόλυτο» ή το «ιερό». Όμως, αν και αόριστα αισθανόμαστε τι θέλουν να πουν αυτές οι λέξεις, είναι αδύνατο να ορίσουμε ακριβώς το νόημά τους. Έτσι, οι ορισμοί του απόλυτου ή του ιερού περιγράφουν, κατά κανόνα, όχι τι είναι το ίδιο το απόλυτο ή το ιερό, αλλά τους διάφορους τρόπους με τους οποίους εμείς το αντιλαμβανόμαστε, π.χ. ως μια δύναμη, όπως στον ορισμό «ο Θεός είναι μια ανώτερη δύναμη» ή ως κάτι που υπερβαίνει τον κόσμο και είναι συνεπώς «υπερφυσικό». Παράδειγμα ορισμού της θρησκείας, μέσα από έναν τέτοιο ορισμό του απόλυτου, μπορεί να είναι το εξής: «θρησκεία είναι η πίστη στην οποία καταλήγει ο άνθρωπος με τη βοήθεια της νόησης, της αίσθησης, της επιθυμίας, της πράξης για την ύπαρξη υπερφυσικών, προσωπικών ή απρόσωπων δυνάμεων, από τις οποίες αισθάνεται ότι εξαρτάται και τις οποίες επιδιώκει να εξευμενίσει» (Χέλμουτ ντε Γκλάζεναπ, Οι πέντε μεγάλες θρησκείες, Αθήνα χ.χ., μτφρ. Ν. Βρεττάκου, σ. ΙΙ). Θρησκειολόγοι, όπως ο Ρούντολφ Όττο (1869 -1939), έδειξαν ότι το απόλυτο μπορεί μόνο να βιωθεί και όχι να οριστεί. Στην Καινή Διαθήκη υπάρχει ένας περιεκτικός ορισμός της θρησκείας, η οποία συγκεφαλαιώνεται στην αγάπη προς τους πάσχοντες συνανθρώπους μας και στην ενάρετη ζωή (Ιακώβου Ι, 26 - 27· βλ. Κείμενο Ι).

β. Πηγές της θρησκείας

Ποιες είναι οι *πηγές* της θρησκείας; Στο ερώτημα αυτό έχουν δοθεί δύο ειδών απαντήσεις:

Ι. εκείνες που προσπαθούν να βρουν την πηγή της θρησκείας στο μακρινό παρελθόν του ανθρώπου. Αυτές περιγράφουν, κατά κανόνα, τις συνθήκες μέσα από τις οποίες γεννήθηκε η πρώτη μορφή της θρησκείας, η οποία στη συνέχεια εξελίχθηκε στις υπόλοιπες. Πολ-

Η θρησκεία συνοδεύει τον άνθρωπο από την αυγή της ιστορίας του: το μεγαλιθικό μνημείο του Στόουχετζ, που υπήρξε, κατά πάσα πιθανότητα ναός του ήλιου.

λές τέτοιες απαντήσεις είχαν δοθεί στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα σε συνάρτηση με την εξελικτική θεωρία. Ουσιαστικά έπαψαν να υπάρχουν από τη στιγμή που συνειδητοποιήθηκε ότι ακόμα κι αν υπήρξε μια πρώτη θρησκεία, αυτή κείται στα άγνωστα ακόμα βάθη της ανθρώπινης προϊστορίας. Οι πληροφορίες που συνοδεύουν τα αρχαιότερα μέχρι τώρα υπολείμματα της ζωής του προλιθικού ανθρώπου είναι μηδαμινές και δεν επιτρέπουν τη συναγωγή σχετικών συμπερασμάτων. Φαίνεται, όμως, ότι η θρησκεία συνοδεύει τον άνθρωπο από την αυγή της ιστορίας του και ότι η εμφάνισή της αρχίζει μαζί του.

2. εκείνες που προσπαθούν να βρουν την πηγή της θρησκείας μέσα στην ίδια την ανθρώπινη φύση. Τέτοιες απαντήσεις είναι οι φιλο-

σοφικές (όπως του Πλάτωνα κ.ά.), οι κοινωνιολογικές (όπως του Ντυρκαίμ, 1858 -1917), οι ψυχολογικές (όπως του Σ. Φρόυντ, 1856 - 1939· του Α. Άντλερ, 1870 - 1937· του Κ. Jung, 1875 - 1961· του Ε. Φρομ, 1900 - 1980). Ο Κ. Jung θεωρεί ότι το αρχέτυπο* «Θεός» κατέχει κεντρική θέση στην ανθρώπινη ψυχική ζωή και αποτελεί το θεμέλιο του θρησκευτικού βιώματος.

Συχνά θεωρείται ότι πηγή της θρησκείας υπήρξε ή είναι η άγνοια των ανθρώπων, οι οποίοι θεοποίησαν όσα δεν μπορούσαν να γνωρίσουν ή ο φόβος τους ενώπιον του αγνώστου. Όμως οι θεωρίες αυτές δεν μπορούν να εξηγήσουν την ύπαρξη στον άνθρωπο της δίψας για το απόλυτο, η οποία υπάρχει καθεαυτή και άσχετα από καταστάσεις φόβου ή άγνοιας. Μπορούμε να πούμε ότι βασική πηγή της θρησκείας είναι η έμφυτη τάση του ανθρώπου προς το απόλυτο. Στα πλαίσια της πίστης μας ότι το απόλυτο είναι ο Θεός, μπορούμε να πούμε ότι η θρησκεία πηγάζει από την ανάγκη του ανθρώπου να επικοινωνεί με το μεγάλο συγγενή του, το Θεό, ο οποίος εμφύτεψε στην ψυχή του την ανάγκη της αναζήτησής του.

γ) Η καθολικότητα του θρησκευτικού φαινομένου

Εφόσον η θρησκευτικότητα είναι έμφυτη, συνάγεται ότι η θρησκεία είναι πανανθρώπινο φαινόμενο. Αυτό διαπιστώνεται από την ιστορία του πολιτισμού, τη Θρησκειολογία, την Ψυχολογία, την Κοινωνιολογία. Δεν υπήρξε λαός οπουδήποτε στη γη που να μην είχε κάποια μορφή θρησκείας (βλ. Κείμενο 2). Οι ιεραπόστολοι και οι περιηγητές που έζησαν κοντά στους λεγόμενους πρωτόγονους λαούς διαπίστωσαν τη βαθιά θρησκευτικότητά τους. Σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις μέσα από τις πολυθεϊστικές εκδηλώσεις τους διέκριναν μονοθεϊστικές τάσεις.

Ο άνθρωπος είναι ον θρησκευτικό (homo religiosus). Η θρησκεία ως πανανθρώπινο φαινόμενο διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στην πνευματική ζωή των ανθρώπων, αλλά συγχρόνως επηρεάζει βαθιά την ουσία και τις εκφάνσεις του πολιτισμού των λαών. Το θρησκευτικό βίωμα χαρακτηρίζεται από το βάθος και την ένταση. Σ' αυτό συμμετέχει όλος ο ψυχισμός του ανθρώπου ως νόηση, συναίσθημα και βούληση. Επηρεάζει βαθιά την προσωπικότητα του πιστού και τη διαμορφώνει ανάλο-

γα με το είδος του απολύτου, στο οποίο αναφέρεται. Όταν το θρησκευτικό βίωμα συνίσταται από την άμεση, προσωπική και λυτρωτική βίωση της παρουσίας του Θεού, αποτελεί την πιο καθαρή και πιο ουσιαστική πτυχή της ζωής του ανθρώπου. Τότε το θρησκευτικό βίωμα είναι βίωμα του απολύτου, του προσωπικού και τελειότατου θείου όντος. Σύμφωνα με το θρησκειολόγο Ρούντολφ Ότο «το βίωμα του ιερού, του αγίου» έχει δύο χαρακτηριστικά: «βιώνεται ως μυστήριο φοβερό, (mysterium tremendum), το οποίο δημιουργεί το δέος, την κατάνυξη, την επίγνωση της μηδαμινότητας και της απόστασης ανθρώπου και Θεού. Βιώνεται όμως και ως μυστήριο σαγηνευτικό (mysterium fascinosum), γεμάτο από αγάπη, γαλήνη και μακαριότητα. Έτσι, η απόσταση ανθρώπου και Θεού ελαττώνεται και κυριαρχούν συναισθήματα οικειότητας, εμπιστοσύνης και αγάπης και ψυχοσωματική ισορροπία. Στην πρώτη φάση το Άγιο απωθεί, ενώ στη δεύτερη έλκει την ψυχή».

δ) Σκοπός και αναγκαιότητα της θρησκείας

Από όσα μέχρι τώρα αναφέραμε, γίνεται φανερό ότι ο σκοπός της θρησκείας σχετίζεται άμεσα με την όλη υπόσταση του ανθρώπου· είναι πάντα η επίτευξη κάποιου είδους σχέσης με ό,τι κάθε θρησκεία θεωρεί ως απόλυτο και η απαλλαγή από το σχετικό, δηλαδή από το πολύμορφο κακό (βλ. και Δ.Ε. 39). Κύριο μέλημα κάθε θρησκείας είναι να προσφέρει στον πιστό τα μέσα εκείνα που θα τα αξιοποιήσει για την επιτυχία αυτού του διπλού σκοπού. Η λύτρωση, την οποία υπόσχεται κάθε θρησκεία, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το τι αυτή θεωρεί ως απόλυτο και τι ως σχετικό και με το σκοπό που ορίζει για την ανθρώπινη ύπαρξη. Έτσι υπάρχουν διάφορες μορφές λύτρωσης, όπως η αποκατάσταση της επικοινωνίας με το Θεό, η ευτυχία στην παρούσα ζωή με την απόκτηση εγκόσμιων αγαθών, η εξασφάλιση μελλοντικών αγαθών σε μια μεταθανάτια ζωή, η τελική απαλλαγή συνόλου του κόσμου από το κακό. Όλες αυτές οι έννοιες λύτρωσης, που συχνά συνυπάρχουν, θεωρούνται από τις θρησκείες ως ολοκλήρωση της ανθρώπινης ύπαρξης και επίτευξη του τελικού σκοπού της.

Ιδιαίτερα στη χριστιανική πίστη ο σκοπός περιλαμβάνει την μέσω του Χριστού ανάκτηση της αρμονίας σχέσεων του πιστού με το Θεό, με

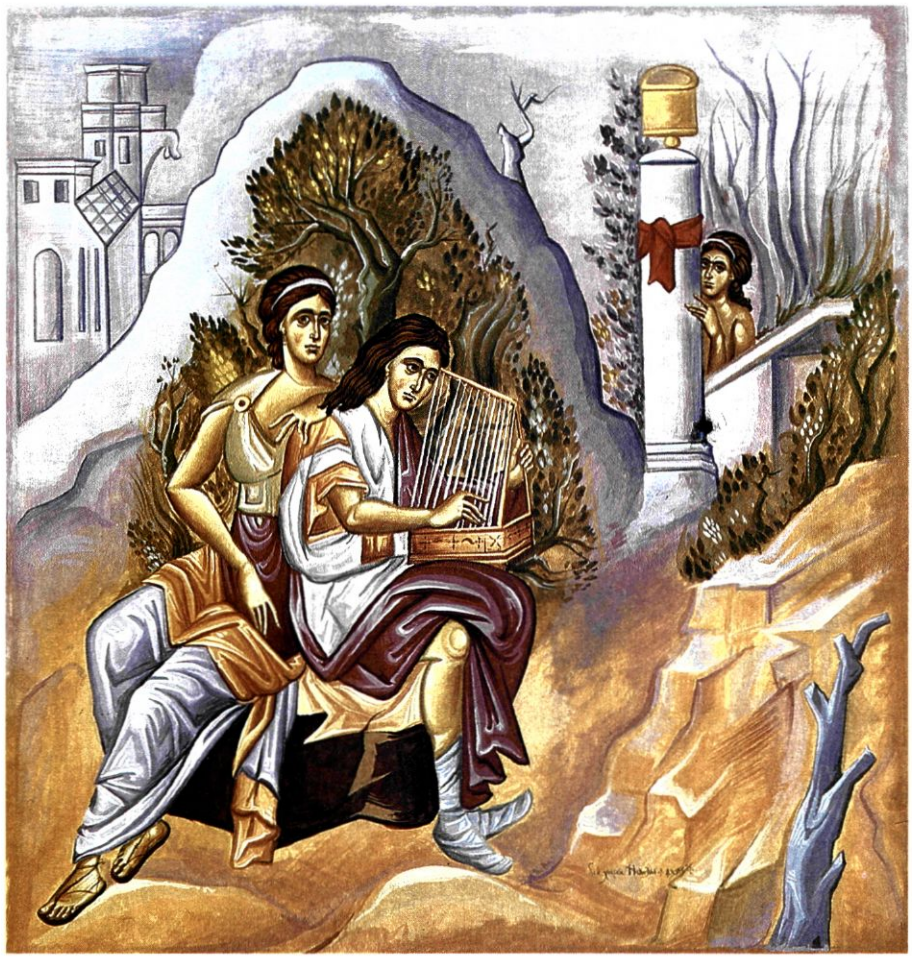

Έργο Νικολάου Χούτου.

τον κόσμο, με το συνάνθρωπο, με τον εαυτό του μέσα στα πλαίσια της ελευθερίας και της αγάπης. Έσχατος σκοπός είναι η Βασιλεία του Θεού, δηλαδή ένας κόσμος που θα έχει ανακτήσει συνολικά την κοινωνία με το Θεό και ταυτόχρονα θα έχει απαλλαγεί από το κακό και την κύρια συνέπειά του, τη φθορά και το θάνατο. Η Βασιλεία αυτή αναμένεται στα έσχατα, δηλαδή στο τέλος της ιστορίας· την εγκαινιάζει όμως ο Χριστός και για την έλευσή της συνεργάζεται και ο άνθρωπος.

Από όλα τα παραπάνω συμπεραίνουμε την αναγκαιότητα της θρησκείας. Η παγκόσμια ιστορία του πολιτισμού και οι λεγόμενες ανθρωπιστικές επιστήμες συγκλίνουν στις επόμενες θέσεις για τη θρησκεία, η οποία:

- Είναι πρωταρχικό στοιχείο του πολιτισμού και συμβάλλει ουσιαστικά στην ανάπτυξη όλων των πτυχών του.
- Είναι το επίκεντρο της ανθρώπινης ύπαρξης, στην οποία δίνει νόημα, περιεχόμενο και σκοπό.
- Απαντά στα μεγάλα και κρίσιμα ερωτήματα που απασχολούν πάντοτε τον άνθρωπο και ικανοποιεί τις υψηλότερες και βαθύτερες ανάγκες του.
- Τον προσανατολίζει στην επικοινωνία του με το τελικό αντικείμενο της επιθυμίας του, το απόλυτο.
- Καθοδηγεί και χειραγωγεί τον άνθρωπο σε άμεση και προσωπική σχέση με την πηγή της ζωής και της μακαριότητας, το Θεό.
- Τελικά η θρησκεία ισούται με την ελεύθερη και υπεύθυνη απάντηση του ανθρώπου στην πρόσκληση του Θεού για λύτρωση.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Εἰ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν μή χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία. Θρησκεία καθαρά καί ἀμίαντος παρά τῷ Θεῷ καί πατρί αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανούς καί χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτόν τηρεῖν ἀπό τοῦ κόσμου»*.

(Ιακ. 1, 26-27).

Αν κάποιος από σας νομίζει ότι θρησκεύει, αλλά δε βάζει χαλινάρι στη γλώσσα του, αυτός εξαπατάει τον εαυτό του, και η θρησκεία του δεν έχει περιεχόμενο. Θρησκεία καθαρή κι αμόλυντη για το Θεό και Πατέρα είναι αυτή: Να συμπαραστέκεστε στα ορφανά και στις χήρες όταν υποφέρουν και να διατηρείτε αγνό τον εαυτό σας από την επιρροή του αμαρτωλού κόσμου.

2. *«Εὕροις δ' ἄν ἐπιών καί πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, ἀοίκους, ἀχρημάτους, νομίσματος μή δεομένας, ἀπείρους θεάτρων καί γυμνασίων· ἀνιέρου δέ πόλεως καί ἀθέου, μή χρωμένης εὐχαῖς, μηδέ ὅρκοις, μηδέ μαντείαις, μηδέ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς, μηδ' ἀποτροπαῖς κακῶν, οὐδείς ἐστιν, οὐδ' ἔσται γεγονώς θεατής»*.

(Πλούταρχος, Προς Κολώτην Επικούρειον, 1126, D-E).

Ταξιδεύοντας θα μπορούσες να βρεις και πόλεις χωρίς τείχη, γράμματα, βασιλείς, σπίτια, χρήματα, που δε χρειάζονται νομίσματα, που τους λείπουν θέατρα και γυμναστήρια· δεν υπάρχει όμως ούτε έχει υπάρξει κανείς που να είδε κάποια πόλη χωρίς ιερά και θεούς, που δε χρησιμοποιεί ευχές, όρκους, μαντείες ή θυσίες για καλό σκοπό ή για την αποτροπή των κακών.

3. *«Μεταχωρεῖ τά δύο εἰς ἄλληλα, ὅ τε Θεός ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενος καί πάλιν εἰς τόν Θεόν ἡ ψυχή μετοικίζεται».*

(Γρηγόριος Νύσσης, Εἰς τό Ἆσμα Ἀσμάτων, 6, 1 P.G. 44, 889D).

Τα δύο (Θεός και ψυχή) μεταβαίνουν το ένα προς το άλλο· δηλαδή και ο Θεός έρχεται στην ψυχή και πάλι η ψυχή μετατοπίζεται στο Θεό.

4. *«Η θρησκεία αποτελεί μέρος του πνευματικού πολιτισμού κάθε έθνους και γι' αυτό θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται με πνεύμα επιστημονικό. Η φιλολογία, η τέχνη, η αρχιτεκτονική, η φιλοσοφία, η ηθική, τα ήθη και τα έθιμα κάθε λαού δέχονται μεγάλη επίδραση από τη θρησκεία. Γι' αυτό χαρακτηρίζοντάς την σαν όπιο των λαών κάνουν μεγάλο επιστημονικό λάθος» .*

(Ζάο Φουζάν, Κινέζος ακαδημαϊκός, «Το Βήμα» 10-4-1985).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί δεν μπορεί να δοθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της θρησκείας;
2. Ποιες απαντήσεις έχουν δοθεί στην ερώτηση για τις πηγές της θρησκείας;
3. Πώς μπορούμε να αποδείξουμε την καθολικότητα του θρησκευτικού φαινομένου;
4. Ποιος είναι ο σκοπός της θρησκείας;
6. Πώς αιτιολογείται η αναγκαιότητα της θρησκείας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄.

Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ: ΟΥΣΙΑ-ΠΡΟΣΦΟΡΑ-ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ

ΙΣ ΧΣ
ΝΙΚΑ

Το Σύμβολον της Πίστεως

1. *Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα, παντοκράτορα, ποιητήν οὐρανοῦ καί γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καί ἀοράτων.*
2. *Καί εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τόν Υἱόν τοῦ Θεοῦ τόν μονογενῆ, τόν ἐκ τοῦ Πατρός γεννηθέντα πρό πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτός, Θεόν ἀληθινόν, ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τά πάντα ἐγένετο.*
3. *Τόν δι' ἡμᾶς τούς ἀνθρώπους καί διά τήν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καί σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καί Μαρίας τῆς Παρθένου καί ἐνανθρωπήσαντα.*
4. *Σταυρωθέντα τε ὑπέρ ἡμῶν ἐπί Ποντίου Πιλάτου καί παθόντα καί ταφέντα.*
5. *Καί ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατά τάς Γραφάς.*
6. *Καί ἀνελθόντα εἰς τούς οὐρανούς καί καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός.*
7. *Καί πάλιν ἐρχόμενον μετά δόξης κρῖναι ζῶντας καί νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος.*
8. *Καί εἰς τό Πνεῦμα τό Ἅγιον, τό κύριον, τό ζωοποιόν, τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον, τό σύν Πατρί καί Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καί συνδοξαζόμενον, τό λαλῆσαν διά τῶν Προφητῶν.*
9. *Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικήν καί ἀποστολικήν Ἐκκλησίαν.*
10. *Ὁμολογῶ ἕν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.*
11. *Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν.*
12. *Καί ζωήν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.*

4. Ποιος είναι ο Θεός κατά την πίστη του Χριστιανισμού

Στα προηγούμενα μαθήματα επιχειρήσαμε μια πρώτη προσέγγιση στο μεγάλο ζήτημα για το Θεό και παρουσιάσαμε το πανανθρώπινο φαινόμενο της θρησκείας. Στη σημερινή διδακτική ενότητα θα εξετάσουμε το θέμα αυτό πιο συστηματικά και ολοκληρωμένα απ' ό,τι σε προηγούμενες τάξεις, γιατί είναι αναγκαίο ως χριστιανοί να γνωρίζουμε τι πιστεύουμε. Ακόμη η γνώση αυτή θα μας οδηγήσει σε μια πιο ενεργό και ενσυνείδητη συμμετοχή στη ζωή και τη λατρεία της Εκκλησίας. Επιγραμματική απάντηση στο ερώτημα του τίτλου του μαθήματος δίνει το Σύμβολο της Πίστεως και μάλιστα το πρώτο άρθρο του: *«Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν...»*.

α) Ο Θεός* είναι απρόσιτος στην ουσία του και μεθεκτός στις ενέργειές του[1]

Αυτό σημαίνει ότι **ο Θεός είναι άγνωστος στην ουσία του και γνωστός με τις ενέργειές του προς τον κόσμο.** Δεν έχουμε τη δυνατότητα να προσδιορίσουμε την αυθύπαρκτη ουσία του Θεού, η οποία είναι απρόσιτη και αμέθεκτη. Το μυστήριο της ύπαρξης και της ουσίας του Θεού παραμένει απρόσιτο και ακατάληπτο και η γνώση του είναι αδύνατη. Ο πεπερασμένος ανθρώπινος νους αδυνατεί να συλλάβει την έν-

1. Κατά τη χριστιανική διδασκαλία ο Θεός είναι ον **προσωπικό** και **απόλυτο.** Ως προσωπικό ον έχει τέλειο και άπειρο **Νου**, γι' αυτό είναι α) **παντογνώστης** (γνωρίζει τα πάντα αμέσως, αχρόνως και τελείως) και β) **πάνσοφος** (χρησιμοποιεί τα άριστα μέσα για άριστους σκοπούς) και **βούληση**, δηλαδή το αυτεξούσιο στον υπέρτατο βαθμό. Είναι άγιος, δίκαιος, ο Θεός είναι αγάπη. Ως απόλυτο ον είναι α) **αιώνιος**, δηλαδή δεν περιορίζεται από το χρόνο, αλλά πληροί πάντα χρόνο χωρίς χρονική διαδοχή (παρελθόν, παρόν, μέλλον), γι' αυτό ονομάζεται άχρονος, αναίτιος, αναλλοίωτος, ατελεύτητος κτλ., β) **πανταχού παρών**, δηλαδή δεν περιορίζεται από το χώρο, γι' αυτό είναι άχωρος και αχώρητος, γ) **παντοδύναμος**, δηλαδή δύναται τα πάντα και όσα θέλει, γι' αυτό ονομάζεται και Παντοκράτωρ.

νοια της ουσίας του Θεού, η οποία είναι άκτιστη, άπειρη, τέλεια και γνωστή μόνο στον ίδιο το Θεό: *«ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδείς ἀνθρώπων οὐδέ ἰδεῖν δύναται» (Α΄ Τιμ. 6, 16) και «τά τοῦ Θεοῦ οὐδείς οἶδεν εἰ μή τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ»* (Α΄ Κορ. 2, 11). Είναι δυνατό να χωρέσει μέσα σ' ένα ποτήρι ολόκληρος ωκεανός; Ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός τονίζει επιγραμματικά: *«Ἄπειρον τό θεῖον καί ἀκατάληπτον καί τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν ἡ ἀπειρία καί ἀκαταληψία»* (Έκδοσις ορθοδόξου πίστεως 1, 4)[2].

Ενέργειες είναι οι θεϊκές δυνάμεις που εκδηλώνονται στις σχέσεις του Θεού με τον άνθρωπο και τον κόσμο. Είναι μεν άκτιστες, όπως η ουσία Του, αλλά διαχέονται μέσα στη δημιουργία. Όλα τα όντα μετέχουν στην **ουσιοποιό** ενέργειά Του (δημιουργική ενέργεια, που δίνει την ύπαρξη στα όντα), ενώ τα λογικά όντα (άγγελοι - άνθρωποι) μετέχουν και στη **λογοποιό** ενέργειά Του (ενέργεια που προικίζει τα όντα με λογική). Υπάρχουν συγκεκριμένες ενέργειες του Τριαδικού Θεού που φανερώνουν την παρουσία Του μέσα στην ιστορία του κόσμου και της ανθρωπότητας και την αγάπη Του προς τη δημιουργία Του, καθώς επιγραμματικά τονίζει ο Απ. Παύλος: *«οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτόν ἀφῆκεν ἀγαθοποιῶν»* (Αλλά δεν άφησε αφανέρωτο τον εαυτό του· γιατί και τότε εκδηλωνόταν ευεργετώντας) (Πρ. 14, 17).

Σύμφωνα με τη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας μπορούμε να γνωρίσουμε «τα περί τον Θεόν». Όταν ο άνθρωπος θέλει και επιθυμεί, μπορεί να αποκτήσει μερική γνώση του Θεού. Αυτή επιτυγχάνεται εν μέρει με τη **φυσική αποκάλυψη** και στην πληρότητά της με την **υπερφυσική αποκάλυψη** «ἐν Χριστῷ». Στην Αγ. Γραφή τονίζεται σχετικά: *«ἐκ γάρ μεγέθους καί καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργός αὐτῶν θεωρεῖται»* (Σοφ. Σολ. 13, 5). Αυτό επιβεβαιώνει και ο Απ. Παύλος: *«Διότι τό γνωστόν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γάρ Θεός αὐτοῖς ἐφανέρωσε· τά γάρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπό κτίσεως*

2. Τον ηλιακό δίσκο δεν μπορούμε να τον δούμε κατάματα, αλλά τις ακτίνες του ήλιου τις αισθανόμαστε, γιατί απολαμβάνουμε τις ζωογόνες ενέργειές του. Ένα βουνό δεν μπορούμε να το αγκαλιάσουμε, αλλά μπορούμε να το αγγίξουμε. Το ίδιο συμβαίνει και με τον ποταμό, τον οποίο δεν μπορούμε να ρουφήξουμε, αλλά μπορούμε να δροσιστούμε παίρνοντας λίγο νερό με τις παλάμες.

Η φιλοξενία του Αβραάμ - Κρητική Σχολή, 16ος αιώνας.

κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καί θειότης» (Κι αυτό γίνεται γιατί ό,τι μπορούσαν να γνωρίζουν για το Θεό τούς ήταν γνωστό, αφού ο Θεός τούς το φανέρωσε. Δηλαδή, παρότι είναι αόρατες και η αιώνια δύναμη του Θεού και η θεϊκή Του ιδιότητα, μπορούσαν να τη δούν μέσα στη δημιουργία, από τότε που έγινε ο κόσμος. Γι' αυτό και δεν έχουν καμιά δικαιολογία) (Ρωμ. 1, 19-20). Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός ανακεφαλαιώνει περιληπτικά: *«καί αὐτή τε ἡ κτίσις καί ἡ ταύτης συνοχή καί κυβέρνησις τό μεγαλεῖον τῆς θείας ἀποκαλύπτει φύσεως»* (Έκδοσις ορθοδόξου Πίστεως).

Όσα λοιπόν είναι απαραίτητα για την προσέγγιση και τη μερική γνώση του Θεού τα έθεσε στη διάθεσή μας η άπειρη αγάπη Του. Πολλά όμως που μας είναι άγνωστα προς το παρόν θα μας αποκαλυφθούν στη μέλλουσα ζωή. Την αλήθεια αυτή διατυπώνει παραστατικά ο Απ. Παύλος: *«Βλέπομεν γάρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δέ πρόσωπον πρός πρόσωπον»* (Αλήθεια, τώρα βλέπουμε τα πράγματα θαμπά, σαν μέσα από μεταλλικό καθρέπτη· τότε όμως πρόσωπο με πρόσωπο θα δούμε το Θεό) (Α΄ Κορ. 13, 12). Η ουσία λοιπόν, του Θεού είναι απρόσιτη και ακατάληπτη, αλλά οι ενέργειές Του είναι μεθεκτές (μπορεί ο άνθρωπος να μετάσχει σ' αυτές) με βάση το λογικό και με προϋπόθεση την πίστη. Η αγιότητα και η θέωση είναι ο ανώτατος βαθμός μέθεξης στις ενέργειες του Θεού.

β) Ο Θεός είναι ένας και Τριαδικός

Η πίστη αυτή αποτελεί το ιδιαίτερο γνώρισμα του Χριστιανισμού, όσον αφορά στην περί του Θεού διδασκαλία. Το επίκεντρο της χριστιανικής διδασκαλίας και πίστης για το Θεό συνοψίζεται στη φράση: «ο ένας ως προς την ουσία ή φύση Θεός είναι Τριαδικός ως προς τις υποστάσεις ή πρόσωπα» (Πατέρας, Υιός και Άγιο Πνεύμα). Το μυστήριο του Τριαδικού Θεού είναι ασύλληπτο από την ανθρώπινη σκέψη. Επομένως, είναι αδύνατο να το διερευνήσουμε λογικά. Η μία και ενιαία φύση του Τριαδικού Θεού είναι άναρχη, αιώνια, άπειρη, άκτιστη και ακατάληπτη. Κάθε πρόσωπο του Τριαδικού Θεού είναι φορέας της θείας ουσίας και συγχρόνως είναι όλος ο Θεός. Η θεία ουσία «κατοικεί», υπάρχει «ασυγχύτως, ατρέπτως και αδιαιρέτως» ολόκληρη στα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδας. Οι σχέσεις μεταξύ τους είναι σχέσεις ου-

σιαστικής αγάπης και «ομοουσιότητας», που εκφράζονται με τον όρο «αλληλοπεριχώρηση».

Τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδας δεν είναι τρεις θεότητες, ούτε νοούνται ως τρόποι εμφάνισης και παρουσίας του ενός Θεού μέσα στην ιστορία και στη ζωή της Εκκλησίας. Αυτές και άλλες παρόμοιες αιρετικές αντιλήψεις καταδικάστηκαν από οικουμενικές συνόδους. Η πίστη στον τριαδικό Θεό διδάσκεται σαφώς στην Αγ. Γραφή. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις ακόλουθες μαρτυρίες: Α) στην Π. Διαθήκη: α) στη δημιουργία του ανθρώπου η χρήση του πληθυντικού αριθμού: *«ποιήσωμεν άνθρωπον»* (Γέν. 1, 27), β) στον πύργο της Βαβέλ επίσης η χρήση πληθυντικού: *«δεῦτε καί καταβάντες συγχέωμεν αὐτῶν ἐκεῖ τήν γλῶσσαν»* (Γέν. 11, 7), γ) η φιλοξενία των τριών αγγέλων από τον Αβραάμ (Γέν. 18, 1-8), Β) Στην Κ. Διαθήκη: α) τριαδική θεοφάνεια κατά τη βάπτιση του Χριστού (Ματθ. 3, 13-17)· β) *«ἐγώ καί ὁ Πατήρ ἕν ἐσμεν» (Ιωάν. 10, 30) «ὁ ἑωρακώς ἐμέ ἑώρακε τόν Πατέρα... ἐγώ ἐν τῷ Πατρί καί ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί» (Ιωάν. 14, 9-11)· γ) «ὅταν δέ ἔλθη ὁ Παράκλητος ὅν ἐγώ πέμψω ὑμῖν παρά τοῦ Πατρός, τό Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὅ παρά τοῦ Πατρός ἐκπορεύεται...»* (Ιωάν. 15, 26)· δ) *«πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τά ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς εἰς τό ὄνομα τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος...» (Ματθ. 28, 19).* Χαρακτηριστικός είναι ο χαιρετισμός του Απ. Παύλου: *«Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καί ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καί ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετά πάντων ὑμῶν...»* (Β΄ Κορ. 13, 13).

Στην παράδοση της Εκκλησίας μας το τριαδικό δόγμα συγκεφαλαιώνεται στο Σύμβολο της Πίστεως και αναλυτικά παρουσιάζεται στα συγγράμματα των Πατέρων και στη θεία Λατρεία. Από τη θ. Λατρεία ενδεικτικά αναφέρουμε το *«Δόξα Πατρί καί Υἱῷ καί ἁγίῳ Πνεύματι...»· το «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος...».*

Τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδας έχουν τα προσωπικά τους ιδιώματα. Ο Πατέρας είναι **αγέννητος,** ο Υιός **«γεννάται»** προαιώνια από τον Πατέρα, και το Άγιο Πνεύμα **εκπορεύεται** προαιώνια από τον Πατέρα. Ο ομοούσιος Τριαδικός Θεός ενεργεί και εκδηλώνεται προς τον κόσμο ενιαία και αδιαίρετα. Κατά το Μ. Αθανάσιο: *«Ὁ Πατήρ δι'*

Ὑιοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ποιεῖ τά πάντα» (Επιστ. προς Σεραπίωνα Α, 28).

γ) Γνωστός, «ψηλαφητός» στην Ιστορία

Αρχικά αναφέρουμε την «εκ του μηδενός» δημιουργία του κόσμου, η οποία σχετίζεται με την ελευθερία και την αγάπη του Θεού και ταυτίζεται με την έναρξη της ιστορίας. Ακόμη μπορούμε να επισημάνουμε την έμμεση παρουσία του Θεού στην ιστορία της ανθρωπότητας διαμέσου των αγίων μορφών της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης. Σε μερικά μάλιστα γεγονότα διαπιστώνεται η άμεση επικοινωνία Θεού και ανθρώπου (π.χ. Μωυσής, Απ. Παύλος κ.ά.). Στα παραπάνω θα μπορούσαμε να προσθέσουμε την έμμεση αλλά ενεργό και σωτήρια παρουσία του Θεού στη ζωή των ανθρώπων, που πραγματοποιείται με τη θαυματουργική παρουσία των αγίων της Εκκλησίας μας. Η σπουδαιότερη όμως και εμφανέστερη παρουσία του Θεού στην ιστορία του κόσμου και του ανθρώπου είναι η ενανθρώπηση του δεύτερου προσώπου της Αγίας Τριάδας.

δ) «Ὁ Θεός ἀγάπη ἐστί» (1 Ιωάν. 4, 16)

Η αγάπη είναι το ιδιαίτερο γνώρισμα του χριστιανικού Θεού. Η ιδιότητα αυτή άρχισε να εκδηλώνεται από την αρχή της δημιουργίας του κόσμου, της οποίας κίνητρα ήταν η αγάπη και η ελευθερία Του. Η πρόνοια του Θεού εκδηλώνεται ως συντήρηση και κυβέρνηση του κόσμου για την ύπαρξη και κατεύθυνσή του προς την επιτυχία του σκοπού του· φανερώνεται στο ενδιαφέρον και την αγάπη του Θεού προς τον κόσμο και τον άνθρωπο. Και η θαυματουργική Του δράση είχε ως κίνητρο την αγάπη προς τον πάσχοντα άνθρωπο. Η παραβολή του ασώτου υιού τονίζει την αγάπη του Θεού προς τον άνθρωπο και μάλιστα προς τον αμαρτωλό. Μεγαλύτερη απόδειξη της μεγάλης αγάπης του Θεού αποτελεί το γεγονός της ενανθρώπησης του Υιού και Λόγου του Θεού: *«οὕτω γάρ ἠγάπησεν ὁ Θεός τόν κόσμον, ὥστε τόν υἱόν αὐτοῦ τόν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτόν μή ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωήν αἰώνιον» (Ιωάν. 3, 16).* Αποκορύφωση της αγάπης αυτής είναι η σταυρική θυσία του Χριστού. Ο Απ. Παύλος τονίζει σχετικά: *«Ὁ δέ Θεός πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διά τήν πολλήν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν*

ἠγάπησεν ἡμᾶς, καί ὄντας ἡμᾶς νεκρούς τοῖς παραπτώμασι συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ· χάριτί ἐστε σεσωσμένοι» (Εφεσ. 2, 4-5).

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Ἐν τῇ τοῦ παντός τάξει καί ἁρμονίᾳ τόν τοῦ παντός ἡγεμόνα νοεῖν ἀνάγκη Θεόν καί τοῦτον ἕνα καί οὐ πολλούς».*

(Μ. Αθανασίου, Κατά Ελλήνων, P.G. 25, 76).

2. *«Ἡμεῖς ἐκ μέν τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζομεν τόν Θεόν ἡμῶν, τῇ δέ οὐσίᾳ αὐτῇ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἱ μέν γάρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρός ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δέ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος».*

(Μ. Βασίλειος, Επιστολή 234, 2).

3. *«Ἡ θεία φύσις αὐτή καθ' ἑαυτήν ὅ,τι ποτέ κατ' οὐσίαν ἐστί, πάσης ὑπέρκειται καταληπτικῆς ἐπινοίας καί οὔπω τοῖς ἀνθρώποις πρός τήν τῶν ἐκλήπτων κατανόησιν ἐξεύρηται δύναμις...».*

(Γρηγόριος Νύσσης, Από το λόγο του στο «Μακάριοι οἱ καθαροί τῇ καρδίᾳ...» P.G. 44, 1268).

(Το τι είναι κατ' ουσίαν αυτή καθ' εαυτήν η θεία φύση είναι πάνω από κάθε δυνατότητα κατανόησης και δεν έχει βρεθεί ακόμη από τους ανθρώπους κάποια δύναμη για την πλήρη γνώση των ακατανοήτων).

4. *«Δεῦτε λαοί τήν τρισυπόστατον Θεότητα προσκυνήσωμεν. Υἱόν ἐν τῷ Πατρί σύν ἁγίῳ Πνεύματι. Πατήρ γάρ ἀχρόνως ἐγέννησεν Υἱόν, συναΐδιον καί σύνθρονον καί Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐν τῷ Πατρί σύν Υἱῷ δοξαζόμενον. Μία δύναμις, μία οὐσία, μία θεότης, ἥν προσκυνοῦντες πάντες λέγομεν· Ἅγιος ὁ Θεός, ὁ τά πάντα δημιουργήσας δι' Υἱοῦ συνεργίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἅγιος Ἰσχυρός, δι' οὗ τόν Πατέρα ἐγνώκαμεν καί τό Πνεῦμα τό Ἅγιον*

ἐπεδήμησεν ἐν κόσμῳ. Ἅγιος Ἀθάνατος, τό Παράκλητον Πνεῦμα, τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον καί ἐν Υἱῷ ἀναπαυόμενον. Τριάς Ἁγία, δόξα σοι».

(Δοξαστικό του Εσπερινού της Πεντηκοστής).

5. *«Σύ γάρ εἶ Θεός ἀνέκφραστος, ἀπερινόητος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος, ἀεί ὤν, ὡσαύτως ὤν... σύ ἐκ τοῦ μή ὄντος εἰς τό εἶναι ἡμᾶς παρήγαγες καί παραπεσόντας ἀνέστησας πάλιν καί οὐκ ἀπέστης πάντα ποιῶν, ἕως ἡμᾶς εἰς τόν οὐρανόν ἀνήγαγες καί τήν βασιλείαν σου ἐχαρίσω τήν μέλλουσαν...».*

(Ευχή της αγίας αναφοράς στη Θ. Λειτουργία).

6. *«Ἀγαπᾷς γάρ τά ὄντα πάντα καί οὐδέν βδελύσσῃ, ὧν ἐποίησας· οὐδέ γάρ ἄν μισῶν τι κατασκεύασας. Πῶς δέ ἔμεινεν ἄν τι εἰ μή σύ ἠθέλησας ἤ τό μή κληθέν ὑπό σοῦ διετηρήθη; Φείδῃ δέ πάντων, ὅτι σά ἐστι, δέσποτα φιλόψυχε».*

(Σοφ. Σολ. 11, 24-26).

Αγαπάς όλα όσα υπάρχουν και δεν αποστρέφεσαι κανένα από τα δημιουργήματά σου. Γιατί ποτέ δε θα δημιουργούσες κάτι που θα το μισούσες. Πώς ήταν άλλωστε δυνατό να παραμείνει κάτι που εσύ δε θα το ήθελες ή να διατηρηθεί κάτι που εσύ δε θα έφερνες στην ύπαρξη; Αντίθετα, όλα τα αγαπάς, γιατί είναι δικά σου, φιλόψυχε δεσπότη.

7. *«Ποῦ πορευθῶ ἀπό τοῦ πνεύματός σου καί ἀπό τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; ἐάν ἀναβῶ εἰς τόν οὐρανόν, σύ ἐκεῖ εἶ, ἐάν καταβῶ εἰς τόν ᾅδην, πάρει...».*

(Ψαλμ. 138, 7-8).

8. *«Πολυμερῶς καί πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεός λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν*

ἡμῖν ἐν υἱῷ, ὅν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καί τούς αἰῶνας ἐποίησεν».

(Εβρ. 1, 1-2).

9. *«Ὁ νόμος διά Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καί ἡ ἀλήθεια διά Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. Θεόν οὐδείς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενής υἱός, ὁ ὢν εἰς τόν κόλπον τοῦ πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο».*

(Ιωάν. 1, 17-18).

10. *«Διά Νόμου δέ καί προφητῶν πρότερον, ἔπειτα δέ διά τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ... κατά τό ἐφικτόν τήν ἑαυτοῦ ἐφανέρωσε φύσιν».*

(Ιωάν. Δαμασκηνού, Έκδοσις ορθοδόξου Πίστεως 1, 4).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί δεν είναι δυνατή η γνώση της ουσίας του Θεού;
2. Ποια είναι η διατύπωση και η έννοια του τριαδικού δόγματος;
3. Από το Δοξαστικό της Πεντηκοστής να επισημάνετε τα προσωπικά ιδιώματα των τριών προσώπων της Αγίας Τριάδας.
4. Πώς επιτυγχάνεται η μερική γνώση του Θεού;
5. Πώς αποδεικνύεται η παρουσία του Θεού στην ιστορία;
6. Πώς μπορούμε να αποδείξουμε ότι αξίζουμε την αγάπη του Θεού;

5. Η Βασιλεία του Θεού: Όραμα αλλιώτικης ζωής ή ουτοπία;

Στα πλαίσια του μαθήματος των Θρησκευτικών συχνά γίνεται λόγος για τη *Βασιλεία του Θεού*. Το ίδιο επισημαίνουμε στη θεία Λατρεία και στην Κυριακή Προσευχή. Ο Χριστός την έθεσε στο κέντρο της διδασκαλίας Του. Επομένως είναι ένα σημαντικό θέμα που σχετίζεται με την ύπαρξη και τη ζωή κάθε χριστιανού, αλλά και με την κοινωνία κάθε εποχής. Γιατί κάθε άνθρωπος και κάθε κοινωνία οραματίζονται και προσδοκούν μια αλλιώτικη ζωή από αυτή που ζουν. Η Βασιλεία του Θεού, όπως την παρουσιάζει ο Χριστιανισμός, είναι πράγματι ένα όραμα αλλιώτικης ζωής ή είναι μια ουτοπία;

α) Ο Χριστός και η Βασιλεία του Θεού

Είναι ανάγκη να διευκρινισθεί ότι ο ευαγγελιστής Ματθαίος χρησιμοποιεί το συνώνυμο όρο «Βασιλεία των ουρανών» (Ματθ. 4, 17) επηρεασμένος από την ιουδαϊκή παράδοση, η οποία από ευλάβεια δεν επέτρεπε τη χρήση του ονόματος του Θεού. Επομένως είναι αστήρικτη η άποψη ότι ο όρος «Βασιλεία των ουρανών» αποδίδει την υπερκόσμια και ίσως εξωκόσμια κατάσταση, όπου επικρατεί το θείο θέλημα. Επίσης, η απάντηση του Χριστού στον Πιλάτο: «ἡ βασιλεία ἡ ἐμή οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» (Ιωάν. 18, 36) δεν αφαιρεί από τη Βασιλεία Του και τον ενδοκοσμικό χαρακτήρα της. Εξάλλου ο ίδιος ο Χριστός στη διδασκαλία Του προειδοποιούσε τους ακροατές του: «... μετανοεῖτε· ἤγγικε γάρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. 4, 17), που σημαίνει ότι σε λίγο θα κληθείτε να συμμετάσχετε στη νέα ιστορική πραγματικότητα, την οποία εγκαινιάζω με το κήρυγμα και με τα έργα μου.

Επομένως ο όρος «Βασιλεία του Θεού», χωρίς να έχει καμιά σχέση με την έννοια της θεϊκής εξουσίας ή της κυριαρχίας, σημαίνει τον καινούργιο κόσμο του Θεού, τον οποίο κηρύττει, ενσαρκώνει και φανερώ-

νει στον κόσμο ο Χριστός (Μάρκ. 1, 14-15). Κεντρική ιδέα της διδασκαλίας Του, κύριος άξονας του έργου Του και τελικός στόχος της αποστολής Του είναι η εγκαθίδρυση της νέας πραγματικότητας, της οποίας κέντρο και σημείο αναφοράς είναι το θεανθρώπινο πρόσωπό Του. Με τη διδασκαλία Του, και ιδιαίτερα με τις υπέροχες παραβολές Του, κυριολεκτικά περιγράφει τον καινούργιο κόσμο της Βασιλείας του Θεού. Αρκεί να θυμηθούμε μερικές από αυτές, για να επισημάνουμε τα βασικά της γνωρίσματα.

Με τις παραβολές του *κρυμμένου θησαυρού και του πολύτιμου μαργαρίτη* υπογραμμίζεται η ανεκτίμητη αξία της Βασιλείας του Θεού (Ματθ. 13, 44-45). Την αθόρυβη αλλά δυναμική αύξησή της παρουσιάζουν οι παραβολές του *σιναπιού* και της *ζύμης* (Λουκ. 13, 18-21), ενώ η παραβολή των *κακών γεωργών* δείχνει τη σταθερότητα της εξάπλωσης της Βασιλείας του Θεού (Μάρκ. 12, 1-9). Το επίκεντρο της νέας πραγματικότητας που υπόσχεται και προσφέρει ο Χριστός είναι η αγάπη, η οποία διαχέεται στις διανθρώπινες σχέσεις, καθώς και στις σχέσεις του ανθρώπου με το Θεό. Οι αλήθειες αυτές τονίζονται πολύ παραστατικά με τις παραβολές του *Καλού Σαμαρείτη* (Λουκ. 10, 25-37) και του σπλαχνικού πατέρα, που είναι πιο γνωστή ως παραβολή του *ασώτου υιού* (Λουκ. 15, 11-32). Η Βασιλεία του Θεού απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους σύμφωνα με την παραβολή των *βασιλικών γάμων* (Ματθ. 22, 1-14), αλλά απαιτεί ετοιμότητα και εγρήγορση καθώς μας διδάσκει η παραβολή των *δέκα παρθένων* (Ματθ. 25, 1-13).

Εξάλλου με τα θαύματα ο Χριστός παρουσιάζει έμπρακτα τα αγαθά αποτελέσματα της επικράτησης της Βασιλείας του Θεού. Σ' αυτούς που τον δέχονται ως σωτήρα και πιστεύουν στη θεότητά Του προσφέρει την ψυχοσωματική υγεία, ενώ σε άλλους χαρίζει το φως και τη ζωή.

Είναι προφανές ότι η Βασιλεία του Θεού είναι μια νέα πραγματικότητα, η οποία προσφέρεται μεν από Αυτόν, αλλά απαιτεί και την αγωνιστική συμμετοχή του ανθρώπου. Επομένως έχει προσωπικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Αν και αναμένεται ολοκληρωμένη στη μέλλουσα, σχετίζεται ήδη άμεσα με την παρούσα ζωή.

β) Τα πρότυπα των ανθρώπων της Βασιλείας του Θεού

Ο Χριστός περιγράφει με θαυμάσιο τρόπο αυτούς που είναι δυνατό

Η Θεία Λειτουργία είναι πρόγευση της Βασιλείας του Θεού.

να γίνουν άξια μέλη του καινούργιου κόσμου του Θεού. Σύμφωνα, λοιπόν με τους «Μακαρισμούς» (Ματθ. 5, 3-16) άξιοι είναι :

1. «**οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι**», δηλαδή όσοι νιώθουν τον εαυτό τους φτωχό μπροστά στο Θεό, οι ταπεινοί.
2. «**οἱ πενθοῦντες**», όσοι δηλ. θλίβονται για το κακό που υπάρχει στη ζωή και στον κόσμο και αγωνίζονται για την εξάλειψή του.
3. «**οἱ πραεῖς**», αυτοί που απεχθάνονται τη βία, η οποία στην εποχή μας εκδηλώνεται έντονα, καταστροφικά και με πολλούς τρόπους.
4. «**οἱ πεινῶντες καί διψῶντες τήν δικαιοσύνην**», δηλαδή αυτοί που λαχταρούν και εργάζονται έντονα για την επικράτηση της δικαιοσύνης, του θελήματος του Θεού.
5. «**οἱ ἐλεήμονες**», όσοι δείχνουν συμπάθεια προς τους πάσχοντες και εφαρμόζουν έμπρακτα και ανυστερόβουλα την εντολή του Χριστού «ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» (Ιωάν. 15, 12).
6. «**οἱ καθαροί τῇ καρδίᾳ**», αυτοί που έχουν καθαρό τον εσωτερικό τους κόσμο από ανήθικες επιθυμίες. Γνωρίσματά τους είναι η καθαρότητα της συνείδησης και τα αγνά κίνητρα.
7. «**οἱ εἰρηνοποιοί**», όσοι επιδιώκουν την ειρήνη, αφού έχουν εξασφαλίσει την εσωτερική ειρήνη ζώντας σύμφωνα με το θέλημα του Θεού· την ακτινοβολούν στο περιβάλλον τους και συμβάλλουν θετικά στην επικράτηση αρμονικών σχέσεων ανάμεσα σε πρόσωπα, ομάδες και λαούς.

«Σύμφωνα με την υπόσχεση του Θεού προσμένουμε καινούριους ουρανούς και καινούρια γη, όπου θα βασιλεύει η δικαιοσύνη» (Β' Πέτρου 3,13).

Οι τελευταίοι μακαρισμοί αναφέρονται στους διωγμούς, στις κακολογίες, στις συκοφαντίες και στα εμπόδια που θα προβάλλει ο κόσμος με τις αντίθεες δυνάμεις του στο έργο των πιστών, οι οποίοι θα αγωνίζονται για την επικράτηση της Βασιλείας του Θεού.

γ) Η Βασιλεία του Θεού στη λατρεία και στην ιστορία της Εκκλησίας

Προσεκτική ανάλυση της λατρείας της Εκκλησίας μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι ο κεντρικός άξονας και ο στόχος της είναι η βίωσή της από τους συμμετέχοντες σ' αυτήν πιστούς. Η θεία λειτουργία αρχίζει με την αναφώνηση: *«Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος...»*. Κατά τη «μεγάλη είσοδο» ο λειτουργός εύχεται: *«Πάντων ἡμῶν μνησθείη Κύριος ὁ Θεός ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ...»*, ενώ κατά την απαγγελία της Κυριακής Προσευχής

παρακαλούμε το Θεό: *«ἐλθέτω ἡ βασιλεία Σου»*. Με τη λατρεία η Εκκλησία αφενός μεν συνδέει μυστηριακά το περιεχόμενο της Βασιλείας του Θεού με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, αφετέρου δε ανασυνδέει τον πιστό με το θεανθρώπινο πρόσωπο του Χριστού.

Το μήνυμα της Βασιλείας του Θεού οι πιστοί χριστιανοί αφενός μεν το γνωρίζουν, αφετέρου δε το βιώνουν καθημερινά και κάθε στιγμή στη ζωή τους. Αυτό το μήνυμα δεν έχει θεωρητικό χαρακτήρα, ούτε συνδέεται απλά με το περιεχόμενο της πίστης του χριστιανού. Στην ουσία έχει πρακτικό χαρακτήρα, γιατί εκδηλώνεται έμπρακτα στη ζωή και στη συμπεριφορά του. Διαχέεται σε ολόκληρο το πλέγμα των σχέσεών του με το Θεό, με το συνάνθρωπό του και με τη φύση. Από την ενεργό και συνειδητή συμμετοχή του στη λατρεία της Εκκλησίας ο πιστός αναβαπτίζεται, ενισχύεται και στη συνέχεια δραστηριοποιείται στην κοινωνική του ζωή. Αυτό το τελευταίο στοιχείο είναι απαραίτητο και πρώτης ανάγκης για τον άνθρωπο της εποχής μας, η οποία πάσχει εμφανώς από την έλλειψη των αγαθών της Βασιλείας του Θεού.

Η ιστορία της Εκκλησίας είναι ο αψευδής μάρτυρας της αγωνιστικής προσπάθειας των χριστιανών όλων των εποχών να μεταφέρουν στη ζωή το νόημα και το όραμα μιας αλλιώτικης ζωής, δηλαδή της Βασιλείας του Θεού. Συγκεκριμένες ενέργειες με συγκεκριμένα αποτελέσματα αναφέρονται από την εκκλησιαστική και παγκόσμια ιστορία.

δ) Η Βασιλεία του Θεού στην εποχή μας

Η Εκκλησία ως μια νέα κοινωνία σε πορεία, έκανε πράξη σποραδικά μέσα στην ιστορία τα μηνύματα της Βασιλείας του Θεού. Κι αυτό γιατί στην ουσία ταυτίζονται· η μεν στρατευόμενη Εκκλησία με την επίγεια μορφή της Βασιλείας του Θεού, η δε θριαμβεύουσα με τη μέλλουσα, τέλεια και ένδοξη μορφή της. Επομένως η πρόσκληση της Εκκλησίας για την ενεργό συμμετοχή μας στη νέα πραγματικότητα της Βασιλείας του Θεού δεν είναι μια ουτοπική πρόσκληση, αλλά μια λυτρωτική πρόκληση για το σύγχρονο άνθρωπο, ο οποίος διψά και εναγωνίως αναζητεί τα αγαθά της Βασιλείας του Θεού: εσωτερική γαλήνη, ειρήνη, ελευθερία, δικαιοσύνη, ισότητα, πνευματική πληρότητα, αγαπητικές σχέσεις, απελευθέρωση από το κακό, το θάνατο, τη φθορά.

Όσοι δέχονται την πρόσκληση αυτή, άτομα και κοινωνίες, καλούνται

να αγωνιστούν έντιμα και ανυποχώρητα για την άμεση πραγματοποίηση του οράματος μιας αλλιώτικης ζωής. Όσοι θέλουν και προσπαθούν γι' αυτό, γνωρίζουν βέβαια τις δυσκολίες, γιατί *«διά πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ»* (Πρ. 14, 22), αλλά ο θεμελιωτής και ενσαρκωτής της τους διαβεβαιώνει και τους ενισχύει λέγοντας: *«ἰδού... ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντός ὑμῶν ἐστιν»* (Λουκ. 17, 21)· δηλ. μέσα σας και ανάμεσά σας. Έχουμε χρέος και συμφέρον να συνειδητοποιήσουμε αυτήν την αλήθεια και να δείξουμε ότι η Βασιλεία του Θεού δεν είναι απλά ένα όραμα αλλιώτικης ζωής, αλλά και μια από τώρα ψηλαφητή πραγματικότητα και βέβαιη ελπίδα για πρόσωπα και κοινωνίες. Όλοι μπορούμε να συμμετάσχουμε στην προσπάθεια της υλοποίησης του οράματος αυτού. Ποιος μπορεί να αρνηθεί τη συμμετοχή του στην προσπάθεια για την υλοποίηση του οράματος αυτού;

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Πορευόμενοι δέ κηρύσσετε λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπρούς καθαρίζετε, νεκρούς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε».*

(Ματθ. 10, 7-8).

2. *«Ζητεῖτε δέ πρῶτον τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καί τήν δικαιοσύνην αὐτοῦ καί ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν» (Ματθ. 6, 33)· «οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τήν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τό θέλημα τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς».*

(Ματθ. 7, 21).

3. *«Μνήσθητι, Κύριε, τῆς ἐκκλησίας σου τοῦ ρύσασθαι αὐτήν ἀπό παντός πονηροῦ καί τελειῶσαι αὐτήν ἐν τῇ ἀγάπη σου καί σύναξον αὐτήν ἀπό τῶν τεσσάρων ἀνέμων, τήν ἁγιασθεῖσαν, εἰς τήν σήν βασιλείαν ἥν ἡτοίμασας αὐτῇ».*

(Διδαχή των 12 Αποστόλων, Χ, 5).

4. «Θάνατος κάποτε δεν θα υπάρχει πια,

ούτε μίσος, ούτε φόβος, ούτε πένθος,
ούτε πόνος, ούτε δάκρυα.
Χαρά θα υπάρξει κάποτε,
χαρά για όλους,
γιορτή δίχως τελειωμό,
χαρά αφάνταστα μεγάλη,
κάποτε και ύστερα για πάντα.
Αυτή είναι η πίστη δική μου και δική σας
που μας κρατάει ζωντανούς και άγρυπνους»

(Παραλλαγή στο Αποκ. 21, 1-5).

(Από το βιβλίο «Horizonte. Gebete und Texte für heute» Εκδ. M. Langer - Chr. Reeker, Hildesheim 1981, σ. 184· μτφρ. Γ. Τσανανά).

5. Η Βασιλεία του Θεού είναι κοντά

Όταν οι άνθρωποι αγαπούν ο ένας τον άλλο,
Όταν κάνουν ο ένας τον άλλο ευτυχισμένο,
Όταν πηγαίνουν ο ένας στον άλλο και δίνουν τα χέρια,
Όταν δημιουργούν προϋποθέσεις για ειρήνη,
Όταν κάνουν διάλογο μεταξύ τους,
Όταν είναι χαρούμενοι και κατανοούν ο ένας τον άλλο,
Όταν χαρίζουν ο ένας στον άλλο χαρά
με ένα λόγο καλό, με ένα γεμάτο αγάπη
και κατανόηση βλέμμα...
Τότε η Βασιλεία του Θεού πάντοτε είναι κοντά.

(Μάνφρεντ Λάνγκερ, Σύγχρονος γερμανός θεολόγος· από την ποιητική του συλλογή: «Wider die Resignation» (= ενάντια στην παραίτηση), Regensburg, 1977· μτφρ. Γ. Τσανανά).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια είναι η σωστή σημασία του όρου «Βασιλεία του Θεού»;
2. Ποια είναι τα γνωρίσματα της Βασιλείας του Θεού σύμφωνα με τις παραβολές του Χριστού;
3. Ποια είναι τα πρότυπα των ανθρώπων της Βασιλείας του Θεού σύμφωνα με τους Μακαρισμούς; Μπορούν σήμερα να υλοποιηθούν;
4. Ποια είναι η βαθύτερη σχέση της Βασιλείας του Θεού με τη λατρεία;
5. Γιατί και πώς μπορούμε να συμβάλλουμε στην επικράτηση της Βασιλείας του Θεού στην εποχή μας;

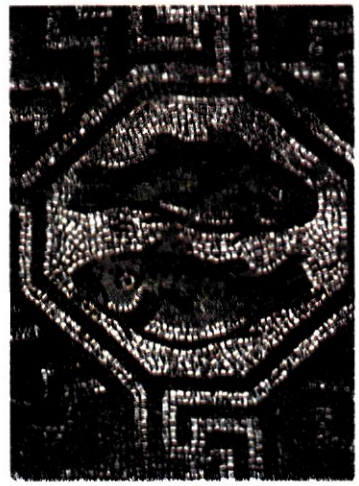

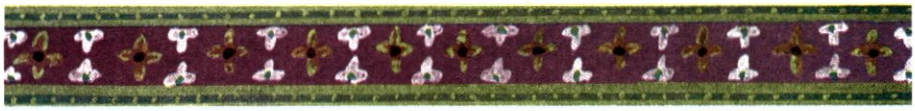

6. Γιατί ο Ιησούς Χριστός ήταν και είναι «σημείον αντιλεγόμενον»;

Όταν ο Ιησούς έγινε σαράντα ημερών, η Θεοτόκος τον πήγε, όπως ήταν συνήθεια, στο Ναό. Εκεί ο γέροντας Συμεών, αφού τον πήρε στην αγκαλιά του, προφήτεψε ότι αυτό το παιδί *«θα είναι σημείο αντιλεγόμενο, για να φανερωθούν οι πραγματικές διαθέσεις πολλών»* (Λουκ. 2, 34-35). Η ιστορία τον επαλήθευσε. Ήδη από την πρώτη στιγμή της δράσης του Ιησού τα ίδια τα Ευαγγέλια μας παραδίδουν ρεαλιστικά τη διάσταση απόψεων που υπήρχε, παρά τα ολοφάνερα θαύματα: *«Και μέσα στο πλήθος υπήρχε μεγάλη διχογνωμία γι' αυτόν. Άλλοι έλεγαν «Είναι καλός άνθρωπος», ενώ άλλοι έλεγαν: «όχι, παραπλανά το λαό»* (Ιωάν. 7, 12) *ή «Αυτός δεν είναι ο ξυλουργός, ο γιος της Μαρίας;»* (Μάρκ. 6, 3). Η διχογνωμία αυτή για το πρόσωπό του συνεχίστηκε μέχρι σήμερα. Ποιοι είναι όμως οι λόγοι αυτής της στάσης των ανθρώπων απέναντί του;

α) Προβλήματα γύρω από το πρόσωπο του Ιησού Χριστού

Κατά τη διαδρομή των αιώνων από τον ερχομό του Ιησού μέχρι σήμερα αμφισβητήσεις δημιουργήθηκαν σχετικά με το πρόσωπό Του για πολλά θέματα:

1. *Η ιστορική ύπαρξη του ίδιου του Ιησού.* Αν και το ζήτημα αυτό φαίνεται να μην αποτελεί πλέον πρόβλημα, αφού τα γεγονότα της Καινής Διαθήκης τοποθετούνται στην εποχή της αναπτυγμένης ιστοριογραφίας και κριτικής σκέψης και σώζονται εξωχριστιανικές πηγές που μιλούν για τον Ιησού λίγα μόλις χρόνια μετά τη δράση του, ωστόσο κατά καιρούς εμφανίζονται φωνές αμφισβήτησης.

2. *Η θαυματουργική σύλληψή Του* από την Παρθένο Μαρία και ολόκληρο το θεϊκό σχέδιο της ενανθρώπησής Του.

3. *Ο σκοπός της δράσης Του.* Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί ερωτήματα αν ο Ιησούς ήθελε να δημιουργήσει μια θρησκεία και κατά πόσο όντως κήρυττε ότι ήταν Θεός.

4. *Τα θαυματουργικά Του έργα,* που αμφισβητήθηκαν ως φανταστικές αφηγήσεις των μαθητών Του ή μεταγενέστερων χριστιανών.

5. *Η διδασκαλία Του.* Εφ' όσον ο ίδιος ο Ιησούς προσέγγισε προσωπικά τους ανθρώπους και δεν άφησε γραπτά, πολλοί θέτουν το ερώτημα κατά πόσον η αυθεντική διδασκαλία του Ιησού είναι η ίδια μ' αυτή που παρέδωσαν οι μαθητές του.

6. *Η αιτία και ο τρόπος θανάτωσής Του.* Αμφισβητούνται τόσο η σταυρική Του θυσία, όσο και η αιτία της.

7. *Η Ανάστασή Του.* Το ζήτημα αυτό είναι το σημαντικότερο για το Χριστιανισμό, αφού η Ανάσταση ήταν η επιβεβαίωση της μεσσιανικής ιδιότητας του Ιησού και η αρχή του κηρύγματος των Αποστόλων. Ταυτόχρονα είναι και η μεγαλύτερη πρόκληση στη λογική.

β) Αίτια της αμφισβήτησης

Αίτια της αμφισβήτησης του Ιησού κατά την εποχή της δράσης Του ήταν:

- **η αμφισβήτηση από τον Ιησού των παραδοσιακών αξιών**: ο αρχαίος κόσμος χαρακτηριζόταν από κάποιες αντιλήψεις για τη σχέση άνδρα-γυναίκας, κυρίου-δούλου, βασιλιά-υπηκόου, το ρόλο του πλούτου ή της οικογένειας, για τη σχέση Θεού και ανθρώπων, ηθικής και θρησκευτικής ζωής, τις οποίες ο Ιησούς αμφισβητεί φέρνοντας την καινούργια πραγματικότητα της Βασιλείας του Θεού.
- **η κριτική του Ιησού στις πολιτικές και θρησκευτικές ηγεσίες**: οι πολιτικοί και θρησκευτικοί άρχοντες των Εβραίων (Συνέδριο, Αρχιερείς, Φαρισαίοι) εκμεταλλεύονταν τη θρησκευτικότητα του λαού, τον καταπίεζαν και τον οδηγούσαν σε τυπολατρία. Ο Ιησούς αντιστάθηκε σ' αυτά χτυπώντας την τυπολατρία και την υποκρισία των θρησκευτικών αρχόντων και παρουσιάζοντας στο λαό μια καινούργια πραγματικότητα, τη Βασιλεία του Θεού.
- **το άνοιγμα του Ιησού στα έθνη**: ο Ιησούς αμφισβήτησε τη μοναδικότητα του λαού του Ισραήλ στην αποκάλυψη του Θεού. Το μήνυμά Του ήταν μήνυμα που απευθυνόταν σε όλους τους λαούς της γης, τους

Δομίνικος Θεοτοκόπουλος (Γκρέκο).
Η εκδίωξη των εμπόρων από το Ναό. Λονδίνο, Εθνική Πινακοθήκη.

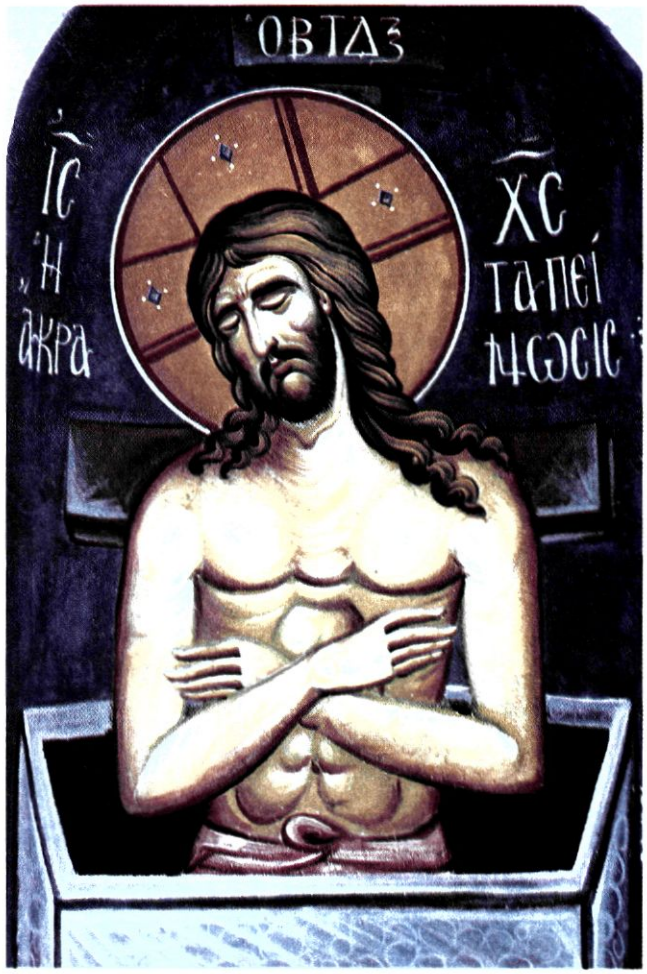

«Άκρα Ταπείνωσις». Τοιχογραφία στο παρεκκλήσιο της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου στη Στεμνίτσα Αρκαδίας «δια χειρός» Νικολάου Χούτου.

οποίους ο ισραηλιτικός λαός θεωρούσε ως μη εκλεγμένους, ενώ ήθελε για τον εαυτό του την αποκλειστικότητα της εύνοιας του Θεού και της σωτηρίας.

Στη σύγχρονη εποχή ή και λίγο παλιότερα πολλές αιτίες σχετίζονται με χαρακτηριστικά της σύγχρονης σκέψης:

- **η υπερβολική έμφαση στην ιστορική κριτική**: ο σύγχρονος άνθρωπος θεωρεί ως ιστορικά τα γεγονότα που τεκμηριώνονται λογικά μέσα από επιστημονικά και αρχαιολογικά δεδομένα. Έτσι αναζητήθηκαν οι ιστορικές εκείνες μαρτυρίες που θα τεκμηρίωναν την ιστορικότητα του προσώπου του Ιησού. Υποτιμήθηκαν οι συνέπειες της δράσης του (ίδρυση της Εκκλησίας), με αποτέλεσμα να αμφισβητηθεί η ιστορικότητα του προσώπου

του. Η ιστορική κριτική όμως, δεν αρκεί πάντα για να διεισδύσει κανείς και στο νόημα των γεγονότων, ειδικά όταν αυτά αφορούν υπαρξιακά ζητήματα του ανθρώπου. Ενώ, λοιπόν, η ιστορική κριτική είναι θεμελιώδης για τη γνώση της αλήθειας, δεν πρέπει να θεωρείται ως μοναδικός δρόμος και να απολυτοποιείται. Χρειάζεται και πίστη που είναι αποτέλεσμα ελευθερίας.Σήμερα δεν υπάρχουν σοβαρές φωνές που να αμφισβητούν την ιστορικότητα του Ιησού και η αμφισβήτηση στρέφεται κυρίως στη θεϊκή του ιδιότητα.

- **η απολυτοποίηση των κοινωνικών και οικονομικών ερμηνειών**: στη σημερινή εποχή δίνεται υπερβολική έμφαση στα κοινωνικά και οικονομικά αίτια πολλών ιστορικών γεγονότων, κυρίως από κάποιες πολιτικοκοινωνικές ιδεολογίες. Έτσι ο Ιησούς και το έργο Του ερμηνεύονται ως ένα προϊόν των αντίστοιχων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών της εποχής εκείνης.

Τέλος, άλλες αιτίες αμφισβήτησης είναι διαχρονικές όπως:

- **η πρόκληση απέναντι στη λογική**: η ενανθρώπηση του Θεού και η ιδέα ενός Θεού που σταυρώνεται χωρίς αντίσταση, καθώς και η ανάστασή του αποτελούν σκάνδαλο για τη λογική, που θέλει να ερμηνεύει τα πάντα με βάση τα ανθρώπινα δεδομένα.
- **η πρόκληση απέναντι στον ηθικισμό**: η αντίληψη του ανθρώπου ότι η ηθική παίζει απόλυτο ρόλο για την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας λέγεται «ηθικισμός». Αν και διευκολύνει τον άνθρωπο και την κοινωνία, ο Ιησούς έδειξε ότι σημασία για τον άνθρωπο έχει η διάσωση του ανθρώπινου προσώπου από την αλλοτρίωση και τη φθορά και ότι μόνο η σχέση με το Θεό νικά το κακό και το θάνατο, σχέση που πολλές φορές φαίνεται ακατανόητη (παράδειγμα η δικαίωση του μετανοημένου ληστή, του τελώνη κτλ.). Έτσι βγάζει τον άνθρωπο από τη «βολική» λύση του ηθικισμού.
- **η άρνηση των θρησκευτικών στερεοτύπων**: ο Ιησούς εμμένοντας στην αποστολή του για τη σωτηρία των ανθρώπων από τη φθορά και το θάνατο ξεπερνά διαρκώς τα στερεότυπα που οι άλλοι κατασκευάζουν γι' αυτόν για να τον φυλακίσουν. Ως Θεός επί γης αρνείται να μεταβληθεί σε επίγειο βασιλιά, κοινωνικό μετασχηματιστή, άφωνο είδωλο, ιδέα κτλ. κι αυτό φαίνεται μέχρι τέλους, όταν αρνείται να κάνει κατά παραγγελία θαύματα, για να πιστέψουν οι άρχοντες του Ισραήλ ή να αποφύγει τη σταύρωση.

γ) Η βάση κάθε αμφισβήτησης: μηχανισμός άμυνας

Τελικά το ουσιαστικό πρόβλημα είναι η αδυναμία του ανθρώπου να παραδεχθεί ότι πρέπει να ξεπεράσει τον εγωισμό του και να δεχθεί το Θεό στη ζωή του. Έτσι ο άνθρωπος συνεχίζει να θεωρεί τον εαυτό του ως κέντρο του κόσμου, να αυτοδικαιώνεται και να επιζητεί να γίνει θεός, όπως ο πρώτος άνθρωπος. Όπως λέει η ψυχολογία, οι άνθρωποι για να καταπολεμήσουν ένα πρόβλημα αναπτύσσουν μηχανισμούς άμυνας, όπως η επιθετικότητα, όταν νιώθουν ανασφάλεια, και οδηγούνται σε μια πραγματική σύγχυση και νεύρωση. Οι μηχανισμοί άμυνας στο πρόβλημα της αντιδικαίωσης του ανθρώπου είναι η αμφισβήτηση και η απώθηση του Ιησού. Η λύση της ψυχοφθόρας αυτής σύγχυσης και νεύρωσης βρίσκεται στην ελεύθερη αποδοχή ότι «ο Θεός έγινε άνθρωπος για να γίνουμε εμείς θεοί» (Μ. Αθανάσιος).

Για ενημέρωση

Οι εξωχριστιανικές ιστορικές μαρτυρίες για την ιστορική ύπαρξη του Ιησού που έχουν διασταυρωθεί από την ιστορική κριτική είναι κυρίως:

- του Ιουδαίου ιστορικού *Φλάβιου Ιώσηπου*, που είναι σχεδόν σύγχρονος των γεγονότων (έζησε από το 37 μέχρι περίπου το 95 μ.Χ.) και αναφέρει στο ιστορικό έργο του «Ιουδαϊκή Αρχαιολογία», που εξιστορεί τα γεγονότα μέχρι το 66 μ.Χ., μια αναλυτική μαρτυρία (testimonium) αναμφισβήτητης αυθεντικότητας για τον ίδιο τον Ιησού αλλά και για πρόσωπα του περιβάλλοντός του.
- του *Σαμαρείτη Θαλλού (Thallus)* που σε κάποιο χρονικό που γράφτηκε στη Ρώμη περί το 52 μ. Χ. αναφέρει το σκότος κατά τη Σταύρωση και σώζεται στη Χρονογραφία του Σέξτου Ιουλίου Αφρικανού (περί το 221 μ.Χ.).
- του Σύρου στωικού φιλοσόφου *Mara Bar Saraplon*, ο οποίος σε επιστολή μετά το 73 μ.Χ. αναφέρει την καταδίκη του Ιησού.
- του σημαντικού Ρωμαίου ιστορικού *Κορνήλιου Τάκιτου* που έζησε από το 55/56 έως μετά το 116 μ.Χ. και δίνει στο έργο του Annales (115-117 μ.Χ.) κάποιες ιστορικά επεξεργασμένες πληροφορίες για τον Ιησού.
- του αρχαιοδίφη *Γάιου Σουητώνιου* (69- μετά το 120 μ.Χ.) που περιέλαβε στα έργα του μαρτυρίες για τον Ιησού.
- του λόγιου *Πλίνιου του Νεώτερου* (περ. 62-113 μ.Χ.) ο οποίος σε επιστολές του που δημοσιεύθηκαν μεταξύ του 100 και 109 μ.Χ. αναφέρει πληροφορίες για τους χριστιανούς και δίνει κάποια στοιχεία για τον Ιησού.

• στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε τα *ιστορικά στοιχεία* (ονόματα πολιτικών και θρησκευτικών αρχόντων, τοπωνυμίων, αναφορές γεγονότων) που περιέχουν τα Ευαγγέλια και τα άλλα κείμενα της Καινής Διαθήκης και επιβεβαιώνονται από άλλα ιστορικά έργα και την αρχαιολογική σκαπάνη.

Φυσικά όλα τα παραπάνω επιβεβαιώνουν την ιστορικότητα του Ιησού αλλά δεν μπορούν να ερμηνεύσουν το νόημα και να αποφανθούν για τη θεϊκή του ταυτότητα. Αυτά προσεγγίζονται με την πίστη που είναι κατόρθωμα ελευθερίας.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο μεγάλος ρώσος λογοτέχνης Ντοστογιέφκσυ φαντάζεται το Χριστό να έρχεται ξανά στον καιρό της Ιερής Εξέτασης στην Ισπανία. Ο κόσμος τον ακολουθεί και τότε ο Μέγας Ιεροεξεταστής διατάζει να τον συλλάβουν και να τον φυλακίσουν. Το ίδιο βράδυ τον επισκέπτεται στη φυλακή, όπου μεταξύ άλλων του θυμίζει τους τρεις πειρασμούς του Σατανά στην έρημο και του λέει:

Δες τώρα και μόνος Σου ποιος είχε δίκιο: Εσύ ή εκείνος που Σε ρωτούσε τότε; Θυμήσου το πρώτο ερώτημα. Αν και δε στο λέω κατά λέξη, μα το νόημα ήταν τούτο: «θέλεις να πας στον κόσμο και πηγαίνεις μ' αδειανά τα χέρια, με κάποια υπόσχεση ελευθερίας που οι άνθρωποι με την ηλιθιότητά τους και με την έμφυτή τους διαφθορά δεν μπορούν ούτε καν να την κατανοήσουν, που τη φοβούνται και τη σκιάζονται, γιατί τίποτα και ποτέ δεν υπήρξε για τον άνθρωπο και την ανθρώπινη κοινωνία πιο αφόρητο απ' την Ελευθερία! Ενώ, βλέπεις αυτές τις πέτρες μέσα σε τούτη τη γυμνή πυραχτωμένη έρημο; Κάνε τες ψωμιά κι η ανθρωπότητα θα τρέξει από πίσω Σου σαν κοπάδι, γεμάτη ευγνωμοσύνη κι υπακοή, αν και πάντα θα τρέμει από φόβο πως θα μπορούσες ν' αποτραβήξεις το χέρι Σου και να πάψεις να τους δίνεις τα ψωμιά Σου». Μα Συ δε θέλησες να στερήσεις απ' τον άνθρωπο την ελευθερία κι απόρριψες την προσφορά γιατί σκέφτηκες: Τι ελευθερία θα 'ναι αυτή, όταν η υπακοή θα εξαγοραστεί με ψωμιά; Πρόβαλες την αντίρρηση πως ο άνθρωπος ουκ επ' άρτω μόνον ζήσεται· μα το ξέρεις τάχα πως εν ονόματι αυτού του ίδιου του γήινου άρτου θα ξεσηκωθεί εναντίον Σου το πνεύμα της γης, θα Σε πολεμήσει και θα Σε νικήσει κι όλοι θα το

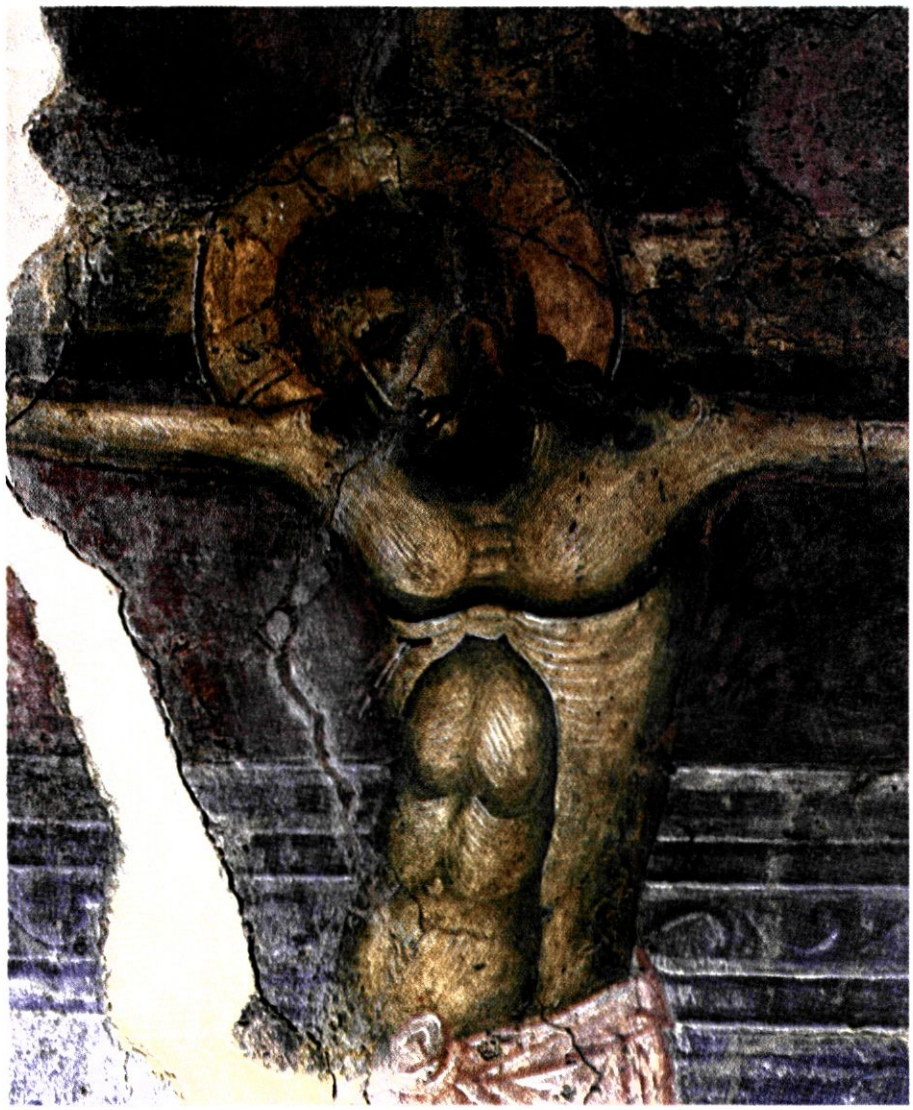

Η Σταύρωση.

ακολουθήσουν φωνάζοντας: «Ποιος μοιάζει μ' αυτό το θηρίο που μας έδωσε η φωτιά τ' ουρανού!»; Το ξέρεις πως θα περάσουν αιώνες κι αιώνες και η ανθρωπότητα θα διακηρύξει με το στόμα της Σοφίας και της Επιστήμης της πως έγκλημα δεν υπάρχει και πως, συνεπώς, δεν υπάρχει και αμαρτία και πως υπάρχουν μονάχα πεινασμένοι; «Χόρτασέ τους και τότε μονάχα να τους ζητάς αρετή!». Να τι θα γράψουν στη σημαία που θα σηκώσουν εναντίον Σου και που μ' αυτή θα γκρεμίσουν

το ναό Σου. Στη θέση του ναού Σου θα υψωθεί ένα νέο οικοδόμημα, ένας καινούργιος φοβερός πύργος της Βαβέλ και, μόλο που κι αυτός δε θα τελειώνει όπως κι ο προηγούμενος, όμως παρ' όλ' αυτά θα μπορούσες να τον αποφύγεις αυτόν το νέο πύργο και να συντομέψεις κατά χίλια χρόνια τα βάσανα των ανθρώπων -γιατί σε μας θα 'ρθουν πάλι, αφού καταβασανιστούν με τον πύργο τους!...

Και να που αντί να βάλεις σταθερές βάσεις για τον ησυχασμό της ανθρώπινης συνείδησης μια για πάντα, τους πρόσφερες ό,τι πιο ασυνήθιστο, ενδεχόμενο και αόριστο, όλα κείνα που ήταν ανώτερα απ' τις δυνάμεις των ανθρώπων. Φέρθηκες λοιπόν σαν να μην τους αγαπούσες καθόλου. Και ποιος το 'κανε αυτό; Κείνος που ήρθε να θυσιάσει τη ζωή Του για χάρη τους! Αντί να κυριέψεις την ανθρώπινη ελευθερία Εσύ την πολλαπλασίασες και βάρυνες την ψυχή τους για τον αιώνα τον άπαντα με τα βάσανα τούτης της ελευθερίας. Θέλησες την ελεύθερη αγάπη του ανθρώπου, θέλησες να Σε ακολουθήσει ελεύθερα. Αντί να υπακούει στον παλιό αυστηρό νόμο, ο άνθρωπος έπρεπε με ελεύθερη καρδιά ν' αποφασίζει από δω και μπρος ποιο είναι το καλό και ποιο το κακό, έχοντας μοναδικό του οδηγό τη μορφή Σου. Μα είναι δυνατό λοιπόν να μη σκέφτηκες πως τελικά θ' απαρνηθεί ακόμα και τη μορφή Σου και την αλήθεια Σου, συντριμμένος κάτω απ' το τρομερό βάρος: την ελευθερία της εκλογής; Θα φωνάξουν στο τέλος πως η αλήθεια δε βρίσκεται σε Σένα, γιατί θα 'ταν αδύνατο να τους αφήσει κανείς σε μεγαλύτερη σύγχυση και αγωνία απ' όσο τους άφησες Εσύ, αφήνοντάς τους τόσες φροντίδες και τόσα άλυτα προβλήματα.

Ώστε λοιπόν Εσύ ο ίδιος έβαλες τις βάσεις για την καταστροφή της βασιλείας Σου και μην κατηγορείς γι' αυτό κανέναν άλλο. Κι όμως τι Σου είχε προσφερθεί! Υπάρχουν τρεις δυνάμεις στον κόσμο που θα μπορούσαν να νικήσουν και να υποτάξουν για πάντα τη συνείδηση αυτών των αδύναμων στασιαστών, κι αυτό για τη δική τους την ευτυχία. Αυτές οι δυνάμεις είναι: το θαύμα, το μυστήριο και το κύρος: Εσύ απέρριψες και το 'να και τ' άλλο και το τρίτο, κι έδωσες μονάχος Σου το παράδειγμα για να κάνουν όλοι το ίδιο.

Μάθε πως δε Σε φοβάμαι. Μάθε πως και γω ήμουνα στην έρημο, πως και γω έζησα με ακρίδες κι αγριόριζες, πως και γω ευλογούσα την ελευθερία που μ' αυτήν Εσύ ευλόγησες τους ανθρώπους, πως και γω ετοι-

μαζόμουν να γίνω ένας απ' τους εκλεκτούς Σου, να γίνω ένας απ' τους ισχυρούς και μεγάλους, διψώντας να «συμπληρώσω τον αριθμό». Μα συνήλθα και δε θέλησα να υπηρετήσω την αφροσύνη. Γύρισα και προσχώρησα στην ομάδα εκείνων που διορθώσανε το έργο Σου. Εγκατέλειψα τους περήφανους και επέστρεψα στους ταπεινούς για να τους κάνω ευτυχισμένους. Όλα όσα Σου λέω θα γίνουν και η βασιλεία μας θα οικοδομηθεί: Σου ξαναλέω πως αύριο κιόλας θα δεις αυτήν την υπάκουη αγέλη να τρέχει με το πρώτο μου νεύμα και να συδαυλίζει την πυρά όπου θα Σε κάψω, γιατί ήρθες να μας ενοχλήσεις. Γιατί, αν υπάρχει κανένας που αξίζει περισσότερο από κάθε άλλον την πυρά μας, αυτός είσαι Εσύ. Αύριο θα Σε κάψω.

Dixi (Τελείωσα).

(Φ. Ντοστογιέφσκυ, Αδελφοί Καραμαζώφ, κεφ. 5ο, απόσπασμα από το «Μεγάλο Ιεροεξεταστή»)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια σημεία αμφισβητήθηκαν σχετικά με τον Ιησού;
2. Πώς κρίνετε την άρνηση κάποιων ανθρώπων να δεχτούν την ιστορικότητα του Ιησού;
3. Είναι για σας και ως ποιο σημείο σκάνδαλο η ενανθρώπηση ή η σταύρωση του Ιησού;
4. Ποια τα αίτια των αμφισβητήσεων;
5. Σήμερα τι αμφισβητούν οι άνθρωποι σχετικά με το πρόσωπο του Χριστού;
6. Αναλύστε το κείμενο του Ντοστογιέφσκυ απαντώντας στα ερωτήματα: α) Πώς φαντάζεται τον Ιησού ο Μέγας Ιεροεξεταστής, β) σε ποια σημεία η εξουσία που εκπροσωπεί ο Μέγας Ιεροεξεταστής έρχεται να «διορθώσει» το έργο του Ιησού;

7. «Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;»

Στο προηγούμενο μάθημα είδαμε ότι αμφισβητήθηκαν η ιστορικότητα του προσώπου του Χριστού και η λυτρωτική αποστολή Του. Ο Ιησούς απευθυνόμενος στους μαθητές του τους θέτει το ερώτημα: *«τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;»* (Μάρκ. 8, 27). Ποια είναι λοιπόν η επίσημη απάντηση της Εκκλησίας στο ερώτημα του Χριστού; Η Εκκλησία πρόβαλε την ορθόδοξη θέση θεμελιωμένη αγιογραφικά. Σύμφωνα με αυτήν ο Χριστός ως ιστορικό πρόσωπο είναι ο θεάνθρωπος λυτρωτής των ανθρώπων. Με το σημερινό μάθημα θα επιχειρήσουμε μια συνοπτική παρουσίαση των διάφορων απαντήσεων που δόθηκαν στο παραπάνω ερώτημα και θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον και την προσοχή μας στην ορθόδοξη απάντηση - άποψη.

α) Παρερμηνείες ή λαθεμένες ερμηνείες για το πρόσωπο του Χριστού

Οι μαθητές του Χριστού μεταφέροντας τις απόψεις των συγχρόνων τους Ιουδαίων, απαντούν ως εξής στην ερώτησή Του: «άλλοι λένε πως είσαι ο Ιωάννης ο Βαπτιστής, άλλοι ότι είσαι ο Ηλίας και άλλοι ότι είσαι ένας προφήτης» (Μάρκ. 8, 27-28). Την άποψη ότι είναι προφήτης την είχε διατυπώσει και η Σαμαρείτισσα στο διάλογό της με τον Κύριο (Ιωάν. 4, 19). Στην κατηγορία των ανθρώπων που σκόπιμα παρερμήνευσαν ή παρεξήγησαν το πρόσωπο και την αποστολή του Χριστού ανήκουν και οι θρησκευτικοί άρχοντες των συγχρόνων του Ιουδαίων. Οι Γραμματείς και οι Φαρισαίοι καθώς και οι Σαδδουκαίοι δε θέλησαν να γνωρίσουν και να αναγνωρίσουν το μεσσιανικό χαρακτήρα του προσώπου και του έργου Του. Γι' αυτό και τον αντιμετώπισαν ως σφετεριστή και διαστροφέα της μεσσιανικής προσδοκίας. Αρκετοί σύγχρονοί του Ιουδαίοι παρεξήγησαν το πρόσωπο και την αποστολή του Χριστού εντάσσοντάς τα στα εθνικιστικά τους πλαίσια. Κι αυτό γιατί ανέμεναν το Μεσσία ως ισχυρό ηγεμόνα που θα αποκαθιστούσε το έθνος τους στο παλιό του μεγαλείο. Σ' αυτήν την κατηγορία εντάσσεται

Ο διάλογος του Ιησού με τη Σαμαρείτισσα, όπου ο Ιησούς αποκαλύπτει τη μεσιανική του ιδιότητα, (Ιω. 4, 4-30).

και η περίπτωση του Ιούδα, του οποίου η συμπεριφορά έναντι του Ιησού έχει αποτελέσει αντικείμενο επιστημονικής έρευνας (θρησκειολογικής, ψυχολογικής, ιστορικής, κοινωνιολογικής).

β) Αιρετικές και ουμανιστικές θεωρήσεις του προσώπου του Χριστού

Σε προηγούμενες τάξεις έχει γίνει εκτενής λόγος για τις αιρέσεις, οι οποίες δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στη ζωή της Εκκλησίας. Οι οπαδοί τους αμφισβήτησαν ή και αρνήθηκαν τη θεανθρώπινη υπόσταση του Χριστού, γιατί προσπάθησαν με το λογικό να κατανοήσουν το υπέρλογο δόγμα της *υποστατικής ένωσης*. Είναι γνωστές οι λεγόμενες χριστολογικές αιρέσεις (Αρειανισμός, Δοκητισμός, Νεστοριανισμός, Μονοφυσιτισμός κ.ά.). Όλες τις αντιμετώπισε η Εκκλησία αφενός μεν με τα συγγράμματα των εκκλησιαστικών συγγραφέων και Πατέρων, αφετέρου δε με τις Συνόδους και μάλιστα τις Οικουμενικές.

Στους νεότερους χρόνους τη σκυτάλη της άρνησης της θεανθρώπινης υπόστασης του Χριστού παρέλαβαν οι θεμελιωτές και οι οπαδοί του Διαφωτισμού. Αυτοί χρησιμοποιώντας ως μοναδικό και αλάνθαστο όργανο επιστημονικής έρευνας και φιλοσοφικής ανάλυσης το λογικό, απέρριπταν ό,τι δε χωρούσε στα πλαίσιά του. Επόμενο ήταν να τηρήσουν αρνητική και απορριπτική στάση έναντι του θεανθρώπινου προσώπου του Χριστού.

Ποικίλες είναι και οι σύγχρονες απόψεις - απαντήσεις στο ερώτημα του τίτλου του μαθήματος, οι οποίες εξαρτώνται από την οπτική γωνία από την οποία βλέπουν το πρόσωπο του Χριστού οι εισηγητές τους. Μερικοί από αυτούς τοποθέτησαν το ιστορικό πρόσωπο του Χριστού στο χώρο του μύθου, όπως λ.χ. ο David Strauss (1808-1874). Επηρεασμένος από τις φιλοσοφικές θέσεις του δασκάλου του Εγέλου* ο Strauss απέρριπτε και τα θαύματα του Χριστού, εκτιμούσε όμως την ανωτερότητα της διδασκαλίας Του. Αντίθετα ο Ερνέστος Ρενάν (τέλη περασμένου αιώνα) κυρίως με το έργο του «Ο βίος του Ιησού» δέχεται μεν την ιστορικότητα του προσώπου του, αλλά θεωρεί ότι ο Χριστός παρουσίασε τον εαυτό του ως Υιό του Θεού και είχε ως κέντρο της διδασκαλίας του την αγάπη.

Οι οπαδοί του ρομαντισμού (λογοτέχνες, καλλιτέχνες, ανθρωπιστές)

είδαν το Χριστό σαν φορέα της καλοσύνης και της ανθρωπιάς. Γι' αυτούς είναι ο «γλυκύς Ιησούς».

Οι κοινωνιστές (σοσιαλιστές) είδαν στο πρόσωπο του Χριστού ένα μεγάλο κοινωνικό επαναστάτη. Του αφαίρεσαν τη θεανθρώπινη υπόσταση και κράτησαν μόνο τις κοινωνικές του ιδέες και ενέργειες, τις οποίες προσάρμοσαν στις δικές τους θεωρίες. Ιδιαίτερα οι οπαδοί του επαναστατικού σοσιαλισμού θεώρησαν το Χριστό ως ένα δυνατό προλετάριο που καταφέρθηκε εναντίον των Ρωμαίων κατακτητών και εκείνων που συνεργάστηκαν μαζί τους. Απευθύνθηκε, λέγουν, στο εξαθλιωμένο προλεταριάτο της εποχής του κηρύσσοντας την ανατροπή του κατεστημένου και την επικράτηση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Στις παραπάνω θεωρήσεις θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και την ψυχαναλυτική άποψη. Σύμφωνα με αυτήν η παρουσία του Χριστού στη γη ισούται με την προσπάθεια του ανθρώπου να απελευθερωθεί από το σύνδρομο του «σαδιστή πατέρα», κατά το Φρόυντ, δηλαδή από τον αυστηρό Θεό της Π. Διαθήκης.

γ) Η άποψη της Εκκλησίας

Στην ερώτηση του Χριστού προς τους μαθητές Του: «σεις ποιος λέτε ότι είμαι;» δίνεται η απάντηση δια στόματος του Απ. Πέτρου: *«Σύ εἶ ὁ Χριστός ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος»* (Ματθ. 16, 15-16). Η απάντηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί συνοψίζει την επίσημη άποψη της Εκκλησίας. Σύμφωνα με αυτή -και σε αντίθεση με τις αιρετικές θεωρήσεις που είδαμε- στο πρόσωπο του Χριστού ενώθηκαν οι δύο τέλειες φύσεις, η θεία και η ανθρώπινη. Την πίστη της αυτή η Εκκλησία διατύπωσε οριστικά και επίσημα στον όρο της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου (451 στη Χαλκηδόνα): *«Εἷς καί ὁ αὐτός Χριστός ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως καί εἰς ἕν πρόσωπον καί μίαν ὑπόστασιν, ἕνα καί τόν αὐτόν υἱόν καί μονογενῆ, τόν Θεόν Λόγον»* (Υποστατική ένωση). Επομένως ο Χριστός είναι Θεάνθρωπος. Ως Θεός είναι ομοούσιος με το Θεό Πατέρα: *«ἐγώ καί ὁ Πατήρ ἕν ἐσμεν» (Ιωάν. 10, 30)*, ενώ ως άνθρωπος είναι ομοούσιος με μας αλλά τέλειος και αναμάρτητος: *«ὅς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδέ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ»* (Α΄ Πέτρ. 2, 22). Είναι το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδας, συνάναρχος και συναιώνιος με το Θεό Πατέ-

Ο Θεάνθρωπος Χριστός. Έργο Νικολάου Χούτου.

ρα. Είναι πρόσωπο ιστορικό και η γέννησή του έχει υπερφυσικό χαρακτήρα σύμφωνα και με το άρθρο 3 του Συμβόλου της Πίστεως. Οι Πατέρες και η ορθόδοξη υμνογραφία με πλούσιο λεξιλόγιο υμνούν και εγκωμιάζουν το μέγα και ανεπανάληπτο αυτό γεγονός της υποστατικής ένωσης των δύο φύσεων, γιατί έχει κοσμολογικές και ανθρωπολογικές συνέπειες. Εξαγιάζει τη δημιουργία και την ύλη, ενώ παράλληλα ανυψώνει την ανθρώπινη φύση και της δίνει τη δυνατότητα να φθάσει μέχρι τη θέωση. Όπως αναφέρεται στο ίδιο άρθρο του Συμβόλου της

Πίστεως, σκοπός της ενανθρώπησης του Λόγου του Θεού είναι η σωτηρία του ανθρώπου. Αυτό σημαίνει ότι ο Χριστός ως Θεάνθρωπος λυτρωτής προσφέρει στον άνθρωπο τα μέσα της απαλλαγής του από τις συνέπειες του προπατορικού αμαρτήματος. Μ' αυτόν τον τρόπο αποκαθίστανται οι αρμονικές σχέσεις με το Θεό, τη φύση, το συνάνθρωπο και τον εαυτό του. Η θεανθρώπινη φύση του Χριστού προβάλλει ως μια πρόσκληση και πρόκληση για το σύγχρονο άνθρωπο να συμμετάσχει ενεργά στον αγώνα για την πραγματοποίηση της θέωσης.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Ὁμολογεῖν ἐν τῷ ἑνί καί τῷ αὐτῷ Χριστῷ δύο φύσεις καί δύο φυσικάς ἐνεργείας ἀδιαιρέτως, ἀτρέπτως, ἀμερίστως, ἀσυγχύτως· καί δύο μέν φυσικά θελήματα οὐχ ὑπεναντία, ἀλλ' ἑπόμενον τό ἀνθρώπινον αὐτοῦ θέλημα καί μή ἀντιπίπτον ἤ ἀντιπαλαῖον, μᾶλλον μέν οὖν καί ὑποτασσόμενον τῷ θείῳ αὐτοῦ καί πανσθενεῖ θελήματι».*

(Απόφαση της ΣΤ΄ Οικουμ. Συνόδου, 680).

Να ομολογούμε (να πιστεύουμε) ότι στον ένα και τον ίδιο Χριστό υπάρχουν δύο φύσεις (η θεϊκή και η ανθρώπινη) και δύο φυσικές ενέργειες αδιαιρέτως, χωρίς να τρέπεται η μία προς την άλλη, ούτε να επιμερίζονται ή να συγχέονται· επίσης δεχόμαστε ότι υπάρχουν δύο φυσικά θελήματα όχι αντίπαλα, αλλά να έπεται του θείου το ανθρώπινο θέλημά του, το οποίο δεν αντιτίθεται ούτε αντιστρατεύεται, αλλά μάλλον και να υποτάσσεται στο θεϊκό και παντοδύναμο θέλημά του.

2. *«Είναι εκπληκτική η προσοχή της Εκκλησίας στην προσπάθεια να επισημάνει με όση γίνεται ακρίβεια λόγου τα όρια του γεγονότος που συντελέστηκε στο πρόσωπο του Χριστού. Όχι να εξαντλήσει με το λόγο ή να επαληθεύσει με κατηγορίες της συμβατικής λογικής την ένωση του Θεού με τον άνθρωπο. Αλλά να προφυλάξει τη διατύπωση αυτής της αλήθειας από κάθε παρερμηνεία που θα αλλοίωνε τη δυνατότητα μετοχής του ανθρώπου στη συντελούμενη με τη σάρκωση του Λόγου αφθαρτοποίηση του θνητού. Προσλαμ-*

«Εἶπεν οὖν αὐτῶ ὁ Πιλᾶτος: οὐκοῦν βασιλεύς εἶ σύ; ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς· σύ λέγεις ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ.» Ιων. 18, 37. (Έργο Εμ. Πανσελήνου, Πρωτάτο, Αγ. Όρος.)

βάνοντας την ανθρώπινη φύση ο Θεός παρεμβαίνει στο χρόνο, εντάσσεται στην ανθρώπινη ιστορία. Ο Ιησούς Χριστός είναι ένα πρόσωπο ιστορικό: γεννιέται σε συγκεκριμένο χρόνο και τόπο, από μητέρα που το γενεαλογικό της δέντρο ριζώνει και διακλαδίζεται σε συγκεκριμένη φυλή του Ισραήλ, τη βασιλική γενιά του Δαβίδ. Έτσι και ο ίδιος είναι Εβραίος το γένος, ενταγμένος στις κοινωνικές συνθήκες του εξελληνισμένου κόσμου της ρωμαϊκής

αυτοκρατορίας, υποταγμένος και αυτός στις πολιτικές και εξουσιαστικές δομές της κατεχόμενης από τους Ρωμαίους γης των Εβραίων... Οι χριστιανοί αποτυπώνουν πάνω στο σώμα τους το σημείο του σταυρού, δηλώνοντας την εκούσια αυτοπαραίτηση από την ατομική αυτοτέλεια, τη θυσιαστική αναφορά της ζωής τους στο θέλημα του Πατρός... Κάθε φάση και κάθε πτυχή της καθημερινότητας σφραγίζεται με το σημάδι του ζωοποιού θανάτου, της υπακοής στο θέλημα του Πατρός. Γιατί ο Σταυρός δεν είναι ένα σημείο ανάμνησης και συναισθηματικής ή ηθικοδιδακτικής αναφοράς, αλλά σύμβολο και δήλωση συσχηματισμού με τον τρόπο υπάρξεως του Χριστού, τον τρόπο της ζωής...» .

(Χρήστου Γιανναρά, Αλφαβητάρι της πίστης, Αθήνα 1984, σελ. 145, 147, 148, 153, 171, 172).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πού οφείλεται η παρερμηνεία του προσώπου του Χριστού; Σήμερα παρουσιάζεται αυτό το φαινόμενο;
2. Θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί η διατύπωση ποικίλων απόψεων για το πρόσωπο και το έργο του Χριστού; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.
3. Γιατί η Εκκλησία αντιμετώπισε με Οικουμενικές Συνόδους τις χριστολογικές αιρέσεις;
4. Ποια είναι η άποψη της Εκκλησίας για το πρόσωπο του Χριστού;
5. Πώς μπορούμε να αποδείξουμε ότι συμφωνούμε με την άποψη της Εκκλησίας;

8. Τι είναι το Άγιο Πνεύμα

Κεντρικό γεγονός στην ιστορία της Εκκλησίας είναι η Πεντηκοστή. Είναι η ημέρα που το Άγιο Πνεύμα επιφοίτησε στους αποστόλους και παραμένει στην Εκκλησία ως Παράκλητος, για να καθοδηγεί τους πιστούς *«εἰς πᾶσαν τήν ἀλήθειαν»* (Ιωάν. 16, 13). Από τότε μέχρι σήμερα η παρουσία του Αγίου Πνεύματος είναι ζωντανή στην Εκκλησία. Ας δούμε, λοιπόν, τι πιστεύουμε για το Άγιο Πνεύμα σύμφωνα και με το όγδοο άρθρο του Συμβόλου της Πίστεως: *«(Πιστεύω) καί εἰς τό Πνεῦμα τό ἅγιον, τό Κύριον, τό ζωοποιόν, τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον, τό σύν Πατρί καί Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καί συνδοξαζόμενον, τό λαλῆσαν διά τῶν Προφητῶν».*

α) Ο ερχομός του Παρακλήτου

Για την ύπαρξη του Αγίου Πνεύματος μας μαρτυρεί έμμεσα η Παλαιά Διαθήκη, που μιλάει για το Πνεύμα Θεού, το οποίο *«ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος»* (Γεν. 1,1) κατά τη δημιουργία. Στην Καινή Διαθήκη κατά τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου πληροφορούμαστε ότι το Άγιο Πνεύμα θα την επισκεφθεί (Λουκ. 1, 35) και ότι αυτή εκ Πνεύματος Αγίου θα συλλάβει τον Ιησού. Γι' αυτό η Εκκλησία διδάσκει ότι η Ενανθρώπηση έγινε *«ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καί Μαρίας τῆς Παρθένου»* (3ο άρθρο του Συμβόλου της Πίστεως). Το Άγιο Πνεύμα εμφανίστηκε, αλλά χωρίς να σαρκωθεί, κατά τη βάπτιση του Ιησού στον Ιορδάνη «σαν περιστέρι να κατεβαίνει και να έρχεται πάνω στον Ιησού» (Ματθ. 3,16).

Στο τέλος της επίγειας παρουσίας του ο Χριστός αναγγέλλει στους μαθητές Του ότι θα αποστείλει το Άγιο Πνεύμα, το οποίο θα τους φωτίσει, ώστε να κατανοήσουν το κοσμοσωτήριο έργο Του οι Απόστολοι και τους δηλώνει ότι *«συμφέρει σε σας να φύγω, γιατί τότε θα έρθει σε*

Η Πεντηκοστή, Θεοφάνους του Κρητός (1546). Ι. Μονή Σταυρονικήτα του Αγίου Όρους.

σας ο Παράκλητος» (πρβλ. Ιω. 16, 7). Πράγματι μετά την Ανάληψη του Χριστού και σύμφωνα με την υπόσχεσή Του το Άγιο Πνεύμα έρχεται κατά την Πεντηκοστή και εμφανίζεται στους μαθητές *«σαν φλόγες φωτιάς που μοιράστηκαν και κάθισαν στον καθένα»* (Πραξ. 2, 3). Από τότε παραμένει στην ιστορική πορεία της Εκκλησίας. Συνεχίζει το έργο της σωτηρίας, οδηγεί τους μαθητές στο έργο της ίδρυσης των Εκκλησιών, ενώ η παρουσία Του αποτελεί τον απαραίτητο όρο για την τέλεση των Μυστηρίων. Η επίκλησή του και ο φωτισμός του είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την αυθεντικότητα της ομολογίας ότι ο Χριστός είναι Κύριος και Θεός. *«Κανένας δεν μπορεί να πει ότι ο Ιησούς είναι ο Κύριος, παρά μόνο με τη φώτιση του Αγίου Πνεύματος»*, έγραψε ο απόστολος Παύλος (Α΄ Κορ. 12, 3).

Η φώτιση είναι επίσης προϋπόθεση για να δεχθεί ο άνθρωπος τον τρόπο που το Άγιο Πνεύμα σχετίζεται με τα άλλα πρόσωπα της Αγίας Τριάδας, τρόπος που διαφορετικά είναι αδύνατο να γίνει καταληπτός από την περιορισμένη διάνοια του ανθρώπου. Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι το Άγιο Πνεύμα είναι το τρίτο πρόσωπο της Αγίας Τριάδας. Είναι δηλαδή Θεός όπως ο Πατέρας και ο Υιός. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του τρόπου υπάρξής του είναι ότι εκπορεύεται[1] από τον Πατέρα «αϊδίως» (χωρίς αρχή και τέλος).

β) Άγιο Πνεύμα και Εκκλησία

Ολόκληρη η Εκκλησία θα ήταν ένα ίδρυμα κάποιων ανθρώπων που απλά θα αποτελούσε ιστορική ανάμνηση του έργου του Ιησού Χριστού αν δεν υπήρχε το Άγιο Πνεύμα. Η παρουσία Του εγγυάται ότι η Εκκλησία δεν αποτελεί απλά ένα ανθρώπινο ίδρυμα, αλλά είναι μια ζωντανή και ουσιαστική κοινότητα Θεού-ανθρώπων με κεφαλή το Χριστό. Η ζωοποίηση των μελών ολοκλήρου του σώματος επιτυγχάνεται με την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος μέσα σ' αυτά. Έτσι το Άγιο Πνεύμα

1. Η διαφορά «εκπόρευσης» και «αποστολής», είναι σημαντική. Με την «αποστολή» το Άγιο Πνεύμα συνεργάζεται με τα άλλα δύο πρόσωπα της Αγίας Τριάδας χωρίς να είναι κατώτερο από αυτά, πράγμα που θα συνέβαινε αν εκπορευόταν και από τον Υιό. Αυτό θα κατέστρεφε την κοινωνία αγάπης μεταξύ των προσώπων.

«συγκροτεί όλον το θεσμόν της Εκκλησίας», όπως λέει ένας εκκλησιαστικός ύμνος, σ' όλες του τις εκφράσεις:

- **στη λατρεία της Εκκλησίας:** όλα τα Μυστήρια της Εκκλησίας τελούνται με την επενέργεια του Αγίου Πνεύματος. Αυτό είναι που δίνει και το μυστηριακό χαρακτήρα σ' αυτά με τη μυστική μεταβολή και τον αγιασμό που απεργάζεται,
- **στη διοίκηση της Εκκλησίας:** η ανάδειξη ποιμένων, παρά τα λάθη και τις ανθρώπινες αδυναμίες, επιτυγχάνεται με τη φώτιση και την επενέργεια του Αγίου Πνεύματος,
- **στην ορθή διδασκαλία:** αυτή διατυπώνεται μέσα στις συνόδους στην πορεία της ιστορίας με το φωτισμό του Αγίου Πνεύματος. Για παράδειγμα η απόφαση της Αποστολικής Συνόδου αρχίζει με τα λόγια: «αποφασίστηκε ως σωστό από το Άγιο Πνεύμα και από μας...» (Πρ. 15, 28),
- **στην ιεραποστολή:** ο φωτισμός των ανθρώπων που δέχονται το μήνυμα του Χριστού και η δύναμη για το έργο της ιεραποστολής προέρχονται από το Άγιο Πνεύμα,
- **στη διαμόρφωση των ύμνων και των προσευχών και στην κατάσταση της προσευχής:** το Άγιο Πνεύμα διδάσκει τους ανθρώπους να προσεύχονται. Γι' αυτό στην αρχή σχεδόν κάθε ακολουθίας της Εκκλησίας υπάρχει η προσευχή προς το Άγιο Πνεύμα «Βασιλεύ Ουράνιε...».

Τέλος, η συνολική πορεία της Εκκλησίας προς τη Βασιλεία του Θεού και η προετοιμασία αυτής της Βασιλείας γίνεται με την παρουσία του Αγίου Πνεύματος, αφού, όπως λέει ο απόστολος Παύλος, ο Θεός «μας εγγυάται το μέλλον και σαν πρόγευσή του δίνει μέσα στις καρδιές μας το Άγιο Πνεύμα»(Β΄ Κορ. 1, 22).

γ) Το Άγιο Πνεύμα στη ζωή του χριστιανού

Η παρουσία του Αγίου Πνεύματος στη ζωή του χριστιανού είναι η βασική προϋπόθεση για την πνευματική του πορεία. Η είσοδός του στην Εκκλησία γίνεται με το Βάπτισμα, που τελείται *«εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος»*. Κατά το Χρίσμα, που ακολουθεί μετά το Μυστήριο του Βαπτίσματος, το Άγιο Πνεύμα σφραγίζει το χριστιανό *(«σφραγίς δωρεάς Πνεύματος Αγίου»)* καθιστώντας τον «πνευματοφόρο» και μεταδίδοντάς του τα χαρίσματα του

Αγίου Πνεύματος ως όπλα πνευματικά για τον αγώνα του κατά του κακού και των δυνάμεων του κακού. Κατά την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας η μεταβολή του άρτου και του οίνου σε Σώμα και Αίμα του Χριστού γίνεται με την επίκληση του Αγίου Πνεύματος. Αλλά και στην καθημερινή προσευχή του πιστού η παρουσία του Αγίου Πνεύματος είναι απαραίτητη, γιατί είναι αυτό που θα τον φωτίσει και θα τον οδηγήσει στον αγιασμό και στη θέωση.

δ) Αξιοποίηση των δικών μας χαρισμάτων

Όλα τα παραπάνω σηματοδοτούν την πορεία προς τη Βασιλεία του Θεού, η οποία ήδη ανέτειλε με την ανάσταση του Χριστού και τη νίκη κατά του θανάτου. Τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος είναι δείγματα του ότι ανέτειλε η Βασιλεία του Θεού, «τα έσχατα», αφού όπως είπε ο απόστολος Πέτρος στο κήρυγμα της Πεντηκοστής επαναλαμβάνοντας την προφητεία του Ιωήλ από την Παλαιά Διαθήκη: «αυτό θα συμβεί στις έσχατες ημέρες, λέει ο Θεός: θα χαρίσω πλουσιοπάροχα το Πνεύμα μου σε κάθε άνθρωπο· έτσι οι γιοι σας κι οι θυγατέρες σας θα κηρύξουν την αλήθεια» (Πράξ. 2, 17). Από την εποχή της αρχαίας Εκκλησίας τα χαρίσματα εκφράζονταν με πολλούς τρόπους, όπως προφητείες, γλωσσολαλιά, θαυματουργικά έργα των μεγάλων αγίων της Εκκλησίας, ή ασκητικά κατορθώματα. Στη σημερινή εποχή τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος τα δεχόμαστε στην Εκκλησία τόσο κατά το Βάπτισμα και το Χρίσμα, όσο και κατά τα άλλα Μυστήρια και τις αγιαστικές πράξεις της Εκκλησίας (όπως ο αγιασμός). Ο καθένας μας μπορεί να τα ανακαλύψει και να τα αξιοποιήσει και ιδίως το σημαντικότερο απ' αυτά που είναι η αληθινή αγάπη προς όλους.

Από την ενεργοποίηση μερικών χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος στη ζωή του χριστιανού προέρχονται ο φωτισμός, για να κατανοήσουμε τι διδάσκει η Εκκλησία και για να μάθουμε να προσευχόμαστε γι' αυτό που πραγματικά μας ωφελεί, η κινητοποίηση για να διακρίνουμε και να χτίσουμε τον καινούργιο κόσμο του Θεού καθημερινά στη ζωή μας, η γενικότερη καταπολέμηση των παθών μας, η ενδυνάμωση της πίστης μας, η δυνατότητα να διακρίνουμε τα κίνητρα κάθε πράξης τόσο του εαυτού μας όσο και των άλλων.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *Πάντα χορηγεῖ τό Πνεῦμα τό Ἅγιον·*
βρύει προφητείας, ἱερέας τελειοῖ, ἀγραμμάτους σοφίαν ἐδίδαξεν, ἁλιεῖς θεολόγους ἀνέδειξεν, ὅλον συγκροτεῖ τόν θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας.
Ὁμοούσιε καί ὁμόθρονε τῷ Πατρί καί τῷ Υἱῷ,
Παράκλητε, Δόξα σοι.

(Τροπάριο Πεντηκοστής).

2. *«Βασιλεῦ Οὐράνιε, Παράκλητε,*
τό Πνεῦμα τῆς ἀληθείας,
ὁ πανταχοῦ παρών
καί τά πάντα πληρῶν,
ὁ θησαυρός τῶν ἀγαθῶν
καί ζωῆς χορηγός,
ἐλθέ καί σκήνωσον ἐν ἡμῖν
καί καθάρισον ἡμᾶς
ἀπό πάσης κηλῖδος
καί σῶσον, ἀγαθέ,
τάς ψυχάς ἡμῶν».

(Δοξαστικό Πεντηκοστής).

3. *«Διαιρέσεις χαρισμάτων εἰσί, τό δέ αὐτό Πνεῦμα· καί διαιρέσεις διακονιῶν εἰσί, καί ὁ αὐτός Κύριος· καί διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δέ αὐτός ἐστι Θεός, ὁ ἐνεργῶν τά πάντα ἐν πᾶσιν. Ἑκάστῳ δέ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρός τό συμφέρον. ΩΙ μέν γάρ διά τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δέ λόγος γνώσεως κατά τό αὐτό Πνεῦμα, ἑτέρῳ δέ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλῳ δέ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλῳ δέ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δέ προφητεία, ἄλλῳ δέ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ δέ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δέ ἑρμηνεία γλωσσῶν. Πάντα δέ ταῦτα ἐνεργεῖ τό ἕν καί τό αὐτό Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθώς βούλεται».*

(Α΄ Κορ. 12, 4-11).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί ο Χριστός είπε ότι η βλασφημία κατά του Αγίου Πνεύματος είναι η μόνη βλασφημία που δεν πρόκειται να συγχωρηθεί (Ματθ. 12, 31-32);
2. Τι εννοούμε όταν χαρακτηρίζουμε κάτι ως «πνευματικό» μέσα στην Εκκλησία;
3. Ανάφερε μερικές περιπτώσεις στις οποίες μπορούν να αξιοποιηθούν τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος στην καθημερινή σου ζωή.
4. Ποιο είναι το περιεχόμενο του 8ου άρθρου του Συμβόλου της Πίστεώς μας;

9. Αρχή και πορεία του κόσμου

Θεολογία, κοσμολογία και ανθρωπολογία αποτελούν το ουσιαστικό τρίπτυχο της ερευνητικής προσπάθειας του ανθρώπου για να βρει κάποιες ικανοποιητικές απαντήσεις στο τριπλούν ερώτημα **Θεός - κόσμος - άνθρωπος**. Στο σημερινό μάθημα θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε τη χριστιανική κοσμολογία, δηλαδή θα δοθούν απαντήσεις στα βασικά ερωτήματα της αρχής, της δημιουργίας, της σύστασης του κόσμου και του σκοπού του. Ο κόσμος είναι ένα κόσμημα, ένα στολίδι, που χαρακτηρίζεται από την ποικιλία, την τάξη και την αρμονία. Ο φυσικός κόσμος διακρίνεται σε μικρόκοσμο και μακρόκοσμο. Πριν δούμε τη χριστιανική διδασκαλία για τη δημιουργία του κόσμου αναφέρουμε περιληπτικά τις σπουδαιότερες επιστημονικές θεωρίες.

α) Επιστημονικές θεωρίες

Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα διατυπώθηκαν διάφορες θεωρίες σχετικές με τη δημιουργία του κόσμου και άλλα συναφή προβλήματα[1]. Είναι ανάγκη να διευκρινιστεί από τώρα ότι η επιστήμη περιορίζει την έρευνά της στο **πότε** και **πώς** δημιουργήθηκε ο κόσμος. Στα ερωτήματα όμως, **ποιος** και **γιατί** δημιούργησε τον κόσμο, αρμόδιες να δώσουν απάντηση είναι η φιλοσοφία και η θεολογία. Η επιστημονική έρευνα συνεχώς παρουσιάζει νέα ευρήματα και νέες ανακαλύψεις, που καθημερινά εκπλήσσουν τον άνθρωπο. Οι επικρατέστερες επιστημονικές θεωρίες για τη δημιουργία του κόσμου είναι: α) η θεωρία της *«μεγάλης*

---

1 Κατά το Θαλή το Μιλήσιο: «Κάλλιστος ὁ κόσμος· ποίημα γάρ Θεοῦ ἐστι». Ο Αναξαγόρας τονίζει: «Νοῦς τις ἐστί ὁ τά πάντα διακοσμήσας», ο δε Πλάτων διακηρύσσει: «Ὁ κόσμος εἰκών τοῦ νοητοῦ Θεοῦ, μέγιστος καί ἄριστος, κάλλιστός τε καί τελειότατος γέγονε».

Έργο Νικολάου Χούτου.

έκρηξης» (Big Bang Theory, Lemaitre 1927). Κατ' αυτήν το σύμπαν στην αρχή ήταν μια μικρή ομοιογενής και υπερσυμπυκνωμένη μάζα, η οποία εξερράγη, τα υλικά της εκτοξεύτηκαν στο κενό και σχηματίστηκε το απέραντο αστρικό σύμπαν με τους γαλαξίες. Οι σύγχρονοι αστροφυσικοί με τα τελειοποιημένα ραδιοτηλεσκόπια διερευνούν τη δομή και τη σύσταση του σύμπαντος, ενώ με τα σύγχρονα ηλεκτρονικά μέσα έγινε δυνατόν να φωτογραφηθούν γενέσεις νέων γαλαξιών, ενώ μερικοί επιστήμονες ισχυρίζονται ότι έχουν εντοπίσει φωτεινά σημεία, τα οποία θεωρούν απομεινάρια της αρχικής έκρηξης. β) Η θεωρία του *παλλόμενου σύμπαντος* (Α. Σαντέιζ, 1965). Σύμφωνα με αυτήν το σύμπαν συστέλλεται και διαστέλλεται διαδοχικά και ομοιόμορφα κατά περιόδους δισεκατομμυρίων ετών. Στην τωρινή του φάση το σύμπαν βρίσκεται στη φάση της διαστολής.

Είναι γεγονός ότι τα ζητήματα που σχετίζονται με τη δημιουργία του κόσμου δεν έχουν διαλευκανθεί οριστικά από επιστημονική άποψη,

γιατί συνεχώς διατυπώνονται νέες θεωρίες, οι οποίες συχνά είναι αντίθετες μεταξύ τους. Εξάλλου δεν μπορεί να δοθεί απάντηση για την προέλευση της ύλης, αλλά η προσπάθεια των επιστημόνων στρέφεται στην ανακάλυψη της δομής της ύλης[2]. Η άποψη που μερικές φορές διατυπώνεται για τη χωρίς δημιουργό τυχαία προέλευση του κόσμου και της ζωής δεν έχει αντικειμενικά επιστημονικά στηρίγματα, αλλά με αυτήν απλώς εκφράζονται οι προσωπικές εκτιμήσεις και απόψεις κάποιων επιστημόνων, χωρίς αυτό να αποτελεί συμπέρασμα επιστημονικής έρευνας. Καμιά επιστημονική έρευνα δεν μπορεί να απορρίψει ή να υποστηρίξει την ύπαρξη δημιουργού του σύμπαντος, γιατί αυτό ξεφεύγει από τα όριά της. Επίσης απορρίπτεται ως παράλογη και αβάσιμη η άποψη της αυτόματης δημιουργίας του κόσμου και της ζωής. Είναι δυνατόν από το μηδέν να προέλθει κάτι; Μπορεί από το μηδέν να παραχθεί τυχαία και αυτόματα το απέραντο και μεγαλειώδες σύμπαν;

β) Η χριστιανική διδασκαλία για τη δημιουργία του κόσμου

Αυτή πηγάζει από την Αγ. Γραφή και συμπυκνώνεται στο πρώτο άρθρο του Συμβόλου της Πίστεως. Αναλυτική, αλλά όχι επιστημονική, χωρίς να είναι αντιεπιστημονική, παρουσίαση του θέματος γίνεται στο πρώτο κεφάλαιο της Γένεσης (1, 1-31).

1. *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός τόν οὐρανόν καί τήν γῆν.*
2. *ἡ δέ γῆ ἦν ἀόρατος καί ἀκατασκεύαστος, καί σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καί πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος.*
3. *καί εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω φῶς· καί ἐγένετο φῶς.*
4. *καί εἶδεν ὁ Θεός τό φῶς, ὅτι καλόν· καί διεχώρισεν ὁ Θεός ἀνά μέσον τοῦ φωτός καί ἀνά μέσον τοῦ σκότους.*
5. *καί ἐκάλεσεν ὁ Θεός τό φῶς ἡμέραν καί τό σκότος ἐκάλεσε νύκτα, καί ἐγένετο ἑσπέρα καί ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία.*

---

2 Στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα διατυπώθηκαν οι επόμενες θεμελιώδεις επιστημονικές θεωρίες, που αποτελούν τη βάση της σύγχρονης φυσικής. Σχετίζονται άμεσα με το ζήτημα της αρχής, της δομής και της λειτουργίας του φυσικού κόσμου: α) Η θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν (1879-1955), β) Η κβαντική θεωρία του Μαξ Πλανκ (1858-1947), γ) Η αρχή της απροσδιοριστίας και του ενιαίου πεδίου στοιχειωδών σωματιδίων του Βέρνερ Χάιζεμπεργκ (1901-1976).

6. *Καί εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος καί ἔστω διαχωρίζον ἀνά μέσον ὕδατος καί ὕδατος. καί ἐγένετο οὕτως.*
7. *καί ἐποίησεν ὁ Θεός τό στερέωμα καί διεχώρισεν ὁ Θεός ἀνά μέσον τοῦ ὕδατος, ὅ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καί ἀναμέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος.*
8. *καί ἐκάλεσεν ὁ Θεός τό στερέωμα οὐρανόν. καί εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. καί ἐγένετο ἑσπέρα καί ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα δευτέρα.*
9. *Καί εἶπεν ὁ Θεός· συναχθήτω τό ὕδωρ τό ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγήν μίαν, καί ὀφθήτω ἡ ξηρά. καί ἐγένετο οὕτως. καί συνήχθη τό ὕδωρ τό ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τάς συναγωγάς αὐτῶν, καί ὤφθη ἡ ξηρά..*
10. *καί ἐκάλεσεν ὁ Θεός τήν ξηράν γῆν καί τά συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θαλάσσας. καί εἶδεν ὁ Θεός ὅτι καλόν.*
11. *καί εἶπεν ὁ Θεός· βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου σπεῖρον σπέρμα κατά γένος καί καθ' ὁμοιότητα, καί ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπόν, οὗ τό σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατά γένος ἐπί τῆς γῆς. καί ἐγένετο οὕτως.*
12. *καί ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην χόρτου σπεῖρον σπέρμα κατά γένος καί καθ' ὁμοιότητα, καί ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπόν, οὗ τό σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατά γένος ἐπί τῆς γῆς.*
13. *καί εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. καί ἐγένετο ἑσπέρα καί ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα τρίτη.*
14. *Καί εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν ἐπί τῆς γῆς, τοῦ διαχωρίζειν ἀνά μέσον τῆς ἡμέρας καί ἀνά μέσον τῆς νυκτός· καί ἔστωσαν εἰς σημεῖα καί εἰς καιρούς καί εἰς Ἡμέρας καί εἰς ἐνιαυτούς·*
15. *καί ἔστωσαν εἰς φαῦσιν ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπί τῆς γῆς. καί ἐγένετο οὕτως.*
16. *καί ἐποίησεν ὁ Θεός τούς δύο φωστῆρας τούς μεγάλους, τόν φωστῆρα τόν μέγαν εἰς ἀρχάς τῆς ἡμέρας καί τόν φωστῆρα τόν ἐλάσσω εἰς ἀρχάς τῆς νυκτός, καί τούς ἀστέρας.*
17. *καί ἔθετο αὐτούς ὁ Θεός ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπί τῆς γῆς.*

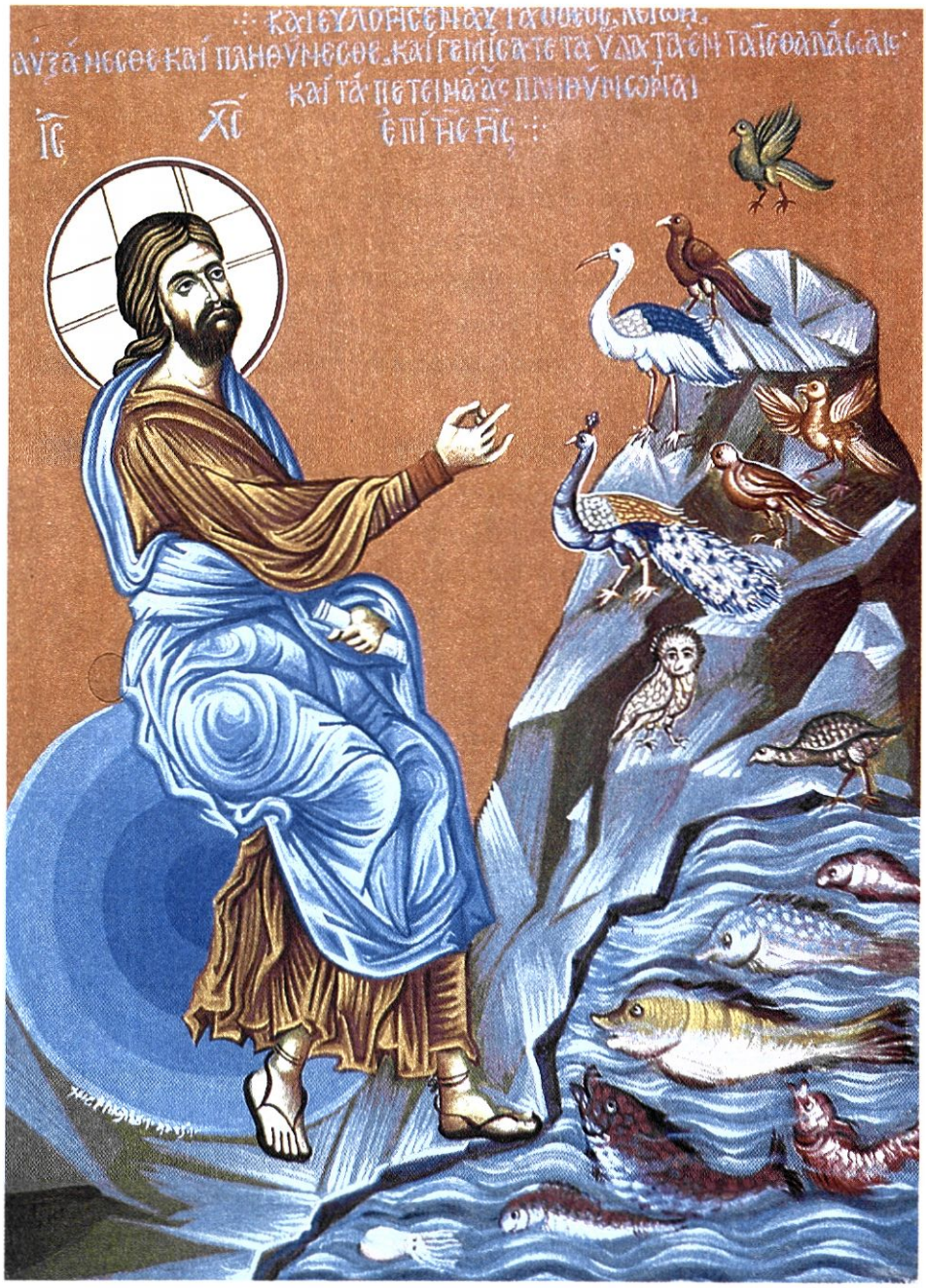

«Ἐξαγαγέτω τά ὕδατα ἑρπετά ψυχῶν ζωσῶν καί πετεινά πετόμενα ἐπί τῆς γῆς»
Γέν. 1,20. Δια χειρός Νικολάου 1999.

18. καί ἄρχειν τῆς ἡμέρας καί τῆς νυκτός καί διαχωρίζειν ἀνά μέσον τοῦ φωτός καί ἀνά μέσον τοῦ σκότους. καί εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν.

19. καί ἐγένετο ἑσπέρα καί ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα τετάρτη.

20. Καί εἶπεν ὁ Θεός· ἐξαγαγέτω τά ὕδατα ἑρπετά ψυχῶν ζωσῶν καί πετεινά πετόμενα ἐπί τῆς γῆς κατά τό στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. καί ἐγένετο οὕτως.

21. καί ἐποίησεν ὁ Θεός τά κήτη τά μεγάλα καί πᾶσαν ψυχήν ζῴων ἑρπετῶν, ἅ ἐξήγαγε τά ὕδατα κατά γένη αὐτῶν, καί πᾶν πετεινόν πτερωτόν κατά γένος. καί εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλά.

22. καί εὐλόγησεν αὐτά ὁ Θεός, λέγων· αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί πληρώσατε τά ὕδατα ἐν ταῖς θαλάσσαις, καί τά πετεινά πληθυνέσθωσαν ἐπί τῆς γῆς.

23. καί ἐγένετο ἑσπέρα καί ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα πέμπτη.

24. Καί εἶπεν ὁ Θεός· ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχήν ζῶσαν κατά γένος, τετράποδα καί ἑρπετά καί θηρία τῆς γῆς κατά γένος. καί ἐγένετο οὕτως.

25. καί ἐποίησεν ὁ Θεός τά θηρία τῆς γῆς κατά γένος, καί τά κτήνη κατά γένος αὐτῶν καί πάντα τά ἑρπετά τῆς γῆς κατά γένος αὐτῶν. καί εἶδεν ὁ Θεός ὅτι καλά...

31. Καί εἶδεν ὁ Θεός τά πάντα, ὅσα ἐποίησε, καί ἰδού καλά λίαν. καί ἐγένετο ἑσπέρα καί ἐγένετο πρωΐ ἡμέρα ἕκτη.

Ανάλυση του Κειμένου

Ο πρώτος στίχος είναι περιεκτικός και τονίζεται σ' αυτόν η «ἐν χρόνῳ» δημιουργία του σύμπαντος από το Θεό. Το «ἐν ἀρχῇ» σημαίνει ότι προηγουμένως δεν υπήρχε χρόνος. Ο χρόνος αρχίζει με τη δημιουργία του κόσμου, που θα έχει και τέλος. Η δημιουργία του κόσμου από το Θεό έγινε «εκ του μηδενός», χωρίς να προϋπάρχει ύλη, γιατί πριν από αυτή δεν υπήρχε τίποτε παρά μόνο ο Θεός. Πώς ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο; Η απάντηση δίνεται με το ρήμα «είπεν», που έχει την έννοια του «αποφάσισε» με ελεύθερη βούληση. Δημιούργησε τον κόσμο «διά τοῦ Υἱοῦ», όπως ομολογούμε στο Σύμβολο της Πίστεως «...δι' οὗ τά πάντα ἐγένετο», αυτό που και ο Ιωάννης ο Ευαγγελιστής γράφει:

«Πάντα δι' αὐτοῦ (του Λόγου του Θεού) ἐγένετο καί χωρίς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέ ἕν ὅ γέγονεν» (Ιωάν. 1, 3). Κατά τον Μ. Αθανάσιο: *«Ὁ Πατήρ δι' Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ποιεῖ τά πάντα»* (Επιστολή προς Σεραπίωνα, Α, 28).Ο δε Απ. Παύλος ενισχύει αυτήν την άποψη λέγοντας: *«Πᾶς οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος, ὁ δέ τά πάντα κατασκευάσας Θεός»* (Εβρ. 3, 4). Επίσης από τα ζεύγη των ρημάτων της διήγησης της Γένεσης φαίνεται ότι δε μεσολάβησε τίποτε ανάμεσα στην απόφαση και τη δημιουργία του κόσμου: «Γενηθήτω - και εγένετο»· «συναχθήτω - και εγένετο»· «βλαστησάτω - και εξήνεγκεν»· «γενηθήτωσαν - και εγένετο·» « εξαγαγέτω - και εγένετο».

Αιτία της δημιουργίας του κόσμου είναι η ελευθερία και η αγάπη του Θεού, με σκοπό τη συμμετοχή των δημιουργημάτων, και ιδιαίτερα του ανθρώπου, στη μακαριότητα του Δημιουργού. Ένας ψαλμικός στίχος επικυρώνει τα ανωτέρω ως εξής: *«Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καί ἐν τῇ γῇ, ἐν ταῖς θαλάσσαις καί ἐν πάσαις ταῖς ἀβύσσοις»* (Ψαλμ. 134, 6). Η δημιουργία του κόσμου, κατά τη διήγηση της Αγίας Γραφής, έγινε διαδοχικά σε έξι ημέρες, οι οποίες είναι φάσεις που αντιστοιχούν σε μεγάλα χρονικά διαστήματα[3]. Ήδη ο Μέγας Βασίλειος στην *Εξαήμερο* τονίζει ότι «είτε ημέρα πούμε είτε αιώνα είναι το ίδιο», γιατί δεν πρόκειται κατά κυριολεξία για ημέρες της εβδομάδας, αλλά για τεράστια χρονικά διαστήματα. Αφού «μία ἡμέρα παρά Κυρίου ὡς χίλια ἔτη, καί χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία» (Β΄ Πέτρ. 3, 8). Η δημιουργία έχει δυναμικό χαρακτήρα και ακολούθησε μια εξέλιξη από τα ατελέστερα και απλούστερα προς τα τελειότερα και συνθετό-

---

3. Αντιστοιχία των «ημερών» της δημιουργίας με τους γεωλογικούς αιώνες της Επιστήμης:

1η ημέρα της δημιουργίας = Κοσμικός και Αζωικός αιώνας
2η ημέρα της δημιουργίας = Αρχαιοζωικός αιώνας
3η ημέρα της δημιουργίας = Ηωζωικός αιώνας
4η ημέρα της δημιουργίας = Παλαιοζωικός αιώνας
5η ημέρα της δημιουργίας = Μεσοζωικός αιώνας
6η ημέρα της δημιουργίας = Καινοζωικός αιώνας

Ο Καινοζωικός αιώνας άρχισε πριν από 60 εκατομ. έτη και υποδιαιρείται στην Τριτογενή Περίοδο και στην Τεταρτογενή Περίοδο. Η έβδομη ημέρα της δημιουργίας την οποία διανύουμε, αντιστοιχεί με την Τεταρτογενή Περίοδο του Καινοζωικού αιώνα.

Η προστασία της φύσης αποτελεί εντολή του Θεού και χρέος του ανθρώπου.

τερα. Είναι καταπληκτικό ότι η ζωή εμφανίζεται πρώτα στις θάλασσες και από εκεί βγαίνουν τα ερπετά στην ξηρά και τα πτηνά στον αέρα. Έπειτα δημιουργούνται τα θηλαστικά και τέλος ο άνθρωπος. Την αλήθεια αυτή επικυρώνει μετά από αιώνες η σημερινή εξέλιξη της επιστήμης της βιολογίας. Στη δημιουργία διαπιστώνεται η κατευθυνόμενη από το Θεό εξέλιξη, η οποία εντάσσεται στα πλαίσια της πανσοφίας και της αγάπης Του γι' αυτήν. Με τη φράση *«καί εἶδεν ὁ Θεός ὅτι καλόν... καί ἰδού καλά λίαν»*, επισημαίνονται η αξία και η ποιότητα του έργου Του. Μέσα στη δημιουργία διαπιστώνεται η τάξη, η αρμονία και η σκοπιμότητα. Όλα έχουν δημιουργηθεί «καλά λίαν» με κάποιο σχέδιο και κάποια σκοπιμότητα. Πρόκειται για την οικολογική ισορροπία, όπου όλα τα όντα έχουν τον προορισμό τους και τη θέση τους στη δημιουργία. Αν διαταραχθεί αυτή η ισορροπία αυτό θα έχει ολέθριες επιπτώσεις για τη ζωή στον πλανήτη μας.

γ) Η πρόνοια του Θεού για τον κόσμο

Κατά τη χριστιανική διδασκαλία ο Θεός ενδιαφέρεται για τα δημιουργήματά Του. Το ενδιαφέρον αυτό, που είναι έκφραση και απόδειξη

της αγάπης Του γι' αυτά, εκδηλώνεται ως *συντήρηση του κόσμου*, η πορεία του οποίου κατευθύνεται από τους φυσικούς νόμους και ως *κυβέρνησή* του προς επιτυχία του γενικού σκοπού του. Αυτό ονομάζεται θεία Πρόνοια. Η έκτακτη επέμβαση του Θεού στον κόσμο που γίνεται για χάρη του ανθρώπου ονομάζεται *θαύμα*. Στην περίπτωση αυτή αναστέλλεται προσωρινά η λειτουργία των φυσικών νόμων εξαιτίας της επέμβασης του παντοδύναμου θελήματος του Θεού. Από ορθόδοξη άποψη είναι απαράδεκτη η διδασκαλία του Deismus, σύμφωνα με την οποία ο δημιουργός Θεός δεν επεμβαίνει στη δημιουργία του. Ο Χριστός στην επί του Όρους Ομιλία Του παρουσιάζει τη θεία Πρόνοια που φροντίζει για τα δημιουργήματά της (Ματθ. 6, 25-34· 10, 30).

Ο χριστιανός και κάθε καλόπιστος άνθρωπος μπορεί να διαπιστώσει τα ίχνη της παρουσίας του Θεού μέσα στη φύση, της οποίας απολαμβάνει τα αγαθά και γι' αυτό έχει χρέος να την προστατεύει. Θαυμάζοντας το μεγαλείο της δημιουργίας υμνεί και δοξολογεί το δημιουργό της μαζί με τον ψαλμωδό: *«Ὡς ἐμεγαλύνθη τά ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας»* (Ψαλμ. 103, 24). Ως αντίλαλος αυτού ακούγεται ο άλλος ψαλμικός στίχος: *«Οἱ οὐρανοί διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δέ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τό στερέωμα»* (Ψαλμ. 18, 2).

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Ὁ τήν κοσμοποιΐαν συγγράφων εὐθύς ἐν τοῖς πρώτοις ρήμασι τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τήν διάνοιαν ἡμῶν κατεφώτισεν, εἰπών· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός. Τί καλή ἡ τάξις; Ἀρχήν πρῶτον ἐπέθηκεν, ἵνα μή ἄναρχον αὐτόν οἰηθῶσι τινές· εἶτα ἐπήγαγε τό ἐποίησεν, ἵνα δειχθῇ, ὅτι ἐλάχιστον μέρος τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεώς ἐστι τό ποιηθέν... Εἰ οὖν καί ἀρχήν ἔχει ὁ κόσμος καί πεποίηται, ζήτει τίς ὁ τήν ἀρχήν αὐτῷ δούς καί τίς ὁ ποιητής... Ἡ μακαρία φύσις, ἡ ἄφθονος ἀγαθότης, τό ἀγαπητόν πᾶσι τοῖς λόγου μετειληφόσι, τό πολυπόθητον κάλλος, ἡ ἀρχή τῶν ὄντων, ἡ πηγή τῆς ζωῆς, τό νοερόν φῶς, ἡ ἀπρόσιτος σοφία, οὗτος ἐποίησεν ἐν ἀρχῇ τόν οὐρανόν καί τήν γῆν... Τά ἀπό χρόνου ἀρξάμενα πᾶσα ἀνάγκη καί ἐν χρόνῳ συντελεσθῆναι».*

(Μ. Βασιλείου, Ομιλία Α' Εἰς τήν Ἑξαήμερον, Ε.Π.Ε. 29, 5-9).

Αυτός που έγραψε για τη δημιουργία του κόσμου, αμέσως από τα πρώτα λόγια μάς φώτισε έντονα το νου με το όνομα του Θεού λέγοντας· *«Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός»*. Πόσο καλή είναι η τάξη; Πρώτα έβαλε τη λέξη «αρχή» για να μη τον θεωρήσουν (τον κόσμο) χωρίς αρχή. Κατόπιν έβαλε τη λέξη «εποίησεν» για να δειχτεί ότι αυτό που δημιουργήθηκε είναι ελάχιστο μέρος από τη δύναμη του δημιουργού. Εάν λοιπόν και αρχή έχει ο κόσμος και έχει δημιουργηθεί, αναζήτησε αυτόν που του έδωσε την αρχή και το δημιουργό του... Η μακάρια φύση, η άφθονη αγαθότητα, αυτό που είναι αγαπητό από όλα που έχουν λογική, το πολυπόθητο κάλλος, η αρχή των όντων, η πηγή της ζωής, το νοερό φως, η απρόσιτη σοφία, αυτός δημιούργησε στην αρχή τον ουρανό και τη γη.... Αυτά που άρχισαν να υπάρχουν μαζί με το χρόνο, είναι ανάγκη να συντελεστούν μέσα στο χρόνο.

2. *«Οὕτως ἐν τῇ τοῦ παντός τάξει καί ἁρμονίᾳ τόν τοῦ παντός ἡγεμόνα νοεῖν ἀνάγκη Θεόν καί τοῦτον ἕνα καί οὐ πολλούς».*

(Μ. Αθανασίου, Κατά Ελλήνων, Ε.Π.Ε. 25, 76).

3. *«Οὐ διά τό πλῆθος μόνον θαυμάζομεν τοῦ Θεοῦ τήν σοφίαν, ἀλλά καί δι' ἀμφότερα ταῦτα, ὅτι καί καλήν καί μεγάλην καί θαυμαστήν τήν κτίσιν ἐποίησεν»* .

(Ιωάν. Χρυσοστόμου, Περί Άννης, 2, Ε.Π.Ε. 8Α, MPG 5, 634-635).

Δε θαυμάζουμε τη σοφία του Θεού μόνο για το πλήθος των κτισμάτων Του, αλλά· γιατί δημιούργησε την κτίση ωραία και μεγάλη και θαυμαστή.

4. *«Μέγας εἶ, Κύριε, καί θαυμαστά τά ἔργα Σου καί οὐδείς λόγος ἐξαρκέσει πρός ὕμνον τῶν θαυμασίων Σου».*

(Από την ευχή του Μεγάλου Αγιασμού και την ακολουθία του Βαπτίσματος).

5. *«Εάν έπρεπε να συνοψίσω σε σαράντα γραμμές τα πιο αυθεντικά δεδομένα της γεωγονίας, θα αντέγραφα το κείμενο της Γενέσεως»* .

(Αλ. Λαπαράν, Γάλλος καθηγητής της Γεωλογίας).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιες είναι οι σπουδαιότερες επιστημονικές θεωρίες για τη δημιουργία του κόσμου;
2. Πώς εξηγείται η μη σύγκρουση θρησκείας και Επιστήμης στο ζήτημα της δημιουργίας του κόσμου;
3. Πότε και πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία;
4. Ποια είναι η αιτία και ποιος ο σκοπός της δημιουργίας του κόσμου;
5. Ποια η σχέση Θεού και κόσμου μετά τη δημιουργία του;

Ο Θεός δημιουργεί τον κόσμο (Άγιος Μάρκος, Βενετία).

10. Ο άνθρωπος στο αρχικό του μεγαλείο

Με τον ίδιο τρόπο που η Γένεση διηγείται τη δημιουργία του κόσμου και το θεολογικό νόημά της διηγείται και τη *δημιουργία του ανθρώπου.* Ο Χριστιανισμός υιοθετεί τις αλήθειες της Γενέσεως, οι οποίες όμως επειδή διατυπώθηκαν με τρόπο σκέψης πολύ διαφορετικό από το σημερινό, χρειάζονται ερμηνεία με βάση τα σημερινά δεδομένα. Ας εξετάσουμε με ποιες προϋποθέσεις ερμηνεύεται το κείμενο και τι σημαίνει για μας σήμερα.

α) Εισαγωγικές διευκρινίσεις

Το κείμενο της Γένεσης γράφτηκε κατά την παράδοση από το Μωυσή, χρονολογείται από το 13ο αιώνα π.Χ. και διηγείται με αλληγορικό τρόπο βαθιές αλήθειες για τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου και τη σχέση τους με το Θεό. Σκοπό έχει να εξηγήσει για ποιο λόγο ο Θεός επενέβη στην ανθρώπινη ιστορία και στη ζωή του λαού Του. Δεν είναι επιστημονική πραγματεία, απλά ο συγγραφέας χρησιμοποίησε ως μέσον γνώσεις της εποχής εκείνης, για να διατυπώσει τις αλήθειες αυτές.

Η σύγχρονη επιστήμη (βιολογία, ανθρωπολογία, παλαιοντολογία κτλ.) ερμηνεύει την προέλευση του ανθρώπου ως αποτέλεσμα βιολογικής εξέλιξης από κατώτερα ζωικά είδη. Πρόκειται για τη θεωρία της εξέλιξης που πρωτοδιατυπώθηκε από τον Κ. Δαρβίνο (1809-1882) και με διάφορες βελτιώσεις υφίσταται μέχρι σήμερα ως βασική θεωρία. Θεωρήθηκε ότι συγκρούεται με τη διδασκαλία της Παλαιάς Διαθήκης και προκάλεσε γι' αυτό πολλές συζητήσεις. Όμως όταν συγκρίνουμε τα πορίσματα της επιστήμης με τη Γένεση δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι:

- τα γεγονότα της Γένεσης δεν είναι ούτε ιστορικά, αλλά ούτε και μύθοι· εκφράζουν υπαρξιακές αλήθειες για όλο το ανθρώπινο γένος και τον κόσμο από την αρχή της ιστορίας του (σε όποια εποχή και να την τοποθετήσουμε)· επομένως αυτά ισχύουν για την ανθρώπινη ύπαρξη όλων των εποχών,

Η δημιουργία του Αδάμ. (Μιχαήλ Άγγελος, ναός της Καπέλα Σιξτίνα, Βατικανό).

- η επιστήμη ερευνά τα επιμέρους γεγονότα και προσπαθεί να βρει τον τρόπο που εξελίχθηκε η δημιουργία από τα κατώτερα προς τα ανώτερα και τον άνθρωπο, χωρίς να μπορεί να δώσει απάντηση για το δημιουργό του. Συνεπώς δεν έχει νόημα να αντιπαραβάλουμε τα πορίσματά της με τις θεολογικές και υπαρξιακές αλήθειες του κειμένου, που δίνουν έμφαση όχι στο *πώς* αλλά στο *γιατί* και από *ποιον* δημιουργήθηκε ο άνθρωπος.

β) Το κείμενο της Γενέσεως

Κεφ.1. *26 καί εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καί καθ' ὁμοίωσιν, καί ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καί τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καί τῶν κτηνῶν καί πάσης τῆς γῆς καί πάντων τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπί τῆς γῆς. 27 καί ἐποίησεν ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν και θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. 28 καί εὐλόγησεν αὐτούς ὁ Θεός, λέγων· αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε καί πληρώσατε τήν γῆν καί κατακυριεύσατε αὐτῆς καί ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καί τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καί πάντων τῶν κτηνῶν καί πάσης τῆς γῆς καί πάντων τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπί τῆς γῆς. 29 καί εἶπεν ὁ Θεός· ἰδού δέδωκα ὑμῖν πάντα χόρτον σπόριμον σπεῖρον σπέρμα, ὅ*

ἐστιν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς, καί πᾶν ξύλον, ὅ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπόν σπέρματος σπορίμου, ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν.

Κεφ.2. *4 Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καί γῆς, ὅτε ἐγένετο, ᾗ ἡμέρᾳ ἐποίησεν ὁ θεός τόν οὐρανόν καί τήν γῆν 5 καί πᾶν χλωρόν ἀγροῦ πρό τοῦ γενέσθαι ἐπί τῆς γῆς καί πάντα χόρτον ἀγροῦ πρό τοῦ ἀνατεῖλαι· οὐ γάρ ἔβρεξεν ὁ θεός ἐπί τήν γῆν, καί ἄνθρωπος οὐκ ἦν ἐργάζεσθαι τήν γῆν, 6 πηγή δέ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς καί ἐπότιζεν πᾶν τό πρόσωπον τῆς γῆς. 7 καί ἔπλασεν ὁ θεός τόν ἄνθρωπον χοῦν ἀπό τῆς γῆς καί ἐνεφύσησεν εἰς τό πρόσωπον αὐτοῦ πνοήν ζωῆς, καί ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχήν ζῶσαν.*

8 Καί ἐφύτευσεν κύριος ὁ θεός παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατά ἀνατολάς καί ἔθετο ἐκεῖ τόν ἄνθρωπον, ὅν ἔπλασεν. 9 καί ἐξανέτειλεν ὁ θεός ἔτι ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν καί καλόν εἰς βρῶσιν καί τό ξύλον τῆς ζωῆς, ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου καί τό ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστόν καλοῦ καί πονηροῦ. 10 ποταμός δέ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τόν παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς. 11 ὄνομα τῷ ἑνί Φισῶν· οὗτος ὁ κυκλῶν πᾶσαν τήν γῆν Εὐϊλάτ, ἐκεῖ οὗ ἐστιν τό χρυσίον· 12 τό δέ χρυσίον τῆς γῆς ἐκείνης καλόν – καί ἐκεῖ ἐστιν ὁ ἄνθραξ καί ὁ λίθος ὁ πράσινος. 13 καί ὄνομα τῷ ποταμῷ τῷ δευτέρῳ Γηών· οὗτος ὁ κυκλῶν πᾶσαν τήν γῆν Αἰθιοπίας. 14 καί ποταμός ὁ τρίτος Τίγρις· οὗτος ὁ πορευόμενος κατέναντι Ἀσσυρίων. Ὁ δέ ποταμός ὁ τέταρτος, οὗτος Εὐφράτης.

15 Καί ἔλαβεν κύριος ὁ θεός τόν ἄνθρωπον, ὅν ἔπλασε, καί ἔθετο αὐτόν ἐν τῷ παραδείσῳ ἐργάζεσθαι αὐτόν καί φυλάσσειν. 16 καί ἐνετείλατο κύριος ὁ θεός τῷ Ἀδάμ λέγων Ἀπό παντός ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ, 17 ἀπό δέ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλόν καί πονηρόν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ᾗ δ' ἄν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε.

18 Καί εἶπεν κύριος ὁ θεός· οὐ καλόν εἶναι τόν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθόν κατ' αὐτόν. 19 καί ἔπλασεν ὁ θεός ἔτι ἐκ τῆς γῆς πάντα τά θηρία τοῦ ἀγροῦ καί πάντα τά πετεινά τοῦ οὐρανοῦ καί ἤγαγεν αυτά πρός τόν Ἀδάμ ἰδεῖν τί καλέσει αὐτά, καί πᾶν ὅ ἐάν ἐκάλεσε αὐτό Ἀδάμ ψυχήν ζῶσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτοῦ.

20 Καί ἐκάλεσεν Ἀδάμ ὀνόματα πᾶσιν τοῖς κτήνεσιν καί πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καί πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ, τῷ δέ

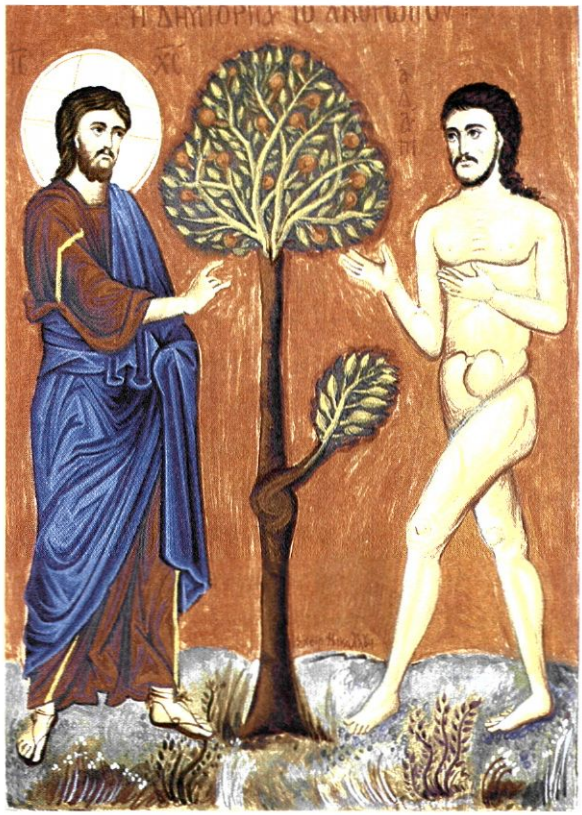

Η δημιουργία του ανθρώπου. Φορητή Εικόνα 25χ35. Δια χειρός Νικολάου, 1999.

Ἀδάμ οὐχ εὑρέθη βοηθός ὅμοιος αὐτῷ. 21 καί ἐπέβαλεν ὁ θεός ἔκστασιν ἐπί τόν Ἀδάμ, καί ὕπνωσεν· καί ἔλαβεν μίαν ἐκ τῶν πλευρῶν αὐτοῦ καί ἀνεπλήρωσεν σάρκα ἀντ' αὐτῆς. 22 καί ὠκοδόμησεν κύριος ὁ θεός τήν πλευράν, ἥν ἔλαβεν ἀπό τοῦ Ἀδάμ, εἰς γυναῖκα καί ἤγαγεν αὐτήν πρός τόν Ἀδάμ. 23 καί εἶπεν Ἀδάμ. Τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καί σάρξ ἐκ τῆς σαρκός μου· αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη· 24 ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τόν πατέρα αὐτοῦ καί τήν μητέρα αὐτοῦ καί προσκολληθήσεται πρός τήν γυναῖκα αὐτοῦ, καί ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. 25 καί ἦσαν οἱ δύο γυμνοί, ὅ τε Ἀδάμ καί ἡ γυνή αὐτοῦ, καί οὐκ ἠσχύνοντο.

γ) Ερμηνεία του κειμένου: η δημιουργία του ανθρώπου

Για τη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου υπάρχουν δύο διηγήσεις που αλληλοσυμπληρώνονται. Η μία (Γεν. 1,26-30) δείχνει τον

άνθρωπο να δημιουργείται την έκτη ημέρα από το Θεό, ο οποίος διαλέγεται σε πληθυντικό αριθμό: *«ποιήσωμεν άνθρωπον κατ' εικόνα ημετέραν και καθ' ομοίωσιν»*. Κατά την ερμηνεία που έδωσε η Εκκλησία το «κατ' εικόνα» αναφέρεται στα πνευματικά εκείνα στοιχεία που καθορίζουν και την έννοια του προσώπου: είναι το λογικό και η ελεύθερη βούληση (το *αυτεξούσιο*). Το «καθ' ομοίωσιν» αναφέρεται στο βασικό στόχο που είναι η *ομοίωση και ένωση με το Θεό, η θέωση*. Στη χρήση του πληθυντικού αριθμού η θεολογία της Εκκλησίας διέγνωσε έναν πρώτο υπαινιγμό για την τριαδικότητα του Θεού, που θα φανερωθεί αργότερα από τον Ιησού Χριστό. Στην άλλη αναλυτικότερη διήγηση (2,4-25), που παραθέσαμε παραπάνω, βγαίνουν περισσότερα συμπεράσματα:

1. Ο Θεός σε μια πασίγνωστη αλληγορία πλάθει τον άνθρωπο (**στ. 7**) από χώμα, φυσάει στο πρόσωπό του και έτσι ο άνθρωπος γίνεται ζωντανό όν. Στο πρωτότυπο κείμενο αναφέρονται οι λέξεις «ψυχή ζῶσα». Η λέξη «ψυχή» αντιστοιχεί γενικά στην έννοια «ζωή.». Ο συμβολισμός είναι ολοφάνερος από την παραδοχή ότι ο Θεός είναι ασώματος. Συνεπώς το «χώμα» σημαίνει συμβολικά ότι ο άνθρωπος είναι υλικός, η υπόστασή του η υλική έχει προέλευση τη γη, ενώ η λέξη «ψυχή» χαρακτηρίζει γενικά τη ζωή. Η ιδιαιτερότητα λοιπόν του ανθρώπου σε σχέση με τα άλλα ζωντανά όντα βρίσκεται στο «ἐνεφύσησεν», δηλ. την ιδιαίτερη σχέση με το Θεό, που συγκροτεί την ανθρώπινη ύπαρξη. Η μετάδοση ενός πνευματικού στοιχείου δεν μπορούσε να γίνει κατανοητή διαφορετικά από τους ανθρώπους της εποχής που γράφτηκε η Γένεση, ενώ το *«ἐνεφύσησεν εἰς τό πρόσωπον αὐτοῦ πνοήν ζωῆς»* είναι και σαφές. Δηλώνει τη μετάδοση του πνευματικού στοιχείου, της πνοής, και την πνευματική συγγένεια του ανθρώπου με το Θεό.

2. **Στους στ. 8-14** ο Θεός τοποθετεί τον άνθρωπο σε έναν κήπο (τον παράδεισο), που τον διασχίζουν τέσσερις ποταμοί: ο Τίγρης, ο Ευφράτης, ο Γηών (Νείλος) και ο Φισών (ο Γάγγης ο Ινδικός κατά τον Ι. Δαμασκηνό). Οι ποταμοί αυτοί από γεωγραφική άποψη δεν έχουν καμιά σχέση μεταξύ τους. Πρόκειται επομένως για κήπο που δεν εντοπίζεται σε κάποιο περιορισμένο τόπο, αλλά είναι όλη η γη που γίνεται κήπος με την αγάπη του Θεού.

3. **Στο στ. 15.** ο άνθρωπος καλείται να εργαστεί και να φυλάξει τη γη

που ζει και να διατηρήσει τη σχέση του με το Θεό. Έτσι εγκαινιάζεται η προστασία και η αγάπη που πρέπει να δείξει ο άνθρωπος στο περιβάλλον και ευλογείται η ανθρώπινη εργασία.

4. **Στους στ. 16 και 17** ο Θεός δίνει εντολή στον άνθρωπο να μη φάει από τον καρπό «της γνώσης του καλού και του κακού» και τον προειδοποιεί ότι σε αντίθετη περίπτωση θα πεθάνει. Πρόκειται για μια δοκιμασία, με την οποία ο άνθρωπος θα δείξει αν επιδιώκει τη θέωση μέσα από τη χάρη του Θεού ή την εγωιστική αυτοθέωση. Ο θάνατος, φυσικός και πνευματικός, είναι η συνέπεια του χωρισμού του ανθρώπου από την πηγή της ζωής, το Θεό.

5. **Στο στ. 18** ο Θεός διαπιστώνει ότι ο άνθρωπος χρειάζεται βοηθό και έτσι δημιουργεί τα ζώα (στ. 19-20) και τα οδηγεί σ' αυτόν, για να τους δώσει όνομα. Η ονοματοδοσία των ζώων δείχνει την ανωτερότητα του ανθρώπου και την ευθύνη που έχει να προστατεύει τα ζώα. Πράγματι, ήταν έθιμο την εποχή εκείνη όποιος έδινε όνομα σε κάποιον να δείχνει την εξουσία του και ταυτόχρονα την προστασία του απέναντί του. Ο άνθρωπος είναι ο κυρίαρχος του κόσμου, όχι για να τον καταδυναστεύει, αλλά για να τον προστατεύει και να τον χρησιμοποιεί στοργικά και υπεύθυνα..

6. Η διήγηση της δημιουργίας της γυναίκας (**στ. 21- 24**) σημαίνει πολλά. Ο Θεός δημιουργεί τη γυναίκα ως βοηθό. Ο ρόλος της ως βοηθού διευκρινίζεται από τη βαθύτερη έννοια της βοήθειας. Αν επρόκειτο για υλική βοήθεια, αυτή θα μπορούσαν να την προσφέρουν και τα ζώα (και οι νομάδες Εβραίοι το γνώριζαν). Συνεπώς, η βοήθεια αναφέρεται στον ουσιαστικότερο στόχο του ανθρώπου, που είναι η «ομοίωσις» (θέωση). Πρόκειται για βοήθεια στη ζωή και την ένωσή του με το Θεό (μετοχή στις άκτιστες ενέργειες). Και οι δύο άνθρωποι θα αλληλοβοηθούνται για να επιτύχουν το «καθ' ομοίωσιν».

7. Η γυναίκα δημιουργείται από το *ίδιο υλικό* με τον άνδρα, από την πλευρά του. Αυτό για την ανδροκρατούμενη κοινωνία της εποχής εκείνης, αλλά και μέχρι σήμερα, έχει μεγάλη σημασία: η γυναίκα εμφανίζεται ισότιμη με τον άνδρα. Η δημιουργία της δείχνει ότι χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ύπαρξης είναι το ότι τα δύο φύλα αλληλοσυμπληρώνονται, διαφορετικά ο άνθρωπος είναι ελλιπής. Ο Τριαδικός Θεός ως αγάπη και κοινωνία προσώπων δημιουργεί και μια

Εφ' υγροίς. Φορητή τοιχογραφία 1996. Χειρ Νικολάου.

κοινωνία ανθρώπινων προσώπων. Τέλος, από αυτήν την κοινωνία θα προέλθουν όλοι οι άνθρωποι. Συνεπώς η διήγηση διδάσκει και την ουσιαστική ενότητα όλων των ανθρώπινων φυλών, που πρέπει με τη σειρά τους να χαρακτηρίζονται από ισοτιμία και συνεργασία.

8. **Στο στ. 24** ο Αδάμ χαρακτηρίζει τη γυναίκα σάρκα από τη σάρκα του, εξαιτίας της οποίας ο άνθρωπος θα εγκαταλείψει τον πατέρα και τη μητέρα του. Είναι σαφές ότι εδώ δηλώνεται η έλξη των δύο φύλων που ξεπερνάει σε ένταση τις συγγενικές σχέσεις και θεσμοθετείται και καθαγιάζεται το μυστήριο του γάμου ως αποτέλεσμα της αγαπητικής σχέσης των δύο φύλων.

9. Τέλος κατά **το στ. 25** ο άνδρας και η γυναίκα ήταν γυμνοί και δε ντρέπονταν. Αυτό εκφράζει την αθωότητα, την ασφάλεια και την έλλει-

ψη ενοχής του ανθρώπου, λόγω της ουσιαστικής σχέσης του με το Θεό και το συνάνθρωπό του.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1.«Άκουσε ο Μαρδούκ το παράπονο των θεών
κι έκανε κάτι σοφό για να τους βοηθήσει.
Στράφηκε προς τον Έα για να μιλήσει
και του 'πε αυτό που σκαρφίστηκε:
Διέταξα αίμα να μαζέψουν και οστά λευκά.
Απ' αυτά τον άνθρωπο θα κάνω, αυτόν τον ίδιον.
Ναι, άνθρωπος ας είναι τ' όνομά του, αυτόν θα δημιουργήσω.
Χρέος του να 'ναι η λατρεία στους θεούς.
Για πάντα αυτός θα τους τιμά με θυσίες...»

«Εσύ που δημιούργησες τον άνθρωπο,
του όρισες τη λατρεία για τους θεούς.
Ποτέ να μην ξεχάσει ο άνθρωπος τον λόγο σου,
γιατί αυτός είναι δικός σου, έργο των χειρών σου»
Απόσπασμα από το Βαβυλωνιακό έπος Ενούμα Ελίς, σχετικό με τη δημιουργία του ανθρώπου (γλωσ. προσαρμογή από τον Αθ. Π. Χαστούπη, Ουσία της θρησκείας, Αθήναι 1981, σ. 20).

2. *«Ο Θεός δημιουργεί τον άνθρωπο από ορατή και αόρατη φύση, με τα ίδια του τα χέρια κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση από τη γη αφού διέπλασε το σώμα και αφού του έδωσε λογική και νοερή ψυχή με τη δική του πνοή, αυτό που αποκαλούμε θεία εικόνα· γιατί το «κατ' εικόνα» φανερώνει τη νοερή και αυτεξούσια φύση, ενώ το «καθ' ομοίωσιν» την κατά το δυνατό ομοίωση στην αρετή. Το σώμα και η ψυχή πλάστηκαν ταυτόχρονα, και όχι το ένα πρώτα και το άλλο ύστερα κατά τις φλυαρίες του Ωριγένη.*
Ο Θεός, λοιπόν, δημιούργησε τον άνθρωπο άκακο, ευθύ, ενάρετο, άλυπο, αμέριμνο, λαμπρυνόμενο με κάθε αρετή, στολισμένο με όλα τα αγαθά, σαν ένα δεύτερο κόσμο, μικρό σε μεγάλο, άλλον άγγελο,

μικτό προσκυνητή, επόπτη της ορατής κτίσεως, μύστη της νοητής, βασιλιά των όσων βρίσκονται στη γη, βασιλευόμενο από πάνω, επίγειο και ουράνιο, πρόσκαιρο και αθάνατο, ορατό και νοούμενο, μέσον μεγαλείου και ταπεινότητος, τον ίδιο πνεύμα και σάρκα, σάρκα για την έπαρση, πνεύμα για τη χάρη, το πρώτο για να πάσχει από τη σάρκα και να θυμάται και να διαπαιδαγωγείται, το δεύτερο για να μένει με τη χάρη στον Θεό και να δοξάζει τον ευεργέτη, να φιλοτιμείται για το μεγαλείο, να περνά εδώ τη ζωή του, δηλαδή στην παρούσα φάση, και αλλού να εξέρχεται στον μελλοντικό αιώνα, και - πέρας του μυστηρίου - να θεώνεται με την τάση προς το Θεό, να θεώνεται όμως με τη μετοχή στη θεία λάμψη και όχι να μεταβαίνει στη θεία ουσία»

(Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως, 12 (26), Μετάφρ. Ν. Ματσούκα, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 151-153).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια είναι η χριστιανική διδασκαλία για τη δημιουργία του ανθρώπου;
2. Ποια σημασία έχουν οι αλήθειες του κειμένου της Βίβλου για τη σημερινή σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον;
3. Μπορούμε να συμπεράνουμε σύμφωνα με τη Βίβλο ότι η γυναίκα είναι κατώτερη από τον άνδρα;
4. Συγκρίνετε τις σχέσεις Θεού και ανθρώπου της Βίβλου με τις σχέσεις που προκύπτουν από τη μυθολογική διήγηση του βαβυλωνιακού έπους Ενούμα Ελίς (βλ. κείμενο 1).
5. Σε πολλές θρησκείες ή αιρέσεις το σώμα του ανθρώπου θεωρείται κάτι κακό ή αμαρτωλό σε σχέση με την ψυχή. Διδάσκει κάτι τέτοιο η Βίβλος; (βλ. και κείμενο 2). Στηρίξτε την άποψή σας.

11. Γιατί υπάρχει το κακό στον κόσμο;

Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο και τον άνθρωπο «καλά λίαν»(Γεν. 1, 31). Ωστόσο, παρατηρούμε από την καθημερινή μας ζωή ότι στον κόσμο υπάρχει το κακό. Από πού προέρχεται και τι συνέπειες έχει; Ποια η θέση του Θεού και ποια η ευθύνη του ανθρώπου; Αυτά τα ερωτήματα θα μας απασχολήσουν στο σημερινό μάθημα.

α) Τι είναι κακό;

Όσον αφορά στη φύση και την προέλευση του κακού πρέπει να διευκρινίσουμε ότι το κακό δεν υπάρχει ως δημιούργημα και ο Θεός δεν ευθύνεται γι' αυτό. Υπάρχει ως διακοπή της σχέσης του κτιστού κόσμου με το Θεό, σχέση που είναι απαραίτητη για να παραμείνει ο κόσμος ζωντανός, αφού από μόνος του δεν έχει ζωή. Η διακοπή της σχέσης προέρχεται από τον άνθρωπο που ως «αυτεξούσιος» θέλησε να γίνει θεός χωρίς το Θεό. Έτσι επέλεξε τη διακοπή της σχέσης του με το Θεό που τον ζωοποιούσε και επιστρέφει στο μηδέν συμπαρασύροντας και την υπόλοιπη κτίση, αφού είναι ο ηγέτης της. Ο Θεός δε δημιουργεί το κακό, αλλά δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα της επιλογής, αφού τον έχει δημιουργήσει με ελεύθερη βούληση (αυτεξούσιο) κι εκείνος επιλέγει να γίνει ίσος με το Θεό μέσω της ανυπακοής.

β) Προπατορικό αμάρτημα: αφετηρία του κακού

Σύμφωνα με τη διήγηση της Π. Διαθήκης (3ο κεφ. της Γενέσεως), ο Θεός είχε προειδοποιήσει τον άνθρωπο ότι, αν φάει από τον καρπό του δένδρου της γνώσης του καλού και του κακού, θα πεθάνει. Η εντολή αυτή είχε σκοπό να περιφρουρήσει και να ενισχύσει τη σχέση του ανθρώπου με το Θεό και όχι να του στερήσει τη γνώση. Ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο ικανό να διακρίνει το καλό από το κακό και του έδωσε

την ελευθερία επιλογής. Ο Θεός με την εντολή αυτή καλεί τον άνθρωπο να μην προχωρήσει σ' αυτήν τη γνώση, που θα ήταν γνώση του κακού, αλλά αντίθετα να προχωρήσει στη θέωση, να γίνει κατά χάριν θεός μέσα από τη σχέση του με το Θεό. Η ανυπακοή στην εντολή του Θεού ήταν η ουσία του κακού, ενώ η σχέση αγάπης μαζί Του θα ήταν ο μόνος τρόπος για να συνεχίσει να ζει σε κοινωνία με το Θεό.

Ωστόσο, στη σχέση του ανθρώπου με το Θεό παρεμβάλλεται μια άλλη πνευματική ύπαρξη, ένα κτίσμα, που εφευρίσκει το κακό, ο σατανάς, με τη μορφή φιδιού[1] που διαβάλλει το Θεό, λέγοντας ότι η απαγόρευσή του απέβλεπε στο να μη διανοιχθούν οι οφθαλμοί τους και γίνουν οι άνθρωποι ως θεοί με τη γνώση του καλού και του κακού. Ο άνθρωπος επιλέγει τελικά να γίνει θεός με λάθος τρόπο, δηλαδή χωρίς τη μοναδική δυνατότητα που υπήρχε για τη θέωση: την ταπείνωση και την υπακοή στο Θεό και επομένως τη μετοχή στη χάρη του Θεού. Έτσι, όταν οι άνθρωποι πείθονται στα λόγια του πονηρού, γνωρίζουν πράγματι το κακό, αλλά την ίδια στιγμή συνειδητοποιούν ότι είναι γυμνοί, έχει εκλείψει η αθωότητα και ο ένας είναι εκτεθειμένος απέναντι στο βλέμμα του άλλου. Λίγο αργότερα κρύβονται και από το βλέμμα του Θεού που τους αναζητά. Οι άνθρωποι έγιναν «σαν θεοί», αλλά η «θεϊκότητά» τους είναι μια γυμνή «θεϊκότητα» που οδηγεί στο θάνατο και όχι στη θέωση, για την οποία είχαν δημιουργηθεί.

γ) Συνέπειες του κακού

Η διήγηση της Π. Διαθήκης δε σταματά εκεί. Ο Θεός αναγγέλλει τις συνέπειες που θα έχει η εμφάνιση του κακού. Η ζωή στο εξής θα είναι δύσκολη χωρίς τη σχέση αγάπης με το Θεό. *Στη γυναίκα* η μητρότητα θα συνδεθεί με τον πόνο και θα εμφανιστεί η κυριαρχία και η εξάρτησή

1. Εννοείται ότι πρόκειται για συμβολική διήγηση και δεν πρόκειται για κανονικό φίδι, αφού μιλάει ανθρώπινα και εμφανίζεται εξυπνότερο από τον άνθρωπο. Η Εκκλησία ερμηνεύει την παρουσία του φιδιού ως μεταμορφωμένη ένυλη παρουσία του διαβόλου, που αρχικά είχε δημιουργηθεί από το Θεό μαζί με άλλες όμοιες υπάρξεις, τους αγγέλους. Επέλεξε, όμως, τη διακοπή της σχέσης με το Θεό, εφευρίσκοντας έτσι το κακό, με αποτέλεσμα να μετατραπεί σε «Σατανά» (εβραϊκά= «αντίπαλος») ή «διάβολο» (ελληνικά «αυτός που συκοφαντεί»).

Θάνατος ανθρώπων από πείνα. Μια απ' τις δραματικότερες εκφράσεις του κακού στον κόσμο.

της από τον άντρα. *Ο άντρας* θα καταβάλλει μεγάλο σωματικό κόπο και με ιδρώτα θα λύνει τα βιοποριστικά του προβλήματα, ενώ και το περιβάλλον θα γίνει απειλητικό.

Τα παραπάνω είναι μικρό δείγμα των ευρύτερων συνεπειών του κακού, που δεν αφορά πλέον μόνο σε μια πτυχή της ζωής του ανθρώπου αλλά σε όλες και μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1. διακοπή της σχέσης με το Θεό (πνευματικός θάνατος και σωματικός)
2. σύγκρουση του ανθρώπου με το συνάνθρωπό του (κοινωνικό κακό)
3. διαστροφή των σχέσεων με το φυσικό περιβάλλον, που γίνεται εχθρικό.

Οι αλήθειες του κειμένου αυτού είναι διαχρονικές, αφού μέσα από την κληρονομική μετάδοση των συνεπειών του κακού (προπατορικό αμάρτημα) αυτό είναι πλέον πανανθρώπινο φαινόμενο. Πράγματι το κακό διαπερνά όλες τις δομές και «μολύνει» την ανθρώπινη κοινωνία με γνωστά αποτελέσματα: ανθρώπινες συνειδήσεις διαφθείρονται από κακές κοινωνικές συνθήκες (εκμετάλλευση, πόλεμοι, ανομία, διάλυση των κοινωνι-

Το κακό ανιχνεύεται απ' όλα στις σχέσεις ανθρώπου προς άνθρωπο. Είσοδος από το ναζιστικό στρατόπεδο συγκέντρωσης του Νταχάου, σύμβολα του παραλογισμού και της θηριωδίας στις σχέσεις των ανθρώπων.

κών θεσμών), ή άλλες φορές σωστές κοινωνικές δομές (οικογένεια, εκπαίδευση, νόμοι) αμαυρώνονται από διεφθαρμένα πρόσωπα.

δ) Ο Θεός και το κακό

Μέχρι εδώ έγινε σαφές ότι δεν είναι ο Θεός υπεύθυνος για το κακό. Γιατί όμως δεν το εμποδίζει; Η σχέση Θεού και κτίσης χαρακτηρίζεται από την ελευθερία, επειδή ο Θεός είναι ελεύθερος και σέβεται την ελευθερία των δημιουργημάτων του. Συνεπώς, αν ο Θεός εμπόδιζε τη δυνατότητα επιλογής των ελεύθερων κτισμάτων Του (ακόμη και το να επιλέξουν το κακό), θα ήταν σαν να αρνούνταν τον εαυτό Του. Ωστόσο, δεν αφήνει το δημιούργημά του αβοήθητο. Ο άνθρωπος ως «μολυσμένος» από το κακό αδυνατεί να θεραπευτεί με τις δικές του δυνάμεις, ενώ ταυτόχρονα ζητά βοήθεια από ψεύτικους θεούς που κατασκευάζει στη θέση του αληθινού. Έτσι ο Θεός επιλέγει να βοηθήσει τον κόσμο μέσω του Υιού Του. Με την ενανθρώπηση του Υιού και Λόγου του Θεού καταπολεμείται ο θάνατος, συντρίβεται το κακό και δημιουργείται ένας νέος «καινός» άνθρωπος, που δεν κυριαρχείται από το θάνατο,

δίνοντας στον άνθρωπο τη δυνατότητα να πολεμήσει εκείνος πλέον το κακό. Η Ανάσταση του Χριστού είναι το πρώτο γεγονός του ερχομού της Βασιλείας του Θεού, στην οποία το κακό και η βασική του συνέπεια, ο θάνατος, δε θα υπάρχουν πια.

ε) Η ευθύνη του ανθρώπου

Στη διήγηση για το προπατορικό αμάρτημα δίνονται ελάχιστες πληροφορίες για τον «εφευρέτη του κακού» διάβολο, που εισηγήθηκε στον άνθρωπο την παρακοή. Είναι φανερό ότι η έμφαση δίνεται στην ευθύνη και το ρόλο του ανθρώπου. Επίσης, το γεγονός ότι ο άνθρωπος αισθάνεται γυμνός, ενώ ο Θεός τον ρωτά «*ποιος σου είπε ότι είσαι γυμνός;*» (Γεν. 3, 11), δείχνει ότι ο άνθρωπος μόνος του κόβει τις γέφυρες επικοινωνίας, ενώ ο Θεός παραμένει πάντα με το ίδιο ενδιαφέρον για τον άνθρωπο. Είναι, λοιπόν, ιδιαίτερη η ευθύνη του ανθρώπου για την εμφάνιση του κακού. Την ίδια ευθύνη φέρει ο άνθρωπος και για την καταπολέμησή του.

Εφόσον με την ανάσταση του Χριστού «*ο θάνατος δεν κυριεύει πια*», είναι ευθύνη του ανθρώπου να συνδεθεί μ' Εκείνον, να φέρει τις συνέπειες της Ανάστασης σε όλες τις πτυχές της καθημερινότητας και να νικήσει κι ο ίδιος μαζί με το Χριστό το κακό. Αυτό γίνεται όταν συμμετάσχει στο θάνατο και την ανάσταση του Χριστού στο Βάπτισμα και τη θεία Ευχαριστία και ταυτόχρονα:

- καταπολεμεί τα πάθη που τον υποδουλώνουν
- αλλάζει τις άδικες κοινωνικές δομές
- αγαπά και θυσιάζεται για τους συνανθρώπους του
- επανασυνδέεται σωστά με το φυσικό περιβάλλον.

Η αγωνιστική επιμονή στην καθημερινή ζωή για την επικράτηση της Βασιλείας του Θεού και την κατάργηση των συνεπειών της αμαρτίας, με τη συμμετοχή στη ζωή του σώματος του Χριστού, την Εκκλησία, είναι προσφορά στη ζωή ολόκληρου του κόσμου. Στην κατεύθυνση αυτή οι άγιοι της Εκκλησίας αποτελούν πολύτιμα παραδείγματα. Αν και ο αγώνας φαίνεται άνισος, ο Χριστός ενεργεί μέσα από τα πρόσωπα των Αγίων και όλης της Εκκλησίας σε κάθε εποχή, ώστε να καλύπτει τις προσωπικές αδυναμίες και ελλείψεις και με την αγωνιστική επιμονή όλων να προετοιμάζεται ένας καινούργιος κόσμος χωρίς το κακό.

Η συντριβή του κακού. Από το Μηνολόγιο του Βασιλείου (περ. 100 μ.Χ., Βιβλιοθήκη του Βατικανού).

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ὁ δέ ὄφις ἦν φρονιμώτατος πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπί τῆς γῆς, ὧν ἐποίησεν κύριος ὁ θεός· καί εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί. Τί ὅτι εἶπεν ὁ θεός Οὐ μή φάγητε ἀπό παντός ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ; 2 καί εἶπεν ἡ γυνή τῷ ὄφει. Ἀπό καρποῦ ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ φαγόμεθα, 3 ἀπό δέ καρποῦ τοῦ ξύλου, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, εἶπεν ὁ θεός Οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ οὐδέ μή ἅψησθε αὐτοῦ, ἵνα μή ἀποθάνητε. 4 καί εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί. Οὐ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε· 5 ᾔδει γάρ ὁ θεός ὅτι ἐν ᾗ ἄν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, διανοιχθήσονται ὑμῶν οἱ ὀφθαλμοί, καί ἔσεσθε ὡς θεοί γινώσκοντες καλόν καί πονηρόν. 6 καί εἶδεν ἡ γυνή

ὅτι καλόν τό ξύλον εἰς βρῶσιν καί ὅτι ἀρεστόν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν καί ὡραῖον ἐστιν τοῦ κατανοῆσαι, καί λαβοῦσα τοῦ καρποῦ αὐτοῦ ἔφαγεν· καί ἔδωκεν καί τῷ ἀνδρί αὐτῆς μετ' αὐτῆς καί ἔφαγον. 7 καί διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοί τῶν δύο, καί ἔγνωσαν ὅτι γυμνοί ἦσαν καί ἔρραψαν φύλλα συκῆς καί ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα. 8 Καί ἤκουσαν τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ τό δειλινόν, καί ἐκρύβησαν ὅ τε Ἀδάμ καί ἡ γυνή αὐτοῦ ἀπό προσώπου Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τοῦ ξύλου τοῦ παραδείσου. 9 καί ἐκάλεσε Κύριος ὁ Θεός τόν Ἀδάμ καί εἶπεν αὐτῷ· Ἀδάμ, ποῦ εἶ; 10 καί εἶπεν αὐτῷ· τῆς φωνῆς σου ἤκουσα περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ καί ἐφοβήθην, ὅτι γυμνός εἰμι, καί ἐκρύβην. 11 καί εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· τίς ἀνήγγειλέ σοι ὅτι γυμνός εἶ, εἰ μή ἀπό τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην σοι τούτου μόνου μή φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες; 12 καί εἶπεν ὁ Ἀδάμ· ἡ γυνή, ἥν ἔδωκας μετ' ἐμοῦ, αὕτη μοι ἔδωκεν ἀπό τοῦ ξύλου, καί ἔφαγον. 13 καί εἶπε Κύριος ὁ Θεός τῇ γυναικί· τί τοῦτο ἐποίησας; καί εἶπεν ἡ γυνή· ὁ ὄφις ἠπάτησέ με, καί ἔφαγον. 14 καί εἶπε Κύριος ὁ Θεός τῷ ὄφει· ὅτι ἐποίησας τοῦτο, ἐπικατάρατος σύ ἀπό πάντων τῶν κτηνῶν καί ἀπό πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπί τῆς γῆς· ἐπί τῷ στήθει σου καί τῇ κοιλίᾳ πορεύσῃ καί γῆν φαγῇ πάσας τάς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. 15 καί ἔχθραν θήσω ἀνά μέσον σοῦ καί ἀνά μέσον τῆς γυναικός καί ἀνά μέσον τοῦ σπέρματός σου καί ἀνά μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς· αὐτός σου τηρήσει κεφαλήν, καί σύ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν. 16 καί τῇ γυναικί εἶπε· πληθύνων πληθυνῶ τάς λύπας σου καί τόν στεναγμόν σου· ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα, καί πρός τόν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου, καί αὐτός σου κυριεύσει. 17 τῷ δέ Ἀδάμ εἶπεν· ὅτι ἤκουσας τῆς φωνῆς τῆς γυναικός σου καί ἔφαγες ἀπό τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην σοι τούτου μόνου μή φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες, ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου· ἐν λύπαις φαγῇ αὐτήν πάσας τάς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου· 18 ἀκάνθας καί τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, καί φαγῇ τόν χόρτον τοῦ ἀγροῦ. 19 ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῇ τόν ἄρτον σου, ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τήν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης, ὅτι γῆ εἶ καί εἰς γῆν ἀπελεύσῃ.

(Γέν. 3, 1-19).

2. *«Έπρεπε λοιπόν ο άνθρωπος, αφού πρώτα δοκιμαστεί και με την πείρα, ύστερα από την τήρηση της αρετής, να τελειωθεί, και έτσι να πάρει την αφθαρσία σαν έπαθλο αρετής· γιατί, αφού δημιουργήθηκε μέσος μεταξύ Θεού και ύλης, μετά την απαλλαγή του από τη φυσική σχέση προς τα όντα με την τήρηση της εντολής και με την ένωση κατά την έξη προς το Θεό, επρόκειτο να πάρει την αμετακίνητη παγιότητα στο καλό, αλλά με την παράβαση αφού κινήθηκε μάλλον προς την ύλη και απέσπασε το νου από την αιτία του, εννοώ τον Θεό, παραδόθηκε στη φθορά και έγινε παθητός και θνητός, αντί να γίνει απαθής και αθάνατος, και έχει πια ανάγκη από σύζευξη και ρευστή γέννηση και, από πόθο για τη ζωή, προσκολλήθηκε στα ευχάριστα, σαν να 'ναι αυτά τα συστατικά της, επιπλέον μισεί άφοβα όλους αυτούς που προκαλούν τη στέρηση αυτών και μεταφέρει την έφεση από τον Θεό προς την ύλη, ενώ τον θυμό από τον πράγματι εχθρό της σωτηρίας προς τον πλησίον του.».*

(Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως, 30 (44) μετάφρ. Ν. Ματσούκα, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 207).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συχνά μιλάμε για το «βασίλειο του κακού». Πόσο σωστή είναι αυτή η έκφραση;
2. Ο Χριστιανισμός μιλά για νίκη κατά του θανάτου. Εννοεί μόνο το σωματικό θάνατο; Τι θα συνέβαινε σε μια κοινωνία που θα ξεπερνιόταν μόνο ο σωματικός θάνατος;
3. Δώστε παραδείγματα φθοράς κοινωνικών θεσμών από το κακό.
4. Πώς μπορούμε να συμβάλλουμε στην προσπάθεια για την επικράτηση του καλού;

12. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ορθοδοξίας

Όπως είναι γνωστό από προηγούμενες τάξεις η Εκκλησία του Χριστού διασπάστηκε με το Σχίσμα το 1054 στα δύο, στην Ορθόδοξη Εκκλησία και στη Ρωμαιοκαθολική, από την οποία κατά τη Μεταρρύθμιση αποσχίσθηκαν οι Προτεστάντες ή Διαμαρτυρόμενοι (16ος αι.). Τι σημαίνει όμως Ορθοδοξία και σε τι διαφέρει, εκτός από τις δογματικές διαφορές, από την υπόλοιπη χριστιανοσύνη; Τι σημασία έχει η διαφορά αυτή για την καθημερινή μας ζωή; Αυτά είναι ερωτήματα που θα εξετάσουμε σήμερα.

α) Η έννοια της Ορθοδοξίας

Όταν αναφερόμαστε στην Ορθόδοξη Εκκλησία, η λέξη *ορθοδοξία* σημαίνει την ορθή δόξα, την ορθή πίστη στο Θεό. Η ορθή όμως αυτή πίστη δεν είναι τυφλή προσκόλληση σε κάποιο ιδεολόγημα. Είναι η βιωμένη πίστη του συνόλου της Εκκλησίας από την εποχή των Αποστόλων στην Αποκάλυψη του Θεού μέσω του Ιησού Χριστού. Αυτήν την πίστη τη ζει κανείς σε κάθε τοπική σύναξη όπου τελείται η Θεία Ευχαριστία όπως αυτή ξεκίνησε από την πρώτη Εκκλησία και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Στην ευχαριστιακή αυτή κοινότητα μετέχει ο κλήρος και ο λαός. Αυτό που έζησαν και ζουν εκεί το διατύπωσαν και το διατυπώνουν προφορικά και γραπτά και το παραδίδουν από γενιά σε γενιά.

β) Χαρακτηριστικά της Ορθοδοξίας

1. Σύσταση και διοίκηση της Εκκλησίας. Κατά την ορθόδοξη διδασκαλία εφόσον η φανέρωση της Εκκλησίας γίνεται στα πλαίσια της τοπικής ευχαριστιακής σύναξης πρωταρχικό ρόλο για τη σύσταση της Εκκλησίας παίζει η αδιάκοπη συνέχεια και σωστή λειτουργία αυτής της σύναξης. Αυτά τα διασφαλίζει ο θεσμός του επισκόπου όταν αδιά-

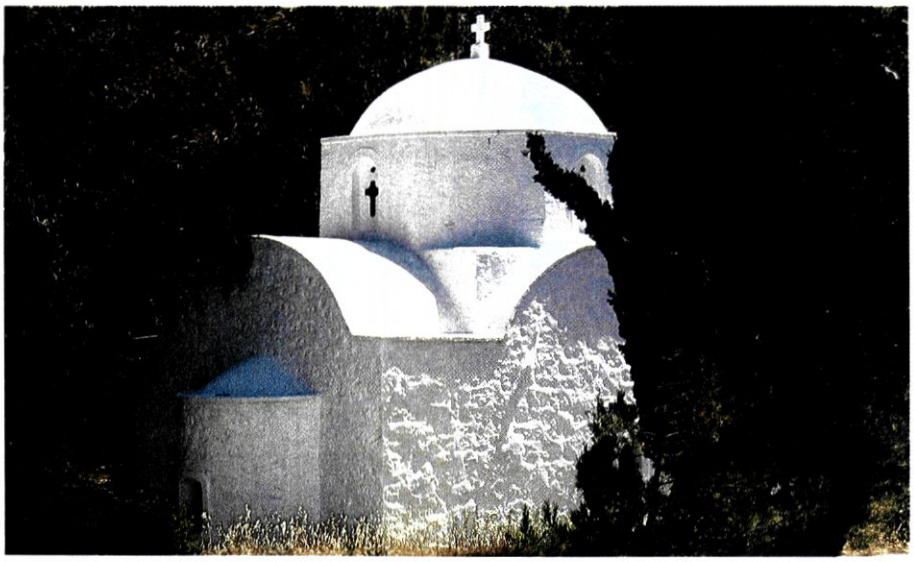

Εξωκκλήσι της Πάτμου.

σπαστα συνεχίζεται από την εποχή των αποστόλων, όταν βρίσκεται σε κοινότητα πίστεως με τους υπόλοιπους επισκόπους και όταν περιβάλλεται από τον πιστό λαό. Το σύνολο των επισκόπων ενός τόπου ή όλης της Εκκλησίας λαμβάνει αποφάσεις και διοικεί μέσα από το θεσμό της Συνόδου και ειδικά της Οικουμενικής που φωτίζεται από το Άγιο Πνεύμα.

Από τους Ρωμαιοκαθολικούς ο Επίσκοπος (Πάπας) Ρώμης θεωρείται διάδοχος του Πέτρου που κατά την άποψή τους ήταν επικεφαλής των αποστόλων και αρχηγός της Εκκλησίας. Έτσι προέκυψε μια Εκκλησία με ισχυρή διοίκηση, αλλά με κληρικοκρατικά και συγκεντρωτικά χαρακτηριστικά. Χαρακτηριστικό του διοικητικού συγκεντρωτισμού και της απόλυτης εξουσίας του πάπα είναι η αντίληψη για το αλάθητό του, και ο απόλυτος ρόλος του στη λήψη αποφάσεων σε κάθε Σύνοδο Επισκόπων. Ωστόσο, μετά τη Β΄ Σύνοδο του Βατικανού (1962-1965) αναβαθμίστηκε η θέση των υπόλοιπων Επισκόπων στη διοίκηση της Εκκλησίας. Αναγνωρίστηκε επίσης ο ιδιαίτερος ρόλος των λαϊκών στο σώμα της Εκκλησίας και προωθήθηκε η ενεργότερη συμμετοχή τους στη λατρεία.

Οι Προτεστάντες, που είναι όλες εκείνες οι χριστιανικές Ομολογίες

που προέκυψαν μετά τη Μεταρρύθμιση, όπως Λουθηρανοί*, Καλβινιστές*, Βαπτιστές* κτλ., αντέδρασαν στο συγκεντρωτισμό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Επίσης κατάργησαν ουσιαστικά τις εκκλησιαστικές δομές, μερικές από τις οποίες παρέμειναν μόνο για πρακτικούς λόγους. Η λεγόμενη σύνοδος ή Συνέδριο των Προτεσταντών είναι κάτι αντίστοιχο με τα Κοινοβούλια των κρατών και υπακούει στην αρχή της αντιπροσωπευτικότητας. Η αρχή αυτή έχει θετικά στοιχεία αφού ο χριστιανός δε ζει υπό πνευματική καταπίεση. Όμως, δε διασφαλίζει την υπόσταση της Εκκλησίας: κάθε προτεσταντική κοινότητα διαμορφώνει ουσιαστικά τη δική της διδασκαλία, ξεχωριστά από τις άλλες και από την ιστορική συνέχιση της πρώτης Εκκλησίας. Η πολυδιάσπαση των Προτεσταντών που προήλθε έτσι επιχειρείται να ξεπεραστεί στις μέρες μας με τον Οικουμενικό διάλογο.

2. Εκκλησία και Παράδοση. Η Ορθόδοξη Εκκλησία κατανοεί τον εαυτό της ως την ιστορική συνέχεια της αρχαίας Εκκλησίας, των Αποστόλων, των αγίων, των Πατέρων της Εκκλησίας. Σέβεται την παράδοση, την παραδομένη διδασκαλία και λατρεία, όπως αυτή βιώθηκε στην ιστορική της πορεία, την οποία επιβεβαιώνει και αναπτύσσει (βλ. επόμενο μάθημα). Αξιοποιεί και εξηγεί τον πλούτο που της παραδόθηκε ανάλογα με τις ανάγκες και τα ερωτήματα κάθε εποχής.

Οι Ρωμαιοκαθολικοί, αναπτύσσοντας ως άξονα της Εκκλησίας τον παπικό θεσμό, υπέταξαν την Παράδοση στην ολοκληρωτική δομή του θεσμού αυτού, ο οποίος μπορεί να διακηρύξει και νέα δόγματα, όπως συνέβη στο παρελθόν (παράδειγμα η άσπιλη* σύλληψη της Θεοτόκου ή το Καθαρτήριο πυρ).

Μετά τη Β΄ Βατικανή σύνοδο όμως ορίστηκε ότι η Εκκλησία συνολικά αντλεί τη βεβαιότητα της αλήθειας της πίστης όχι μόνο από την Αγία Γραφή αλλά από την ολότητα της Παράδοσης.

Οι Προτεστάντες αρνούμενοι τις αυθαιρεσίες του πάπα αρνήθηκαν μαζί και το Ρωμαιοκαθολισμό, και το νήμα που τους ένωνε με τη συνέχεια της Εκκλησίας. Βάσισαν την πίστη τους μόνο στην Αγία Γραφή και αρνήθηκαν οποιαδήποτε έννοια Παράδοσης. Έτσι όμως έχασαν τη δυνατότητα να αντιμετωπίζουν όποια προβλήματα παρουσιάζονταν στην εποχή τους και για να ξεπεράσουν αυτήν τη δυσκολία δημιούργη-

Το εσωτερικό του κοινοτικού ναού, Βίττεμπεργκ όπου κήρυξε ο Λούθηρος.

σαν ένα ιδεολογικό σύστημα αρχών που διαμόρφωνε κάθε ομάδα όπως ήθελε, με βάση κείμενα διακήρυξης κοινά αποδεκτών αρχών (τις Ομολογίες*), χωρίς καμία εγγύηση ότι αυτός ο Χριστιανισμός είχε εφαρμοστεί μέσα στην ιστορία. Μετά τη δεκαετία του 60 όμως και υπό την επίδραση του διαλόγου με τους Ορθόδοξους υπήρξε θετικότερη ανταπόκρισή τους σε βασικά στοιχεία της Παράδοσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας και του λειτουργικού της πλούτου.

3. Η ασκητικότητα. Η Ορθόδοξη Εκκλησία χαρακτηρίζεται από ασκητικότητα που τη βλέπει κανείς όχι μόνο στη μοναστική ζωή αλλά και στη ζωή κάθε χριστιανού. Καθώς ο Χριστός με τη ζωή και το έργο Του εγκαινιάζει τη Βασιλεία του Θεού, ο χριστιανός ασκεί τον εαυτό του για να δεχθεί το Χριστό και μαζί Του να επανανοηματοδοτήσει τον κόσμο και να τον προετοιμάσει για τον ερχομό της Βασιλείας. Η προετοιμασία αυτή και η διαμόρφωση του εαυτού μας γίνεται και με τη συμμετοχή του σώματος (νηστεία, αγρυπνίες κτλ.) γεγονός που εξηγεί γιατί η ορθόδοξη εκκλησιαστική ζωή εμπεριέχει εκτός από την πνευματική και τη σωματική άσκηση που αναμειγνύεται με τη χαρά της ανάστασης.

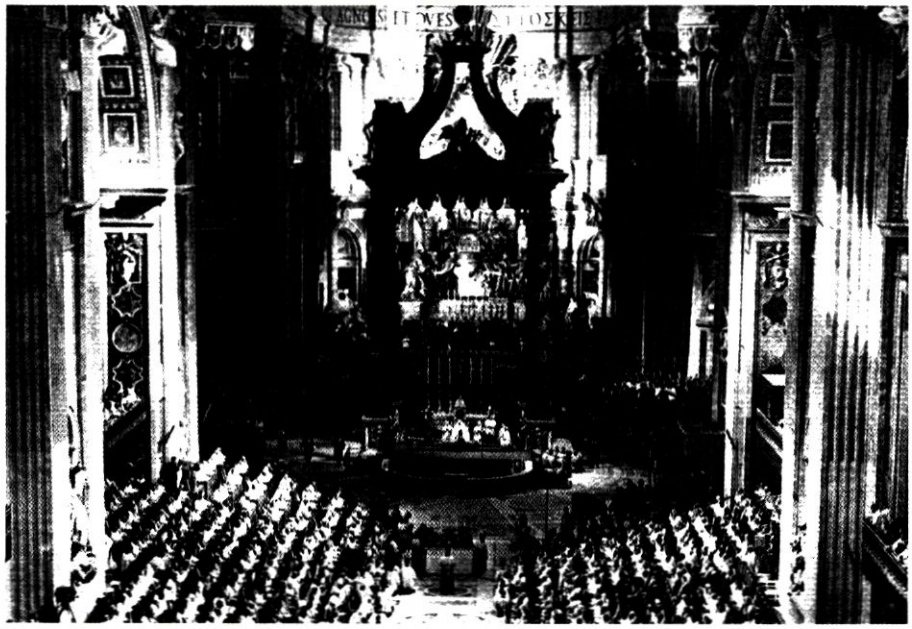

Το άνοιγμα των εργασιών της Βατικανής Συνόδου, μιας από τις σημαντικότερες στιγμές όχι μόνο για το Ρωμαιοκαθολικισμό αλλά και για όλη τη σύγχρονη ιστορία του Χριστιανισμού.

Στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία η άσκηση συνδέθηκε πολύ νωρίς, και παρά τους αξιόλογους ασκητές που ανέδειξε, με την προσπάθεια του ανθρώπου να ταυτιστεί κυρίως με τη Σταύρωση του Χριστού, να μιμηθεί Εκείνον και θυσιαζόμενος να προσφέρει αγάπη. Ο άνθρωπος, για να δικαιωθεί, πρέπει να θυσιάζεται και να παράγει έργα πίστεως που η Εκκλησία ως οργανισμός τα διαχειρίζεται και τα κατευθύνει. Έτσι οι περισσότεροι ασκητές οργανώθηκαν σε πολλά μοναχικά «τάγματα» που στράφηκαν σε κοινωνικό, μορφωτικό ή ιεραποστολικό έργο. Ωστόσο, ο Ρωμαιοκαθολικισμός εμφάνισε και ένα μεγάλο ρεύμα ασκητών που επιδίωξαν τη μυστική ταύτιση με το Χριστό πέρα από το σκοπό παραγωγής έργων (π.χ. ο Ιωάννης του Σταυρού).

Αντίθετα, οι Προτεστάντες αρνούνται τη ρωμαιοκαθολική άσκηση επειδή βλέπουν σ' αυτή νομικισμό*. Έτσι προσαρμόζουν τη ζωή τους σύμφωνα με τις απαιτήσεις κάθε ατόμου. Μερικές όμως προτεσταντικές ομάδες (όπως ο Καλβινισμός*) αντικατέστησαν την άσκηση με τον ηθικισμό και ένα μόνιμο αίσθημα ενοχής που νιώθει ο πιστός, αφού ο Θεός σώζει ούτως ή άλλως όποιον θέλει και ο άνθρωπος απλά υπα-

κούει. Ανάμεσα, πάντως, σε πολλούς Προτεστάντες η αναζήτηση μιας σωστότερης σχέσης ανθρώπου-κόσμου οδήγησε σε θετικότερη στάση απέναντι στην άσκηση και ίδρυση έως και Ευαγγελικών μοναστικών αδελφοτήτων, που όμως διαφέρουν από τον κλασικό μοναχισμό.

4. Τιμή των αγίων. Η τιμή των αγίων στην *Ορθόδοξη Εκκλησία* αποτελεί συνέχεια της τιμής προς τους πρώτους μάρτυρες του Χριστιανισμού. Κάθε πιστός στο βαθμό που μετέχει στον κυρίως Άγιο Ιησού Χριστό μπορεί να γίνει κατά χάριν άγιος. Τα συγκεκριμένα πρόσωπα όμως τιμώνται και εορτάζονται από την Εκκλησία και προσκυνούνται τα άγια λείψανα ώστε κάθε χριστιανός να παραδειγματίζεται, να τους μιμείται και να οδηγείται μέσω αυτών στο Χριστό. Στη *Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία* η τιμή των αγίων υπάρχει αλλά διαφέρουν τα κριτήρια και η διαδικασία αναγνώρισης ενός αγίου. Στους Ρωμαιοκαθολικούς κρίνεται η προσωπικότητα του αγίου και η ανακήρυξή του γίνεται με μια γραφειοκρατική διαδικασία, που είναι ένα είδος δικαστηρίου, ενώ στους ορθόδοξους η αναγνώριση ξεκινά αυθόρμητα από το λαό που δίνει έμφαση στα σημεία με τα οποία ο Θεός αναδεικνύει τον άγιο, (θαύματα κτλ.). Οι *Προτεστάντες* αρνούνται κάθε τιμή στους αγίους.

5. Ορθόδοξη πνευματικότητα. Η ορθόδοξη παράδοση χαρακτηρίζεται από την πνευματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι η παρουσία του Αγίου Πνεύματος διαπερνά όλους τους τομείς της ζωής, για να τους ανακαινίσει και να φέρει παντού τα χαρακτηριστικά του καινούργιου κόσμου του Θεού που εγκαινιάστηκε με την Ανάσταση του Χριστού. Η ευσέβεια, η λατρεία, οι σχέσεις των πιστών μεταξύ τους αλλά και η αντιμετώπιση του υλικού κόσμου στην Ορθοδοξία χαρακτηρίζεται από την έντονη πρόγευση και αναμονή των εσχάτων. Έτσι, η Ορθόδοξη Εκκλησία εμφανίζεται κι εδώ ν' αποτελεί συνέχεια της αρχαίας Εκκλησίας και της Εκκλησίας των μεγάλων Πατέρων και ασκητών. Πράγματι, σε κάθε μορφή εκκλησιαστικής κοινότητας, ενορία πόλης ή χωριού, μεγάλα κοινόβια μοναστήρια ή ασκητήρια σύγχρονων ασκητικών προσωπικοτήτων η αυθόρμητη εκκλησιαστική ευσέβεια και η εγκάρδια αδελφοσύνη δείχνουν ότι η ορθόδοξη ζωή είναι μια διαρκής οικοδόμηση του καινούργιου κόσμου. Οι σχέσεις των ανθρώπων φωτίζονται

Η τιμή των αγίων αποτελεί σημαντικό στοιχείο στη ζωή της Ορθόδοξης Εκκλησίας (εικόνα του αγ. Ιωάννη του Χρυσοστόμου, 15ος αι.).

από την παρουσία του Αγίου Πνεύματος και το φως της αναστάσιμης χαράς, που κατευθύνει τη ζωή προς τη Βασιλεία του Θεού.

Στη Δύση παρά τα αξιόλογα δείγματα θρησκευτικότητας, η ζωή της Εκκλησίας εμφανίζεται είτε ως διαχείριση κοινωνικού έργου είτε ως ψυχοθεραπευτική βοήθεια, που παρέχεται από τις μικρές ενθουσιαστικές* ομάδες σε μεμονωμένους ανθρώπους[1]. Μολονότι κι αυτά δεν εί-

1. Είναι, πάντως, αξιοσημείωτη η στροφή πολλών Προτεσταντών στο λειτουργικό πλούτο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, που έγινε στην Ευρώπη γνωστός κυρίως μέσω της Ρωσικής Εκκλησίας, μέσα στον 20ό αιώνα. Χρέος κάθε Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι να εξηγήσει και το θεολογικό βάθος αυτού του πλούτου, ώστε να μη θεωρηθεί από τους Δυτικούς ως απλός «εξωτικός μυστικισμός».

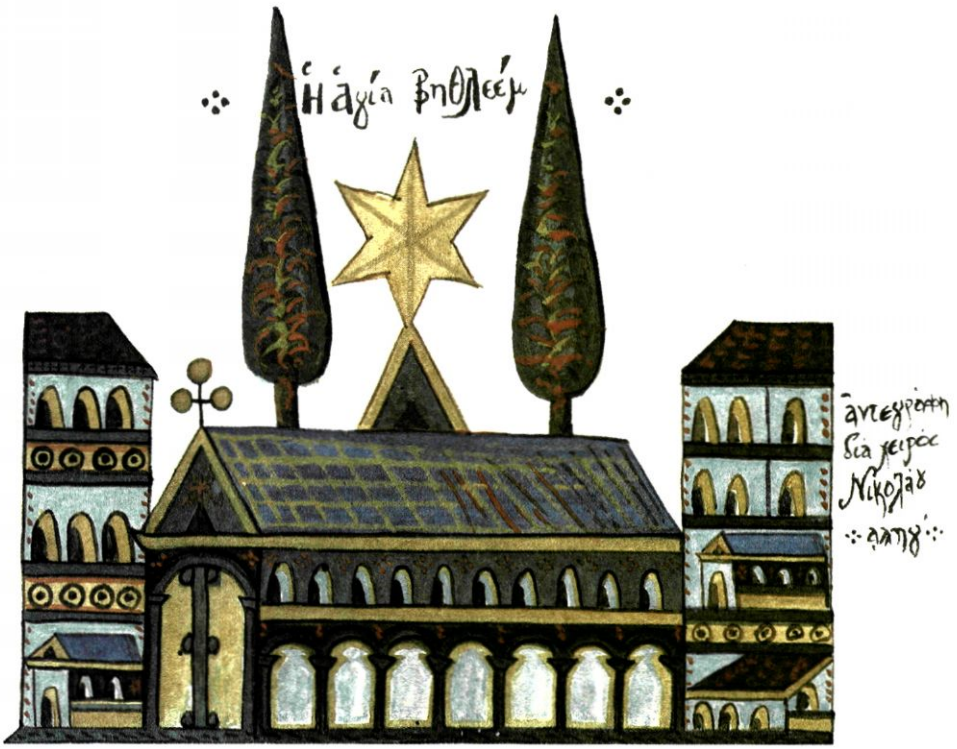

Έργο Νικολάου Χούτου.

ναι αμελητέα έργα, εγκλωβίζονται ωστόσο στο μεγαλύτερο μέρος τους στο παρόν κι έτσι λείπει η προοπτική της Βασιλείας του Θεού ως στόχος, που φωτίζεται από το φως της Ανάστασης.

ΚΕΙΜΕΝΑ

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Ορθοδοξίας, είναι ο λατρευτικός της πλούτος που συνδέεται και με την πνευματικότητα και με τη διδασκαλία της και με την ταυτότητά της. Στο παρακάτω κείμενο επισημαίνεται πώς αυτός ο πλούτος βοηθά και τις μη Ορθόδοξες Εκκλησίες στη δική τους αυτοσυνειδησία.

Σε κάθε λατρευτική και λειτουργική σύναξη βιώνεται και επαναλαμβάνεται η εμπειρία ενός καινούργιου κόσμου μιας αλλαγής και μεταμόρ-

φωσης ή τελείωσης. Επομένως στη λειτουργική διάσταση εκφράζεται και πιστοποιείται η ενότητα της διδαχής, της αγάπης και της ευταξίας. Έτσι η Ορθόδοξη Εκκλησία, που διατηρεί αυτήν την παράδοση ολοκληρωμένη και ζωντανή ήταν πάντοτε πόλος έλξης των ετεροδόξων... Στην προκειμένη περίπτωση η Ορθοδοξία έχει περίοπτη θέση, μια και όχι μόνο ο Προτεσταντισμός, αλλά και η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία προσπαθεί να πάρει στοιχεία από το λατρευτικό πλούτο της Ανατολής, και επομένως και από τη δογματική διδασκαλία. Πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο είχαν συνασπιστεί ομάδες μέσα στο Ρωμαιοκαθολικισμό, οι οποίες προωθούσαν, όσο ήταν μπορετό, μια γνωριμία με τη θεολογία και τη λατρεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αργότερα και η Β΄ Σύνοδος του Βατικανού έστρεψε την προσοχή της και πάλι προς την Ανατολή για τον εμπλουτισμό και την ανανέωση της λατρείας της... Οι προτεσταντικές εκκλησίες, χρόνο με το χρόνο έφτασαν σε μια απελπιστική απογύμνωση των συνάξεών τους από λατρευτικά στοιχεία. Η κατάσταση αυτή έδειχνε μια φανερή ανεπάρκεια κάθε φορά που γινόταν σύγκριση με τη λατρευτική ζωή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Έτσι η ανάγκη του Προτεσταντισμού να γνωρίσει την Ορθοδοξία και να καρπωθεί το λειτουργικό της θησαυρό έγινε περισσότερο έντονη. Το ενδιαφέρον μάλιστα του προτεσταντικού κόσμου στράφηκε και προς την οργάνωση της Εκκλησίας, στον επισκοπικό βαθμό και στο Εκκλησιαστικό Δίκαιο.

(Ν. Ματσούκα, Οικουμενική Κίνηση, ιστορία - θεολογία, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 287-289).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γνωρίζετε περιπτώσεις κατά τις οποίες ο πιστός λαός ακύρωσε με τη στάση του αποφάσεις Συνόδων;
2. Πιστεύεις ότι οι διαφορές μεταξύ της Ορθοδοξίας και της υπόλοιπης Χριστιανοσύνης έχουν πρακτική σημασία στη σύγχρονη ζωή ή όχι και γιατί;
3. Ποιες οι διαφορές μεταξύ Ορθοδόξων και Δυτικών χριστιανών στο θέμα της ασκητικότητας;
4. Ποια είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ορθοδοξίας;

13. Η Παράδοση της Εκκλησίας: Πολύτιμη κληρονομιά ζωής ή τροχοπέδη της;

Στο περασμένο μάθημα επισημάναμε ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Ορθοδοξίας την εμμονή της στην Παράδοση. Πολύς λόγος γίνεται για την Παράδοση και τη σχέση της με τη σημερινή πραγματικότητα. Στο σημερινό μάθημα θα παρουσιάσουμε την έννοια της Παράδοσης στην Εκκλησία, τη σχέση της με την Αγία Γραφή και τη σημασία της για το σημερινό χριστιανό.

α) Η έννοια της Παράδοσης

Με τον όρο *Παράδοση* της Εκκλησίας εννοούμε την αδιάσπαστη συνέχεια της πίστης της Εκκλησίας από την εποχή της επί γης παρουσίας του Χριστού, όπως παραδόθηκε στους πρώτους μαθητές του και τους διαδόχους τους. Η πίστη αυτή έχει ως αντικείμενο τον ίδιο το Χριστό και την εμπειρία της ζωής και του κοσμοσωτήριου έργου Του. Αυτό είναι που οι μαθητές *«άκουσαν και είδαν με τα ίδια τους τα μάτια και τα χέρια τους ψηλάφησαν»* (1 Ιωάν. 1, 1) και που αποτελεί το χαρμόσυνο μήνυμα της σωτηρίας (Ευαγγέλιο). Καθώς στο βασικό της μέρος η εμπειρία αυτή καταγράφηκε στην Καινή Διαθήκη, ονομάζουμε σήμερα Παράδοση ειδικά: α) *τη διδασκαλία του Χριστού και των Αποστόλων* που δεν έχει καταγραφεί στην Αγία Γραφή, αλλά παραδόθηκε στην Εκκλησία στην αρχή προφορικά και στη συνέχεια καταγράφηκε στα έργα των Αποστολικών Πατέρων ή των διαδόχων τους, καθώς και στις αποφάσεις των Συνόδων της Εκκλησίας, επομένως σήμερα η Παράδοση είναι γραπτή, και β) *θέματα που σχετίζονται με τη λατρεία, τη διοίκηση και τη ζωή της Εκκλησίας,* και η συνείδηση του σώματος της Εκκλησίας έχει αποδεχθεί ότι εκφράζουν την πίστη και το μήνυμα του Ευαγγελίου. Την πίστη αυτήν την έζησαν και τη ζουν οι χριστιανοί μέσα στη ζωή

Όπως δείχνει η διαφορετική απόδοση του ίδιου θέματος σε δύο διαφορετικές εποχές (επάνω και δίπλα) η παράδοση δεν είναι κάτι αποστεωμένο. Η είσοδος του Ιησού στα Ιεροσόλυμα, ανάγλυφο (αιγυπτιακής τέχνης του 6ου αι.).

της Εκκλησίας, δηλαδή στα μυστήριά της και την ευρύτερη εκκλησιαστική ζωή, κάτω από την καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος. Κλήρος και λαός που ζουν αυτήν την εκκλησιαστική ζωή την αναπτύσσουν και τη διατυπώνουν ως διδασκαλία σε κάθε ευκαιρία και την κάνουν πράξη στη λατρευτική ζωή.

β) Παράδοση και Αγία Γραφή

Βασικός φορέας της Παράδοσης της Εκκλησίας είναι η Αγία Γραφή. Ωστόσο η απολυτοποίησή της ως μοναδικού φορέα της Παράδοσης δεν εξασφαλίζει την ιστορική συνέχεια όλης της διδασκαλίας της Εκκλησίας. Η Αγία Γραφή κατανοείται και ερμηνεύεται στα πλαίσια της γενικότερης Παράδοσης της Εκκλησίας. Τα έργα των αποστολικών Πατέρων και των διαδόχων τους, η λατρευτική πράξη, η υμνογραφία και η εκκλησιαστική τέχνη γενικότερα, καθώς και οι αποφάσεις των Συνόδων της Εκκλησίας, ερμηνεύουν την Αγία Γραφή επειδή το ίδιο Άγιο Πνεύμα φωτίζει τους δημιουργούς τους. Γι' αυτό και αυτές οι

Το ίδιο θέμα της εισόδου του Ιησού στα Ιεροσόλυμα σε βυζαντινή τοιχογραφία του Μυστρά 8 αιώνες αργότερα από τη διπλανή παράσταση.

μορφές της Παράδοσης είναι θεόπνευστες, όπως η Αγία Γραφή, και είναι ισότιμες και ισόκυρες μ' εκείνη.

Η καταγραφή των γεγονότων της ζωής του Χριστού και η διδασκαλία του στα Ευαγγέλια έγινε στα μέσα του 1ου αιώνα (τα τρία πρώτα γύρω στο 65-70 μ.Χ., του Ιωάννη περί το 94 μ.Χ.), ενώ και οι διάφορες επιστολές γράφηκαν μετά το 52 μ.Χ. Επομένως, επί αρκετές δεκαετίες η πρώτη κοινότητα που έζησε κοντά στο Χριστό, αλλά και αργότερα, μέχρι να κυκλοφορήσουν ευρύτερα τα Ευαγγέλια και οι Επιστολές των Αποστόλων, η διδασκαλία του Χριστού μεταδιδόταν με το προφορικό κήρυγμα. Μετά το 2ο αιώνα, όταν γράφονταν πολλά «Ευαγγέλια» αιρετικών ή απλά ευφάνταστων ανθρώπων που υπέγραφαν με ονόματα αποστόλων, τα λεγόμενα «απόκρυφα», η Εκκλησία για να κατοχυρώσει τη διδασκαλία του Χριστού και να τη διαφυλάξει ανόθευτη, σε διάφορες Συνόδους *με βάση τη συνέχεια της προφορικής αποστολικής διδασκαλίας* καθόρισε ποια κείμενα θα αποτελέσουν τον «**κανόνα**» της Αγίας Γραφής, δηλαδή τον κατάλογο των γνήσιων βιβλίων που αποτε-

λούν την Αγία Γραφή, ο οποίος είναι δεσμευτικός για το πλήρωμα της Εκκλησίας. Τέλος, η ερμηνεία της Αγίας Γραφής από τους Πατέρες της Εκκλησίας και τις Συνόδους έγινε με βάση την εκκλησιαστική εμπειρία και το βίωμα των Αγίων μέσα στην Εκκλησία, δηλαδή την Παράδοση.

γ) Παράδοση ή «συντήρηση»;

Η παραδοχή ότι η Παράδοση έχει μεγάλη αξία για τη ζωή της Εκκλησίας δε σημαίνει ότι κάθε συνήθεια που επικρατεί ιστορικά έχει δεσμευτικό χαρακτήρα για την Εκκλησία. Υπάρχουν παραδόσεις που δεν έχουν σχέση πάντοτε με το γνήσιο πνεύμα του Χριστιανισμού όπως αυτό εκφράστηκε από την **Αγία Γραφή,** τις **Οικουμενικές Συνόδους** και την **ομόφωνη άποψη** των **Πατέρων της Εκκλησίας**. Πρόκειται για τις επιμέρους «παραδόσεις», που δεν είναι πάντοτε παραδόσεις της Εκκλησίας, έστω και αν συνδέονται με γεγονότα της ζωής της Εκκλησίας, ή για *λαϊκές* παραδόσεις με παγανιστικά και λαϊκά στοιχεία που έχουν ζυμωθεί με τη θρησκευτική ζωή και είναι δύσκολο να διακρίνει ο απλός πιστός μέχρι πού οι παραδόσεις αυτές είναι γνήσιες παραδόσεις της Εκκλησίας. Αυτές και κριτική και αλλαγή επιδέχονται, στο βαθμό που δεν εκφράζουν τη γνήσια Παράδοση της Εκκλησίας. Σε αντίθετη περίπτωση έχουμε μια απλή «συντήρηση» ενός παρελθόντος που παύει να είναι ζωογόνος αλήθεια. Επίσης, υπάρχουν οι παραδόσεις των ανθρώπων ή τοπικές παραδόσεις, όπως συμβαίνει σε τοπικές Εκκλησίες ή σε χώρες όπου αναπτύσσεται η ιεραποστολή, όπου τα τοπικά έθιμα και οι τοπικοί παραδοσιακοί τρόποι έκφρασης παραμένουν στη ζωή της τοπικής Εκκλησίας και η λατρευτική ζωή επίσης ακολουθεί άλλη πορεία σύμφωνη με τις τοπικές παραδόσεις.

Η Παράδοση της Εκκλησίας δεν είναι κάτι στατικό και αποστεωμένο. Έχει στοιχεία δυναμικά και δημιουργικά που, αν αξιοποιηθούν σωστά, μπορούν, σε κάθε εποχή, να δώσουν νέα πνοή στη ζωή των πιστών και να εκφράσουν τις ανάγκες της κάθε εποχής, μέσα στο γνήσιο πνεύμα της ζωής της Εκκλησίας. Η γνήσια Παράδοση δεν απολυτοποιεί το παρελθόν, αλλά το χρησιμοποιεί ως βάση για να προετοιμάσει το μέλλον που είναι ο ερχομός της Βασιλείας του Θεού στην πληρότητά της. Είναι μια κατάσταση πορείας, στην οποία το παρελθόν γίνεται οδηγός και δείκτης πορείας για τους πιστούς της κάθε εποχής.

Προσωποποίηση της Παράδοσης. Δια χειρός Ν. Χούτου.

δ) Η ευθύνη μας σήμερα

Από τα παραπάνω έγινε φανερό ότι Παράδοση δεν είναι κάποιο υλικό που διαφυλάσσεται σ' ένα «ιερό μουσείο» όπως θα συνέβαινε με νεκρά πράγματα που έχουν ανάγκη διατήρησης. Είναι η ίδια ζωή επειδή είναι η συνέχεια του ζωογόνου σώματος του Χριστού, φωτίζεται από το Άγιο Πνεύμα και μας οδηγεί προς τον τελικό ερχομό της Βασιλείας του Θεού. Συνεπώς, το χρέος του χριστιανού είναι να αξιοποιεί σωστά τη δυναμική που έχει η ίδια η Παράδοση. Όσο ο ίδιος ο χριστιανός παραδίδει τον εαυτό του στη ζωή της Εκκλησίας τόσο μπορεί να επιτυγχάνει τη διαρκή ανανέωση της Παράδοσης για να απαντήσει δημιουργικά στις προκλήσεις της εποχής του.

Επίσης, ο χριστιανός δεν πρέπει να φοβάται την αντιπαράθεση και την κριτική κατά τη συνάντηση της Παράδοσης με το μη χριστιανικό ή μη ορθόδοξο κόσμο. Αν πιστεύει και ζει τη δυναμική της, είναι χρέος του να διαλέγεται και να υποστηρίζει αυτό που πιστεύει, ότι δηλαδή η Παράδοση είναι οι ρίζες του δένδρου της Εκκλησίας και επομένως δεν μπορεί κανείς χωρίς συνέπειες για την πνευματική ζωή του σώματος της Εκκλησίας, να την απορρίπτει ως είδος μουσειακό και αναχρονιστικό.

Τέλος, πρέπει να αντιληφθούμε ότι προσαρμογή της Παράδοσης στα δεδομένα της κάθε εποχής, όπου χρειάζεται, δεν μπορεί να γίνει από τη μια στιγμή στην άλλη. Χρέος μας είναι να βιώνουμε τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης Παράδοσης, να τα υπερασπιζόμαστε από διάφορες επιβουλές και να μην παραιτούμαστε από το διαρκή αγώνα για τη σωστότερη βίωση του ορθόδοξου ήθους αλλά και την κριτική των κακώς κειμένων μέσα στην Εκκλησία. Αυτό όμως πρέπει να γίνεται μέσα στα πλαίσια της εκκλησιαστικής ζωής (λατρεία, συνοδικότητα κτλ.) και όχι με εύκολη και πρόχειρη κριτική μακριά από την Εκκλησία.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η Παράδοση της Εκκλησίας είναι πολύτιμη κληρονομιά ζωής. Οι πιστοί οφείλουν να τη διαφυλάσσουν, να τη συνεχίζουν και να την ανανεώνουν, όπου απαιτείται, δημιουργικά.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο απόστολος Παύλος συμβουλεύει τον Τιμόθεο: *«Σύ οὖν τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καί ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διά πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοί ἔσονται καί ἑτέρους διδάξαι. Σύ οὖν κακοπάθησον ὡς καλός στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ».*

(Πρός Τιμόθεον Β΄ 2, 1-3).

2. «Διαδόθηκε κάποτε το σύνθημα "επιστροφή στους Πατέρες". Το σύνθημα, όμως, αυτό δε θεωρήθηκε απόλυτα ικανοποιητικό, γιατί μπο-

ρούσε να ερμηνευτεί και ως οπισθοδρομικό. Για το λόγο αυτόν αντιπροβλήθηκε και το σύνθημα "μπροστά με τους Πατέρες". Τα συνθήματα, όμως, αυτά δεν εκφράζουν απόλυτα τη θέση της Ορθοδοξίας. Η θέση της Ορθοδοξίας είναι: "επόμενοι τοις αγίοις πατράσι". Έπομαι δε σημαίνει ούτε επιστρέφω ούτε βαδίζω μπροστά. Έπομαι σημαίνει ακολουθώ. Και όποιος ακολουθεί δεν προσδιορίζει μόνος του την πορεία του, αλλά εντάσσεται στην πορεία αυτού ή αυτών που ακολουθεί. "Επόμενοι τοις αγίοις Πατράσι" σημαίνει: αποδεχόμενοι τη ζωντανή παρουσία των αγίων Πατέρων και οδηγούμενοι από το ήθος και το φρόνημά τους.

Οι άγιοι Πατέρες ανήκουν στο αδιαίρετο σώμα του ζώντος Χριστού. Γι' αυτό και δεν μπορεί κανείς να τους γνωρίσει και να τους ακολουθήσει, αν δεν ενταχθεί στο ίδιο σώμα. Η Παράδοση των Αγίων Πατέρων, όπως και η Παράδοση των Αποστόλων και όλων των Αγίων, βρίσκεται στο ίδιο το σώμα του Χριστού, στο οποίο ανήκουν όλοι από κοινού».

(Γ. Μαντζαρίδη, Η Παράδοση της Ορθοδοξίας, περ. Σύναξη τ. 1, (Ιανουάριος-Μάρτιος 1982, σ. 10).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σε ποια ζητήματα εκκλησιαστικής ζωής πρέπει ή μπορεί να υπάρξει ανανέωση σήμερα;
2. Αναφέρετε περιπτώσεις που η Εκκλησία έκανε αλλαγές και προσαρμογές για να επιτύχει καλύτερα στην αποστολή της.
3. Ποια είναι η σχέση Ιεράς Παράδοσης και Αγίας Γραφής;

14. Η ορθόδοξη άσκηση

Ένα από τα γνωρίσματα της Ορθοδοξίας, η ασκητικότητα, έχει πολλές φορές και από πολλούς παρεξηγηθεί. Πολλοί άνθρωποι, από άγνοια, θεωρούν τους ασκητές ως ανθρώπους απομονωμένους από την πραγματικότητα της ζωής, αδύναμους να αντιμετωπίσουν τη ζωή ή και εχθρικούς προς αυτήν. Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Μήπως, αντίθετα, η άσκηση είναι απάντηση σε πολλά αδιέξοδα της εποχής μας;

α) Τι είναι η άσκηση

Άσκηση είναι ένα μέσον και ένας τρόπος συνεχούς και επαναλαμβανόμενης προετοιμασίας, για να επιτύχει κανείς ένα σκοπό. Στο Χριστιανισμό άσκηση είναι η προσπάθεια του πιστού να τιθασεύσει τις ψυχικές και σωματικές ορμές και αδυναμίες, που τον εμποδίζουν να ζήσει την αγάπη του Χριστού, να τις υποτάξει στο σκοπό που έχει θέσει, να ετοιμάσει, δηλαδή, ο πιστός τον εαυτό του, ώστε να δεχθεί τη χάρη του Θεού και να φτάσει στην ομοίωσή του με το πρότυπό του, το Χριστό, στη θέωση. Η αντίληψη που επικρατεί ότι η ορθόδοξη ασκητικότητα είναι εναντίον του ανθρώπινου σώματος είναι λαθεμένη, γιατί δεν υπάρχει αυτός ο διαχωρισμός σώματος και ψυχής ως διαφορετικών συστατικών που αντιμάχονται μεταξύ τους (πυθαγόρεια και πλατωνική αντίληψη). Ο ασκητής δεν πολεμάει το σώμα του αλλά τα πάθη του, που εμφωλεύουν στο σώμα του και στην ψυχή του.

Μια βασική προϋπόθεση για τη χριστιανική άσκηση, που αποβλέπει στο σκοπό που εκθέσαμε παραπάνω, είναι το να δώσει ο άνθρωπος νέο νόημα στα εγκόσμια πράγματα από την αγάπη του στο Θεό. Αυτή η ολοκληρωτική αγάπη προς το Θεό και η παράδοση σ' Αυτόν οδηγεί και στη θυσιαστική αγάπη προς το συνάνθρωπο. Αξεπέραστο *πρότυπο* άσκησης αγάπης υπήρξε ο ίδιος ο Χριστός, που σταυρώθηκε για να σώσει τον άνθρωπο, και *παραδείγματα* προς μίμηση οι μεγάλοι ασκητές που μιμήθηκαν το Χριστό, για να ζήσουν μια ζωή προσφοράς.

Όπως διαπιστώνουμε οι στόχοι που θέτουν οι ασκητές δε διαφέρουν από αυτούς που ο κάθε πιστός θέτει στη ζωή του. Επομένως, τα μέσα της άσκησης που χρησιμοποιεί ο ασκητής μπορούν σε ένα βαθμό να γίνουν και μέσα του κάθε πιστού, στο βαθμό που ο καθένας μπορεί να πραγματοποιήσει την άσκηση στην καθημερινή ζωή.

β) Χαρακτηριστικά της ορθόδοξης άσκησης

Η ορθόδοξη μοναστική άσκηση χαρακτηρίζεται από τρία βασικά στοιχεία, τρεις αρετές, που διακρίνουν τον ασκητή: την ακτημοσύνη[1], την υπακοή[2] και την εγκράτεια[3]. Αυτές οι αρετές οδηγούν τον ορθόδοξο μοναχό (και κάθε ασκούμενο) να τοποθετηθεί απέναντι στον άνθρωπο και τον κόσμο με ταπείνωση, με σεβασμό και σωστή χρήση της κτιστής δημιουργίας. Γενικά χαρακτηριστικά της πολιτείας του ασκητή θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι:

1. Ολοκληρωτικό δόσιμο στο Θεό. Η ορθόδοξη άσκηση αξιολογείται πολλές φορές αρνητικά, γιατί θεωρείται ότι ο ασκητής αρνείται τη ζωή και τους ανθρώπους. Η εμπειρία, όμως, των πιστών από την επαφή με τους ασκητές δείχνει ότι ασκούν πλούσια την αρετή της αγάπης προς τους ανθρώπους, γιατί έχουν βιώσει το λόγο του Ευαγγελιστή: *«ἐάν τις εἴπῃ ὅτι ἀγαπῶ τόν Θεόν, καί τόν ἀδελφόν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γάρ μή ἀγαπῶν τόν ἀδελφόν ὅν ἑώρακε, τόν Θεόν ὅν οὐχ ἑώρακε πῶς δύναται ἀγαπᾶν;»* (1 Ιωάν. 4, 20). Αυτή η προσφορά φαίνεται κυρίως στο κοινωνικό και ιεραποστολικό έργο των μεγάλων κοινόβιων μοναστηριών αλλά και στη φιλοξενία που προσφέρουν οι ασκητές προς τους επισκέπτες, καθώς και στη διαρκή προσευχή τους για τη σωτηρία του κόσμου.

2. Σεβασμός του φυσικού κόσμου. Άσκηση δε σημαίνει περιφρόνηση

---

1. Πρόκειται για την παραίτηση από κάθε προσωπική περιουσία και τη χρήση μόνο των αναγκαίων για επιβίωση.
2. Είναι ο απαραίτητος όρος για την επιτυχία της άσκησης, αφού πολεμά το μεγαλύτερο εχθρό του ασκητή: τον εγωισμό. Ο ασκητής παραδίδει τον εαυτό του στην καθοδήγηση ενός εμπειρότερου (γέροντα) που τον μαθαίνει να ταπεινώνεται.
3. Εγκράτεια είναι η αποχή από τη σχέση με ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, ώστε ο ασκητής να ασκηθεί στην παρθενία και την ολοκληρωτική αφοσίωση στο Θεό και μέσω αυτών στην αγάπη προς όλους.

Ο άγιος Σεραφείμ του Σάρωφ (έργο π. Σταμάτη Σκλήρη).

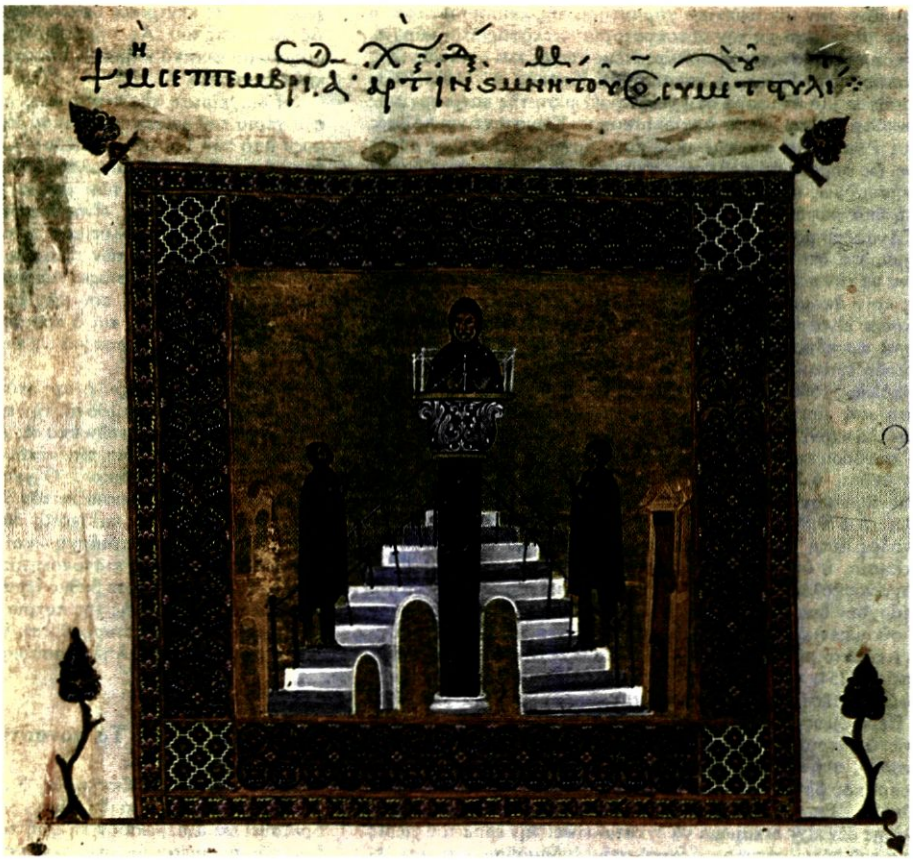

Παράσταση στυλίτη ασκητή από χειρόγραφο του Αγίου Όρους.

του φυσικού κόσμου, αλλά αγωνιστική προσπάθεια για καθοδήγηση της φύσης προς το Θεό, καθώς ο ασκητής μαθαίνει να γίνεται το εργαλείο με το οποίο περνά η αγάπη του Θεού προς τα πλάσματά Του. Έτσι, μεταχειρίζεται με σύνεση και σεβασμό το περιβάλλον και το χρησιμοποιεί χωρίς να το τραυματίζει. Επικοινωνεί με την έμψυχη και άψυχη φύση με έναν τρόπο διαφορετικό, και προσεύχεται για όλη τη δημιουργία.

3. Αντίσταση στην απολυτοποίηση της ύλης. Ο ασκητής εγκαταλείπει τον κόσμο όχι τοπικά αλλά ως τρόπο σκέψης. Εγκαταλείπει το πνεύμα του κόσμου, και μάλιστα της σημερινής εποχής, που είναι πνεύμα σε μεγάλο βαθμό υλιστικό και χρησιμοθηρικό. Η ακτημοσύνη του ασκητή

Η άσκηση έχει πολλές μορφές από το οργανωμένο κοινόβιο (επάνω) έως το ερημικό ασκητήριο (κάτω).

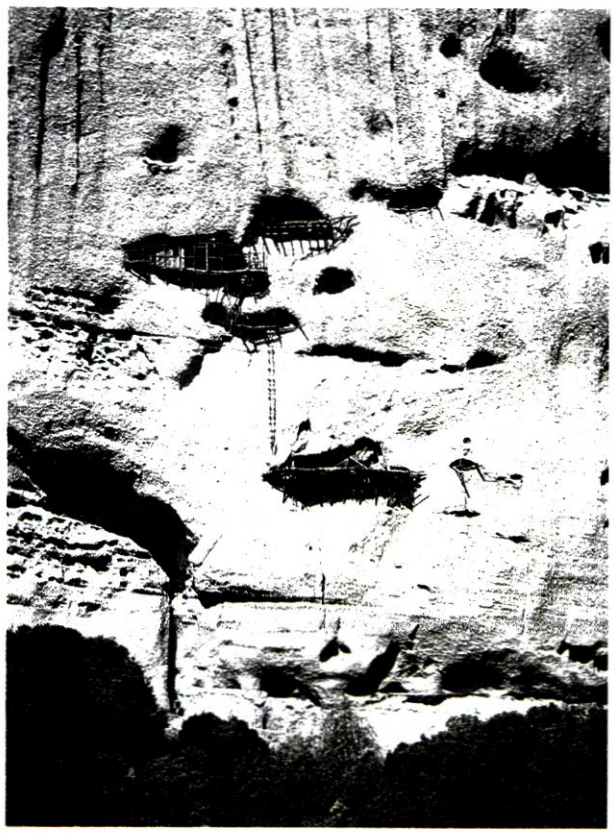

σημαίνει τέλεια αποδέσμευση από τα υλικά αγαθά. Οι προτεραιότητες που θέτει έχουν στόχους που οδηγούν στον εξαγιασμό της ανθρώπινης ύπαρξης.

4. Συμμετοχή σώματος και ψυχής. Η άσκηση δεν έχει χαρακτήρα διανοητικής ενασχόλησης με το Θεό. Είναι πνευματική και σωματική, συνδυάζοντας την προσευχή και τη χειρωνακτική εργασία. Το αντίθετο άλλωστε θα σήμαινε απολυτοποίηση του πνεύματος που είναι εξίσου επικίνδυνο με την απολυτοποίηση της ύλης.

γ) Εμπόδια στην ορθόδοξη ασκητικότητα

Η ορθόδοξη ασκητική ζωή δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση. Η άσκηση και η συνεχής προσπάθεια του ορθόδοξου ασκητή είναι μια επίπονη δοκιμασία που αντιμετωπίζει πολλά εμπόδια. Αυτά μπορεί να προέρχονται:

1. Από τις δυνάμεις του κακού, το οποίο εμφανίζεται ως πειρασμός στην καθημερινή ζωή, με πάθη και αδυναμίες, που απομακρύνουν τον άνθρωπο από τη σχέση του με το Θεό και το συνάνθρωπό του και τον οδηγούν σε

• χαλάρωση του ασκητικού φρονήματος (αμαρτίες κτλ.)
• εξομοίωση με το κοσμικό φρόνημα (εκκοσμίκευση)
• θεοποίηση του εαυτού του (εγωισμός, φιλαυτία, ματαιοδοξία).

2. Από τον ίδιο τον εαυτό του, όταν, αντί να είναι ο Χριστός το πρότυπο για την ομοίωση, δημιουργούνται πρότυπα αγιότητας που βασίζονται στην εξωτερική συμπεριφορά, με εκδηλώσεις εξωτερικής ευσέβειας, με την πεποίθηση ότι οι ευσεβείς πράξεις σώζουν και όχι ο Χριστός. Όταν η εξωτερική ευσέβεια είναι αποκομμένη από την εσωτερική (κάθαρση της ψυχής από τα πάθη, κατάνυξη, ψυχικές αρετές κ.ά.) και δεν έχει στόχο την ομοίωση με το Χριστό, τότε έχουμε τα φαινόμενα του ευσεβισμού και της τυπολατρείας. Η ευσέβεια αυτή έχει ως στόχο την ευσέβεια καθαυτήν και όχι την ομοίωση με το Χριστό. Πρόκειται για ένα φαινόμενο ευσεβισμού. Οι άνθρωποι αυτοί

• απορρίπτουν την ύλη ως κάτι αμαρτωλό,
• εξουθενώνουν τους άλλους ανθρώπους που δεν ασκούνται όπως αυτοί,
• παύουν να αγαπούν πραγματικά το Χριστό, αφού δεν αγαπούν τους συνανθρώπους τους.

Επομένως, όχι μόνο δεν ωφελεί αυτή η «άσκηση» αλλά βλάπτει, αφού επαναλαμβάνεται με τη στάση αυτή το προπατορικό αμάρτημα.
Για την αντιμετώπιση αυτών των εμποδίων υπάρχουν πολλοί τρόποι και όπλα πνευματικά που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο ασκητής. Τέτοιοι τρόποι ή μέσα είναι:

1. *Ασκητικές πρακτικές*, όπως νηστεία, προσευχή, μετάνοια και εξομολόγηση, έμπρακτη αγάπη και βοήθεια στον πλησίον. Η νηστεία δεν είναι απλά αποχή από συγκεκριμένες τροφές αλλά άσκηση εγκράτειας και απόρριψη του καταναλωτισμού. Η διαρκής μετάνοια και η εξομολόγηση καταπολεμούν τον εγωισμό.

2. *Η οργανωμένη ασκητική ζωή* στα κοινόβια μοναστήρια, που αναπτύχθηκαν από τον 4ο αιώνα, κρατάει την άσκηση στα πλαίσια της ταπείνωσης και της προσφοράς.

3. *Η προβολή των αγίων ασκητών*, των προτύπων εκείνων που ασκήτευσαν σωστά, ώστε να γίνουν παραδείγματα προς μίμηση.

4. *Η διαρκής προσευχή.* Εκτός από τη λατρευτική προσευχή, με τις ακολουθίες, ο ασκητής αλλά και ο κάθε χριστιανός, διαθέτει ένα ισχυρό όπλο. Είναι η νοερά προσευχή, η συνεχής επίκληση του ονόματος του Ιησού: *«Κύριε, Ιησού, Χριστέ, ελέησόν με»*. Όταν ο όλος άνθρωπος (σώμα και ψυχή) είναι δοσμένος στην προσευχή, τα αποτελέσματα, χωρίς αυτά να είναι πάντοτε ορατά, μπορεί να είναι εντυπωσιακά. Στην ιστορία της ορθόδοξης ασκητικότητας αναφέρονται παραδείγματα ασκητών, που η αγιότητά τους και η άσκηση σ' αυτού του είδους την προσευχή τους οδήγησαν σε καταστάσεις πνευματικότητας αξιοζήλευτες. Πρόκειται για την πνευματική κατάσταση, στην οποία ο άνθρωπος πλημμυρίζει από το φως του Χριστού, το φως της Μεταμόρφωσης. Είναι αυτονόητο ότι η νοερά προσευχή δεν είναι μια «τεχνική» αυτόνομη από την υπόλοιπη λειτουργική ζωή, αλλά οπλίζει πνευματικά τον ασκητή για την άξια μετοχή του στη θεία Ευχαριστία.

δ) Άσκηση και ελευθερία

Τελικά άσκηση δεν είναι εχθρότητα προς τη ζωή ή τον άνθρωπο, αλλά αντίθετα είναι η έμπρακτη επιβεβαίωση της «εξ όλης της ισχύος και διανοίας» αγάπης του ανθρώπου για το Χριστό και άρα και για τους συνανθρώπους του. Στην περίπτωση της ολοκληρωτικής παράδοσης

στο Θεό ο άνθρωπος όχι μόνο δε χάνει την ελευθερία του, αλλά την πραγματώνει, επειδή ξεπερνά τη δουλεία στον εαυτό του, την ψευτοθεοποίηση, που τον οδηγεί στο θάνατο, όπως οδήγησε τον Αδάμ. Ο άνθρωπος ασκείται και θυσιάζει τις εγωιστικές του επιδιώξεις και τις ιδιοτροπίες του, αρνείται την αδικία και το συμβιβασμό, θυσιάζεται ακόμη και για τον εχθρό του. Αυτά τα ιδανικά μπορεί να τα επιτύχει κάθε χριστιανός, κάθε εποχής και κάθε ηλικίας. Η άσκηση είναι κάτι που απευθύνεται στον καθένα μας, σε κάθε στιγμή της ζωής μας.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Έστειλε κάποτε ο άγιος Επιφάνιος, επίσκοπος Κύπρου, και προσκάλεσε τον Αββά Ιλαρίωνα, παρακαλώντας τον και λέγοντάς του: έλα να ιδωθούμε, προτού εγκαταλείψουμε το σώμα μας. Έφθασε εκείνος, χάρηκαν που είδε ο ένας τον άλλο και, καθώς έτρωγαν, τους έφεραν πτηνό. Πήρε ο επίσκοπος κι έδωσε στον Αββά Ιλαρίωνα. Του λέγει ο γέροντας: να με συγχωρείς, αλλά από τότε που καλογέρεψα δεν έχω φάει κρέας. Του λέει κι ο επίσκοπος: κι εγώ από τότε που ιερώθηκα δεν άφησα κανέναν να πάει στο κρεβάτι του να κοιμηθεί έχοντας κάτι εναντίον μου, κι ούτε κι εγώ κοιμήθηκα έχοντας κάτι εναντίον άλλου. Του λέει ο γέροντας: συγχώρεσέ με γιατί αυτό που εφαρμόζεις εσύ είναι ανώτερο απ' αυτό που κάνω εγώ» .*

(Το Γεροντικόν, ιστορία του Αγίου Επιφανίου, επισκόπου Κύπρου κεφ. δ΄, παράφραση).

2. *Ο Μέγας Βασίλειος (330-379) ήταν από τους σημαντικότερους οργανωτές του μοναχισμού στην Ορθόδοξη Ανατολή: «Ο Βασίλειος, προωθούσε το μοναχισμό, όχι σαν ξεχωριστό τάγμα, ούτε καν σαν μια ειδική κατηγορία χριστιανών, αλλά σαν ένα ιδανικό για «πλήρεις» ή «τελείους» χριστιανούς που απαρτίζουν την κοινότητα της Εκκλησίας. Στα Ασκητικά, όταν ο άγ. Βασίλειος μιλάει για κοινότητα, δεν εννοεί ένα μοναστήρι, αλλά την ίδια την Εκκλησία. Όλοι οι ιστορικοί του μοναχισμού έχουν προσδιορίσει το Βασίλειο σαν ένα δυνα-*

μικό και εύγλωττο αντίπαλο του ατομισμού, του ερημιτισμού, που κατανοείται ως πρόσκτηση ατομικού οφέλους, και σαν ένα συνήγορο του κοινοβίου ή της «κοινής ζωής». Οι μοναστικοί ηγέτες της Ανατολής και της Δύσης, όπως ο άγ. Θεόδωρος ο Στουδίτης και ο άγ. Βενέδικτος της Νουρσίας, εμπνεύστηκαν από την έμφαση που δίνει στην αγάπη και την κοινότητα. Πράγματι, ο Βασίλειος πάντα επαναλαμβάνει ότι κανένας άνθρωπος δεν είναι ατομικά αυτάρκης, ότι όλοι οι άνθρωποι χρειάζονται γείτονες να τους επιτιμούν για τα λάθη τους, ότι η μονήρης ζωή δεν ευνοεί τις πράξεις φιλανθρωπίας χωρίς τις οποίες δεν υπάρχει Χριστιανισμός, ότι τα δώρα του Πνεύματος λαμβάνονται πάντα μαζί με τους άλλους και για τους άλλους. Όλες αυτές οι συστάσεις έγιναν ουσιώδεις για τον κοινοβιακό μοναχισμό» .

(Ι. Μέγιεντορφ, Η βυζαντινή κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία, Αθήνα 1990, σσ. 248-249).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς αντιλαμβάνεστε τη φράση του Αββά Ποιμένα: «εμείς δε διδαχθήκαμε να είμαστε σωματοκτόνοι, αλλά παθοκτόνοι»:
2. Ποιες περιόδους του χρόνου ιδιαίτερα μας καλεί η Εκκλησία σε μια ασκητική αντιμετώπιση του κόσμου; Τι συμβαίνει τότε;
3. Τι πιστεύετε ότι θα μπορούσε να αποτελέσει ασκητική προσπάθεια στη δική σας καθημερινή ζωή;
4. Ο σύγχρονος καταναλωτισμός και η ορθόδοξη άσκηση σε ποια σχέση βρίσκονται;

15. Ο δυναμικός και απελευθερωτικός χαρακτήρας του Χριστιανισμού

Είναι πολύ πιθανό να ακούγεται κάπως παράξενα ο τίτλος αυτού του μαθήματος και να έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη διαδεδομένη αντίληψη ότι οι χριστιανοί είναι ήρεμοι, απλοί και ίσως αδύναμοι άνθρωποι. Μη λησμονούμε ακόμη ότι κατηγορήθηκε η θρησκεία πως είναι το «όπιο του λαού». Ακριβώς σ' αυτό αποβλέπει το σημερινό μάθημα, να αποκαταστήσει δηλαδή τα πράγματα και να παρουσιάσει το θέμα στις αληθινές του διαστάσεις.

α) Τι σημαίνουν οι όροι «δυναμικός» και «απελευθερωτικός»

Στην 5η διδακτική ενότητα είχε αναλυθεί και είχε τονιστεί ότι η Βασιλεία του Θεού δεν είναι μια ουτοπική σύλληψη για τον άνθρωπο και την κοινωνία, αλλά ένα όραμα αλλιώτικης ζωής. Αυτό, όμως, μπορεί να γίνει πραγματικότητα με την προϋπόθεση ότι οι «εραστές» της Βασιλείας του Θεού είναι και αγωνιστές. Ο Χριστιανισμός, ως φορέας και ενσαρκωτής του επαναστατικού περιεχομένου της, δεν μπορεί παρά να έχει δυναμικό χαρακτήρα. Το γνώρισμα αυτό το αντλεί αφενός μεν από το μεγάλο ήρεμο «επαναστάτη» και ιδρυτή του, το Χριστό, αφετέρου δε από την αγωνιστικότητα και το ηρωικό στοιχείο αυτών που προσπαθούν να μεταφέρουν στη ζωή τους και στην κοινωνία το μήνυμα του Χριστιανισμού.

Ο απελευθερωτικός χαρακτήρας του Χριστιανισμού συνάγεται από το ιδιαίτερο γνώρισμά του, που συγκεφαλαιώνεται στις λέξεις «ελευθερία» και «αγάπη». Στην ελευθερία του ανθρώπου απευθύνεται ο Χριστός λέγοντας: *«Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν καί ἀράτω τόν σταυρόν αὐτοῦ καί ἀκολουθείτω μοι»* (Ματθ. 16, 24). Και αλλού τονίζει: *«Ἐάν οὖν ὁ υἱός ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε» (Ιωάν. 8, 36).* Ο δε Απ. Παύλος προτρέπει: *«Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστός ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε...»* (Γαλ. 5, 11).

Από τι, όμως, μας ελευθερώνει ο Χριστιανισμός; Είναι ανάγκη να διευκρινίσουμε ότι η απελευθέρωση που υπόσχεται ο Χριστιανισμός δε γίνεται με μαγικό τρόπο, ούτε βέβαια αναγκαστικά. Όπως τονίσαμε, αφενός μεν προϋποθέτει την ελεύθερη προσωπική μας συγκατάθεση, αφετέρου δε επιζητεί την ενεργό συμμετοχή και δραστηριοποίησή μας προς αυτήν την κατεύθυνση. Μας προσφέρει, λοιπόν, τη δυνατότητα και τα μέσα για να απαλλαγούμε από τις προσωπικές μας αδυναμίες και τα ποικίλα πάθη, τα οποία μας δεσμεύουν στα εγκόσμια και να γίνουμε πραγματικά ελεύθεροι. Να δημιουργήσουμε κοινωνίες προσώπων με γνωρίσματα την ταπείνωση, την ειρήνη και την αδελφική σχέση αγάπης. Αυτή είναι μια πραγματικότητα διαφορετική από αυτήν που επιδιώκει ο κόσμος που ζει μακριά από το Θεό, γιατί με την καινούργια πραγματικότητα που εγκαινίασε ο Χριστός *«τά ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδού γέγονε καινά τά πάντα»* (2 Κορ. 5, 17).

β) Τι προσφέρει ο Χριστιανισμός στον άνθρωπο και στην κοινωνία

Στην υποενότητα αυτή θα δοθεί μια συνοπτική απάντηση στο ερώτημα: «σε ποια βασικά σημεία έδειξε ο Χριστιανισμός το δυναμικό και απελευθερωτικό του χαρακτήρα;». Η διδασκαλία του Ευαγγελίου είναι η μεγαλύτερη πνευματική και ηθική επανάσταση στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ριζική ανακαίνιση και πρωτοφανής αναδιάταξη βασικών και ουσιαστικών αρχών και πεποιθήσεων επιτυγχάνεται με την εμφάνιση, επικράτηση και βίωση των χριστιανικών αληθειών. Μοναδικές και ανεπανάληπτες είναι οι θέσεις του Χριστιανισμού, οι αναφερόμενες στο τρίπτυχο της θεολογίας, της ανθρωπολογίας και της κοσμολογίας. Η χριστιανική αντίληψη για τη ζωή και τον άνθρωπο εξασφαλίζει την αρμονία σχέσεων του ανθρώπου με τον εαυτό του, με το συνάνθρωπό του, με τη φύση και με το Θεό. Ο Απ. Παύλος προτρέπει: *«ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατά τήν προτέραν ἀναστροφήν τόν παλαιόν ἄνθρωπον τόν φθειρόμενον κατά τάς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, ἀνανεοῦσθαι δέ τῷ πνεύματι τοῦ νοός ὑμῶν καί ἐνδύσασθαι τόν* ***καινόν ἄνθρωπον*** *τόν κατά Θεόν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καί ὁσιότητι τῆς ἀληθείας»* (Εφεσ. 4, 22-24). (Να πετάξετε από πάνω σας τον παλιό εαυτό σας, που σας συνδέει με την προηγούμενη ζωή σας και που φθείρεται με τις απατηλές επιθυμίες του. Να ανανεωθείτε σε όλο το πνευ-

ματικό σας βάθος. Να ντυθείτε τον **καινούργιο άνθρωπο** που ο Θεός κατά το σχέδιό Του τον έπλασε για να ζει με δικαιοσύνη και αγιότητα που προέρχονται από την αλήθεια).

Σε εντελώς νέα βάση τοποθετούνται οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, διότι στο Χριστιανισμό δεν υπάρχουν διακρίσεις, αλλά ενότητα «ἐν Χριστῷ»: *«Πάντες γάρ υἱοί Θεοῦ ἐστε διά τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ... οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδέ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καί θῆλυ· πάντες γάρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»* (Γαλ. 3, 26, 28). Το ιδιαίτερο γνώρισμα της ζωής και των σχέσεων των ανθρώπων που πιστεύουν στο θεάνθρωπο Χριστό είναι η αμοιβαία αγάπη: *«ἐντολήν καινήν δίδωμι ὑμῖν ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθώς ἠγάπησα ὑμᾶς ἵνα καί ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοί μαθηταί ἐστε, ἐάν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις»* (Ιωάν. 13, 34-35). Ο Χριστιανισμός προσφέρει τον χρυσούν κανόνα των διαπροσωπικών σχέσεων. Η αρχή των σοφιστών: «πάντων χρημάτων (=πραγμάτων) μέτρον άνθρωπος» αντικαθίσταται με το: *«καθώς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι καί ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως»* (Λουκ. 6, 31). Τη σοφιστική ανθρωποκεντρική θεώρηση αντικαθιστά η θεανθρωποκεντρική οπτική. Η χριστιανική πίστη προσφέρει τη βεβαιότητα της παρουσίας του Θεού της αγάπης. Η αλήθεια αυτή απελευθερώνει τον άνθρωπο από την αγωνία και τη δουλική υποταγή του σε κοσμικές ή δαιμονικές δυνάμεις. Η σχέση με έναν τέτοιο Θεό προσφέρει στον άνθρωπο ένα σταθερό κέντρο και μια ασφαλή βάση, πάνω στην οποία μπορεί να θεμελιώσει και να οικοδομήσει τη ζωή του.

γ) Η μαρτυρία της ιστορίας και το αίτημα του παρόντος

Τον δυναμικό και απελευθερωτικό χαρακτήρα του Χριστιανισμού απέδειξαν περίτρανα πρόσωπα και γεγονότα από την ιστορία της Εκκλησίας. Ο Χριστός με τη συμπεριφορά του και με τη σταυρική θυσία είναι το υπόδειγμα: *«εἰς τοῦτο γάρ ἐκλήθητε, ὅτι καί Χριστός ἔπαθεν ὑπέρ ὑμῶν, ὑμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμόν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ». (*Σ' αυτό σας κάλεσε ο Θεός. Γιατί ο Χριστός πέθανε για σας, αφήνοντάς σας το υπόδειγμα για να βαδίσετε στ' αχνάρια Του. 1 Πέτρου 2, 21). Ακολουθούν οι μαθητές του και Απόστολοι, ο

Ο δυναμικός και απελευθερωτικός χαρακτήρας του Χριστιανισμού φαίνεται στην ηρωική στάση των μαρτύρων. Στην εικόνα οι πέντε άγιοι μάρτυρες της Σεβαστείας. Έργο του Εμμανουήλ ιερέως Σκορδίλη (1650-1670).

οποίοι με τη δράση και το μαρτυρικό τέλος τους εφάρμοσαν την παραπάνω υπόμνηση. Η κρίσιμη και ηρωική περίοδος των διωγμών των χριστιανών επικυρώνει πειστικά την αλήθεια του τίτλου του μαθήματος. Οι μάρτυρες και οι ασκητές των πρώτων αιώνων του Χριστιανισμού απέδειξαν αναντίρρητα ότι η θρησκεία του Σταυρού και της Ανάστασης δημιουργεί πραγματικά ελεύθερους και δυνατούς ανθρώπους, δηλαδή ήρωες. Δίπλα από τους ανθρώπινους τύπους της ελληνικής αρχαιότητας του σοφού και του ανδρείου, ο Χριστιανισμός θα προσθέσει τον τύπο του αγίου, του μάρτυρα.

Η αντικειμενική ιστορικοθρησκειολογική εξέταση του φαινομένου

της διάδοσης του Χριστιανισμού με ειρηνικά μέσα και η ουσιαστική επίδρασή του σε όλους τους τομείς του πολιτισμού, μαρτυρούν με πειστικότητα ότι αυτές οφείλονται κυρίως στο δυναμικό και απελευθερωτικό χαρακτήρα του. Επιτακτική, όμως, προβάλλει η ανάγκη της συσχέτισης των παραπάνω με την εποχή μας. Το αίτημα του παρόντος για ποιότητα ζωής και αναδιάταξη των αρχών και των αξιών βρίσκουν άμεση ανταπόκριση στο δυναμικό και απελευθερωτικό χαρακτήρα του Χριστιανισμού. Η διάβρωση των κοινωνικών δομών και θεσμών από το πολύμορφο κακό επιβάλλει στους σύγχρονους χριστιανούς να δραστηριοποιηθούν ως πρόσωπα και ομάδες. Οι αγώνες για προσωπική τελείωση και κοινωνική ανακαίνιση πρέπει να συμπίπτουν. Είναι ανάγκη να παραμεριστούν οι μορφές του παρεξηγημένου και αδικημένου Χριστιανισμού. Όσο περισσότερο γνωρίζουμε σε βάθος και βιώνουμε έμπρακτα τη διδασκαλία του, τόσο περισσότερο επικρατούν στη ζωή μας όσα απαιτούν οι άνθρωποι στην εποχή μας: ειρήνη, χαρά, δικαιοσύνη, ισότητα, ευτυχία. Σήμερα ιδιαίτερα είναι απαραίτητο όσοι έχουν αγάπη, δηλαδή οι σωστοί χριστιανοί, να τη δείχνουν δυναμικά και όσοι έχουν τη δύναμη - πολιτική, οικονομική κτλ. - να έχουν ως οδηγό τους την αγάπη. Την ορθοδοξία μας πρέπει να την αποδεικνύουμε με την ορθοπραξία μας, για να δείξουμε και εμείς ότι πράγματι η θρησκεία μας έχει δυναμικό και απελευθερωτικό χαρακτήρα.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Οὐ γάρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός πνεῦμα δειλίας, ἀλλά δυνάμεως καί ἀγάπης καί σωφρονισμοῦ».*

(2 Τιμ. 1, 7).

2. *«Τί τό ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐάν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δέ μή ἔχῃ; μή δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν; ... οὕτω καί ἡ πίστις, ἐάν μή ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· σύ πίστιν ἔχεις, κἀγώ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τήν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου, κἀγώ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τήν πίστιν μου... ὥσπερ γάρ τό σῶμα χωρίς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καί ἡ πίστις χωρίς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι».*

(Ιακ. 2, 14, 17-18, 26).

3. «Καί γάρ ὁμοίως ἀτελές ἄλογος πρᾶξις καί λόγος ἄπρακτος».

(Γρηγόριος Ναζιανζηνός, P.G. 36, 553).

4. «Πίστις ἄεργος καί ἔργον ἄπιστον τόν αὐτόν τρόπον ἀποδοκιμασθήσονται... ὁ ἀγαπῶν τόν Θεόν καί πιστεύει γνησίως καί τά ἔργα τῆς πίστεως ἐπιτελεῖ ὁσίως».

(Διάδοχος, επίσκοπος Φωτικής Ηπείρου, Κεφάλαια γνωστικά Κ΄ και ΚΑ΄).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς αντιλαμβάνεστε το δυναμικό χαρακτήρα του Χριστιανισμού;
2. Πώς η ιστορία της Εκκλησίας επιβεβαιώνει τον δυναμικό και απελευθερωτικό χαρακτήρα του Χριστιανισμού;
3. Πώς μπορούμε να δείξουμε έμπρακτα ότι ο Χριστιανισμός έχει αυτά τα δύο γνωρίσματα;
4. Γιατί είναι αίτημα και της εποχής μας η υλοποίηση του τίτλου του μαθήματος;

16. Η δικαιοσύνη του κόσμου και η δικαιοσύνη της Εκκλησίας

Είναι αναμφισβήτητο ότι ένα από τα βασικά αγαθά, για τα οποία οι άνθρωποι αγωνίστηκαν και αγωνίζονται ανυποχώρητα, είναι η δικαιοσύνη. Κι αυτό γιατί είναι αναντικατάστατος συντελεστής της αρμονικής κοινωνικής συμβίωσης. Σχετικά με το πρώτο μέρος του τίτλου του μαθήματος αρμόδιες είναι οι επιστήμες της Νομικής, της Κοινωνιολογίας, της Πολιτικής Οικονομίας κ.ά. Σκοπός, όμως, του μαθήματος αυτού είναι να γνωρίσουμε κυρίως τη διδασκαλία της Εκκλησίας για τη δικαιοσύνη και να συνειδητοποιήσουμε το χρέος μας ως χριστιανών για την επικράτησή της στη ζωή και στην κοινωνία.

α) Η δικαιοσύνη του κόσμου

Από τότε που οι άνθρωποι οργανώθηκαν σε κοινωνίες άρχισαν να διαμορφώνουν και τα νομικά πλαίσια με τα οποία καθόριζαν τις σχέσεις τους. Έτσι, άρχισαν να διατυπώνονται οι πρώτοι νόμοι, οι οποίοι, με την πάροδο του χρόνου, γίνονταν περισσότερο λεπτομερείς και πολύπλοκοι. Είναι γνωστοί από την Ιστορία μεγάλοι νομοθέτες διάφορων λαών, οι οποίοι με το νομοθετικό τους έργο συνέβαλαν σημαντικά στον καθορισμό των προϋποθέσεων της κοινωνικής δικαιοσύνης. Για τη διασφάλισή της ήταν απαραίτητος ο προσδιορισμός του πλαίσιου λειτουργίας των διάφορων κοινωνικών θεσμών, οι οποίοι αποτελούν αντικείμενο έρευνας της Κοινωνιολογίας. Με την εξέλιξη και την οργάνωση των κοινωνιών καθιερώθηκαν και τα βασικά νομοθετικά κείμενα, γνωστά ως Συντάγματα. Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι η συμβολή των αναφερθέντων νομικών κειμένων στην αποκατάσταση και την περιφρούρηση της κοινωνικής δικαιοσύνης ήταν και είναι σημαντική. Στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να υπενθυμίσουμε και την ύπαρξη του πολυδιάστατου Διεθνούς Δικαίου, του οποίου η σπουδαιότητα είναι προφανής.

β) Η αδικία στο σύγχρονο κόσμο

Η αδικία ως φαινόμενο κοινωνικής παθογένειας είναι τόσο παλαιό όσο και η ανθρωπότητα. Η παγκόσμια ιστορία σημαδεύεται από γνωστές μεγάλες επαναστάσεις λαών ή κοινωνικών ομάδων με κύριο αίτημα την κοινωνική δικαιοσύνη. Είναι γεγονός ότι τα αποτελέσματα των κινητοποιήσεων αυτών ήταν αρκετά ικανοποιητικά. Η μεγάλη αδικία περιορίστηκε και η κοινωνική δικαιοσύνη άρχισε να επικρατεί σταδιακά. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι λύθηκε οριστικά το κοινωνικό πρόβλημα, του οποίου πυρήνας είναι η αδικία και η εκμετάλλευση. Συλλογικά όργανα, συνδικαλιστικοί φορείς και διεθνείς οργανισμοί εργάζονται και συνεργάζονται με σκοπό τη σμίκρυνση της απόστασης ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, δυνατούς και αδυνάτους. Η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο έχει μεν κάπως περιοριστεί, αλλά η απάλειψή της είναι ένα από τα αιτήματα και τους στόχους των σύγχρονων κοινωνιών και των κοινωνικοπολιτικών συστημάτων. Οι ποικίλες εκφάνσεις της κοινωνικής αδικίας βρίσκονται αδιάκοπα στο στόχαστρο των κοινωνικών κινημάτων και συστημάτων.

Οι μορφές της σύγχρονης αδικίας συναρτώνται με την οικονομική διαστρωμάτωση των κοινωνιών. Επίσης, σχετίζονται με την ηλικία, το φύλο, τη φυλή, το θρήσκευμα και άλλες διακρίσεις. Βασικά αίτια της αδικίας στο σύγχρονο κόσμο είναι αφενός μεν η απληστία, η οποία είναι αποτέλεσμα της ανασφάλειας που νιώθει ο άνθρωπος ο μακράν του Θεού, αφετέρου δε ο ατομοκεντρισμός, που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη κοινωνία με την έλλειψη του πνεύματος της αλληλεγγύης και της έμπρακτης εκδήλωσής του στις διάφορες εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής. Αποτελέσματα αυτής της κατάστασης είναι η φτώχεια και η ανέχεια που χαρακτηρίζει κάθε εποχή και η διάκριση των ανθρώπων ανάλογα με την οικονομική τους επιφάνεια.

γ) Η δικαιοσύνη στην Εκκλησία

Η Βασιλεία του Θεού είναι βασιλεία ειρήνης, αγάπης και δικαιοσύνης. Επομένως, θεωρείται ως αυτονόητο ότι στο χώρο της Εκκλησίας καταργείται η αδικία και επικρατεί η δικαιοσύνη. Το πρόβλημα της κοινωνικής δικαιοσύνης απασχόλησε και τους προφήτες της Π. Διαθήκης. Η δικαιοσύνη, κατά τους προφήτες, αναφέρεται ταυτόχρονα στη

Ανέχεια. Μια από τις τραγικότερες μορφές αδικίας στο σύγχρονο κόσμο.

σχέση του ανθρώπου με το Θεό και το συνάνθρωπό του. Όλοι οι προφήτες τονίζουν την ανάγκη απονομής της δικαιοσύνης στο φτωχό και αδικημένο, ώστε να δημιουργηθεί μια κοινωνία χωρίς αδικίες. Ως απεσταλμένοι του Θεού γίνονται συνήγοροι υπεράσπισης των φτωχών και καταπιεσμένων. Οι προφήτες ελέγχουν τους ανάξιους και άδικους άρχοντες· καυτηριάζουν την αναλγησία και την έλλειψη δικαιοσύνης εκ μέρους των πλουσίων· καταγγέλλουν τους άδικους κριτές του λαού που δωροδοκούνται από τους ισχυρούς και πλουσίους. Ο Ησαΐας προτρέπει: *«πάψετε να κάνετε το κακό, λυτρώστε εκείνον που αδικείται· προστατέψτε το δίκαιο του ορφανού, αποδώστε δικαιοσύνη στη χήρα»* (Ησ. 1, 17). Ο προφήτης Ωσηέ συμπληρώνει: *«σπείρετε δικαιοσύνη, τρυγήστε καρπούς ζωής, φωτιστείτε με το φως της γνώσης, ζητήστε τον Κύριο μέχρι να έλθουν οι καρποί της δικαιοσύνης»* (Ωσ. 10, 12). Ακόμη, κατά τους προφήτες, ο Μεσσίας *«θα κρίνει με δικαιοσύνη»* (Ησ. 9, 7), θα είναι *«ζωσμένος με δικαιοσύνη»* (Ησ. 11, 5) και θα εγκαινιάσει τη νέα εποχή της *«αιώνιας δικαιοσύνης»* (Δαν. 9, 24).

Για την Εκκλησία η δικαιοσύνη δεν είναι κάτι το δευτερεύον ή απλά ένα από τα σημεία της διδασκαλίας της. Είναι βασικό στοιχείο της δο-

μής της. Κι αυτό γιατί ο Χριστός με τη διδασκαλία του και με τα έργα Του ενέταξε τη δικαιοσύνη οργανικά στο κήρυγμά Του για τη Βασιλεία του Θεού και τη συνέδεσε στενά με το πρόσωπό Του. Επομένως, μέλημα της Εκκλησίας είναι η καλλιέργεια της εκκλησιαστικής συνείδησης, που σημαίνει κοινωνική συνείδηση, σταυρική διάσταση τόσο της πίστης, όσο και της δικαιοσύνης. Η αδικία έχει πνευματική ρίζα, την αμαρτία. Επομένως, στην Εκκλησία, το «σώμα Χριστού» (1 Κορ. 12, 27), όχι μόνο δεν έχει θέση η αδικία, αλλά αντίθετα εξαλείφεται κάθε διάκριση των μελών της και κυριαρχεί η αδελφική αγάπη και η ισότητα: *«πάντες γάρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»* (Γαλ. 3, 28 και Κολ. 3, 11).

Η Εκκλησία προβάλλει το όραμα για μια κοινωνία δικαιοσύνης τονίζοντας ότι το μήνυμα δεν είναι ουτοπικό, αλλά πραγματοποιήσιμο. Είναι γνωστό ότι στην πρώτη Εκκλησία των Ιεροσολύμων η δικαιοσύνη εφαρμόστηκε έμπρακτα ως κοινωνία κοινοκτημοσύνης ή κοινοχρησίας των αγαθών. Πηγή και αιτία αυτής ήταν η κοινή πίστη στο θεάνθρωπο Χριστό, η ομοψυχία τους λόγω της αγάπης: *«τοῦ δέ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καί ἡ ψυχή μία καί οὐδέ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι» (Πρ. 4, 32).* Η κοινοκτημοσύνη ως πρακτική αγάπης και ενότητας συνέχισε να υπάρχει στον κοινοβιακό μοναχισμό. Η Εκκλησία δεν προτείνει την αντιγραφή αυτών των καταστάσεων, αλλά να αντλήσει ο σύγχρονος άνθρωπος τις πνευματικές προϋποθέσεις για την εφαρμογή τους. Τέτοιες προϋποθέσεις είναι

α) η ομοψυχία, που σημαίνει πίστη και αγάπη,

β) η αντίληψη ότι ο άνθρωπος δεν είναι κύριος των αγαθών, αλλά διαχειριστής τους, όπως διδάσκουν οι Πατέρες της Εκκλησίας και

γ) το κοινοβιακό πνεύμα.

Είναι γνωστοί οι ανυστερόβουλοι αγώνες των μεγάλων Πατέρων για την επικράτηση της δικαιοσύνης στην Εκκλησία και στην κοινωνία. Χαρακτηριστική είναι η επιγραμματική φράση του Μ. Βασιλείου: *«ὥστε τόσους αδικείς, όσους μπορούσες να βοηθήσεις»* (P.G. 31, 277). Ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός επισημαίνει: *«Εσύ όμως να βλέπεις την πρώτη ισότητα (την προπτωτική) και όχι την κατοπινή διαίρεση· όχι το νόμο του ισχυρού, αλλά το νόμο του Κτίστη»* (P.G. 35, 892). Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος τονίζει με έμφαση: *«Αν όλοι αγαπούσαν και αγαπιού-*

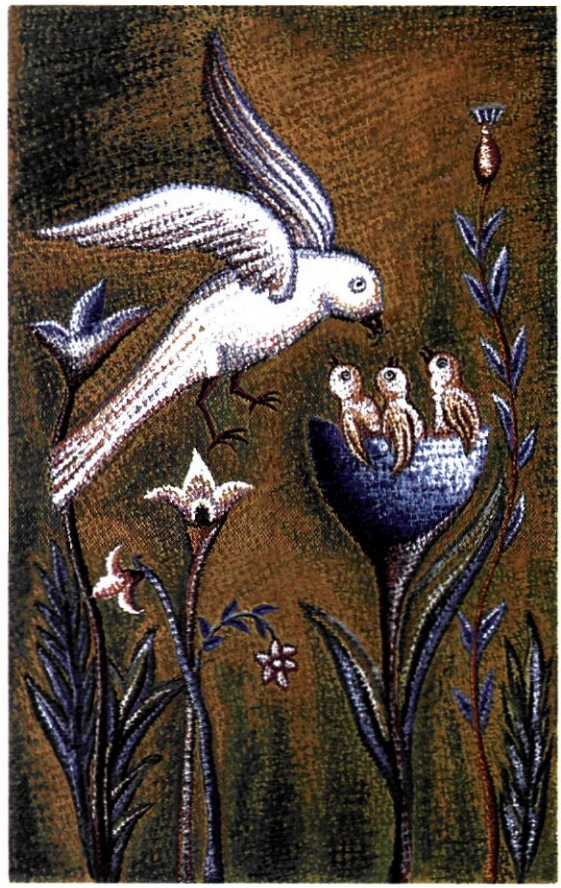

«Μητέρα» Αυγοτέμπερα - Σημειογραφία 1998 έργο Νικ. Α. Χούτου.

νταν, κανείς δε θα μπορούσε να αδικήσει κανένα... είναι ολέθριο το πάθος της πλεονεξίας και δεν είναι, δεν είναι δυνατόν να πλουτίσει κανείς χωρίς να αδικεί» (P.G. 61, 271 και 62, 561). Ο Αμβρόσιος επίσκοπος Μεδιολάνων (Μιλάνου) τονίζει: *«η φύση δεν γνωρίζει πλουσίους, μήτε γενικά φτωχούς»* (P.L. 14, 767). Ο Γρηγόριος Παλαμάς συμφωνεί με τα παραπάνω γράφοντας: *«Ό,τι θησαυρίζει κανείς δεν του ανήκει· τα αγαθά είναι κοινά, γιατί προέρχονται από τα κοινά ταμεία των κτισμάτων του Θεού»*. (P.G. 151, 164).

δ) Η ευθύνη των χριστιανών

Ο πυρήνας του πολυεδρικού κοινωνικού προβλήματος εστιάζεται στη δίκαιη κατανομή των μέσων παραγωγής και των υλικών αγαθών. Ο Χριστιανισμός δεν είναι κοινωνικό σύστημα, για να δώσει κάποια συνταγή για τη λύση του προβλήματος αυτού. Μπορεί, όμως, να εμπνέει

με το ανακαινιστικό μήνυμά του τους ανθρώπους, ώστε να συμβάλλουν αποφασιστικά στη λύση του λεγόμενου κοινωνικού προβλήματος. Αυτοί είναι οι χριστιανοί οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι, πολιτικοί, επαγγελματίες κ.ά. Η συνειδητοποίηση της αδικίας είναι το πρώτο βήμα για να ακολουθήσουν ατομικές προσπάθειες και πρωτοβουλίες, αλλά και ευρύτερες κινητοποιήσεις και αλλαγές σε θεσμικό επίπεδο. Όλοι έχουμε χρέος να συμβάλουμε στην εξυγίανση των άδικων κοινωνικών δομών και στην επικράτηση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Η ευθύνη βαρύνει όλους μας ανάλογα με τη θέση που κατέχουμε. Η συμμετοχή μας στις δραστηριότητες της Εκκλησίας για την εξομάλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων ισούται με την εξόφληση μέρους της ευθύνης και του χρέους μας προς τους πάσχοντες και αδικούμενους συνανθρώπους μας.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Καινούς δέ οὐρανούς καί γῆν καινήν κατά τό ἐπάγγελμα (υπόσχεση) αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ».*

(2 Πέτρ. 3, 13).

2. *«Τίς ἐστιν ὁ πλεονέκτης; Ὁ μή ἐμμένων τῇ αὐταρκείᾳ. Τίς δ' ἔστιν ὁ ἀποστερητής; Ὁ ἀφαιρούμενος τά ἑκάστου. Σύ δέ οὐ πλεονέκτης; Σύ δέ οὐκ ἀποστερητής, ἅ πρός οἰκονομίαν ἐδέξω, ταῦτα ἴδια σεαυτοῦ ποιούμενος;... τοῦ πεινῶντός ἐστιν ὁ ἄρτος, ὅν σύ κατέχεις· τοῦ γυμνητεύοντος τό ἱμάτιον, ὅ σύ φυλάσσεις ἐν ἀποθήκαις· τοῦ ἀνυποδήτου τό ὑπόδημα, ὅ παρά σοί κατασήπεται...».*

(Μ. Βασιλείου, Περί πλεονεξίας, P.G. 31, 276-277).

Ποιός είναι ο πλεονέκτης; Αυτός που δεν περιορίζεται στην αυτάρκεια. Ποιος είναι ο αποστερητής; Αυτός που αφαιρεί αυτά που ανήκουν σε άλλους. Εσύ δεν είσαι πλεονέκτης; δεν είσαι αποστερητής αφού ιδιοποιείσαι όσα δέχθηκες για να τα διαχειριστείς;... αυτού που πεινάει είναι το ψωμί που εσύ κατέχεις εγωιστικά· στο γυμνό ανήκει το

ιμάτιο που εσύ φυλάσσεις στις αποθήκες σου· στον ανυπόδητο ανήκει το υπόδημα, το οποίο σαπίζει στο σπίτι σου.

3. *«Ἂν τε γάρ κάλλος εἴπῃς νόσῳ μαραίνεται καί γήρᾳ δαπανᾶται· ἄν τε δυναστείαν εἴπῃς, πολλάκις μεταβάλλεται· ἄν τε πλοῦτον, ἄν τε ἄλλο ὁτιοῦν τῶν λαμπρῶν καί περιφανῶν τῶν κατά τόν παρόντα βίον, ἤ ζῶντας ἀπέλιπεν ἤ τελευτήσαντας γυμνούς καί ἐρήμους εἴασεν. Ἀλλ' οὐχ ὁ τῆς δικαιοσύνης καρπός τοιοῦτος· οὐ χρόνῳ δαπανᾶται, οὐ θανάτῳ διακόπτεται, ἀλλά τότε μᾶλλον ἀσφαλέστερος γίνεται, ὅταν πρός ἐκεῖνον καταπλεύσῃ τόν ἀκύμαντον λιμένα».*

(Ιωάν. Χρυσοστόμου, Εις Ψαλμόν 111, 3, P.G. 55, 294).

Γιατί αν μου αναφέρεις το κάλλος, την ομορφιά, από τη νόσο μαραίνεται και από τα γηρατειά καταστρέφεται· κι αν μου αναφέρεις την εξουσία, πολλές φορές αυτή μεταβάλλεται· αν μου αναφέρεις τον πλούτο ή οποιοδήποτε άλλο από τα λαμπρά, και σπουδαία της παρούσας ζωής ή ενώ ζουν οι άνθρωποι τους εγκατελείπουν ή αφού πεθάνουν τους αφήνουν γυμνούς και έρημους. Ο καρπός, όμως, της δικαιοσύνης δεν είναι τέτοιος, δηλαδή όπως τα παραπάνω, φθαρτός και πρόσκαιρος· γιατί δεν καταστρέφεται από το χρόνο, ούτε από το θάνατο διακόπτεται, αλλά τότε γίνεται πιο ασφαλής, όταν καταπλεύσει στο γαλήνιο εκείνο λιμάνι (εννοεί την αιώνια ζωή).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιοι λόγοι συνέβαλαν στη συγκρότηση της δικαιοσύνης του κόσμου;
2. Με ποιους τρόπους και μέσα αντιμετωπίζεται η αδικία στο σύγχρονο κόσμο;
3. Ποια η θέση των προφητών στο πρόβλημα της δικαιοσύνης;
4. Πώς αντιμετώπισαν το ζήτημα της δικαιοσύνης οι Πατέρες της Εκκλησίας;
5. Πώς μπορούμε να συμβάλουμε στην επικράτηση της δικαιοσύνης;
6. Ποια είναι η σχέση αγάπης και δικαιοσύνης;

Χριστιανική κοινωνία: Ο συνάνθρωπος ως αδελφός
(«Τάξεις δικαίων» - Μονή Μεγίστης Λαύρας, 14ος αιώνας).

17. Ο συνάνθρωπος ως αδελφός

Το επαναστατικό μήνυμα της διδασκαλίας του Χριστού για τις σχέσεις ανθρώπου προς άνθρωπο περιέχεται στην παραβολή του Καλού Σαμαρείτη. Για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας εκφραζόταν η άποψη ότι ο συνάνθρωπός μου είναι αδελφός μου, που έχει τα ίδια δικαιώματα στη ζωή με εμένα, αλλά και τις ίδιες υποχρεώσεις. Πώς νοείται, λοιπόν, η κοινωνικοποίηση του ανθρώπου από χριστιανική άποψη και πώς επιτυγχάνεται; Ποια είναι η έννοια του ορθόδοξου ανθρωπισμού και πώς επιτυγχάνεται η πληρότητα της ζωής στο ορθόδοξο ήθος; Σ' αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε με το σημερινό μάθημα.

α) Η χριστιανική έννοια της κοινωνικότητας

Η έμφυτη τάση του ανθρώπου για τη δημιουργία προσωπικών σχέσεων με τους συνανθρώπους του είναι η κύρια αιτία της συγκρότησης της κοινωνίας. Βασικό και ιδιαίτερο γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης είναι η κοινωνικότητα, όπως επιγραμματικά διατυπώνεται η άποψη αυτή από τον Αριστοτέλη, ότι ο άνθρωπος είναι «ζώον πολιτικόν... αλλά (και) κοινωνικόν». Το εννοιολογικό περιεχόμενο της κοινωνικότητας του ανθρώπου διαμορφώνεται σταδιακά κάτω από την επίδραση πολλών και ποικίλων παραγόντων του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος. Παράλληλα, όμως, καλλιεργείται και αναπτύσσεται σε συνδυασμό με το πνευματικό υπόβαθρο, τη δημιουργικότητα και την αγωνιστική προσπάθεια του ανθρώπου να εναρμονιστεί προς το κοινωνικό περιβάλλον του.

Στα πλαίσια της χριστιανικής βιοθεωρίας η κοινωνικότητα παίρνει άλλες διαστάσεις. Η χριστιανική κοινότητα, ως πρότυπο κοινωνικής συγκρότησης, εδράζεται πάνω σε δυο βασικά θεμέλια. Το πρώτο είναι η

πεποίθηση ότι ο Θεός ως δημιουργός των ανθρώπων είναι πατέρας όλων. Η αρχική προσφώνηση της Κυριακής Προσευχής αυτό ακριβώς εκφράζει: *«Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς...»*. Το δεύτερο θεμέλιο είναι η πολυεδρική αρετή της αγάπης, η οποία αποτελεί το επίκεντρο και τον άξονα της χριστιανικής βιοθεωρίας.

Συνέπεια των προηγουμένων είναι η πεποίθηση ότι μέσα σε μια χριστιανική κοινωνία ο άνθρωπος διαμορφώνει σωστές διαπροσωπικές σχέσεις, η κοινωνικοποίησή του εξελίσσεται ομαλά, η δε ένταξή του στα πλαίσια της σύγχρονης κοινωνίας επιτυγχάνεται φυσιολογικά. Για τον αληθινό χριστιανό ο άλλος είναι αδελφός και όχι απλά συνάνθρωπος ως μια ανώνυμη μονάδα του κοινωνικού συνόλου.

Τη βασική αυτή χριστιανική άποψη είναι ανάγκη να συνειδητοποιήσουμε όλοι, γιατί στην εποχή μας η απόσταση μεταξύ των ανθρώπων έχει μεγαλώσει επικίνδυνα. Ο άλλος για το χριστιανό δεν είναι η κόλασή του, όπως διακήρυξε ο άθεος υπαρξιστής Ζαν Πολ Σαρτρ (1905-1980). Αντίθετα, είναι μια άλλη «εικόνα» του Θεού που πορεύεται προς το «καθ' ομοίωσιν».

Είναι ο «πλησίον» σύμφωνα με την υπέροχη παραβολή του Καλού Σαμαρείτη, δηλαδή κάθε άνθρωπος που τον προσεγγίζει κανείς δείχνοντάς του πραγματική αγάπη. Υπόδειγμα έχουμε τον ίδιο το Χριστό, ο οποίος έδειξε έμπρακτα την αγάπη του προς κάθε «πλησίον». Η αγιογραφική εντολή είναι επιγραμματική και σαφής: *«ἀγαπήσεις τόν πλησίον σου ὡς σεαυτόν»* (Ματθ. 22, 39).

Είναι ανάγκη να τονιστεί ότι προϋπόθεση επιτυχίας της κοινωνικοποίησης, όπως την περιγράψαμε, είναι η υπέρβαση του ατομισμού που χαρακτηρίζει έντονα τη σύγχρονη κοινωνία. Είναι ευνόητο ότι απαιτείται αγωνιστική προσπάθεια για μια «ηρωική» έξοδο από το κέλυφος του εγωισμού για μια θερμή αδελφική επικοινωνία με το συνάνθρωπο. Ρυθμιστικός παράγοντας των διαπροσωπικών σχέσεων σε μια χριστιανική κοινότητα είναι ο χρυσούς κανόνας: *«Πάντα οὖν ὅσα ἄν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καί ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς»* (Ματθ. 7, 12). Όπου λοιπόν εφαρμόζεται έμπρακτα η έννοια της χριστιανικής κοινωνικότητας παραμερίζονται οι γνωστές κοινωνικές διακρίσεις και εξοβελίζεται ο κοινωνικός ρατσισμός.

Ο Χριστός πλένει τα πόδια των μαθητών: η διακονία του αδελφού είναι από τις κυριότερες χριστιανικές εντολές.

β) Ο ορθόδοξος ανθρωπισμός

Όσα αναφέραμε μέχρι τώρα εντάσσονται στα πλαίσια του ορθόδοξου ανθρωπισμού, ο οποίος διαφέρει ριζικά από τον ευρωπαϊκό ανθρωπισμό. Είναι γνωστό ότι κατά την πνευματική κίνηση της Αναγέννησης, ιδιαίτερα κατά τους αιώνες 14ο και 15ο, υπήρξε μια έντονη στροφή προς την κλασική αρχαιότητα. Συνέπεια αυτής ήταν η δημιουργία του *Ανθρωπισμού*, ο οποίος θέτει ως κέντρο, άξονα και μέτρο κρίσης των αξιών τον άνθρωπο ως αυταξία. Αποβλέπει στη διαμόρφωση του ιδανικού ανθρώπινου τύπου με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την αρμονική εξέλιξη όλων των πνευματικών δυνάμεων και δυνατοτήτων του ανθρώπου. Ο Ανθρωπισμός σήμαινε πρόοδο και δημιουργία, μόρφωση και αγωγή με βάση τις αρχές και τις αξίες της κλασικής αρχαιότητας.

Ο ορθόδοξος ανθρωπισμός, όμως, θέτει ως κέντρο, άξονα και αξιολογικό κριτήριο το θεανθρώπινο πρόσωπο του Χριστού. Αυτό σημαί-

νει ότι είναι θεανθρωποκεντρικός. Σε προηγούμενη διδακτική ενότητα τονίσαμε ότι η Βασιλεία του Θεού είναι ένα όραμα αλλιώτικης ζωής, το οποίο προβάλλει και ως άμεση αναγκαιότητα για τη σύγχρονη κοινωνία. Στο μάθημα για το δυναμικό και απελευθερωτικό χαρακτήρα του Χριστιανισμού δείξαμε ότι οι έννοιες αυτές σχετίζονται και με τους σύγχρονους χριστιανούς, οι οποίοι καλούνται να εκφράσουν δυναμικά την αγάπη τους. Στα μαθήματα αυτά διαπιστώνεται πώς εκφράζεται έμπρακτα και λυτρωτικά ο ορθόδοξος ανθρωπισμός, ο οποίος δεν περιορίζεται στα θεωρητικά πλαίσια της θεολογικής προσέγγισης του θέματος, αλλά διαχέεται δυναμικά σε όλο το πλέγμα των διανθρώπινων σχέσεων.

Στο χώρο του ορθόδοξου ανθρωπισμού όλοι οι άνθρωποι θεωρούνται αδέλφια με συνέπεια την ισότητά τους ενώπιον του κοινού πατέρα, του Θεού. Επομένως και το δικαίωμα της ζωής είναι καθολικό, θεωρούμενο ως δωρεά του Θεού προς τους ανθρώπους. Αφού στο αγαθό της ζωής όλοι έχουμε το ίδιο δικαίωμα, δεν μπορεί κανείς να το μεταβάλει σε ιδιαίτερο προνόμιο. Αυτό σημαίνει ότι στα πλαίσια του ορθόδοξου ανθρωπισμού δε δικαιολογείται η διάκριση των ανθρώπων σε έχοντες και κατέχοντες και σε μη έχοντες και μη κατέχοντες. Στο δικαίωμα για τη ζωή μου αντιστοιχεί η υποχρέωσή μου για τη ζωή του συνανθρώπου μου, του αδελφού μου. Όπου ο χριστιανός διαπιστώνει καταπάτηση του δικαιώματος στη ζωή, φροντίζει με διάφορους τρόπους, νόμιμους και ηθικούς, να αποκαταστήσει τα πράγματα στη θέση τους. Προέκταση και επικύρωση των θέσεων αυτών αποτελεί η επιθυμία και η αγωνιστικότητα του χριστιανού, ως μέλους της σύγχρονης κοινωνίας, για την εφαρμογή των ευαγγελικών αρχών της ελευθερίας, της ισότητας, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης. Στο χώρο του ορθόδοξου ανθρωπισμού η εργασία θεωρείται ιερό δικαίωμα και υποχρέωση κάθε ανθρώπου. Έτσι, παίρνει και το χαρακτήρα κοινωνικής υπηρεσίας με κύριο αποδέκτη το συνάνθρωπο ως αδελφό. Όλα τα προαναφερθέντα έχουν το γνώρισμα της αμοιβαιότητας για να είναι αποτελεσματικά και ωφέλιμα.

γ) Η πληρότητα της ζωής σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο

Εφόσον ο άνθρωπος θεωρείται και είναι ψυχοβιολογική οντότητα,

Όλοι οι άνθρωποι είναι αδέλφια. Έργο του Ν. Χούτου. Φορητή τοιχογραφία.

αντίστοιχες είναι και οι ανάγκες και οι επιθυμίες του. Επομένως, η πληρότητα της ζωής του επιτυγχάνεται όταν ικανοποιεί όλες τις ανάγκες και τις επιθυμίες του· αυτές δηλαδή που αποσκοπούν στη διατήρηση του βιολογικού υποστρώματος της ζωής του και την επιβίωση, αλλά και εκείνες που σχετίζονται με την πνευματική του υπόσταση. Είναι γεγονός ότι η προσπάθεια αυτή είναι διαρκής και συναρτάται άμεσα με αντικειμενικές συνθήκες και δυνατότητες. Μέσα στα πλαίσια του ορθόδοξου ήθους και ανθρωπισμού γίνεται αξιολογική ιεράρχηση των αναγκών και των επιθυμιών του ανθρώπου. Ο χριστιανός επιδιώκει την πληρότητα της ζωής, έχοντας ως βασικό και ουσιαστικό κριτήριο την αξιολογική προτεραιότητα της ψυχής: *«τί γάρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐάν τόν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τήν δέ ψυχήν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἤ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;»* (Ματθ. 16, 26). Δεν περιορίζει, όμως, το στόχο του στα ατομικά πλαίσια, αλλά τον επεκτείνει και στο κοινωνικό επίπεδο, όπου συναντά το συνάνθρωπό του. Τον αντικρίζει ως αδελφό και συναγωνιστή στην προσπάθεια για την πληρότητα της ζωής.

Ο χριστιανός έχει τη βεβαιότητα ότι η αναζήτηση της πληρότητας αυ-

τής μέσα στα πλαίσια της εγκόσμιας ζωής έχει τα γνωρίσματα της παροδικότητας και της ανεπάρκειας. Γι' αυτό ζει με τη βάσιμη ελπίδα ότι η πληρότητα της ζωής συντελείται μέσα στο χώρο της Εκκλησίας, όπου ο άνθρωπος εξυψώνεται και εξαγιάζεται φτάνοντας μέχρι τα κράσπεδα της θείας μεγαλειότητας. Εκεί ο άνθρωπος και ο συνάνθρωπος, υπό το βλέμμα του Θεού της αγάπης, συνεργάζονται για τη συγκρότηση της θεανθρώπινης κοινωνίας. Η σύγχρονη κοινωνία, ως σύνολο ατόμων, πάσχει από έλλειψη αδελφικής αγάπης. Η Εκκλησία, ως κοινωνία προσώπων, καλεί όλους τους ανθρώπους να συμμετάσχουν στην ανακαινιστική προσπάθεια. Η ενότητα των πιστών μεταξύ τους και με το Χριστό προϋποθέτει την κάθετη και οριζόντια διάσταση της αγάπης. Όλα αυτά είναι και προσωπική μας υπόθεση.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Ὁ γάρ ἄνθρωπος οὐ μόνον πολιτικόν, ἀλλά καί οἰκονομικόν ζῶον... ἀλλά ***κοινωνικόν*** *ἄνθρωπος ζῶον πρός οὗς φύσει συγγένειά ἐστιν».*

(Αριστοτέλη, Ηθικά Ευδήμεια, 1242α22).

2. «Οὐδέν γάρ οὕτως ἴδιον τῆς φύσεως ἡμῶν, ὡς τό κοινωνεῖν ἀλλήλοις καί χρήζειν ἀλλήλων καί ἀγαπᾶν τό ὁμόφυλον».

(Μ. Βασιλείου, Όροι κατά πλάτος 3, 1 P.G. 31, 917).

Γιατί τίποτε άλλο δεν είναι πιο ξεχωριστό γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης, όπως το να επικονωνούμε μεταξύ μας, να έχουμε ανάγκη ο ένας τον άλλο και να αγαπάμε τον συνάνθρωπό μας.

3. «Ἀδελφοί μέν ἡμεῖς πάντες ὡς ἑνός δεσπότου καί ποιητοῦ, ὅν καί πατέρα κατά τοῦτο κεκτήμεθα κοινόν... ἡμεῖς δέ ἀλλήλων ἐσμέν ἀδελφοί, ὡς ἐξ ἑνός γηγενοῦς τοῦ Ἀδάμ ὄντες ἅπαντες καί κατ' εἰκόνα μόνοι γεγονότες Θεοῦ... μάλιστα δέ πάντες ὡς κοινήν πλουτοῦντες μητέρα τήν ἱεράν Ἐκκλησίαν καί τήν εὐσέ-

βειαν, ἧς ἀρχηγός καί τελειωτής Χριστός ὁ τοῦ Θεοῦ γνήσιος Υἱός, ὅς ἡμῶν οὐ Θεός μόνον, ἀλλά καί ἀδελφός ηὐδόκησεν εἶναι».

(Γρηγορίου Παλαμά, Ομιλία 1, P.G. 151, 9).

Εμείς όλοι λοιπόν είμαστε αδέλφια γιατί έχουμε έναν Κύριο και δημιουργό, που γι' αυτό το λόγο τον θεωρούμε κοινό πατέρα μας... Ακόμη είμαστε αδέλφια μεταξύ μας επειδή όλοι καταγόμαστε από ένα γήινο Αδάμ και είμαστε οι μόνοι που δημιουργήθηκαμε κατ' εικόνα Θεού... μάλιστα δε όλοι νιώθουμε πλούσιοι επειδή έχουμε κοινή μητέρα την ιερή Εκκλησία και την πίστη, της οποίας αρχηγός και τελειωτής είναι ο Χριστός, ο γνήσιος Υιός του Θεού, ο οποίος θέλησε να είναι όχι μόνο ο Θεός μας, αλλά και ο αδελφός μας.

4. *«Η οικονομική και υλική ζωή δεν είναι αντίθετη στην πνευματική ζωή, ούτε μπορεί να είναι ξεκομμένη πλήρως από αυτή και αφηρημένη. Η δυαλιστική κοινωνιολογία, η οποία αποσπά τη μία από την άλλη, το πνεύμα και την ύλη στην κοινωνική ζωή, είναι λαθεμένη και απατηλή. Ολόκληρη η υλική ζωή δεν είναι παρά εκδήλωση της πνευματικής, όπου βρίσκονται οι ρίζες της».*

(Ν. Μπερντιάεφ, Για την κοινωνική ανισότητα, μτφρ. Ε. Νιάνιου, Θεσ/νίκη 1984, σελ. 317).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια είναι η έννοια της κοινωνικότητας από χριστιανική άποψη;
2. Γιατί η χριστιανική κοινότητα είναι πρότυπο κοινωνικής συγκρότησης;
3. Πώς επιτυγχάνεται η κοινωνικοποίηση του ανθρώπου στα πλαίσια της χριστιανικής κοινότητας;
4. Ποια είναι η ουσία και τα γνωρίσματα του ορθόδοξου ανθρωπισμού;
5. Ποια είναι η χριστιανική άποψη για την πληρότητα της ζωής;

Ακρυλικό σε ξύλο. Έργο Νικολάου Α. Χούτου 1999.

18. Το χριστιανικό ήθος ως υπέρβαση των προκαταλήψεων του κόσμου - Σύγχρονες θεολογικές ζυμώσεις

Πολλές φορές στην καθημερινή μας ζωή κρίνουμε τους συνανθρώπους μας και δίνουμε χαρακτηρισμούς γι' αυτούς, χωρίς να τους γνωρίζουμε κατά βάθος, με αποτέλεσμα η κρίση μας αυτή να είναι άδικη. Κατά τα τελευταία χρόνια που έχει αυξηθεί η εγκληματικότητα, διαπιστώνουμε ότι για την αύξησή της θεωρούνται υπεύθυνοι οι αλλοδαποί, χωρίς τα ανάλογα στατιστικά στοιχεία να επιβεβαιώνουν απόλυτα αυτήν την άποψη. Έχουμε, δηλαδή, προκατάληψη γι' αυτούς. Τι στάση πρέπει να κρατήσει ο χριστιανός απέναντι σ' αυτό το φαινόμενο που λέγεται προκατάληψη;

α) Η προκατάληψη ως φαινόμενο

Προκατάληψη ονομάζεται η άποψη που διαμορφώνει κανείς για πρόσωπα, ιδέες ή καταστάσεις χωρίς προηγουμένως να έχει πλήρη ενημέρωση και γνώση, χωρίς να έχει χρησιμοποιήσει τη λογική και την κριτική σκέψη. Η προκατάληψη διαμορφώνει στερεότυπα που καταλήγουν να δικαιολογούν συμφέροντα και αδικίες. Τέτοια φαινόμενα παρουσιάστηκαν στο παρελθόν, όταν παγιώθηκαν συγκεκριμένες φυλετικές προκαταλήψεις που οδήγησαν σε διωγμούς και διακρίσεις. Αυτό συνέβη κυρίως εναντίον των εγχρώμων στην Αμερική και εναντίον των Ιουδαίων στην Ευρώπη. Μέχρι σήμερα πολλοί λαοί διαμορφώνουν στερεότυπα για άλλους λαούς (π.χ. ότι ο τάδε λαός είναι εκ φύσεως βάρβαρος ή πολιτισμένος κτλ.), για διαφορετικές φυλές (π.χ. ότι η μαύρη φυλή είναι εκ φύσεως κατώτερη διανοητικά), διαφορετικές θρησκείες, κοινωνικές ομάδες ή φύλα. Στην τελευταία περίπτωση ανήκει και η από παλαιά εδραιωμένη κοινωνική διάκριση εις βάρος της γυναίκας από τη μεριά του άνδρα.

Όλοι οι άνθρωποι παιδιά του Ίδιου Πατέρα.

Τα αποτελέσματα είναι γνωστά. Ρατσιστικοί νόμοι και οικονομική εκμετάλλευση ακολουθούν την προκατάληψη απέναντι στους θεωρούμενους «κατώτερους» ή «απολίτιστους». Επίσης, η προκατάληψη συμβάλλει στην περιθωριοποίηση και την πολιτιστική υπανάπτυξη κοινωνικών ή εθνικών μειονοτήτων επειδή σε κάθε χώρα λίγοι ενδιαφέρονται για να κατοχυρωθούν ίσες εκπαιδευτικές ή επαγγελματικές ευκαιρίες στους κάθε φορά «διαφορετικούς από μας».

β) Ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός απέναντι στην προκατάληψη

Ο Χριστιανισμός από την εμφάνισή του έθεσε νέα κριτήρια για την αξιολόγηση όλων των ανθρώπων: Οι άνθρωποι ως παιδιά του ίδιου Πατέρα βασανίζονται από τον κοινό εχθρό, τη φθορά και το θάνατο, και σώζονται με την Ενανθρώπηση του Ιησού Χριστού. Ο Χριστός ενώνει τους ανθρώπους στο Σώμα Του και οι διακρίσεις ανάμεσά τους παύουν. *«Σ' αυτήν τη νέα κατάσταση δεν υπάρχουν πια εθνικοί και Ιουδαίοι,... βάρβαροι, Σκύθες, δούλοι, ελεύθεροι· του Χριστού είναι όλα και ο Χριστός είναι σε όλα»* διακηρύττει ο απόστολος Παύλος (Κολ. 3, 11). Έτσι, μέσα στην Εκκλησία αρχίζει ο αγώνας για μια νέα

κοινωνία. Βέβαια, ο Χριστιανισμός δεν επεδίωξε θεαματική ή βίαιη αλλαγή στο σύνολο της κοινωνίας (π.χ. γενική κατάργηση της δουλείας ή νομοθετική αλλαγή της θέσης της γυναίκας). Διαμόρφωσε όμως, σταδιακά τις συνειδήσεις με το να δίνει το παράδειγμα για την υπέρβαση των προκαταλήψεων μέσα στο δικό του χώρο. Στο ευχαριστιακό τραπέζι, στις πρώτες χριστιανικές κοινότητες, στα κοινόβια μοναστήρια αργότερα, πλούσιοι και φτωχοί, δούλοι και ελεύθεροι αντιμετωπίζονταν όμοια και ισότιμα, ενώ και οι γυναίκες ανέλαβαν ενεργότερο ρόλο στη θρησκευτική και κοινωνική ζωή.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία συνέχισε την οργάνωση της ζωής της γύρω από την Ευχαριστία ξεπερνώντας αυστηρά τους κοινωνικούς και εθνικούς διαχωρισμούς. Είναι χαρακτηριστικό ότι πολύ αργότερα, το 19ο αιώνα, όταν παρουσιάστηκαν οι εθνικισμοί στις διάφορες χώρες των Βαλκανίων και επιδιώχθηκε να δημιουργηθούν ενορίες και επισκοπές χωριστά ανά έθνος σε μια περιοχή, το Οικουμενικό Πατριαρχείο με μια ιστορική του απόφαση καταδίκασε ως αίρεση τον εθνοφυλετισμό* που διασπούσε το ενιαίο σώμα του Χριστού.

Με τα παραπάνω δεν πρέπει να εννοήσει κανείς ότι στο Χριστιανισμό όλα είναι τέλεια. Η Εκκλησία αποτελείται και από το ανθρώπινο στοιχείο που διακρίνεται από αδυναμία και αμαρτωλότητα. Έτσι, πολλές φορές, παρατηρούνται αδικίες και προκαταλήψεις και ανάμεσα στους χριστιανούς. Γι' αυτό πρέπει να εκδιώκουν διαρκώς από τη ζωή τους και τις σχέσεις τους την προκατάληψη μιμούμενοι το Θεάνθρωπο Χριστό, που θυσιάστηκε για όλους τους ανθρώπους χωρίς εξαίρεση.

γ) Σύγχρονες θεολογικές ζυμώσεις

Ο σύγχρονος δυτικός πολιτισμός με την ανάπτυξη της δημοκρατίας και της επιστήμης από τη μια αλλά και των γενοκτονιών, των παγκόσμιων πολέμων και της οικονομικής εκμετάλλευσης από την άλλη, αντιμετώπισε ένα στάσιμο θεολογικά Χριστιανισμό. Ο δυτικός Χριστιανισμός μετά το 17ο αιώνα περιορίστηκε σ' έναν αντιδραστικό ρόλο προσπαθώντας να διατηρήσει τα κεκτημένα του. Η Ορθόδοξη Εκκλησία ήταν για πολιτικούς και κοινωνικούς λόγους ανίκανη να αντιδράσει ουσιαστικά. Έτσι, ο αγώνας για μια καινούργια κοινωνία χωρίς διακρίσεις, αδικίες και προκαταλήψεις αναλήφθηκε από τα διάφορα

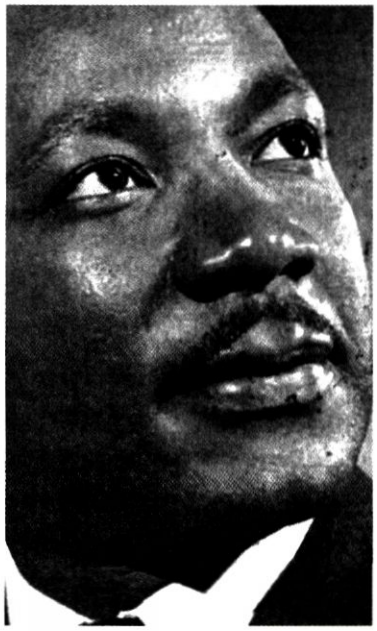

Ο πάστορας Martin Luther King (1929-1968) πρωτοστάτησε στον αγώνα κατά των προκαταλήψεων εναντίον των μαύρων στις Ηνωμένες Πολιτείες.

κοινωνικά και εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και φάνηκε να εγκαταλείπεται από το Χριστιανισμό.

Μπροστά σ' αυτές τις εξελίξεις πολλοί σύγχρονοι δυτικοί θεολόγοι μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προσπάθησαν να βγάλουν το Χριστιανισμό από το τέλμα. Έτσι, αναπτύχθηκαν θεολογικά ρεύματα που ανανέωσαν τον αγώνα ενάντια στην αδικία και την προκατάληψη. Τότε διαμορφώθηκε στην Ευρώπη η «**πολιτική θεολογία**» που έδινε ιδιαίτερη σημασία στον ενεργό ρόλο του χριστιανού στα κοινά. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η «**Θεολογία της απελευθέρωσης**» που αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία του '60 στη Λατινική Αμερική με βασικούς εκπροσώπους τον Γκουσταύο Γκουτιέρεζ, τον Ντον Χέλντερ Καμάρα και τον Καμίλο Τόρρες. Η θεολογία αυτή στράφηκε στην έρευνα της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο και οργάνωσε θεωρητικά και πρακτικά την αντίσταση των φτωχών τάξεων εναντίον της. Παράλληλα, στην Αμερική ο μαύρος πάστορας Μάρτιν Λούθερ Κινγκ πάλαιψε ενάντια στην προκατάληψη κατά των μαύρων και στους ρατσιστικούς αμερικανικούς νόμους αλλά δολοφονήθηκε το 1968. Μετά τη δεκαετία του '70

αναπτύχθηκε η «**θεολογία της ελπίδας**» με κυριότερο εκφραστή το Γιούργκεν Μόλτμαν που έδωσε έμφαση στο άνοιγμα της Εκκλησίας στο εσχατολογικό μέλλον, ένα άνοιγμα που δίνει ελπίδα για αλλαγή της κοινωνίας προς το καλύτερο. Επίσης, η «**υπαρξιακή θεολογία**» αξιοποίησε τις αναφορές της υπαρξιακής φιλοσοφίας στη σχέση Θεού - ανθρώπου. Τέλος, η «**φεμινιστική θεολογία**» αγωνίζεται για μια γλώσσα και πρακτική που θα αποκαθιστά τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία και στο Χριστιανισμό, ενώ η «**μαύρη θεολογία**» κάνει το ίδιο για τους μαύρους.

Παρά τις υπερβολές αυτών των θεολογικών τάσεων, που παρουσιάζονται τόσο στη ρωμαιοκαθολική όσο και στην προτεσταντική θεολογία, υπάρχουν αναζητήσεις που υπενθυμίζουν ότι ο Χριστιανισμός έχει υποχρέωση να μην αγνοεί την προκατάληψη και την αδικία ως ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα και να παλεύει για τη λύση του. Έτσι, η ορθόδοξη θεολογία παρακολουθεί με ενδιαφέρον τις σύγχρονες θεολογικές κινήσεις και διαλέγεται γόνιμα μ' αυτές στο δικό της ιστορικό χώρο.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Αδελφοί μου, την πίστη σας στον Κύριο της δόξας, τον Ιησού Χριστό, να μην την εκδηλώνετε με μεροληπτικές πράξεις προς τους συνανθρώπους σας. Για παράδειγμα: Έρχεται στη σύναξή σας κάποιος με χρυσά δαχτυλίδια και πολυτελή ενδύματα. Κι έρχεται κι ένας φτωχός με λερωμένα ρούχα. Αν δώσετε σημασία στον καλοντυμένο λέγοντάς του: "κάθισε σε παρακαλώ, εδώ στην καλή θέση", και στο φτωχό πείτε: "εσύ στάσου εκεί ή κάθισε εδώ κάτω, δίπλα στο σκαμνί που βάζω τα πόδια μου", δε μεροληπτείτε και δε γίνεστε κριτές, κάνοντας πονηρές σκέψεις; Ακούστε αγαπητοί μου αδελφοί. Ο Θεός διάλεξε αυτούς που για τον κόσμο είναι φτωχοί να γίνουν πλούσιοι στην πίστη και να κληρονομήσουν τη Βασιλεία του, αυτήν που υποσχέθηκε σ' όσους τον αγαπούν».*

(Ιακ. 2, 1-5).

2. Η θεολογία της ελπίδας στηρίζει την αλλαγή της κοινωνίας στην ελπίδα για τον ερχομό του Χριστού:
«Ο Χριστός είναι η ελπίδα μας επειδή ο Χριστός είναι το μέλλον μας. Αυτό σημαίνει: αναμένουμε και ελπίζουμε τη Δευτέρα Του Παρουσία και προσευχόμαστε: έρχου Κύριε Ιησού, έλα στον κόσμο, έλα σε μας! Όπως η πίστη στην ανάσταση θεμελιώνει την ελπίδα, έτσι και η Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου αποτελεί τον Ορίζοντα αυτής της ελπίδας. Χωρίς την αναμονή της Δευτέρας Παρουσίας του Χριστού δεν υπάρχει καμιά χριστιανική ελπίδα, γιατί χωρίς αυτήν την αναμονή η ελπίδα δεν εγγυάται μια ριζοσπαστική εναλλακτική λύση για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται αυτός ο κόσμος. Δε σημάδεψε την αστικοποίηση του Χριστιανισμού ακριβώς το ότι απενεργοποιήθηκε η προσμονή της Παρουσίας; το ότι αυτή μετατοπίστηκε στο θρησκευτικό υπέδαφος της αστικής κοινωνίας, στις λεγόμενες σέκτες;».*

(J. Moltmann, Hoffnung, Angst, Mystik, München 1979, σ. 23).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Αναφέρετε περιπτώσεις προκατάληψης στην καθημερινή σας ζωή. Τι αποτελέσματα έχουν;
2. Γιατί και πώς εκδηλώθηκαν οι σύγχρονες θεολογικές ζυμώσεις;
3. Ποια πρέπει να είναι η στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στην προκατάληψη και αδικία; Ποιες συγκεκριμένες πρωτοβουλίες μπορεί να αναλάβει η Εκκλησία;

19. Η χριστιανική κοινότητα μέσα σ' έναν πλουραλιστικό κόσμο

Είναι αυτονόητο ότι οι χριστιανοί στελεχώνουν κάθε κοινωνική ομάδα, συμμετέχουν στη δόμηση των θεσμών και υπηρετούν κάθε ιδιωτικό ή κρατικό-διακρατικό και διεθνή θεσμό. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν οι χριστιανοί λειτουργούν με το όραμα μιας ανοιχτής και εξελισσόμενης κοινωνίας ή μιας κλειστής και στατικής. Η αποστολή της Εκκλησίας ήταν και είναι πάντα σωτηριολογική, γι' αυτό και στο σύγχρονο κόσμο, που χαρακτηρίζεται ως πλουραλιστικός, κύριο μέλημά της είναι να λειτουργεί ως κοινωνία προσώπων ενωτικά.

α) Πλουραλισμός στο σύγχρονο κόσμο

Ο πλουραλισμός (από τη λατινική λέξη pluralis=πληθυντικός) είναι σύγχρονος κοινωνιολογικός όρος που εκφράζει μια συγκεκριμένη θέση. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή η ευρύτερη κοινωνία αποτελείται από διάφορες ομάδες με ιδιαίτερες ιδεολογικές αποχρώσεις και ποικίλους στόχους. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας πλουραλιστικής κοινωνίας είναι η ειρηνική συνύπαρξη και η αμοιβαία ανοχή των ποικίλων ομάδων. Στα πλαίσια της έννοιας αυτής τα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και πολιτιστικά συστήματα θεωρούνται ότι έχουν συγκροτηθεί από μια πολλαπλότητα αυτόνομων, αλλά αλληλένδετων ομάδων. Είναι ευνόητο ότι καθεμία από τις κοινωνικές ομάδες μπορεί να διατηρεί τη δική της ιδεολογία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποκλείονται κάποιες διαφοροποιήσεις ή και αντιθέσεις μεταξύ τους. Κοινός στόχος τους πάντως είναι η εξασφάλιση της οικονομικής, ηθικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της κοινωνίας.

Πού οφείλεται όμως το φαινόμενο του πλουραλισμού; Είναι βέβαιο ότι η αλματώδης ανάπτυξη του τεχνολογικού πολιτισμού έχει επηρεά-

σει έντονα όλες τις πτυχές και εκφάνσεις της ατομικής και κοινωνικής ζωής. Η καταπληκτική πρόοδος στον τομέα της πληροφορικής έχει δημιουργήσει εντελώς νέες και απροσδόκητες δυνατότητες επικοινωνίας και πληροφόρησης. Η διεθνοποίηση των μέσων επικοινωνίας και συγκοινωνίας, σε συνδυασμό με τη διεύρυνση των πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ των λαών, έχει δημιουργήσει μια «νέα τάξη πραγμάτων» σε οικουμενική κλίμακα.

Σημαντικό ρόλο στην επικράτηση του πλουραλισμού διαδραματίζουν και οι μεγάλοι διεθνείς οργανισμοί, οι οποίοι αποσκοπούν στη διασφάλιση της ειρηνικής συνύπαρξης των λαών, στη δημιουργία ευνοϊκών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών όρων και συνθηκών και στην πρόληψη ή επίλυση προβλημάτων που ανακύπτουν μεταξύ των κρατών. Αναφέρουμε μερικούς από αυτούς τους διεθνείς οργανισμούς: Διεθνής Ερυθρός Σταυρός (1893), Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε. 1945), με πολλά επιμέρους τμήματα, Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (1945), Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (1945), Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών (1948), Βορειοατλαντική Συμμαχία (ΝΑΤΟ, 1949), Διεθνής Αμνηστία (1961), Κίνηση των Αδεσμεύτων (1961), Αραβικός Σύνδεσμος, Ερυθρά Ημισέληνος, Ευρωπαϊκή Ένωση (αρχικά ως Ε.Ο.Κ, 1958) κ.ά. Η προσφορά τους είναι μεγάλη και αξιόλογη. Αν και το έργο τους είναι σημαντικό, οι διεθνείς οργανισμοί παρουσιάζουν κάποιες ατέλειες και αδυναμίες που οφείλονται κυρίως στην επιδίωξη επιβολής της θέλησης των ισχυρών κρατών στα ασθενέστερα.

β) Ο πλουραλισμός στο Ευαγγέλιο

Σε μια ευαγγελική περικοπή παρουσιάζεται ένας διάλογος του Χριστού με το μαθητή Του Ιωάννη, που μπορεί να μας βοηθήσει να καθορίσουμε τη στάση μας απέναντι στο σύγχρονο πλουραλιστικό κόσμο. Σε κάποια στιγμή ο Ιωάννης απευθύνεται στο Χριστό λέγοντας: *«Διδάσκαλε, είδαμε κάποιον που δεν είναι δικός μας να βγάζει δαιμόνια επικαλούμενος το όνομά σου και τον εμποδίσαμε, γιατί δεν είναι δικός μας. Και ο Ιησούς του απάντησε· μην τον εμποδίζετε, γιατί δεν μπορεί κανείς, αφού χρησιμοποιήσει το όνομά μου για να κάνει θαύμα, αμέσως μετά να μιλήσει άσχημα για μένα. Όποιος, λοιπόν, δεν είναι ενα-*

Όπως η ποικιλία των οργάνων παράγει αρμονία έτσι και η ετερότητα μπορεί να συμβάλλει στη συνεργασία. Μικρογραφία 1998. Χειρ. Νικολάου.

ντίον μας είναι με το μέρος μας» (Μάρκ. 9, 38-40). Η απάντηση του Χριστού αποτελεί σαφή προτροπή στους μαθητές Του να ανέχονται και να θεωρούν συνεργάτες τους ακόμη και όσους δεν ανήκουν εξολοκλήρου στον κύκλο τους· οι λόγοι, όμως, και τα έργα τους δείχνουν ότι δεν είναι αντίθετοι στο λυτρωτικό έργο του Χριστού. Οι χριστιανοί έχουν χρέος να απευθύνουν προς όλους τους ανθρώπους την κλήση για προσωπική γνωριμία και σχέση με το Χριστό, σύμφωνα με την πρόσκληση του Φιλίππου προς το Ναθαναήλ: *«ἔρχου καί ἴδε»* (Ιωάν. 1, 47). Η πρόσκληση αυτή απευθύνεται σε κάθε άνθρωπο και εμπεριέχει τις εξής αρχές:

α) το σεβασμό της προσωπικής ετερότητας και της ελευθερίας της συνείδησης

β) την αγάπη του άλλου ως «εικόνας του Θεού» και

γ) την προσωπική ευθύνη που έχει ο χριστιανός, όταν προσκαλεί τον άλλον, για την επαλήθευση της αλήθειας του Χριστού στη ζωή του.

Βασική θέση του Χριστιανισμού είναι η πίστη ότι στο πρόσωπο του θεανθρώπου Χριστού αποκαλύφθηκε η αλήθεια σύμφωνα με τη διαβε-

βαίωσή Του: *«Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός καί ἡ ἀλήθεια καί ἡ ζωή»* (Ιωάν. 14, 6). Κάθε άνθρωπος, όμως, ως μοναδική και ανεπανάληπτη προσωπικότητα επιθυμεί και αναζητεί την αλήθεια στα πλαίσια των υποκειμενικών δυνατοτήτων και των αντικειμενικών συνθηκών. Αυτό σημαίνει, ότι διάφορα εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια ανακόπτουν αυτήν την προσπάθεια με συνέπεια την πολυμορφία της αλήθειας, η οποία δεν ταυτίζεται με κανένα ιδεολογικό σύστημα. Επομένως, η μονόπλευρη προσέγγιση και σύλληψη της αλήθειας, καθώς και η προσπάθεια επιβολής της στους άλλους με τη βία, είναι μια απαράδεκτη ενέργεια. Οι χριστιανοί γνωρίζουν και αναγνωρίζουν την «εν Χριστώ» αποκαλυφθείσα αλήθεια, αποφεύγουν, όμως, να την επιβάλουν με τη βία. Δέχονται και εκτιμούν την πολλαπλότητα των ενεργειών και των προσπαθειών για την επισήμανση του καλού και της αλήθειας από άτομα ή συστήματα. Γνωρίζουν ακόμη ότι η ορθή σχέση με το Χριστό αποκτάται μόνο μέσα στην Εκκλησία, αλλά βλέπουν με συμπάθεια όσους τηρούν θετική στάση απέναντί Του, έστω κι αν δεν κατορθώνουν πάντοτε να φτάσουν στην ορθή πίστη.

γ) Η στάση της Εκκλησίας στο σύγχρονο πλουραλιστικό κόσμο

Από τα προηγούμενα συνάγεται ότι η Εκκλησία είναι πραγματικά πολυσυλλεκτική κοινότητα, στην οποία καλούνται όλοι να συμμετάσχουν στην αναγκαία προσπάθεια της ανακαίνισης του κόσμου. Γι' αυτό το λόγο η στάση της Εκκλησίας στο σύγχρονο πλουραλιστικό κόσμο είναι διαλεκτική και κριτική. Αυτό σημαίνει ότι δε βρίσκεται στο περιθώριο των κοινωνικών εξελίξεων· δεν τηρεί αρνητική στάση απέναντι στα ιδεολογικά, κοινωνικοπολιτικά και φιλοσοφικά συστήματα, αλλά ούτε και ταυτίζεται με αυτά. Κι αυτό, γιατί η Εκκλησία, ως θεανθρώπινη κοινωνία, δεν είναι ιδεολογία με στόχο την αναγκαστική επιβολή των άρθρων της πίστης της. Συνεργάζεται με κοινωνικά συστήματα, τα οποία σέβονται την ελευθερία και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Σε περιπτώσεις, όμως, που κάποια συστήματα τηρούν εχθρική στάση απέναντι στην Εκκλησία και την αποστολή της, τότε είναι υποχρεωμένη να αναλάβει το έργο της υπεράσπισης των αληθειών και του έργου της. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιεί τον μετά πειθούς λόγο, την έμπρακτη αγάπη, την προσευχή, το μαρτύριο. Δέχεται κάθε καλοπροαίρετη πρόσκληση για συνεργασία με

διάφορες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες έχουν ως στόχο τη βελτίωση των όρων της προσωπικής και κοινωνικής ζωής. Ο χριστιανός συμμετέχει στις αγωνιστικές προσπάθειες που αποβλέπουν στην άρση της κοινωνικής ανισότητας και στην επικράτηση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Τη συμπεριφορά του και τις σχέσεις του με τους συνανθρώπους του ρυθμίζει με βάση την άποψη του Απ. Παύλου: *«τοῖς πᾶσι γέγονα τά πάντα, ἵνα πάντως τινάς σώσω»* (1 Κορ. 9, 22). Ο σύγχρονος κόσμος έχει ανάγκη όχι τόσο από σοφούς και τεχνοκράτες, αλλά από αγίους, δηλαδή αληθινούς χριστιανούς. Η πρόσκληση αυτή απευθύνεται προς όλους μας.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Χριστιανοί γάρ οὔτε γῇ, οὔτε φωνῇ, οὔτε ἔθεσι διακεκριμένοι τῶν λοιπῶν εἰσιν ἀνθρώπων. Οὔτε γάρ πού πόλεις ἰδίας κατοικοῦσιν, οὔτε διαλέκτῳ τινί παρηλλαγμένη χρῶνται... Ἐν σαρκί τυγχάνουσιν, ἀλλ' οὐ κατά σάρκα ζῶσιν. Ἐπί γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται. Πείθονται τοῖς ὡρισμένοις νόμοις καί τοῖς ἰδίοις βίοις νικῶσι τούς νόμους. Ἀγαπῶσι πάντας καί ὑπό πάντων διώκονται... Ἀγαθοποιοῦντες ὡς κακοί κολάζονται· κολαζόμενοι χαίρουσι, ὡς ζωοποιούμενοι... Ἁπλῶς δ' εἰπεῖν, ὅπερ ἐστίν ἐν σώματι ψυχή, τοῦτ' εἰσιν ἐν κόσμῳ χριστιανοί...».*

(Επιστολή προς Διόγνητον, 5-9, ΒΕΠΕΣ 2, 253-254).

Γιατί οι χριστιανοί δε διαφέρουν από τους άλλους ανθρώπους ούτε ως προς τον τόπο που κατοικούν, ούτε ως προς τη φωνή, ούτε ως προς τον τρόπο ζωής. Γιατί δεν κατοικούν σε ξεχωριστές πόλεις, ούτε χρησιμοποιούν κάποια παραλλαγμένη διάλεκτο. Φέρουν σάρκα, αλλά δε ζουν κατά τις επιθυμίες της σάρκας. Στη γη μένουν, αλλά είναι πολιτογραφημένοι στον ουρανό. Υπακούουν στους καθορισμένους νόμους και με τον ιδικό τους τρόπο ζωής υπερβαίνουν τους νόμους. Όλους τους αγαπούν, αλλά από όλους διώκονται... Ενώ ευεργετούν, τιμωρούνται σαν να είναι κακοί άνθρωποι· τιμωρούμενοι, όμως, χαίρουν επειδή αναζωογονούνται... με λίγα λόγια, ό,τι είναι η ψυχή για το σώμα, αυτό είναι και οι χριστιανοί για τον κόσμο.

2. *«Ὥσπερ γάρ πολλοί τῶν ἡμετέρων οὐ μεθ' ἡμῶν εἰσιν, οὕς ὁ βίος ἀλλοτριοῖ τοῦ κοινοῦ σώματος· οὕτω πολλοί τῶν ἔξωθεν πρός ἡμῶν, ὅσοι τῷ τρόπῳ τήν πίστιν φθάνουσι καί δέονται τοῦ ὀνόματος, τό ἔργον ἔχοντες» (=όπως ακριβώς πολλοί από τους δικούς μας δεν είναι μαζί μας, γιατί η ζωή τους τους αποξενώνει από το κοινό σώμα (την Εκκλησία), έτσι πολλοί από αυτούς που βρίσκονται έξω από αυτό, είναι μαζί μας. Αυτοί είναι όσοι με τον τρόπο της ζωής τους προσεγγίζουν την πίστη και τους λείπει μόνο το όνομα (του πιστού), γιατί έχουν έργα).*

(Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38, 6, P.G. 35, 992B).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια είναι η έννοια και το περιεχόμενο του πλουραλισμού;
2. Πώς αιτιολογείται ο πλουραλισμός από χριστιανική άποψη;
3. Ποια είναι η στάση της Εκκλησίας στο σύγχρονο πλουραλιστικό κόσμο;
4. Ποια είναι η δική μας στάση στο ζήτημα αυτό;

20. Η χριστιανική θεώρηση του κράτους και της πολιτικής

α) Κράτος και πολιτική στην ανθρώπινη ιστορία

Η προσπάθεια του ανθρώπου για ανάπτυξη και οργάνωση της κοινωνίας αποσκοπούσε στη δημιουργία καλύτερων όρων για την επιβίωσή του. Το κράτος απέκτησε κάποιες εξουσίες, που η άσκησή τους σκοπό έχει την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας προς το συμφέρον των πολιτών της. Το σύνολο των ιδεών και των ενεργειών, που σχετίζονται με τον τρόπο άσκησης της εξουσίας από το κράτος, αποτελεί αυτό που ονομάζουμε πολιτική.

Η εξουσία που ασκείται από το κράτος οφείλει να κινείται με βάση κάποιους κανόνες δεοντολογίας. Πρέπει να σέβεται την ελεύθερη βούληση των μελών της κοινωνίας και να ασκείται με βάση τους νόμους και τους θεσμούς που η ίδια η κοινωνία έχει αποδεχθεί. Σε διαφορετική περίπτωση η εξουσία μετατρέπεται σε τυραννία. Μολονότι η διάκριση ανάμεσα σε νόμιμη εξουσία και τυραννία υπήρχε πάντα στην ιστορία, στη νεότερη ιστορία η έννοια του κράτους δικαίου και των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών, που χαρακτηρίζουν ένα δημοκρατικό κράτος, δημιουργήθηκε μετά το Διαφωτισμό (18ος αιώνας). Όταν καταλύεται το κράτος του νόμου και του δικαίου, τότε το κράτος και η άσκηση της εξουσίας έχουν χαρακτήρα απολυταρχικό και ολοκληρωτικό. Το απολυταρχικό κράτος, ως υπέρτατη και ανεξέλεγκτη αρχή, επεμβαίνει στην προσωπική ζωή και συνείδηση των πολιτών, χωρίς να αφήνει σ' αυτούς περιθώρια ελεύθερης επιλογής.

Ο σύγχρονος πολίτης μπορεί και πρέπει να αντιστέκεται στον ολοκληρωτισμό με το να μαθαίνει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, να απαιτεί και να εφαρμόζει την ισονομία και να αγωνίζεται συνειδητά για μια ευνομούμενη και δημοκρατική πολιτεία αντιστεκόμενος σε κάθε μορφή τυραννίας. Αυτό μπορεί να γίνει με την πολιτική συνειδητοποίηση και το ενδιαφέρον όλων των πολιτών για τα κοινά, καθώς και

Η πρώτη μορφή κρατικής εξουσίας που αντιμετώπισε ο Χριστιανισμός ήταν η μορφή του Ρωμαίου Καίσαρα.

με τον αγώνα για τη διεύρυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων, όταν αυτά δεν αντιστρατεύονται το ευρύτερο συμφέρον της κοινωνίας.

β) Ορθόδοξος χριστιανός και κρατική εξουσία

Η Ορθόδοξη Εκκλησία από την αρχή της ύπαρξής της βρέθηκε αντιμέτωπη με μια εχθρική κρατική εξουσία και αναγκάστηκε να πάρει μια συγκεκριμένη θέση, που εμπνεόταν από τη στάση του Χριστού, ο οποίος όταν ρωτήθηκε αν πρέπει οι Ιουδαίοι να πληρώνουν φόρο στον αυτοκράτορα, απάντησε: *«δώστε στον αυτοκράτορα ό,τι ανήκει στον αυτοκράτορα, και στο Θεό ό,τι ανήκει στο Θεό»* (Ματθ. 22, 21). Αυτό σημαίνει ότι η Εκκλησία αντιλαμβάνεται την πολιτική και την οργανωμένη κοινωνία, το κράτος, ως δώρο του Θεού στον άνθρωπο με στόχο να οργανώσει τη ζωή του και τη ζωή της κοινωνίας και να βελτιώσει τις συνθήκες της. Μια κρατική εξουσία που θα προσπαθεί για μια ειρηνική και πολιτισμένη κοινωνία, που θα σέβεται τις ελευθερίες των πολιτών της και θα έχει επίγνωση των ορίων της, κινείται μέσα στα

πλαίσια του ιδανικού που η Εκκλησία θέλει να πραγματοποιήσει, της Βασιλείας του Θεού. Όταν, όμως, η κρατική εξουσία υπερβαίνει τα όριά της, απολυτοποιεί τον εαυτό της και απαιτεί από το χριστιανό να πράξει αντίθετα από τη διδασκαλία του Χριστού, χωρίς σεβασμό προς τον άνθρωπο, χωρίς αγάπη και ελευθερία, τότε ο χριστιανός δεν την υπακούει. Σ' αυτήν την περίπτωση η εξουσία μετατρέπεται σε είδωλο (όπως στην αρχαία Ρώμη) και ο χριστιανός έχει επίγνωση ότι δεν έχει πολλά περιθώρια επιλογών, καθώς γνωρίζει ότι *«πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἤ ἀνθρώποις»* (Πρ. Απ. 5, 29).

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ακόμη ότι η Εκκλησία δεν επιδιώκει και δεν περιμένει απλά την καλυτέρευση του κόσμου, αλλά τη μεταμόρφωσή του. Η τέλεια πολιτεία θα είναι η Βασιλεία του Θεού και στόχος του χριστιανού η προετοιμασία της. Στην προοπτική της προετοιμασίας της Βασιλείας του Θεού η εξουσία πρέπει:

- να έχει τα χαρακτηριστικά διακονίας (υπηρεσίας) του λαού και να θυσιάζεται γι' αυτόν

• να κατευθύνει όχι στον εαυτό της αλλά στο Θεό
• να σέβεται τις συνειδησιακές επιλογές του λαού
• να υπερασπίζεται τον αδύνατο, τον καταπιεσμένο και τον διωκόμενο, συμβάλλοντας στην κοινωνική ευημερία και ισορροπία.

γ) Σύγχρονα προβλήματα πολιτικής λειτουργίας

1. Οι αντιρρησίες συνείδησης. Σε πολλά σύγχρονα κράτη η στράτευση δεν είναι υποχρεωτική σε όσους δηλώνουν ότι είναι αντίθετοι προς την ύπαρξη στρατού. Στην Ελλάδα το Σύνταγμα προβλέπει στράτευση υποχρεωτική για όλους τους άρρενες πολίτες. Όμως, το αίτημα για απαλλαγή από αυτήν την υποχρέωση έχει κατά καιρούς τεθεί κυρίως από θρησκευτικές ομάδες, όπως οι Μάρτυρες του Ιεχωβά και σε κάποιο βαθμό από διάφορες ιδεολογίες.

Εδώ πρέπει να ξεκαθαριστεί ότι ο Χριστιανισμός είναι αντίθετος στη βία και στον πόλεμο, εξαιτίας του οποίου υπάρχει ο στρατός. Κανένας χριστιανός δεν είναι υπέρ της αφαίρεσης ζωής, έστω και στον πόλεμο, τον οποίο θεωρεί ως αναγκαίο κακό. Ωστόσο, η άρνηση στράτευσης και όταν ακόμη προέρχεται από ειλικρινείς προθέσεις είναι ένα αίτημα ουτοπικό: αν όλα τα κράτη δεν αποστρατιωτικοποιηθούν, δεν είναι δυνατό να διασφαλίσει κανείς τα αγαθά μιας κοινωνίας που απολαμβάνει σε μια χώρα (παιδεία, υπηρεσίες, θεσμοί κτλ.) χωρίς στρατό. Την ύπαρξη του στρατού, άλλωστε, την υποστηρίζει ένας πολίτης μέσα από τη συνολικότερη κοινωνική του ένταξη, αφού πληρώνει φόρους (μέρος των οποίων πηγαίνει στους εξοπλισμούς), εκλέγει κυβερνήσεις κτλ. Επομένως και χωρίς νόημα και ουτοπικό είναι να περιμένει κανείς με την άρνηση στράτευσης να απαλλαγεί από την ευθύνη για την ύπαρξη στρατού.

Παρά ταύτα, η πολιτεία ορθά διέγνωσε ότι υπάρχει η δυνατότητα να χρησιμοποιηθούν οι αντιρρησίες σε προσφορά εργασίας, που τώρα γίνεται από το στρατό σε ειρηνικές περιόδους (δασοπυρόσβεση, κοινωνική προσφορά κτλ.) μέσα από κατάλληλη διαδικασία. Η Εκκλησία αποδέχεται την ελευθερία των προσωπικών επιλογών, όταν αυτές δεν αντιστρατεύονται την ελευθερία του συνόλου. Από την άλλη, έχει συναίσθηση ότι το ενδεχόμενο του πολέμου είναι μια τραγική πραγματικότητα που δεν είναι δυνατό να ξεπεραστεί, αν δεν επικρατήσει στον κόσμο η ειρήνη του Χριστού.

2. Λειτουργία των κομμάτων και Εκκλησία. Στη σύγχρονη κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι απαραίτητος ο θεσμός των κομμάτων. Είναι συστατικό στοιχείο της δημοκρατίας, που επιβεβαιώνει τη δυνατότητα ελεύθερης επιλογής των πολιτών.

Η Εκκλησία ως ενοποιό στοιχείο σε μια κοινωνία αποδέχεται την ύπαρξη κομμάτων χωρίς να ταυτίζεται με ένα από αυτά, επειδή δεν πρέπει να δημιουργούνται αντιθέσεις και αντιπαλότητες μεταξύ των πιστών που ανήκουν σε διάφορα κόμματα. Είναι βέβαιο, ότι η Εκκλησία έχει τη δυνατότητα να επηρεάζει τις συνειδήσεις και δεν έχει την πολυτέλεια ούτε να αδιαφορεί για την πολιτική προκειμένου να εκπληρώσει το σκοπό της (τον εξαγιασμό του κόσμου και την προετοιμασία της Βασιλείας του Θεού), ούτε να δημιουργεί με τη στάση της ρήξη στο σώμα του Χριστού, την Εκκλησία. Οφείλει να επιδοκιμάζει την υπεύθυνη ανάμειξη στα κοινά και την υγιή πολιτικοποίηση και να εκδηλώνει την έντονη αντίθεσή της σε κάθε παρέκκλιση από τους προσδιορισμένους στόχους της. Κι αυτό γιατί έργο της Εκκλησίας είναι η ανακαίνιση και μεταμόρφωση όλου του κόσμου, επομένως και της πολιτικής.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Ἀγαγόντες αὐτούς (τους αποστόλους) ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. Καί ἐπηρώτησεν αὐτούς ὁ ἀρχιερεύς λέγων· οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μή διδάσκειν ἐπί τῷ ὀνόματι τούτῳ; καί ἰδού πεπληρώκατε τήν Ἱερουσαλήμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καί βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τό αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Ἀποκριθείς ὁ Πέτρος καί οἱ ἀπόστολοι εἶπον· πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἤ ἀνθρώποις».*

(Πρ. Απ. 5, 27-29)

Τους έφεραν λοιπόν (τους αποστόλους) και τους έβαλαν να σταθούν μπροστά στο συνέδριο. Ο αρχιερέας τους ρώτησε: «Δε σας διατάξαμε να μη διδάσκετε για τον άνθρωπο αυτόν; Εσείς γεμίσατε την Ιερουσαλήμ με τη διδασκαλία σας, και θέλετε να ρίξετε πάνω μας το κρίμα για το θάνατο αυτού του ανθρώπου!». Ο Πέτρος, όμως, και οι άλλοι απόστολοι είπαν: «Πιο πολύ πρέπει να υπακούμε στο Θεό παρά στους ανθρώπους...».

2. *«Έπαρχε, μπορεί κατά τα άλλα να είμαστε διαλλακτικοί και πιο ταπεινοί από οποιονδήποτε άλλον, επειδή αυτό μας ορίζει η εντολή (του Χριστού)· και να μη σηκώνουμε τα μάτια από ταπείνωση όχι μόνο μπροστά σε τέτοια ισχυρή εξουσία αλλά ούτε και σε οποιονδήποτε τυχαίον άνθρωπο. Όταν, όμως, διακινδυνεύεται και τίθεται ως θέμα ο ίδιος ο Θεός, τότε περιφρονούμε τα υπόλοιπα και κοιτάμε μόνο αυτό. Και φωτιά, ξίφος ή θηρία ή νύχια που σκίζουν τις σάρκες μάς είναι μάλλον διασκέδαση παρά φόβος. Γι' αυτό βρίσε, απείλησέ μας, κάνε ό,τι θέλεις κι ό,τι επιτρέπει η εξουσία σου. Ας τ' ακούσει, όμως, κι ο βασιλιάς ότι δεν πρόκειται ούτε να μας υποχρεώσεις ούτε να μας πείσεις να συγκατατεθούμε στην ασέβεια, ακόμη κι αν απειλείς χειρότερα»* Απάντηση του Μεγάλου Βασιλείου στον έπαρχο Μόδεστο, όταν ο τελευταίος του ζήτησε να ασπαστεί το κρατικό θρησκευτικό δόγμα που ήταν η αίρεση του Αρειανισμού.

(Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγοι 43, 50, P.G. 36, 557C).

3. *«Οι Χριστιανοί ευεργετούν τις πατρίδες τους περισσότερο απ' ό,τι οι υπόλοιποι άνθρωποι, επειδή διαπαιδαγωγούν τους πολίτες και τους διδάσκουν να σέβονται τον προστάτη της πόλης Θεό, μεταφέροντας σε μια θεία και ουράνια πόλη όσους ζουν σωστά στις μικρές πολιτείες».*

(Ωριγένους, Κατά Κέλσου, Η΄ 74, ΒΕΠΕΣ 10, σ. 230, 23).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς μπορεί ο χριστιανός να αντισταθεί στην αυθαιρεσία ενός κράτους απολυταρχικού;
2. Κατά την άποψή σας επιτρέπεται στην Εκκλησία να ασχολείται με την πολιτική;
3. Γνωρίζετε περιπτώσεις κατά τις οποίες οι χριστιανοί αντιστάθηκαν στις επιλογές της κρατικής εξουσίας;

21. Φανατισμός και ανεξιθρησκία

α) Το φαινόμενο του φανατισμού και τα αίτιά του

Φανατισμός (fanum=ιερό) γενικά ονομάζεται η αποκλειστική και με πάθος προσπάθεια επιβολής των ιδεών ενός ατόμου ή μιας ιδεολογίας. Ο φανατικός δεν ανέχεται αντίθετες απόψεις και είναι πρόθυμος να χρησιμοποιήσει βία για να αντιμετωπίσει τους αντιπάλους του. Σχεδόν συνώνυμη είναι και η μισαλλοδοξία (μίσος για τις απόψεις του άλλου). Ο φανατισμός μπορεί να βρει πρόσφορο έδαφος στις πολιτικές, εθνικιστικές, θρησκευτικές ιδεολογίες, ή ακόμη και στην υποστήριξη αθλητικών ομάδων. Το σημαντικότερο, όμως, πεδίο όπου εκδηλώνεται είναι οι θρησκευτικές ιδέες, όπως συμβαίνει σε πολλές χώρες της Μ. Ανατολής, Ινδίας, Β. Ιρλανδίας κ.α.. Πρέπει να διακρίνουμε το θρησκευτικό φανατισμό από την αγωνιστικότητα για την αληθινή πίστη και να επισημάνουμε ότι σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιούνται οι θρησκευτικές ιδέες για να φανατιστούν τα πλήθη, με σκοπούς καθαρά πολιτικούς.

Ο θρησκευτικός φανατισμός έχει πολλές μορφές: εμφανίζεται με τη μορφή της *θρησκοληψίας* (σχολαστικής τήρησης θρησκευτικών εντολών με δεισιδαιμονικά και ψυχοπαθολογικά χαρακτηριστικά), του *πουριτανισμού* (άκριτης αυστηρότητας στην ηθική καθαρότητα), του *συντηρητισμού* (προσκόλλησης στο παρελθόν) ή του *προσηλυτισμού* (στρατολόγησης οπαδών με δόλια μέσα). Σε μεγάλες κοινωνικές ομάδες μπορεί να πάρει μορφές, όπως η *θεοκρατία* (διοίκηση του κράτους με θρησκευτικούς νόμους) ή ο *θρησκευτικός επεκτατισμός* (με κάθε μέσον προσπάθεια επέκτασης μιας θρησκείας, όπως συνέβη με τον Ισλαμισμό).

Έδαφος για να ριζώσει ο φανατισμός είναι κυρίως το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των ανθρώπων, η άγνοια, η έλλειψη δημοκρατικής διαπαιδαγώγησης και διαμόρφωσης δημοκρατικής συνείδησης (άρνηση της άλλης άποψης) και η μειωμένη κριτική ικανότητα.

Τα αίτια του θρησκευτικού, αλλά και κάθε φανατισμού, τοποθετούνται καταρχήν στο *ψυχολογικό επίπεδο* (πρώτιστα στην ατομική και κατόπιν στην ομαδική ψυχολογία). Πρόκειται για ποικιλία νευρώσεων (συμπλέγματα, άγχη, ατελής διαμόρφωση ταυτότητας), που οδηγούν το άτομο να αναζητά φανταστικούς εχθρούς στα διαφορετικά άτομα και να προβάλλει τα προβλήματά του επάνω τους. Σε συλλογικό επίπεδο η κάθε ομαδική πλέον νεύρωση τροφοδοτείται από την ψυχολογία της μάζας, την έκρηξη του συναισθήματος και άλλους μηχανισμούς που φαίνονται γενικά στις εξεγέρσεις. Μια δεύτερη κατηγορία αιτίων είναι τα *πολιτικά και κοινωνικά*. Όταν υπάρχουν προβλήματα κοινωνικής σταθερότητας ή οικονομικά, αναζητούνται εχθροί που εντοπίζονται στους διαφορετικούς από εμάς. Οι πολιτικές ηγεσίες τροφοδοτούν το μίσος αυτό και για πολιτικούς λόγους. Τέτοιο παράδειγμα είναι ο αντισημιτισμός που χαρακτήριζε τη ναζιστική Γερμανία την περίοδο 1933-1945. Τέλος, είναι τα *θρησκευτικά αίτια,* που προέρχονται από την ίδια τη θρησκεία. Ο φανατισμός ανάγεται σε αρετή και η βία είναι το μέσον για την εξάπλωση και επικράτηση των ιδεών ή μιας θρησκείας (επέκταση του Ισλαμισμού, άρνηση σε άλλες θρησκείες να αναπτυχθούν παράλληλα στον ίδιο χώρο).

β) Θρησκευτικός φανατισμός και ανεξιθρησκία στην ιστορία

Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα ο θρησκευτικός φανατισμός εμφανίστηκε με ένταση σε μερικές φάσεις της ιστορίας. Οι διωγμοί κατά των χριστιανών στην αρχαία Ρώμη (1ος - 4ος αιώνας μ.Χ.) αλλά και οι βίαιες συγκρούσεις στο εσωτερικό του Χριστιανισμού με τις αιρέσεις λίγο αργότερα είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα. Στο Μεσαίωνα έχουμε τους διωγμούς βυζαντινών αυτοκρατόρων κατά αιρετικών, τους διωγμούς του Ισλάμ κατά των χριστιανών της Μέσης Ανατολής και αργότερα των Βαλκανίων. Πριν από την πτώση του Βυζαντίου έχουμε τις Σταυροφορίες των Δυτικών χριστιανών κατά των ορθοδόξων χριστιανών και μουσουλμάνων από τον 11ο έως το 15ο αιώνα, με τις γνωστές επιδιώξεις της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, αλλά και τον αντισημιτισμό αργότερα (μίσος κατά των Ιουδαίων), που αναπτύχθηκε σ' όλη τη Δυτική Ευρώπη. Επίσης, τις δίκες της Ιεράς Εξέτασης, το «κυνήγι μαγισσών» στη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική. Τέλος, από

Κάψιμο βιβλίων: Μια φανατική αντιμετώπιση του διαφορετικού (Α. Τάσσος. Αναφορά στον Γκόγια, 1973 Ξυλογραφία).

τις χειρότερες ενδείξεις θρησκευτικού φανατισμού (με πολιτικά αίτια) υπήρξαν οι θρησκευτικοί πόλεμοι μεταξύ Προτεσταντών και Ρωμαιοκαθολικών στην Ευρώπη από το 16ο έως το 18ο αιώνα.

Όλη αυτή η βιαιότητα οδήγησε τους πιο φωτισμένους ανθρώπους να θέτουν το αίτημα της *ανεξιθρησκίας*, του σεβασμού δηλαδή από το κράτος, αλλά και από κάθε άνθρωπο των θρησκευτικών πεποιθήσεων του καθενός. Παρά τις μεμονωμένες στιγμές, όπως το διάταγμα του Μ. Κωνσταντίνου (313 μ.Χ.), η υπόθεση της ανεξιθρησκίας προωθήθηκε κυρίως με το Διαφωτισμό στη «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη» της Γαλλικής Επανάστασης (1789). Παρά τις διάφορες αντιδράσεις, καθιερώθηκε παγκοσμίως το 1948 στην «Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (άρθρο 18). Από τότε έγινε μέρος των συνταγμάτων πολλών κρατών, αν και πολλές φορές έμεινε στα χαρτιά.

γ) Ο Χριστιανισμός απέναντι στο φανατισμό και τους αλλόδοξους

Ο Χριστιανισμός ως θρησκεία της αγάπης και της ελευθερίας δεν μπορεί παρά να αρνείται το φανατισμό. Αυτό φαίνεται στη ζωή και το έργο του Ιησού Χριστού που χαρακτηρίστηκε από την αγάπη και το σεβασμό στον άνθρωπο. Το ίδιο και στη συμπεριφορά των Αποστόλων,

Η ανεξιθρησκία στην Ευρώπη προήλθε από την ανάγκη να σταματήσουν οι θρησκευτικοί πόλεμοι. Στον πίνακα βλέπουμε τον ηγεμόνα της Πρωσσίας Φρειδερίκο Γουλιέλμο Α' να δίνει καταφύγιο στους κυνηγημένους Γάλλους Προτεστάντες (Ουγενότους) στις αρχές του 18ου αιώνα.

ενώ στα κείμενα της Καινής Διαθήκης δεν αναφέρεται πουθενά εντολή για χρήση βίας στη διάδοση του Χριστιανισμού. Στην πορεία, βέβαια, της ιστορίας πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στην ουσία του Χριστιανισμού και στα λάθη μερικών χριστιανών, που δεν αντιλήφθηκαν σωστά το χριστιανικό μήνυμα της ελευθερίας ή για αλλότριους προς την πίστη σκοπούς χρησιμοποίησαν βία στην αντιπαράθεσή τους να επιβάλουν την άποψή τους. Βλέπουμε, όμως, μερικά βασικά σημεία που λειτουργούν ως κριτήρια στην Ορθόδοξη Εκκλησία:

- η Εκκλησία καταδίκασε το λεγόμενο «εισπηδητικό μαρτύριο», την απρόκλητη δηλαδή επιδίωξη χριστιανών να μαρτυρήσουν μόνοι τους, χωρίς να υποχρεωθούν, καταδικάζοντας έτσι τον «οὐ κατ' ἐπίγνωσιν» ζήλο.
- η Ορθόδοξη Εκκλησία αρνήθηκε την έννοια του «ιερού πολέμου» σε όλες τις φάσεις της ιστορίας της.
- η ιεραποστολή της ορθόδοξης Εκκλησίας, παρότι απευθύνεται σε αλ-

λόθρησκους, διακρίνεται από σεβασμό προς τη θρησκεία των ανθρώπων στους οποίους απευθύνεται και προς τον πολιτισμό τους και προσπαθεί να τους προσελκύσει με έργα αγάπης και πραγματικού ενδιαφέροντος.

Με βάση τα παραπάνω η θέση του χριστιανού απέναντι στους αλλόθρησκους και αλλόδοξους πρέπει να χαρακτηρίζεται από σεβασμό και ανοχή των ιδεών τους, χωρίς να προδίδει τις δικές του αρχές και πεποιθήσεις. Η χριστιανική πίστη δεν έχει τίποτε να φοβηθεί από την πιθανή αντιπαράθεση με την πίστη και τις ιδέες των άλλων, γιατί ο πιστός γνωρίζει ότι κατέχει την αλήθεια του Χριστού και όχι μια οποιαδήποτε αλήθεια. Διαλέγεται και σέβεται τα πρόσωπα που πρεσβεύουν διαφορετικές πεποιθήσεις και δε φοβάται να μαρτυρήσει για την αλήθεια, όταν προκληθεί.

δ) Η ανεξιθρησκία στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα η ανεξιθρησκία διακηρύχθηκε ήδη από το 1827 στο Σύνταγμα της Τροιζήνας. Στο σημερινό Σύνταγμα (άρθρο 13) προβλέπεται η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης. Εκεί, διακηρύσσεται η προστασία της θρησκευτικής συνείδησης και της θρησκευτικής λατρείας κάθε γνωστής θρησκείας με τον όρο να μην προσβάλλει τα χρηστά ήθη και να μην ασκεί προσηλυτισμό. Βέβαια, επειδή η Ορθόδοξη Εκκλησία θεωρείται «επικρατούσα θρησκεία»(άρθρο 3), αφού εκφράζει τη συντριπτική πλειοψηφία του λαού (97%), προστατεύεται από κάθε είδος προσηλυτισμού και επιβάλλεται σεβασμός προς αυτήν και τα μέσα που χρησιμοποιεί (ιερείς, μυστήρια, τελετές). Επίσης, η πολιτεία ακολουθεί τις αργίες και το εορτολόγιο της ορθόδοξης Εκκλησίας και πολιτειακοί παράγοντες εκπροσωπούν την πολιτεία στις εορταστικές και επετειακές της εκδηλώσεις. Αυτή η ιδιαίτερη μεταχείριση δε σημαίνει ότι δεν προστατεύονται και οι άλλες θρησκείες ή ομολογίες, αφού στο άρθρο 13 ορίζεται ότι οι λειτουργοί των γνωστών θρησκειών υφίστανται την ίδια εποπτεία της Πολιτείας με εκείνη που υφίστανται οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας. Οι χριστιανοί πρέπει να διαφυλάξουν το καθεστώς ανεξιθρησκίας στην Ελλάδα και να συμβάλουν στην εμβάθυνσή του, αφού η ανεξιθρησκία είναι η θεσμική έκφραση του σεβασμού στο συνάνθρωπο.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Να αγωνίζεσαι για τη δικαιοσύνη, την πίστη, την αγάπη, την ειρήνη, μαζί μ' εκείνους που ομολογούν με καθαρή καρδιά ότι ανήκουν στον Κύριο. Μην παίρνεις μέρος στις ανόητες κι ανώφελες συζητήσεις, γιατί ξέρεις καλά ότι καταλήγουν σε φιλονικίες. Κι ο δούλος του Κυρίου δεν πρέπει να φιλονικεί, αλλά να είναι ήπιος απέναντι σε όλους, πρόθυμος να διδάξει, ανεκτικός. Πρέπει να παιδαγωγεί με πραότητα τους αντιθέτους, για να τους δώσει κάποτε ο Θεός μετάνοια να καταλάβουν την αλήθεια και να συνέλθουν, ξεφεύγοντας από την παγίδα του διαβόλου, που τους είχε αιχμαλωτίσει να κάνουν το θέλημά του».*

(2 Τιμ. 2, 22-25).

2. *«Ὁ παρών κανών λέγει: ὅποιος Ἐπίσκοπος ἤ πρεσβύτερος, ἤ Διάκονος κτυπᾷ τούς χριστιανούς ἐκείνους ὁποῦ σφάλλουν εἰς αὐτόν, ἤ τούς ἀπίστους, ὁποῦ ἤθελαν ἀδικήση ἄλλους, καί θέλει τάχα, ὅτι μέ τά τοιαῦτα κτυπήματα, νά κάμη νά τόν φοβοῦνται οἱ λοιποί, προστάζομεν νά καθαίρηται ὁ τοιοῦτος. Διότι ὁ Κύριος εἰς κανένα μέρος τοῦ Εὐαγγελίου δέν μᾶς ἐδίδαξε τοῦτο νά κάμνωμεν· μάλιστα δέ ὅλο τό ἐναντίον μᾶς ἐδίδαξε μέ τό παράδειγμά του. Ἐπειδή δερνόμενος ἀπό τούς στρατιώτας καί Ἰουδαίους, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους, δέν ἐσήκωσε χέρι νά τούς δείρῃ καί αὐτός. Κατηγορούμενος καί ὑβριζόμενος, δέν ὕβριζεν, οὔτε ἐκατηγόρει. Καί πάσχων ἐπάνω εἰς τόν σταυρόν, δέν ἐφοβέριζε νά τούς παιδεύση, ἀλλά παρεκάλει τόν Πατέρα του νά τούς συγχωρήση.».*

(Πηδάλιο, Ερμηνεία του Νικόδημου Αγιορείτη στον 27ο Αποστολικό Κανόνα).

3. *«Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας· στο δικαίωμα αυτό περιλαμβάνεται η ελευθερία για την αλλαγή θρησκείας ή πεποιθήσεων, όπως και η ελευθερία να εκδηλώνει κανείς τη θρησκεία του ή τις θρησκευτικές*

του πεποιθήσεις, μόνος ή μαζί με άλλους, δημόσια ή ιδιωτικά, με τη διδασκαλία, την άσκηση, τη λατρεία και με την τέλεση θρησκευτικών τελετών».

(Οικουμενική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, άρ. 18).

4. *«1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως είναι απαραβίαστος. Η απόλαυσις των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται εκ των θρησκευτικών εκάστου πεποιθήσεων.*
2. Πάσα γνωστή θρησκεία είναι ελευθέρα και τα της λατρείας αυτής τελούνται ακωλύτως υπό την προστασίαν των νόμων. Η άσκησις της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει την δημοσίαν τάξιν ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.
3. Οι λειτουργοί όμως των γνωστών θρησκειών υπόκεινται εις την αυτήν εποπτείαν της Πολιτείας και εις τας αυτάς έναντι ταύτης υποχρεώσεις, ως και οι της επικρατούσης θρησκείας.
4. Ουδείς δύναται ένεκα των θρησκευτικών αυτού πεποιθήσεων να απαλλαγεί της εκπληρώσεως των προς το Κράτος υποχρεώσεων ή να αρνηθεί την συμμόρφωσίν του προς τους νόμους ».

(Σύνταγμα της Ελλάδος, άρθρο 13).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Αίτια και μορφές θρησκευτικού φανατισμού.
2. Ποια η θέση του Χριστιανισμού απέναντι στο φανατισμό;
3. Αναφέρετε παραδείγματα θρησκευτικού φανατισμού σε σύγχρονα κράτη.
4. Πώς εκφράζεται η ανεξιθρησκία στην Ελλάδα;
5. Ποια η άποψή σου για την ίδρυση μουσουλμανικού τεμένους στην Αθήνα;

Δίκη και καταδίκη του Γαλιλαίου.

Πώληση συγχωροχαρτιών.

22. Πόσο δίκαιη είναι η κριτική κατά του Χριστιανισμού;

Το θέμα αυτό είναι πάντα επίκαιρο. Εξάλλου και στην εποχή μας διατυπώνονται αρνητικές απόψεις για το Χριστιανισμό. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν έχουμε το δικαίωμα να τον κρίνουμε και μάλιστα ως θρησκεία εξ αποκαλύψεως. Εάν ισχύει αυτό, τότε με ποιες προϋποθέσεις πρέπει να γίνεται; Τελικά μήπως πρέπει να διατυπώσουμε το θέμα κάπως διαφορετικά; Μήπως δηλαδή στην πραγματικότητα είναι μια κριτική που αφορά στις αδυναμίες των χριστιανών; Με το μάθημα αυτό θα επιχειρήσουμε να δώσουμε κάποιες απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα.

α) Προϋποθέσεις αληθινής κριτικής

Για να δοθεί σωστή και αντικειμενική απάντηση στον τίτλο του μαθήματος, είναι απαραίτητο να επισημάνουμε τις βασικές προϋποθέσεις μιας αληθινής κριτικής:

1) Κριτική ασκήθηκε και ασκείται σε όλα τα μεγάλα πνευματικά δημιουργήματα του ανθρώπου (επιστημονικά, φιλοσοφικά, καλλιτεχνικά, θρησκευτικά κ.ά.). Είναι κάτι αναγκαίο και ωφέλιμο. Ο Χριστιανισμός δεν αποτέλεσε εξαίρεση.
2) Βασική προϋπόθεση για μια τίμια και αντικειμενική κριτική είναι η πλήρης και έγκυρη ενημέρωση για το κρινόμενο αντικείμενο.
3) Είναι λάθος απαράδεκτο να χρεώνονται τα λάθη των χριστιανών στην ουσία του Χριστιανισμού.
4) Επιβάλλεται να υπάρχουν γνήσια κίνητρα κριτικής χωρίς ιδεολογικές παρωπίδες και φανατισμούς.
5) Τελικός σκοπός της κριτικής πρέπει να είναι η αποκατάσταση της αλήθειας σχετικά με το κρινόμενο αντικείμενο και η ωφέλεια όλων.

β) Οι κατηγορίες εναντίον των χριστιανών

Κατά καιρούς εκτοξεύτηκαν διάφορες κατηγορίες εναντίον των χρι-

στιανών, δίκαια ή άδικα, από άγνοια, σκοπιμότητα ή αντιπαλότητα. Οι σπουδαιότερες είναι οι επόμενες:

1) Σοβαρή κατηγορία με αρνητικές συνέπειες είναι η ασυμφωνία λόγων και έργων, πίστης και ζωής μερικών ή αρκετών χριστιανών άλλοτε και τώρα. Είναι η γνωστή υποκρισία, την οποία ο Χριστός καυτηρίασε στο πρόσωπο των Φαρισαίων (Ματθ. 23, 13-33).
2) Η προσαρμογή του υψηλού περιεχομένου του Ευαγγελίου στα «μέτρα» κάποιων χριστιανών ή ομάδων.
3) Περιορισμός της χριστιανικής διδασκαλίας στα θεωρητικά πλαίσια (ακαδημαϊκή θεολογία), που δεν εγγίζει τα προβλήματα και τις πνευματικές ανάγκες του λαού.
4) Η παρερμηνεία, σκόπιμη ή μη, βασικών σημείων της χριστιανικής διδασκαλίας (π.χ. στο περί Θεού ζήτημα, σχετικά με την αξία του σώματος, τη θέση της γυναίκας, τη γενετήσια ζωή κ.ά.).
5) Η χρησιμοποίηση της πνευματικής εξουσίας της Εκκλησίας ως μέσου επιβολής κοσμικής εξουσίας.
6) Η προσπάθεια εξαφάνισης των «αιρετικών», που ζητούσαν την κάθαρση της Εκκλησίας από τον κοσμικό και αυταρχικό της χαρακτήρα (Ιερά Εξέταση στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία).
7) Ο φραγμός στην επιστημονική γνώση (Γαλιλαίος) και η φίμωση θαρραλέων επιστημονικών χριστιανικών φωνών.
8) Οι χριστιανοί όλων των αποχρώσεων δεν ένωσαν τις δυνάμεις τους για την αντιμετώπιση και τον περιορισμό του πολύμορφου κακού και για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων κάθε εποχής.
9) Στις ιδεολογικές, πολιτικές, οικονομικές και άλλες αντιθέσεις αρκετοί ανέμειξαν και το Χριστιανισμό, προσδίδοντας θρησκευτικό χαρακτήρα σ' αυτές.
10) Άλλοι συνέδεσαν άρρηκτα το Χριστιανισμό με τον παχυλό συντηρητισμό με συνέπεια να θεωρείται ως μουσειακό είδος που ενδιαφέρει μόνο τους ηλικιωμένους.

Έχουν διατυπωθεί και άλλες κατηγορίες εναντίον των χριστιανών, οι οποίες στηρίζονται σε ιστορικά δεδομένα (π.χ. σταυροφορίες, οι λεγόμενοι θρησκευτικοί πόλεμοι κ.ά.). Το ζητούμενο όμως σήμερα είναι η ατομική και συλλογική προσπάθεια των χριστιανών για τον περιορι-

Διακοσμητική μακέτα «δια χειρός» Νικολάου Χούτου.

σμό και την εξάλειψη των αιτίων που εγείρουν αυτές τις κατηγορίες. Τότε θα λάμψει ολόκληρη η χριστιανική αλήθεια και θα φωτίσει τις καρδιές των ανθρώπων, οι οποίες διψούν για αλήθεια, αγάπη και δικαιοσύνη.

γ) Η θετική χριστιανική προσφορά

Η έννοια της δικαιοσύνης επιβάλλει να αναφερθούν και τα θετικά στοιχεία της προσφοράς των χριστιανών, όπως αυτά διαπιστώνονται από τη μελέτη της εκκλησιαστικής ιστορίας. Εξάλλου αρκετά από αυτά αναφέρθηκαν στις διδακτικές ενότητες για τη Βασιλεία του Θεού και το δυναμικό και απελευθερωτικό χαρακτήρα του Χριστιανισμού. Άλλα θα παρουσιαστούν στη διδακτική ενότητα «Χριστιανισμός και Πολιτισμός». Είναι ανάγκη όμως να επισημάνουμε και τα επόμενα στοιχεία, τα οποία αποδεικνύουν τη θετική και ουσιαστική συμβολή του στην ανάπτυξη και έκφανση όλων των πτυχών της κοινωνικής ζωής και του πολιτισμού:

- Καταρχήν έγινε τομή της παγκόσμιας ιστορίας με τη γέννηση του θεανθρώπου Χριστού, που αποτελεί αφετηριακό σταθμό της παγκόσμιας χρονολόγησης, με λυτρωτικές συνέπειες για τον άνθρωπο·
- η χριστιανική διδασκαλία επέδρασε αποφασιστικά στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής, στο δίκαιο, στις διαπροσωπικές σχέσεις·

- πολλοί χριστιανοί σε διάφορες εποχές, σε συνεργασία με άλλες προσωπικότητες, αγωνίστηκαν για την κατοχύρωση των ατομικών ελευθεριών·
- το χριστιανικό μήνυμα συνέβαλε στην κάθαρση του περιεχομένου του ηθικού κώδικα και έδωσε νέα πνοή και ύφος στις τέχνες·
- επήλθε αλλαγή του κοσμοειδώλου και απομυθοποίηση του φυσικού σύμπαντος και της φύσης, με συνέπεια την ανάπτυξη της επιστήμης·
- προβλήθηκε μια υψηλότερη αξιολόγηση για τον άνθρωπο, που είναι «εικόνα» του Θεού·
- η διακήρυξη ότι ο χαρακτήρας της πίστης είναι σταυρικός. Δεν είναι μόνο ατομική - υποκειμενική αλλά και κοινωνική-ιστορική υπόθεση του ανθρώπου·
- Έχει γίνει παραδεκτό από αντικειμενικούς μελετητές το γεγονός της αγωνιστικής προσπάθειας των χριστιανών, των μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας, για την επικράτηση του πλουραλισμού των ιδεών, της ισοτιμίας των δύο φύλων, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της κοινωνικής δικαιοσύνης·
- Γενικά θεωρείται σημαντική η συμβολή του Χριστιανισμού στην εμφάνιση των μεγάλων πνευματικών κινημάτων της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού·

δ) Ποια είναι η κατάσταση σήμερα;

Τα «κατηγορώ» δεν απαλείφθηκαν βέβαια, αλλά μερικά παραμερίστηκαν ή αποδυναμώθηκαν. Εξάλλου η θετική χριστιανική προσφορά παρουσιάζει μια συνέχεια διαμέσου των αιώνων, η οποία φτάνει ως την εποχή μας. Κανείς δεν αμφισβητεί τη διαπίστωση ότι σε όλα τα θρησκευτικά, κοινωνικά, πολιτιστικά συστήματα υπάρχουν ανάξιοι φορείς και εκπρόσωποί τους. Τά λάθη και οι αδυναμίες πρέπει να χρεώνονται σ' αυτούς και όχι σ' εκείνα. Οι χριστιανοί δέχονται και σήμερα επιθέσεις και κάποτε οξύτατη κριτική εκ μέρους εκείνων που αγνοούν, παραποιούν ή και απορρίπτουν προκαταβολικά την ουσία του Χριστιανισμού. Όλα τα μέλη της Εκκλησίας, που ζουν και συμμετέχουν στην όλη ζωή της, γνωρίζουν ότι δυστυχώς συχνά βρίσκονται στο στόχαστρο των αθέων και των υλιστών. Αυτό, όμως, δεν μπορεί να αποτελέσει αιτία ηττοπάθειας, αλλά κίνητρο για συνεργασία και δρα-

στηριοποίηση όλων των χριστιανικών δυνάμεων της εποχής μας. Οι χριστιανοί, που μεταφράζουν το Ευαγγέλιο στη γλώσσα της καθημερινής ζωής, δε λησμονούν τους λόγους του Χριστού: *«Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμέ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν... εἰ ἐμέ ἐδίωξαν καί ὑμᾶς διώξουσιν...»* (Ιωάν. 15, 18, 20). Αντλούν όμως δύναμη και αισιοδοξία από την πηγή της δύναμης και της αλήθειας ενθυμούμενοι τους λόγους του Χριστού: *«μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καί διώξωσι καί εἴπωσι πᾶν πονηρόν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ»* (Ματθ. 5, 11). Ιδιαίτερα στην εποχή μας αυτό είναι απαραίτητο, για να μπορέσουν οι σωστοί χριστιανοί να αντιμετωπίσουν τις οργανωμένες και συστηματικές επιθέσεις εναντίον του Χριστιανισμού από εκείνους που εκπροσωπούν τα ποικίλα παραθρησκευτικά κινήματα και τις ύπουλες αιρέσεις. Η κριτική κατά του Χριστιανισμού ουσιαστικά και αντικειμενικά είναι άδικη, ενώ δίκαιη εν μέρει είναι η κριτική κατά των ανάξιων εκπροσώπων του. Χρέος μας σήμερα είναι να γνωρίζουμε σε βάθος και να βιώνουμε λυτρωτικά τη γνήσια χριστιανική διδασκαλία.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Πᾶσαν χαράν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις, γινώσκοντες ὅτι τό δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν· ἡ δέ ὑπομονή ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καί ὁλόκληροι, ἐν μηδενί λειπόμενοι... Μακάριος ἀνήρ ὅς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τόν στέφανον τῆς ζωῆς, ὅν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν».*

(Ιακ. 1, 2-4, 12).

Αδελφοί μου, να χαίρεστε, όταν δοκιμάζεστε από πολλούς και διαφόρους πειρασμούς· γιατί πρέπει να ξέρετε ότι μέσα από τη δοκιμασία της πίστεώς σας γεννιέται η υπομονή. Η υπομονή σας, όμως, πρέπει να κρατήσει ως το τέλος, για να γίνεστε τέλειοι και ολοκληρωμένοι και να μην υστερείτε σε τίποτε... Μακάριος ο άνθρωπος που δέχεται με υπομονή τις δοκιμασίες! Γιατί, αν τις υποστεί με επιτυχία, θα κερδίσει το βραβείο της αιώνιας ζωής, που υποσχέθηκε ο Θεός σ' όσους τον αγαπούν.

2. *«Μηδέποτε ἀποφαίνεσθαι, πρίν ἄν αὐτοῖς παραγενώμεθα τοῖς πράγμασιν».*

(Ιωάν. Χρυσόστομος, Εις Ματθαίον Ομιλία, 2, 3, P.G. 58, 705).

Ποτέ να μην εκφέρουμε κρίση προτού γνωρίσουμε από κοντά τα πράγματα (δηλ. τα γεγονότα ή μια κατάσταση).

3. *«Ὅταν γάρ ἡ κρίσις χωρίς πάθους γίνηται, ἀδέκαστός ἐστι καί καθαρά».*

(Ιωάν. Χρυσόστομος, Εις Δανιήλ, κεφ. Β΄, 5, P.G. 56, 205).

Γιατί όταν η κρίση γίνεται χωρίς πάθος, τότε είναι δίκαιη και καθαρή.

4. *«Ποτέ θρησκεία δεν προδόθηκε τόσο όσο ο Χριστιανισμός από τους χριστιανούς... Υπήρξαν στιγμές και περιπτώσεις που η Εκκλησία δεν ήταν μόνο φυλακή του ανθρώπου, αλλά και φυλακή του Θεού».*

(Andrè Gide, 1869-1951, Γάλλος συγγραφέας και ποιητής, βραβείο Νόμπελ 1947).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί πρέπει να γίνεται διάκριση των λαθών των χριστιανών από την ουσία του Χριστιανισμού;
2. Ποιες είναι οι προϋποθέσεις μιας δίκαιης κριτικής;
3. Πώς μπορούμε να αναιρέσουμε την κατηγορία κατά του Χριστιανισμού, ότι δεν έλυσε τα παγκόσμια προβλήματα μέχρι σήμερα;
4. Ποια είναι -ή μπορεί να είναι- η συμβολή του Χριστιανισμού και των χριστιανών στην επίλυση των ποικίλων προβλημάτων του σύγχρονου ανθρώπου;
5. Πώς μπορούμε εμείς να συμβάλλουμε στην παραπάνω προσπάθεια;

23. Το φαινόμενο της αθεΐας

Από τότε που οι πρωτόπλαστοι αρνήθηκαν να υπακούσουν στο θέλημα του Θεού έκανε την εμφάνισή του το φαινόμενο της αθεΐας. Είναι γνωστό ότι εκτός από αυτούς που πιστεύουν σε κάποιο Θεό, υπάρχουν και εκείνοι οι οποίοι για διάφορους λόγους δεν αποδέχονται την ύπαρξη του Θεού. Είναι οι λεγόμενοι άθεοι ή άπιστοι. Το φαινόμενο της αθεΐας είναι πολυσύνθετο και πολυδιάστατο. Σε τελική ανάλυση φαίνεται ότι είναι καθαρά προσωπική υπόθεση, όπως και η πίστη. Είναι ανάγκη να το μελετήσουμε αντικειμενικά με στόχο να ενισχύσουμε την πίστη μας. Με το σημερινό μάθημα θα επιχειρήσουμε να επισημάνουμε τον ορισμό, τα αίτια και τις συνέπειες της αθεΐας· να παρουσιάσουμε τις σπουδαιότερες αθεϊστικές απόψεις καθώς και την κριτική θεώρησή τους.

α) Ορισμός, αίτια και συνέπειες της αθεΐας

Αθεΐα είναι η άρνηση της ύπαρξης θεών ή Θεού. Αθεϊστής λέγεται ο δεχόμενος αυτήν την άποψη και αθεϊσμός ονομάζεται η φιλοσοφική, θεωρητική θεμελίωση της αθεΐας. Άλλοτε είναι φανερή και άλλοτε συγκαλυμμένη. Άλλες φορές είναι επιθετική εναντίον της θρησκείας και ιδιαίτερα του Χριστιανισμού και άλλες φορές ενεργεί συγκαλυμμένα. Υπάρχουν διάφορες αποχρώσεις αθεΐας, όλες όμως συναντώνται στο κοινό σημείο της άρνησης του Θεού. Μπορούμε να επισημάνουμε και τις βαθμίδες της αθεΐας. Οι σπουδαιότερες είναι: ο δισταγμός αποδοχής θεοδίδακτων αρχών και αληθειών· η αμφιβολία για την ύπαρξη μεταφυσικού κόσμου· ο αγνωστικισμός, που υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει βεβαιότητα για την ύπαρξη υπεραισθητού κόσμου και επομένως είναι αδύνατη η γνώση του. Άλλες μορφές του σύγχρονου αθεϊσμού είναι ο μηδενισμός, ο διαλεκτικός και ιστορικός υλισμός, ο υπαρξιακός αθεϊσμός, ο νιτσεϊσμός, ο ορθολογικός θετικισμός κ.ά.

Τα κυριότερα αίτια της αθεΐας είναι τα επόμενα:

1. Ο εγωισμός του ανθρώπου, ο οποίος υπερηφανεύεται για τις δυνάμεις και τις δυνατότητές του.
2. Η άγνοια της διδασκαλίας της θρησκείας στα μεγάλα ζητήματα «Θεός, κόσμος, άνθρωπος».
3. Οι ατομικές επιλογές τρόπου ζωής που έρχονται σε αντίθεση με τις επιταγές της θρησκείας που θέτουν φραγμό επικοινωνίας του ανθρώπου με το Θεό.
4. Ο ορθολογισμός από την εποχή του Διαφωτισμού, που απορρίπτει τις υπέρ λόγον αλήθειες.
5. Η υλιστική θεώρηση του κόσμου, που δέχεται την προτεραιότητα και τη μοναδικότητα της ύλης, από την οποία προέρχονται και οι λεγόμενες πνευματικές ενέργειες (σκέψη, ιδέες, φαντασία κ.ά.).
6. Η αντιθρησκευτική παιδεία που παρέχεται στα ολοκληρωτικά καθεστώτα.
7. Η ασυνέπεια πίστης και ζωής μερικών εκπροσώπων της θρησκείας.

Οι συνέπειες της αθεΐας είναι πολλές και αξιοπρόσεκτες. Είναι κοινή παραδοχή η άμεση σχέση πίστης και ηθικής. Επομένως, η ποιότητα της δεύτερης εξαρτάται από την ποιότητα της πρώτης. Έτσι, στα πλαίσια της αθεϊστικής θεωρίας η ανυπαρξία του Θεού θα έδινε τη δυνατότητα στον άνθρωπο να συμπεριφέρεται χωρίς φραγμούς και ηθικές αναστολές και να εφαρμόζεται η άποψη του Καραμαζόφ στον Ντοστογιέφσκυ: «εάν δεν υπάρχει Θεός, όλα επιτρέπονται». Έχει επισημανθεί τεκμηριωμένα ότι η έλλειψη σωστής θρησκευτικής ζωής δημιουργεί το ψυχικό κενό και την υπαρξιακή αγωνία, που χαρακτηρίζουν έντονα το σύγχρονο άνθρωπο. Στο βάθρο του Θεού οι οπαδοί του υλιστικού ευδαιμονισμού και της ατομικής χρησιμοθηρίας τοποθετούν και λατρεύουν τα είδωλα της σαρκολατρίας και της ηδονιστικής εγωπάθειας. Οι αρνητικές και πολλές φορές καταστροφικές συνέπειες της πρακτικής αθεΐας επηρεάζουν έντονα τη νεαρή ηλικία, αλλά και πολλές πτυχές της οικογενειακής και κοινωνικής ζωής. Ο σύγχρονος άνθρωπος καλείται να προβληματιστεί και να λάβει τις δέουσες αποφάσεις, αν επιθυμεί να επανεύρει τον ορθό προσανατολισμό του.

β) Οι σπουδαιότερες αθεϊστικές απόψεις

1. Η «ανθρωπιστική» αθεΐα του Λούντβιχ Φώυερμπαχ (1804-1872).

Αντώνη Μαλλιαράκη (Mayo): «Οι αναζητητές».. Ρώμη 1969.

Το αθεϊστικό του σύστημα ονομάστηκε «ανθρωποθεϊσμός», γιατί θέτει ως κέντρο της φιλοσοφικής θεωρίας του τον άνθρωπο, όπως είναι και φαίνεται και ζει σε σχέση με τους άλλους. Η έννοια του Θεού είναι πλασματική και νοείται ως αυτοπροβολή του ανθρώπου προς τα έξω. Ο λόγος για το Θεό είναι λόγος για τον άνθρωπο. Επομένως, λέγοντας Θεολογία εννοούμε την ανθρωπολογία. Κάθε θρησκεία για το Φώυερμπαχ είναι μια μορφή αυτολατρείας του ανθρώπου.

Κριτική θεώρηση. Η άποψη αυτή δεν έχει σοβαρά επιστημονικά και θρησκειολογικά ερείσματα. Στο μάθημα για τη θρησκεία δείξαμε ότι αυτή είναι πανανθρώπινο φαινόμενο. Επομένως, δε στέκει η άποψη του Φώυερμπαχ ότι η έννοια του Θεού και η θρησκεία είναι έκφραση και προβολή των υποκειμενικών επιθυμιών και τάσεων κάθε ανθρώπου. Η ταύτιση εξάλλου της Θεολογίας με την ανθρωπολογία είναι απαράδεκτη από χριστιανική άποψη, γιατί η χριστιανική Θεολογία ως αυτοαποκάλυψη του Θεού από το Θεάνθρωπο Χριστό, αποτελεί προϋπόθεση της αληθινής ανθρωπολογίας.

2. Η κοινωνικοπολιτική αθεΐα του Καρλ Μαρξ (1818-1883). Ο θεμελιωτής του επαναστατικού σοσιαλισμού (κομμουνισμού) με τη διδασκαλία και τα συγγράμματά του (με σπουδαιότερο «το Κεφάλαιο») επιδίωξε την κοινωνική μεταβολή και την επικράτηση της κοινωνικής δικαιοσύνης με την επανάσταση των λαϊκών μαζών. Η αθεϊστική διδασκαλία του Κ. Μαρξ πηγάζει από το διαλεκτικό και ιστορικό υλισμό, που δέχεται ότι η ιστορική και η κοινωνική πορεία του ανθρώπου ακολουθεί το εγελιανό σχήμα «θέση - αντίθεση - σύνθεση». Αυτό σημαίνει ότι ο επαναστατικός σοσιαλισμός ως αντίθεση στο κατεστημένο, τη θέση, θα οδηγήσει στην αταξική κοινωνία, μετά από σφοδρή σύγκρουση και πάλη των τάξεων, στην κατάκτηση της κοινωνικής ισότητας, δικαιοσύνης και ευτυχίας των λαών. Η θρησκεία, έγραφε, είναι συνέπεια μόνο της κοινωνικοοικονομικής αλλοτρίωσης του ανθρώπου και των αντίστοιχων με αυτές συνθηκών ζωής· είναι δημιούργημα της αυταπάτης του ανθρώπου, που εκφράζει τη δυστυχία και την αθλιότητά του. Η θρησκεία είναι το όργανο εκμετάλλευσης των φτωχών και αδυνάτων από τους πλούσιους και δυνατούς. Την ονόμασε «όπιο του λαού», ο οποίος, όταν εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις της ευτυχίας του με τη δημιουργία της αταξικής κοινωνίας, θα διαγράψει αυτόματα και τη θρησκεία από τη ζωή του. Η θρησκεία, δίδασκε ο Μαρξ, εμποδίζει την απελευθέρωση του ανθρώπου και την κατάκτηση της ευτυχίας του. Τη θέση της πρέπει να πάρει η επιστήμη, η οποία με τα επιτεύγματά της θα επιλύσει όλα τα προβλήματα του ανθρώπου.

Κριτική θεώρηση. Ίσως ο Μαρξ να είχε κάποιο δίκιο, όταν έγραφε ότι η θρησκεία είναι το «όπιο των λαών», γιατί είχε υπόψη του τα δεδομένα της εποχής του, τη θρησκευτική κατάσταση στη Δύση, στην οποία η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία είχε τον απόλυτο έλεγχο της ζωής των ανθρώπων, και η έντονη κληρικοκρατία είχε ωθήσει το λαό στο περιθώριο. Οι υποσχέσεις ή οι απειλές για την άλλη ζωή, με τον τρόπο που στην ιστορική πραγματικότητα παρουσιάστηκαν, έδιναν το δικαίωμα στους κάθε λογής άθεους να επιτίθενται συνολικά στη θρησκεία. Είναι λαθεμένη, όμως, η γενίκευση να απορρίπτει παντελώς τη θρησκεία και πολύ περισσότερο το Θεό, εξαιτίας των αρνητικών φαινομένων, που οφείλονται σε ανθρώπινα λάθη. Ο Μαρξ δεν έλαβε υπόψη του το κοινωνικό κήρυγμα του Χριστιανισμού για αδελφοσύνη και

ισότητα, ούτε τη δράση της Εκκλησίας στις περιπτώσεις που λειτούργησε σύμφωνα με το πνεύμα της διδασκαλίας του Χριστού για την αγάπη, όπως π.χ. στην περίπτωση των μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας. Άλλωστε και η μέχρι τώρα ιστορική πείρα έδειξε ότι όπου εφαρμόστηκαν οι αθεϊστικές ιδέες δεν οδήγησαν τους ανθρώπους στη δικαιοσύνη και την ευτυχία. Παρόλο που η θρησκεία πολεμήθηκε, στα συστήματα που εφαρμόστηκαν οι θεωρίες του Μαρξ, δεν κατορθώθηκε να ξεριζωθεί η πίστη από τις ψυχές των ανθρώπων. Αντίθετα, παρατηρήθηκε, μετά την πτώση των καθεστώτων αυτών, μια αναζωπύρωση του θρησκευτικού συναισθήματος των λαών και μια συγκλονιστική επανασύνδεσή τους με τις γνήσιες πηγές της πίστης τους, δηλαδή την Ορθοδοξία. Αυτό σημαίνει ότι «όπιο των λαών» δεν ήταν η θρησκεία, αλλά η επίσημη διδασκαλία της αθεΐας. Εξάλλου η άποψη του Κ. Μαρξ ότι η θρησκεία είναι παράγωγο μόνο της κοινωνικοοικονομικής αλλοτρίωσης του ανθρώπου θεωρείται μονομερής και θρησκειοϊστορικά αθεμελίωτη. Από σύγχρονους μαρξιστές διατυπώθηκε η άποψη ότι «υπήρξε λάθος του Μαρξ, που είπε ότι η θρησκεία είναι το όπιο των λαών» (βλ.

το συλλογικό έργο: Μαρξισμός και Ορθοδοξία, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1984, σελ. 82).

3. Βιταλιστική - μηδενιστική αθεΐα με εκπρόσωπο το μηδενιστή φιλόσοφο Φρ. Νίτσε (1844-1900), που είχε επηρεαστεί από το Φώυερμπαχ και το φιλόσοφο της απαισιοδοξίας Αρθ. Σοπενχάουερ (1788-1860). Βαθύς μελετητής και καθηγητής της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας στο πανεπιστήμιο της Βασιλείας της Ελβετίας, την τελευταία δεκαετία της ζωής του ήταν σε κατάσταση παραφροσύνης. Αφετηρία της θεωρίας του είναι ο μηδενισμός, ο οποίος αρνείται την ύπαρξη του Θεού και των ηθικών αξιών. Ο Νίτσε ήταν σφοδρός πολέμιος του Χριστιανισμού, γιατί διακήρυττε ότι ήταν θρησκεία των αδυνάτων και των ταπεινών. Στη θέση του Θεού τοποθέτησε τον «υπεράνθρωπο», γιατί πίστευε ότι αυτός είναι ο ιδανικός τύπος ανθρώπου που θα επικρατήσει με τη δύναμή του. Η διδασκαλία του για τον «υπεράνθρωπο» στηρίζεται στο βιολογικό υλισμό και στην έννοια της επικράτησης του βιολογικά ισχυρού. Ο «υπεράνθρωπος», επομένως, είναι ο άνθρωπος της δύναμης, που επικρατεί επί των αδυνάτων χωρίς οίκτο, που πολεμά ό,τι είναι αδύναμο ή μέτριο. Στα πλαίσια της φιλοσοφίας του «υπερανθρώπου» περιφρονούνται όλες οι αρετές, γιατί φανερώνουν αδυναμία. Ο Νίτσε έγραψε αξιόλογα συγγράμματα σχετιζόμενα με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, τον οποίο θαύμαζε. Χρειάζεται όμως προσεκτική μελέτη τους.

Κριτική θεώρηση. Ο Νίτσε καταφέρθηκε με πάθος εναντίον των εκπροσώπων του δυτικού Χριστιανισμού, οι οποίοι κατά την εποχή του δεν εξέφραζαν αξιόπιστα την αλήθεια και την ουσία του. Το ζήτημα του Θεού τον απασχόλησε βαθιά και έντονα, αλλά δε θέλησε να γνωρίσει ουσιαστικά και σωστά τη χριστιανική διδασκαλία. Εξάλλου το μηδενιστικό υπόβαθρο της θεωρίας του στερείται ισχυρών φιλοσοφικών ερεισμάτων. Μπορεί, άραγε, να αποδείξει επιστημονικά και φιλοσοφικά την ανυπαρξία του Θεού; Φυσικά όχι. Ο στόχος της θεωρίας του, δηλ. ο υπεράνθρωπος, όπως τον περιγράφει στο βιβλίο του «Τάδε έφη Ζαρατούστρα» (1885), είναι μια σύλληψη τερατώδης, αν εφαρμοστεί στην κοινωνία μας. Είναι γνωστό ότι αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού, τον οποίο εφάρμοσε ο Χίτλερ κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με τα γνωστά τραγικά

επακόλουθα. Μπορούμε να φανταστούμε μια κοινωνία όπου όλοι θα προσπαθούν με κάθε τρόπο να επιτύχουν τον τύπο του υπερανθρώπου, ως μια κοινωνία ζούγκλας. Μια γεύση βέβαια παίρνει κανείς και από τη σύγχρονη κοινωνία, μετά τις νέες δυνατότητες που δόθηκαν στον άνθρωπο για να αυξήσει τη δύναμή του με τη βοήθεια της τεχνολογίας.

4. Ψυχαναλυτική αθεΐα. Εισηγητής της είναι ο ψυχαναλυτής Σίγκμουντ Φρόυντ (1856-1939). Ήταν ένας από τους θεμελιωτές της ψυχολογίας του βάθους. Συνέβαλε αποφασιστικά στη διερεύνηση του υποσυνειδήτου και στην ψυχαναλυτική ερμηνεία των ονείρων. Δεχόταν ότι η ψυχανάλυση δεν έχει ως συνέπεια την αθεΐα, αλλά ο ίδιος διακήρυττε ότι ήταν άθεος. Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία του η θρησκεία πηγάζει από την ανάγκη του ανθρώπου να αμυνθεί απέναντι στις υπέρτατες δυνάμεις της φύσης και της μοίρας, τις οποίες προσωποποιεί. Λόγω αδυναμίας αντιμετώπισής τους δημιουργεί δεσμούς εξάρτησης και υποσυνείδητα τους δίνει τη δεσπόζουσα μορφή του αυστηρού πατέρα της πρωτόγονης περιόδου της ανθρωπότητας. Έτσι η μορφή του πατέρα, κατά το Φρόυντ, έγινε το πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο οι μετέπειτα γενεές σχημάτιζαν την εικόνα τους για το Θεό. Όποιος, λοιπόν, πιστεύει στο Θεό, σε όλη τη ζωή του παραμένει εξαρτημένος, βρίσκεται σε μόνιμη νηπιακή κατάσταση. Για να ωριμάσει, οφείλει να απεξαρτηθεί απορρίπτοντας την πίστη στο Θεό.

Κριτική θεώρηση. Η ψυχολογική ερμηνεία γένεσης της θρησκείας δεν αναιρεί την ύπαρξη του Θεού ως πραγματικότητας. Η αρρωστημένη αντίληψη για το Θεό, τιμωρό πατέρα, δεν είναι σοβαρό επιχείρημα για να αναιρέσει κανείς την πίστη στην ύπαρξη του Θεού. Άλλωστε υπάρχει και η υγιής αντίληψη του πατέρα της αγάπης. Η πίστη δεν μπορεί να εννοηθεί ως υπόθεση νηπιακής κατάστασης, αφού βιώθηκε πειστικά από μεγάλα πνεύματα της ιστορίας αλλά και σύγχρονα. Η ερμηνεία του Φρόυντ πάσχει από έλλειψη αντικειμενικότητας και πληρότητας, όπως έδειξαν οι έρευνες των δύο άλλων θεμελιωτών της ψυχολογίας του βάθους (Α. Άντλερ, 1870-1937, Καρλ Γιουγκ, 1875-1961) και νεότερων ψυχαναλυτών. Πρέπει να ομολογήσουμε πάντως ότι η φροϋδική θεωρία για τη θρησκεία και το Θεό έγινε αφορμή αυτοκριτικής των χριστιανών, ενώ παράλληλα παραμερίστηκαν κάποιες μορφές θρησκοληψίας και δεισιδαιμονίας.

5. Στα ευρύτερα πλαίσια της σύγχρονης αθεΐας θα μπορούσαμε να εντάξουμε και τους επόμενους φιλοσόφους και λογοτέχνες: α) Ζαν-Πωλ Σαρτρ (1905-1980)· Γάλλος φιλόσοφος και λογοτέχνης, εκπρόσωπος του άθεου υπαρξισμού. Έργα του: Το είναι και το μηδέν, Ναυτία κ.ά. β) Αλμπέρ Καμύ (1913-1960)· Γάλλος υπαρξιστής και μυθιστοριογράφος, ο οποίος δεν εκφράζεται ανοιχτά υπέρ της αθεΐας, αλλά προβληματίζεται έντονα σχετικά με το ζήτημα της ύπαρξης του Θεού.Έργα του: Πανούκλα, Ξένος, Ο επαναστατημένος άνθρωπος, Ο μύθος του Σισύφου κ.ά.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· οὐκ ἔστι Θεός».

(Ψαλμ. 13, 1).

2. «Η θρησκεία είναι ο στεναγμός της καταπιεσμένης πλάσης, η καρδιά ενός άκαρδου κόσμου, καθώς και το πνεύμα απνευματικών συνθηκών... Είναι το όπιο του λαού».

(Καρλ Μαρξ, Από την κριτική της Εγελιανής φιλοσοφίας του Δικαίου, 1844).

3. «Ο Θεός είναι νεκρός. Εμείς οι χριστιανοί τον σκοτώσαμε... Τι είναι αγαθό; Αυτό που ανυψώνει στον άνθρωπο τη δίψα της δύναμης και τον κάνει ισχυρό στη θέληση για να αποκτήσει δική του δύναμη. Τι είναι κακό; Αυτό που προέρχεται από την αδυναμία. Γι' αυτό οι αδύνατοι και οι δυστυχισμένοι πρέπει να εξαφανίζονται. Αυτό πρέπει να είναι το πρώτο αξίωμα για την αγάπη του ανθρώπου προς τους ομοίους του. Μονάχα έτσι ανυψώνεται ο άνθρωπος σε υπεράνθρωπο, που έχει προορισμό να εξαφανίσει όλους τους αδύνατους και μάλιστα χωρίς οίκτο και έλεος» .

(Απόσπασμα από τον «Υπεράνθρωπο» του Νίτσε).

4. «Πάσχισα, Θεέ μου, να σε αρνηθώ
καθώς το πνεύμα μου βυθιζόταν
μέσα στους κόσμους της άρνησης.
Το μεγάλο μηδέν έβλεπα πάντα σαν τέρμα
σε κάθε πορεία μου και την ψυχή μου
κατέθλιβε το άγχος της μάταιης ώρας.
Μα δεν μπορώ, Θεέ μου,
να κλείσω την πόρτα μου
στην αόρατη παρουσία σου.
Γιατί είναι τόσα πολλά
που μου μιλάνε για Σένα,
όλα αυτά που συνθέτουν
την αρμονία του σύμπαντος».

(Γιάννη Καμαρινάκη, «Δρόμοι της γης», 1966)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια είναι τα αίτια και ποιες οι συνέπειες της αθεΐας;
2. Πώς κρίνετε την «ανθρωπιστική» αθεΐα του Λ. Φώυερμπαχ;
3. Πώς κρίνετε την κοινωνικοπολιτική αθεΐα του Κ. Μαρξ;
4. Πώς κρίνετε τη μηδενιστική αθεΐα του Φ. Νίτσε;
5. Πώς σχολιάζετε το κείμενο υπ' αριθμ. 3;
6. Πώς κρίνετε την ψυχαναλυτική θεωρία του Σ. Φρόυντ;
7. Πώς σχετίζεται με το θέμα του μαθήματος η αναφώνηση του Απ. Θωμά: «Ο Κύριός μου καί ο Θεός μου»; (Ιωάν. 20, 28)

24. Πίστη και επιστήμη: αλληλοαποκλειόμενα ή αλληλοσυμπληρούμενα;

Η πίστη και η επιστήμη είναι δυο μεγάλα και σημαντικά πνευματικά μεγέθη, τα οποία συνθέτουν την ουσία του πολιτισμού. Θρησκεία και επιστήμη, πίστη και γνώση, είναι δυο βασικές και ουσιαστικές εκφάνσεις του ανθρώπινου πνεύματος, που κινούνται σε διαφορετικά επίπεδα, παράλληλα ή τεμνόμενα, αλλ' όχι ταυτιζόμενα. Το σπουδαίο αυτό θέμα θα εξετάσουμε σήμερα, για να δείξουμε ότι η πίστη και η επιστήμη είναι έννοιες αλληλοσυμπληρούμενες και απαραίτητες για κάθε άνθρωπο.

α) Έννοια και περιεχόμενο της χριστιανικής πίστης

Αρχικά λέγοντας πίστη εννοούμε την εμπιστοσύνη σε κάποιον και τη βεβαιότητα για κάτι, οι οποίες στηρίζονται σε αξιόπιστες μαρτυρίες. Αυτή η έννοια της πίστης διαδραματίζει πρωταρχικό ρόλο σε όλες τις δραστηριότητες και τις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων. Σε δεύτερο επίπεδο η πίστη παρατηρείται σε όλες τις θρησκείες και αποτελεί το συνδετικό κρίκο του πιστού με το Θεό. Η θρησκευτική πίστη είναι βασικό στοιχείο της πνευματικής ζωής και του πολιτισμού των λαών. Σε ένα άλλο επίπεδο τοποθετείται η χριστιανική πίστη, η οποία εννοιολογικά και ουσιαστικά υπερβαίνει τα δύο προηγούμενα. Κι αυτό γιατί προϋποθέτει δύο πρόσωπα· εκείνο του πιστού χριστιανού, ο οποίος νοείται ως «εικόνα» του Θεού και εκείνο «του Θεού του ζώντος» (Ματθ. 16, 16).

Καταρχήν, η χριστιανική πίστη δεν είναι θεωρητική γνώση ή πεποίθηση για κάποια αφηρημένη θρησκευτική αλήθεια. Είναι απόλυτη και χωρίς δισταγμούς βεβαιότητα για τις αλήθειες που διδάσκει η Εκκλησία. Κατά τον Απ. Παύλο είναι η ακλόνητη πεποίθηση για την πραγματική και βέβαιη ύπαρξη αγαθών που ελπίζουμε να αποκτήσουμε κάποτε και η βεβαιότητα γι' αυτά που δε βλέπουμε: *«Έστι δέ πίστις*

ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων» (Εβρ. 11, 1). Τελικά η χριστιανική πίστη είναι μια προσωπική συνάντηση και σχέση πιστού και Θεού· μια σχέση ανεπιφύλακτης εμπιστοσύνης όμοια με τη σχέση παιδιού και γονιού. Η συνάντηση αυτή άλλοτε πραγματοποιείται αιφνίδια (π.χ. Απ. Παύλος) και άλλοτε βαθμιαία (π.χ. άγιος Αυγουστίνος). Το περιεχόμενο της χριστιανικής πίστης είναι τα «δόγματα», δηλαδή οι υπέρ λόγον αλήθειες, που πηγάζουν από την Αγία Γραφή και την Ιερά Παράδοση. Οι αλήθειες αυτές περιέχονται συνοπτικά στο Σύμβολο της Πίστεως και τις αναλύσαμε στα πρώτα μαθήματά μας. Αναφέρονται στον τριαδικό Θεό, στο Θεάνθρωπο Χριστό, στη δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου με κύριο σκοπό τη σωτηρία του από τις συνέπειες του προπατορικού αμαρτήματος και στην έσχατη πραγματικότητα την ανάσταση των νεκρών και τη μέλλουσα Βασιλεία του Θεού. Είναι ευνόητο ότι η χριστιανική πίστη προϋποθέτει την ανθρώπινη ελευθερία, στην οποία και απευθύνεται ο Χριστός: *«ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν καί ἀράτω τόν σταυρόν αὐτοῦ καί ἀκολουθείτω μοι»* (Μάρκ. 8, 34).

β) Έννοια, μέθοδος και σκοπός της επιστήμης

Επιστήμη ονομάζεται η συστηματική και ενδελεχής μελέτη και έρευνα φαινομένων, γεγονότων και αντικειμένων που σχετίζονται με τον φυσικό κόσμο και με τον άνθρωπο ως ψυχοβιολογική οντότητα. Βασικό κίνητρο της επιστήμης είναι η έμφυτη επιθυμία του ανθρώπου για τη γνώση της αλήθειας. Η γνώση ως δυνατότητα και δύναμη πνευματικής υφής είναι ιδιαίτερο προνόμιο του ανθρώπου, όπως επιγραμματικά διαπιστώνει ο Αριστοτέλης: *«πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει»* (Μετά τα Φυσικά Α, 980α). Η γνωστική ικανότητα του ανθρώπου είναι ενέργημα και προϊόν της λογικής του δύναμης, που έχει ως επακόλουθο τη δημιουργία της επιστήμης. Οι καθιερωμένες μέθοδοί της είναι η παρατήρηση, το πείραμα και ο μαθηματικός λογισμός. Επιμέρους σκοποί της επιστήμης είναι

- η επισήμανση των νόμων που διέπουν τη λειτουργία και τη σκοπιμότητα του μικρόκοσμου και του μακρόκοσμου
- η γνώση των μηχανισμών που ρυθμίζουν τις ποικίλες εκφάνσεις της ζωής στον κόσμο

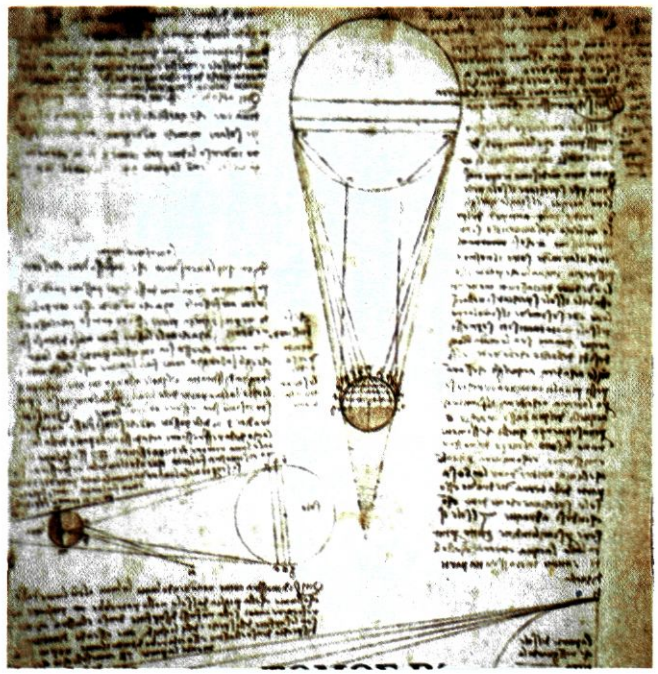

Σχέδιο του Λεονάρντο Ντα Βίντσι.

- η ανακάλυψη μέσων και τρόπων αντιμετώπισης του φυσικού κακού, των ασθενειών, του πόνου.
- Στα πλαίσια του πολυδιάστατου σκοπού της επιστήμης είναι δυνατόν να ενταχθεί και η επιδίωξη της αποκατάστασης της ψυχικής ισορροπίας και υγείας ορισμένων ανθρώπων που για διάφορους λόγους την έχασαν.

Ανάλογα με το αντικείμενο έρευνας οι επιστήμες διακρίνονται σε φυσικές ή θετικές και θεωρητικές ή ανθρωπιστικές. Η αλματώδης πρόοδος της επιστήμης τα τελευταία χρόνια έχει ως συνέπεια την εξειδίκευση σε πολλούς επιμέρους κλάδους. Τα θαυμαστά επιτεύγματα της σύγχρονης τεχνολογίας και ιδιαίτερα στους τομείς της πληροφορικής, της γενετικής και της βιοϊατρικής έχουν συμβάλει αποφασιστικά στην επίλυση σημαντικών προβλημάτων. Παράλληλα όμως, δημιουργούν άλλα ερωτήματα ηθικής τάξης κυρίως, σχετιζόμενα με τον τρόπο και το σκοπό της χρησιμοποίησής τους.

γ) Σχέσεις πίστης και επιστήμης

Καταρχήν πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν υπάρχει θέμα αντίθεσης ή

σύγκρουσης μεταξύ τους. Πίστη και επιστήμη είναι δυο μεγάλα πνευματικά μεγέθη αλληλοσυμπληρούμενα και όχι αλληλοαποκλειόμενα. Είναι δυο εκδηλώσεις του ανθρώπινου πνεύματος που κινούνται σε διαφορετικά επίπεδα. Επιστήμη και θρησκεία έχουν αυτόνομες περιοχές ενδιαφερόντων και έρευνας· ανταποκρίνονται σε διαφορετικές αξιολογικές ροπές και ανάγκες της ενιαίας ανθρώπινης ύπαρξης. Η επιστήμη ερευνά τα μυστήρια της δημιουργίας, ασχολείται με το επιστητό, ενώ η θρησκεία ασχολείται με το μυστήριο του Δημιουργού, το υπεραισθητό. Είναι δύο κύκλοι εφαπτόμενοι ή και τεμνόμενοι, αλλ' όχι ταυτιζόμενοι ή συγκρουόμενοι. Επομένως, η σχέση πίστης και επιστήμης δεν μπορεί να είναι αντιθετική ή εχθρική, αλλά διαλεκτική. Κι αυτό γιατί έχουν κοινή αφετηρία την πνευματική υπόσταση του ανθρώπου και ουσιαστικά στοχεύουν στην κατάκτηση της αλήθειας και την εξασφάλιση της ευτυχίας του. Κρίνονται όμως, μαζί ή χωριστά, από το κατά πόσον οδηγούν τον άνθρωπο στον εξανθρωπισμό του ή στον απανθρωπισμό του.

Όταν η καθεμιά περιορίζεται στο χώρο της αρμοδιότητάς της, δεν υπάρχει θέμα σύγκρουσης ή αντίθεσης. Αν παλαιότερα παρουσιάστηκαν κάποιες περιπτώσεις αντιπαράθεσης, αυτό οφείλεται σε ιδεολογικές προκαταλήψεις ορισμένων επιστημόνων, οι οποίοι υπερέβησαν τα όρια της επιστήμης και ασχολήθηκαν με υπερφυσικά ζητήματα. Άλλοι πάλι στην περίοδο του Διαφωτισμού θεοποίησαν το λογικό, ενώ άλλοι απέρριψαν εκ των προτέρων ό,τι σχετίζεται με θέματα μεταφυσικής. Πιθανόν επίσης κάποιοι χριστιανοί να αντιμετώπισαν με δυσπιστία και καχυποψία τις επιστημονικές θεωρίες και ανακαλύψεις, νομίζοντας ότι κινδυνεύει η πίστη τους.

Με όλα τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι η πίστη και η επιστήμη δε συγκρούονται, γιατί:

1) Η επιστήμη ερευνά τον αισθητό, το φυσικό κόσμο, ενώ η θρησκεία «περιγράφει» τον υπεραισθητό, τον υπερφυσικό κόσμο.
2) Η επιστήμη ερευνά το **πώς** έγινε ο κόσμος καθώς και τους φυσικούς νόμους που ρυθμίζουν τη λειτουργία του, ενώ η θρησκεία ασχολείται με το **ποιος** και **γιατί** δημιούργησε τον κόσμο. Εφόσον απαντούν σε διαφορετικά ερωτήματα, επόμενο είναι ότι δε δικαιολογείται αντίθεση ή σύγκρουση, αλλά μάλλον συνεργασία.

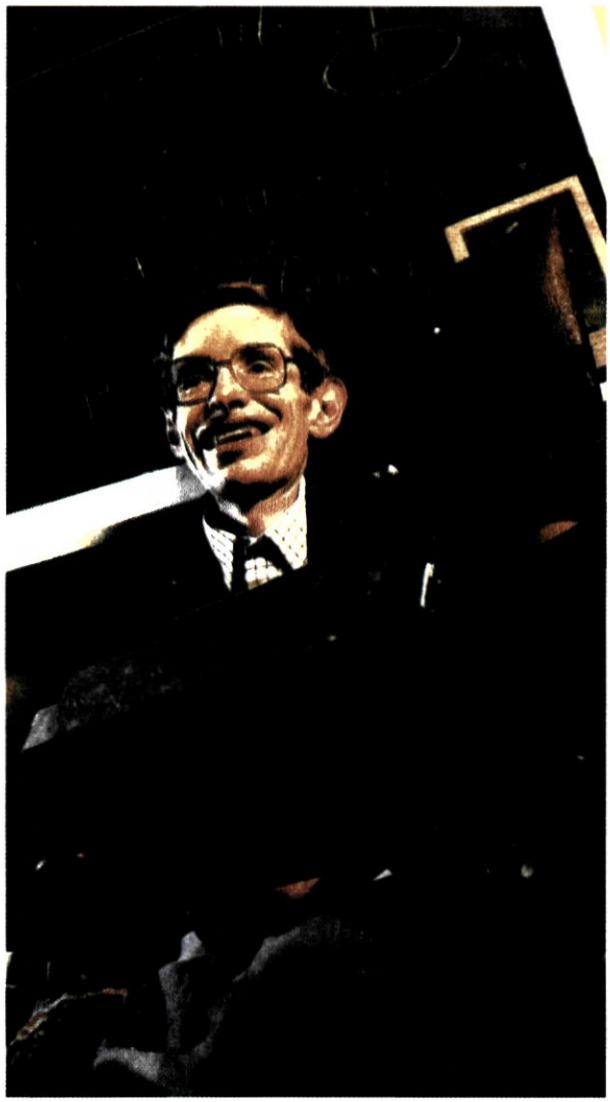

Στήβεν Χώκιν: Ένα σύμβολο της σύγχρονης επιστήμης.

3) Η επιστήμη χρησιμοποιεί αποκλειστικά τους νόμους της λογικής, την παρατήρηση και το πείραμα. Στη ζωή και τις αναζητήσεις της πίστης συμμετέχουν, μαζί με τη νόηση και τη λογική, και οι άλλες δυνάμεις του ανθρώπου: η φαντασία, η βούληση και το συναίσθημα. Σπουδαία θέση έχουν σ' αυτή οι εμπειρίες και τα βιώματα.
4) Η επιστήμη βοηθεί τον άνθρωπο στην υλική πρόοδο (τεχνολογικός πολιτισμός), ενώ η θρησκεία τον βοηθεί στην ψυχική του καλλιέργεια (πνευματικός πολιτισμός).

5) Ο χριστιανός δεν υποτιμά, αλλ' ούτε και υπερτιμά την ανθρώπινη γνώση. Δεν αρνείται την επιστήμη, αλλά και δεν αρκείται μόνο σ' αυτήν.
6) Για την κατάκτηση της γνώσης και της αλήθειας ο άνθρωπος δε διαθέτει μόνο τις αισθήσεις και το λογικό, αλλά και άμεσες πνευματικές εμπειρίες, προσωπικά βιώματα, ενόραση κ.ά.
7) Πολλοί επιστήμονες διεθνούς κύρους υπήρξαν και πιστοί χριστιανοί.
8) Η σωστή σχέση πίστης και γνώσης εκφράζεται με την επιγραμματική θέση: «γινώσκουσα πίστη και πιστεύουσα γνώση». Η συνεργασία τους είναι αναγκαία και απαραίτητη για την αληθινή πρόοδο και ευδαιμονία του ανθρώπου.

Επιστήμονες και πιστοί τελικά συναντώνται έκθαμβοι στα βάθη του μικρόκοσμου και στην απεραντοσύνη του μακρόκοσμου, για να θαυμάσουν και να υμνήσουν τη δύναμη και τη σοφία του δημιουργού τους, αναφωνούντες μαζί με τον ψαλμωδό: *«Ὡς ἐμεγαλύνθη τά ἔργα Σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας»*. (Ψαλμ. 103, 24).

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«καί ἐνέπλησα αὐτόν πνεῦμα θεῖον σοφίας καί συνέσεως καί ἐπιστήμης ἐν παντί ἔργῳ διανοεῖσθαι...»*.

(Εξ. 31, 3).

2. *«Πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καί τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, ἀλλ' οὐ σοφία, φαίνεται»*.

(Πλάτων).

3. *«Τίς σοφός καί ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τά ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας»*.

(Ιακ. 3, 13).

Όποιος από σας ισχυρίζεται πως είναι σοφός και συνετός, ας δείξει τα έργα της καλής του διαγωγής με τον ήρεμο τρόπο της αληθινής σοφίας.

4. «Ἁπάντων πραγμάτων ἡ πίστις προηγεῖται... Ποίαν δέ τέχνην ἤ ἐπιστήμην δύναταί τις μαθεῖν, ἐάν μή πρῶτον ἐπιδῷ ἑαυτόν καί πιστεύσῃ τῷ διδασκάλῳ;».

(Θεόφιλος Αντιοχείας, P.G. 6, 1036).

Σε όλα τα πράγματα προηγείται η πίστη... Ποια τέχνη ή επιστήμη μπορεί κάποιος να μάθει, εάν πρώτα δεν αφοσιωθεί σ' αυτή και δείξει εμπιστοσύνη στο δάσκαλό του;

5. «Οὔτε ἡ γνῶσις ἄνευ πίστεως, οὐθ' ἡ πίστις ἄνευ γνώσεως».

(Κλήμης Αλεξανδρεύς).

6. *«Υπάρχουν λοιπόν βαθμίδες στην πίστη· προχωράει κανείς από λιγότερη σε περισσότερη πίστη. Και αυτή η πρόοδος μοιάζει να είναι μια ατελείωτη πορεία. Όσο ολοκληρωμένη κι αν εμφανίζεται μια πίστη, υπάρχουν πάντοτε περιθώρια αύξησης και ωριμότητας. Είναι μια δυναμική, πάντοτε «ατέλεστη τελειότητα»... Αν θέλουμε να γνωρίσουμε το Θεό της βιβλικής παράδοσης, το Θεό της Εκκλησίας, πρέπει να τον αναζητήσουμε από το σωστό δρόμο, το δρόμο της πίστης».*

(Χρ. Γιανναρά, Το αλφαβητάρι της πίστης, Αθήνα 1984, σ. 27-28).

7. *«Πίστη και Επιστήμη είναι διάφοροι, αλλά όχι αδιάφοροι μεταξύ τους... Διαφέρουν στη μέθοδο, στα μέσα, στους σκοπούς, αλλά δεν αδιαφορούν η μία για την άλλη, ούτε παραμένουν αδιάφορες για τον άνθρωπο και την ιστορία· ούτε πάλι είναι άσχετες με τον Πολιτισμό μας».*

(Μ. Μπέγζου, Μεταξύ απολογητικής και αποκαλυπτικής - Πίστη και Επιστήμη σε ορθόδοξη θεολογική προοπτική, «Σύναξη» τ. 17, (1986) σ. 44).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια είναι η έννοια και το περιεχόμενο της χριστιανικής πίστης;
2. Ποιος είναι ο ορισμός και οι σκοποί της επιστήμης;
3. Γιατί η πίστη και η επιστήμη είναι αλληλοσυμπληρούμενα πνευματικά μεγέθη;
4. Πώς μπορούμε να αιτιολογήσουμε τη μη σύγκρουση πίστης και επιστήμης;
5. Ποιες νομίζετε ότι είναι σήμερα οι σχέσεις πίστης και επιστήμης;

Γνώμες επιστημόνων, φιλοσόφων, λογοτεχνών

1. «Το τελευταίο βήμα της λογικής έγκειται στο να αναγνωρίσει ότι υπάρχουν άπειρα ζητήματα που υπερβαίνουν τις αντιληπτικές της ικανότητες». (**Λ. Πασκάλ,** μαθηματικός, φιλόσοφος, 1623-1662).

2. «Άκουε τους σοφούς, αλλά μόνο από το ένα αυτί· το άλλο ας είναι πάντοτε έτοιμο να δεχτεί τους ήχους του ουράνιου φίλου σου». (**Α. Αμπέρ,** φυσικός, μαθηματικός, 1775-1836).

3. «Ο Θεός είναι η πηγή της βεβαιότητας και η εγγύηση της επιστήμης». (**Ρ. Καρτέσιος,** μαθηματικός, φιλόσοφος, 1596-1650).

4. «Η κυριαρχούσα δύναμη για τη δημιουργία ενός κοινού πολιτισμού ανάμεσα στους λαούς, που έχουν ο καθένας το δικό του πολιτισμό, είναι η θρησκεία... Μιλώ για την κοινή παράδοση του Χριστιανισμού που διαμόρφωσε την Ευρώπη όπως είναι σήμερα...». (**Τ. Σ. Έλιοτ,** άγγλος ποιητής, θεατρικός συγγραφέας, 1888-1965).

5. «Η θρησκεία μου έγκειται σ' έναΝ ταπεινό θαυμασμό προς το ανώτερο και απεριόριστο εκείνο πνεύμα, το οποίο αποκαλύπτεται στις πιο μικρές λεπτομέρειες που μπορούμε να συλλάβουμε με το αδύνατο και εύθραυστο πνεύμα μας». (**Α. Αϊνστάιν,** ατομικός φυσικός, Βραβείο Νόμπελ, 1879-1955).

6. «Ιδίως σε εκείνη την εποχή, κατά την οποία καταλύεται ο δεσμός με την παλιά θρησκεία, μεγαλώνει ο κίνδυνος να παραλάβουν δαίμονες την κυριότητα των θεών». (**Β. Χάιζενμπεργκ,** ατομικός φυσικός και φιλόσοφος, Βραβείο Νόμπελ, 1901-1976).

25. Ελληνισμός και Χριστιανισμός

Όταν ο Χριστιανισμός διαδόθηκε έξω από την Ιουδαία συνάντησε έναν από τους σπουδαιότερους πολιτισμούς, τον ελληνικό. Αυτός αρχικά συγκρούσθηκε με το Χριστιανισμό, βαθμιαία όμως, συνδέθηκε τόσο πολύ μ' αυτόν, ώστε είναι δύσκολο να φαντασθούμε τη χριστιανική διδασκαλία χωρίς τον ελληνικό πολιτισμό. Τα στάδια της πορείας αυτής που έχει σημασία και για τη σημερινή ελληνική κοινωνία θα δούμε στο σημερινό μάθημα.

α) Η έννοια του Ελληνισμού

Από τον 3ο αιώνα π.Χ. έως τον 4ο αιώνα μ. Χ. και λίγο αργότερα η έννοια του Ελληνισμού δεν αναφερόταν σε μια συγκεκριμένη φυλή, αλλά στην παιδεία και τον πολιτισμό που χαρακτήριζε τη ζωή σχεδόν όλων των λαών της Μεσογείου. Στα μεγάλα φιλοσοφικά και θρησκευτικά ζητήματα ελληνικές θεωρούνταν οι απόψεις που είχαν σχηματισθεί με τη συμβολή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και πολιτικής παράδοσης. Τέτοια θέματα ήταν:

- **Η σχέση Θεού και κόσμου:** Στον Ελληνισμό υπήρχε πολυθεΐα, μονοθεϊστική παράδοση των φιλοσόφων και μυστηριακά θρησκεύματα. Για τους φιλοσόφους ο θεός ήταν μέρος του αιώνιου κόσμου (αγαθόν, κοσμική φωτιά για τους Στωικούς), για τους πολυθεϊστές οι θεοί εξέφραζαν όψεις της κοσμικής πραγματικότητας. Στα μυστηριακά θρησκεύματα οι άνθρωποι προσπαθούσαν να ταυτιστούν με διάφορους κατά περίπτωση θεούς (π.χ. Διόνυσος στα διονυσιακά μυστήρια) και να έχουν μια καλύτερη μεταθανάτια τύχη. Σ' όλες τις περιπτώσεις τις σχέσεις θείου και κόσμου τις κυβερνά ένας ανώτερος κοσμικός νόμος (Ειμαρμένη) και τις συνδέει υποχρεωτικά μεταξύ τους.
- **Η ανθρώπινη ύπαρξη:** Κατά την εποχή που εξετάζουμε έχει ιδιαίτερη διάδοση η μυστικιστική και φιλοσοφική αντίληψη για τον άνθρωπο (Ορφικοί, Πυθαγόρειοι, Πλατωνισμός). Σύμφωνα μ' αυτήν ο άνθρωπος αποτελείται από δύο αντιθετικά στοιχεία, το σώμα και την ψυχή.

Ο ευλογών. Φορητή εικόνα 40χ50 εκ. Χειρ Νικολάου.

Η ψυχή είναι φυλακισμένη μέσα στην ύλη και το σώμα, το οποίο είναι τάφος της, και για να σωθεί πρέπει να απελευθερωθεί από τα δεσμά του.

- **Η ανθρώπινη ιστορία:** Η ιστορία είχε για τους Έλληνες πορεία κυκλική και επαναλαμβανόμενη και συνήθως υποταγμένη στους ρυθμούς της φύσης ή της τύχης.
- **Η οργάνωση της κοινωνίας:** Οι Έλληνες προσπάθησαν με αρκετή δυσκολία να συνδυάσουν την παλιά δημοκρατική παράδοση με τα νέα μοναρχικά καθεστώτα των διαδόχων του Μ. Αλεξάνδρου και της Ρώμης. Η ενασχόληση όμως, των πολιτών με τα κοινά αποτελούσε πια παρελθόν.

β) Πώς επέδρασε ο Χριστιανισμός στον Ελληνισμό

Ο Χριστιανισμός έδωσε νέες προοπτικές στα ζητήματα που αναφέραμε παραπάνω:

- **Στο θέμα της σχέσης Θεού και κόσμου** η Χριστιανική Αποκάλυψη υποστήριξε ότι ο κόσμος δεν είναι χωρίς αρχή και τέλος. Είναι δημιούργημα του Θεού και κάτι τελείως διαφορετικό από το Θεό. Ο Θεός επεμβαίνει και σώζει τον κόσμο και την ιστορία με τον Ιησού Χριστό, χωρίς να υπόκειται σε καμιά αναγκαιότητα (Ειμαρμένη) αυτή η επέμβαση.
- **Στην αντίληψη περί ανθρώπου** ο Χριστιανισμός δίδαξε ότι ο άνθρωπος είναι ενιαίος, η υλική του υπόσταση δεν είναι κάτι κακό, και η σωτηρία αφορά και το σώμα του (Ανάσταση νεκρών).
- **Η ιστορία** δεν έχει κυκλική αλλά ευθύγραμμη πορεία προς το τέλος της Βασιλείας του Θεού, επομένως, τα ιστορικά γεγονότα έχουν ένα μοναδικό χαρακτήρα
- **Στην οργάνωση της κοινωνίας** ο Χριστιανισμός ανανέωσε το παλιό κύτταρο δημοκρατίας, την Εκκλησία του δήμου, τροποποιώντας την σε Εκκλησία Χριστού. Έτσι μετέτρεψε την ανθρωποκεντρική πολιτεία σε θεανθρωποκεντρική, που θα ολοκληρωθεί στο μέλλον (Βασιλεία Θεού).

γ) Τι παρέλαβε από τον Ελληνισμό ο Χριστιανισμός

Η χριστιανική σκέψη κράτησε ανόθευτες τις παραπάνω απόψεις ως

πυρήνα του βασικού της κηρύγματος. Ταυτόχρονα όμως, φρόντισε να χρησιμοποιήσει στοιχεία από τον Ελληνισμό και να επενδύσει αυτό το βασικό πυρήνα με μια γλώσσα που θα τον έκανε κατανοητό. Η πορεία αυτή χρήσης του Ελληνισμού άρχισε με τον απόστολο Παύλο, ο οποίος στην ομιλία του προς τους Αθηναίους στον Άρειο Πάγο προσπάθησε να χρησιμοποιήσει στοιχεία της ελληνικής φιλοσοφίας, για να μιλήσει για το Χριστό. Συνεχίστηκε με τους συγγραφείς του 2ου και 3ου αιώνα μ. Χ. που υπερασπίζονταν το Χριστιανισμό απέναντι στους μορφωμένους ειδωλολάτρες και λέγονταν Απολογητές και ολοκληρώθηκε με τους μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας με γνωστότερους, βέβαια, τους τρείς Ιεράρχες, 4ος αι.μ.Χ..

Τι χρησιμοποίησε η Εκκλησία από τον Ελληνισμό; Κυρίως τη **γλώσσα,** με την οποία διατύπωσε την Αποκάλυψή της στα κείμενα της Καινής Διαθήκης και τα έργα των μεγάλων Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων. Επίσης χρησιμοποίησε την ελληνική **φιλοσοφία,** από την οποία δανείστηκε έννοιες και όρους, για να διατυπώσει τα δόγματά της. Παράδειγμα οι όροι φύσις, πρόσωπο, ουσία, ενέργεια και πολλές άλλες. Η **φιλοσοφία και η επιστήμη** έδωσαν επιχειρήματα για να υπερασπίσει η Εκκλησία το κήρυγμά της απέναντι στην ειδωλολατρική σκέψη (παράδειγμα οι Απολογητές), ενώ οι **ηθικές αξίες** του Ελληνισμού ήταν ένα στοιχείο επαφής με τις αρχές της χριστιανικής αγάπης και αρετής. Η ελληνιστική **τέχνη** ήταν ένα άλλο στοιχείο που χρησιμοποίησε η Εκκλησία, αφού εξέφρασε τη θεολογία της τόσο με τις εικαστικές τέχνες και την αρχιτεκτονική, όσο και με τη λογοτεχνία.

δ) Ορθόδοξη Εκκλησία και νεοελληνική ταυτότητα

Ο Χριστιανισμός προσέλαβε ως «ιστορική σάρκα» του τον Ελληνισμό τόσο επιτυχημένα, ώστε σήμερα να είναι πολύ δύσκολο να διαχωριστούν τα δύο αυτά μεγέθη. Παρά ταύτα, δεν πρέπει να συγχέουμε τον Ελληνισμό που είναι ένα πολιτιστικό μέγεθος με εγκόσμια κατεύθυνση, με το έργο του Θεού μέσα από το Χριστό που σώζει τον κόσμο με μια σειρά από πράξεις (Θεία Οικονομία) με προοπτική αιώνια. Αν ενώσουμε άκριτα τις ιδέες του Ελληνισμού με το έργο της σωτηρίας, θα πέσουμε είτε στις αρχαίες αιρέσεις είτε σε μια ιδεολογία που θα υπηρετεί στόχους άσχετους προς τη σωτηρία του ανθρώπου.

Οι Τρεις Ιεράρχες που συνδύασαν Ελληνισμό και Χριστιανισμό θαυμάσια.

Για το σύγχρονο Έλληνα, πάντως, που η ορθόδοξη πίστη του εκφράσθηκε με την παιδεία που βρίσκεται στη ρίζα της δικής του σύγχρονης νεοελληνικής παιδείας είναι ιδιαίτερα σημαντική η σύνθεση Χριστιανισμού και Ελληνισμού. Η σύνθεση αυτή μπορεί να εμπνέει και να δίνει κατευθύνσεις στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, ενώ στην ενωμένη Ευρώπη και τη διεθνή κοινότητα μπορεί να δίνει λύσεις στα ουσιαστικά προβλήματα του ανθρώπου. Πράγματι τα σύγχρονα προβλήματα του πολιτισμού και τα υπαρξιακά του σύγχρονου ανθρώπου είναι σε μεγάλο βαθμό παρόμοια με τα προβλήματα που επέλυσε η συνάντηση Χριστιανισμού και Ελληνισμού κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Όλα αυτά είναι για τους ορθόδοξους Έλληνες τιμή αλλά και ευθύνη να μη μείνουν σε μια προγονόπληκτη παθητική αποδοχή του παρελθόντος, αλλά να συνεχίσουν να παράγουν νέες μορφές πολιτισμού γνωρίζοντας και βιώνοντας τις αξίες της ελληνορθόδοξης παράδοσης, αντιμετωπίζοντας έτσι τις σύγχρονες προκλήσεις.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *«Τόν Θεό που εσείς λατρεύετε χωρίς να τον γνωρίζετε, αυτόν εγώ τώρα σας τον κάνω γνωστό. Είναι ο Θεός που δημιούργησε τον κόσμο κι όλα όσα υπάρχουν σ' αυτόν. Ως Κύριος του ουρανού και της γης, δεν κατοικεί σε χειροποίητους ναούς, ούτε υπηρετείται από χέρια ανθρώπινα σαν να 'χε ανάγκη από κάτι, αφού αυτός δίνει σε όλα ζωή και πνοή και τα πάντα. Από έναν άνθρωπο έκανε όλα τα έθνη των ανθρώπων, για να κατοικούν πάνω σ' όλη τη γη, και όρισε πόσον καιρό θα υπάρχουν και σε ποια σύνορα θα κατοικούν. Θέλησε να ζητούν τον Κύριο και να προσπαθούν να τον βρούν ψηλαφώντας στο σκοτάδι, αν και δεν είναι μακριά από τον καθένα μας. Γιατί μέσα σ' αυτόν ζούμε και κινούμαστε και υπάρχουμε, όπως λένε και μερικοί απ' τους δικούς σας ποιητές: «δική του γενιά είμαστε». Αφού, λοιπόν, είμαστε γενιά του Θεού, δε θα πρέπει να νομίζουμε ότι η θεότητα είναι κάτι όμοιο με χρυσάφι ή ασήμι ή πέτρα, δηλαδή με γλυπτό έργο της τέχνης ή της φαντασίας του ανθρώπου. Ο Θεός παρέβλεψε τα χρόνια της άγνοιας· τώρα όμως, απαιτεί απ' όλους τους ανθρώπους σε κάθε τόπο να μετανοήσουν, γιατί καθόρισε μια μέρα που θα κρίνει την οικουμένη με δικαιοσύνη, μέσω ενός ανδρός που τον όρισε γι' αυτό. Κι έδωσε βέβαιη απόδειξη σε όλους, ότι αυτός θα είναι ο κριτής, ανασταίνοντάς τον από τους νεκρούς» . Όταν άκουσαν για ανάσταση νεκρών, άλλοι κορόιδευαν κι άλλοι είπαν «θα μας τα ξαναπείς μιαν άλλη φορά».*

(Πρ. Απ. 17, 23-32).

2. *«Οι δικές μας απόψεις των Χριστιανών φαίνονται λοιπόν μεγαλειωδέστερες από κάθε ανθρώπινη διδασκαλία, επειδή ο Χριστός που φανερώθηκε για μας έγινε συνολικά λογικός, και σώμα και λογική και ψυχή. Όσα από πάντα καλά διακήρυξαν και βρήκαν αυτοί που φιλοσόφησαν ή νομοθέτησαν τα διαμόρφωσαν με εύρεση και θεωρία που έγινε με τμήμα του λόγου. Κι επειδή δεν είχαν γνωρίσει το σύνολο του λόγου, που είναι ο Χριστός, γι' αυτό και πολλές φορές είπαν και πράγματα αντιφατικά μεταξύ τους.*

Και οι προγενέστεροι του Χριστού που αποπειράθηκαν διά του λόγου με ανθρώπινο τρόπο να θεωρήσουν και να ελέγξουν τα πράγματα μεταφέρθηκαν στα δικαστήρια ως ασεβείς και περίεργοι. Κι ο πιο άξιος απ' όλους στο θέμα αυτό, ο Σωκράτης, κατηγορήθηκε για τα ίδια που κατηγορούμαστε κι εμείς. Γιατί είπαν ότι έφερε νέα δαιμόνια και ότι δεν πιστεύει τους θεούς που δέχεται η πολιτεία. Αυτός όμως αφού έβγαλε από την πολιτεία τον Όμηρο και τους άλλους ποιητές, δίδαξε να παραιτηθούν οι άνθρωποι από τους φαύλους δαίμονες και όσους έπραξαν αυτά που έλεγαν οι ποιητές. Προέτρεψε τους ανθρώπους στην επίγνωση του άγνωστου σ' αυτούς Θεού μέσα από την αναζήτηση δια του λόγου λέγοντας «τον Πατέρα και δημιουργό των πάντων ούτε να τον βρει κανείς είναι εύκολο, ούτε αφού τον βρει είναι ασφαλές να τον ανακοινώσει σε όλους». Αυτά ο δικός μας Χριστός τα έκανε με δική του δύναμη».

(Ιουστίνου μάρτυρος, Β΄ Απολογία, 10, 1-8, Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Ιουστίνος, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 219-220)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τι πήρε ο Χριστιανισμός από τον Ελληνισμό και πόσο αυτό ήταν αναγκαίο;
2. Μερικές φορές χρησιμοποιείται ο όρος Ελληνοχριστιανισμός. Τον κρίνετε επιτυχημένο ή όχι και γιατί;
3. Τι γνωρίζετε για την προσφορά των Τριών Ιεραρχών στην προσέγγιση μεταξύ Χριστιανισμού και Ελληνισμού;
4. Ποια είναι η θέση μας απέναντι στην ελληνοχριστιανική μας παράδοση;

26. Χριστιανισμός και πολιτισμός

Από την αρχή της ύπαρξής του στη γη το ανθρώπινο είδος προσπάθησε να ξεφύγει από την κατάσταση του ζώου και να δημιουργήσει πολιτισμό. Ο άνθρωπος με το λογικό και το αυτεξούσιο επικοινωνεί με το συνάνθρωπό του χρησιμοποιώντας το λόγο, μεταδίδει γνώσεις, επιλέγει το καλύτερο για τη ζωή του και χρησιμοποιεί τη φύση για να βελτιώσει τις συνθήκες της ζωής του. Αφού προσπαθήσουμε να ορίσουμε τι είναι πολιτισμός, θα δούμε στη συνέχεια τη σχέση του Χριστιανισμού με την οικοδόμηση του πολιτισμού.

α) Τι είναι πολιτισμός

Μπορούμε γενικά να ορίσουμε τον πολιτισμό *ως την κοινωνική κληρονομιά του συνόλου των γνώσεων, των πεποιθήσεων και των τεχνικών επιτευγμάτων καθώς και των προτύπων συμπεριφοράς μιας ομάδας (ή όλου του ανθρώπινου γένους).* Πολλοί επιστήμονες διακρίνουν ανάμεσα στον τεχνικό ή υλικό πολιτισμό, που περιλαμβάνει τα τεχνολογικά επιτεύγματα και τον πνευματικό πολιτισμό (κουλτούρα) που περιλαμβάνει τις γνώσεις, τις κοινωνικές σχέσεις κτλ. Πολλή συζήτηση γίνεται για το αν μπορούμε να μιλήσουμε για εξέλιξη και στάδια πολιτισμού ανώτερα ή κατώτερα ή αν πρέπει να αντιμετωπίζουμε τους διάφορους πολιτισμούς ως ανεξάρτητα μεγέθη ίδιας αξίας. Στην εποχή μας κυριαρχεί ιδιαίτερα η έννοια της προόδου[1] και ο πολιτισμός μας θεωρείται ο πιο εξελιγμένος σε σύγκριση με τους προηγούμενους.

Ανάμεσα στους διάφορους παράγοντες διαμόρφωσης πολιτισμού (πολυπλοκότητα κοινωνικών σχέσεων, υλικές μορφές παραγωγής κτλ.) οι θρησκείες αποτέλεσαν και αποτελούν ένα πολύ σημαντικό στοιχείο.

---

1 Η έννοια της προόδου που είναι προϊόν του Διαφωτισμού* ορίζεται ως *η βελτίωση των όρων ζωής στην οικονομία, την πολιτική και την τεχνική σε σχέση με προγενέστερες ιστορικά φάσεις του πολιτισμού και της κοινωνίας.*

Εφ' όσον η θρησκεία συμβάλλει στον ορισμό του τι είναι καλό και τι κακό, είναι φανερό ότι συμβάλλει ιδιαίτερα και στον πολιτισμό. Αυτό φαίνεται τόσο στα θετικά επιτεύγματα όπως π.χ. στη θρησκευτική τέχνη, η οποία σε κάποιους πολιτισμούς είναι η μόνη ή η σημαντικότερη μορφή τέχνης, όσο και στα αρνητικά (π.χ. θρησκευτικοί πόλεμοι). Είναι γνωστό ότι ο Αραβικός πολιτισμός, του οποίου η παρουσία μαρτυρείται μέχρι σήμερα σ' όλη τη Μέση Ανατολή και τη Β. Αφρική, σφραγίσθηκε από τη θρησκεία του Ισλάμ. Πάμπολλες όψεις του πολιτισμού της Άπω Ανατολής θα ήταν ακατανόητες χωρίς τη βαθιά επίδραση του Βουδδισμού, των κινεζικών και ιαπωνικών θρησκειών, στην κουλτούρα, την τέχνη και τον τρόπο ζωής των χωρών αυτών. Το ίδιο συμβαίνει στη Λατινική Αμερική με το μείγμα Ρωμαιοκαθολικισμού και γηγενών θρησκευμάτων που επιδρά βαθιά στον ψυχισμό και την τέχνη των κατοίκων.

β) Η συμβολή του Χριστιανισμού

Ο Χριστιανισμός ως θρησκεία, έχει συμβάλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση του πολιτισμού. Ο κόσμος των ιδεών πολλών κοινωνιών εμπλουτίστηκε με βασικές χριστιανικές αντιλήψεις, όπως η ένωση Θεού και ανθρώπου με την Ενανθρώπηση, το πέρασμα της ανθρώπινης φύσης από το θάνατο στη ζωή, η αγάπη χωρίς όρια, η αυτοθυσία του Χριστού. Όλες οι εκχριστιανισμένες κοινωνίες, με διάφορες παραλλαγές, οδηγήθηκαν να δώσουν νόημα στην ιστορία τους με βάση τη σχέση Θεού - ανθρώπου ή να δώσουν έμφαση στο ρόλο του ανθρώπου και της ιστορίας. Έτσι όσες κοινωνίες εκχριστιανίστηκαν, ενδιαφέρθηκαν για την πρόοδο των ανθρώπινων σχέσεων και διατύπωσαν αιτήματα για καλύτερη οργάνωση της κοινωνίας.

Μορφολογικά, μπορούμε να διακρίνουμε την επίδραση του Χριστιανισμού στην ελληνική Ανατολή, που δημιούργησε τον πολιτισμό του Βυζαντίου και επηρέασε τις γύρω χώρες (Αρμενία, Γεωργία), την επίδραση του Ορθόδοξου Χριστιανισμού στο Βορρά, που δημιούργησε τον πολιτισμό των σλαβικών χωρών και την επίδραση του Χριστιανισμού στη Λατινική Δύση, που οδήγησε στο δυτικό (Ευρωπαϊκό-αμερικανικό) πολιτισμό.

Άγγελος. Ψηφιδωτό από τη Μεταμόρφωση της Ιεράς Μονής του Σινά.

Βυζαντινή αρχιτεκτονική. Η Παρηγορήτισσα της Αρτας.

- Στην **Ανατολή** ο Βυζαντινός πολιτισμός έκανε πιο φιλάνθρωπη την εξουσία προς τον πολίτη, έθεσε ανθρωπιστικά αιτήματα στην κοινωνία (θέση γυναικών, δούλων κτλ.) και έδωσε νέο νόημα στο αίτημα για ένωση με το Θεό και μεταμόρφωση του κόσμου με την άσκηση. Στο πεδίο της σκέψης συμπλήρωσε ουσιαστικά το γόνιμο προβληματισμό της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας για τον άνθρωπο και τον κόσμο. Στο χώρο της τέχνης και του υλικού πολιτισμού παρήγαγε ανυπέρβλητα επιτεύγματα, που εντυπωσιάζουν μέχρι σήμερα τον άνθρωπο (βυζαντινή εικονογραφία, μικροτεχνία, αρχιτεκτονική) και διατηρούνται ζωντανά και ακμαία (π.χ. Άγιον Όρος).
- Στους **σλαβικούς λαούς** ο Χριστιανισμός έδωσε τον άξονα για να οργανωθεί η εθνική ζωή και αυτοσυνειδησία, η γλώσσα (η γραπτή μορφή της ήλθε με την εργασία των πρώτων ιεραποστόλων Κυρίλλου και Μεθοδίου) καθώς και θαυμάσιες μορφές εικαστικών τεχνών. Μπορεί να πει κανείς ότι οι περισσότεροι Σλαβικοί λαοί (Σέρβοι, Ρώσοι, Βούλγαροι) ήλθαν στο ιστορικό προσκήνιο και απέκτησαν αίσθηση του ρόλου τους ως εθνών μέσα από το Χριστιανισμό.
- Τέλος, στη **Δύση** ο Χριστιανισμός έδειξε την αξία του ατόμου και των δικαιωμάτων του (ιδιαίτερα ο Προτεσταντισμός), το ρόλο και την ευθύνη του ανθρώπου στην ιστορία και έτσι βοήθησε να αναπτυχθεί ο τεχνικός πολιτισμός με μεγάλα έργα που ξεκινούν από τους μεσαιωνικούς καθεδρικούς ναούς και φθάνουν στα μεγάλα σημερινά τεχνολογικά επιτεύγματα. Η συνέχεια όμως, του δυτικού πολιτισμού διαστρέβλωσε τα χριστιανικά στοιχεία, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

γ) Ο πολιτισμός σήμερα και ο Χριστιανισμός

Στη σημερινή εποχή όλοι οι ανθρώπινοι πολιτισμοί επηρεάζονται και σχεδόν κυριαρχούνται από τον Δυτικό πολιτισμό. Αυτή, όμως, η κυριαρχία αφενός στερεί από την παγκόσμια κοινωνία την πραγματική πολυμορφία και αφετέρου χαρακτηρίζεται από υπερανάπτυξη του τεχνικού πολιτισμού εις βάρος του πνευματικού και του ατόμου εις βάρος της κοινωνίας. Αυτά επιβεβαιώνονται από το ότι ο άνθρωπος δίνοντας απόλυτη έμφαση στην τεχνική ανάπτυξη αύξησε ανεξέλεγκτα τις αυτοκαταστροφικές δυνατότητές του (παγκόσμιοι πόλεμοι, πυρηνική απειλή), δεν περιόρισε αλλά αύξησε τη μόλυνση του περιβάλλοντος, σήμερα εξαφανίζει διαρκώς τους φυσικούς πόρους κ.ά.

Έργο του Νικολάου Χούτου, 1998.

Από την άλλη ο σύγχρονος άνθρωπος κατανοεί πλέον τα αδιέξοδα της κυριαρχίας ενός μόνο πολιτισμού και προσπαθεί (έστω και καθυστερημένα) να αναγνωρίσει ίση αξία και σε άλλους πολιτισμούς και να ασκήσει την αυτοκριτική του για τις καταστροφές που προκάλεσε σ' αυτούς (π.χ. προκολομβιανοί πολιτισμοί της Αμερικής). Έτσι, κατακτά διαρκώς έδαφος η έννοια της «πολυπολιτισμικής» κοινωνίας, στην οποία περισσότεροι πολιτισμοί καλούνται να συνυπάρξουν ισότιμα και αρμονικά.

Απέναντι στα παραπάνω ο Χριστιανισμός, και ειδικά η Ορθόδοξη

Εκκλησία, έχει πολλά νά προσφέρει. Η προσφορά αυτή συνίσταται στο ότι η Εκκλησία δεν αντιμετωπίζει τον υλικό κόσμο ως απλό χώρο κυριαρχίας του ατόμου ή μέσον επιβίωσης, με αναπόφευκτο αποτέλεσμα την υπερτροφία της τεχνολογίας, αλλά ως το χώρο όπου ο άνθρωπος θα αγωνιστεί για να συμμετάσχει στην εγκαθίδρυση της Βασιλείας του Θεού. Κατά το Χριστιανισμό, ο άνθρωπος δεν έρχεται για να κυριαρχήσει στον κόσμο ή να τον «βελτιώσει» απλώς με τις δικές του ατομικές δυνάμεις. Κάτι τέτοιο είναι ουτοπικό* και γι' αυτό είναι αναποτελεσματικό. Εγκαθίδρυση της Βασιλείας του Θεού σημαίνει πλήρη μεταμόρφωση του κόσμου και όχι απλή βελτίωσή του. Πρόκειται για μεταμόρφωση που καταργεί το θάνατο μέσα από πρωτοβουλία του ίδιου του Θεού, που ήρθε ως άνθρωπος, για να σταυρωθεί και να αναστηθεί. Καθώς ο άνθρωπος συμμετέχει και συνεργάζεται στο έργο αυτό του Θεού ξεπερνά το στείρο ατομικισμό, οικοδομεί έναν μεταμορφωτικό, αναστάσιμο πολιτισμό και αναδεικνύει με τον ουσιαστικότερο τρόπο την αξία του ίδιου του ανθρώπου: οδηγεί στη θέωση τόσο την ανθρώπινη φύση όσο και τα έργα της.

ΚΕΙΜΕΝΑ

«Οι χριστιανοί οφείλουν είτε να βγουν από τον κόσμο, τον οποίο κυβερνά ένας άλλος κύριος εκτός από το Χριστό (οποιοδήποτε όνομα κι αν έχει αυτός ο κύριος: Καίσαρας ή Μαμωνάς ή οποιοδήποτε άλλο), και να αρχίσουν μια χωριστή κοινωνική ζωή, είτε, πάλι, οφείλουν να μεταμορφώσουν τον εξωτερικό κόσμο και να τον ξαναχτίσουν σύμφωνα με τον νόμο του Ευαγγελίου. Πάντως το σπουδαίο είναι πως ακόμη κι εκείνοι που βγαίνουν έξω από τον κόσμο δεν μπορούν να απαλλαγούν από το κύριο πρόβλημα. Γιατί οφείλουν παρά ταύτα να οικοδομήσουν κι αυτοί μια κοινωνία και δεν μπορούν γι' αυτό να κάνουν χωρίς το βασικό αυτό στοιχείο του κοινωνικού πολιτισμού. Ο «αναρχισμός», εν πάση περιπτώσει, αποκλείεται από το Ευαγγέλιο. Ούτε κι ο μοναχισμός σημαίνει ή συνεπάγεται καταδίκη του πολιτισμού. Για αρκετό διάστημα τα μοναστήρια ήταν τα πλέον δυναμικά κέντρα της πολιτιστικής δραστηριότητας ενός υγιούς και βασισμένου στην πίστη προσανατολισμού, μέσα σε μια συγκεκριμένη ιστορική κατάσταση.

Οι χριστιανοί δεν αρνούνται τον πολιτισμό ως πολιτισμό. Είναι όμως αυστηροί για κάθε υπάρχουσα πολιτιστική κατάσταση και την κρίνουν με τα μέτρα του Χριστού. Γιατί οι Χριστιανοί είναι οι υιοί της αιωνιότητας, δηλαδή οι μελλοντικοί πολίτες της ουράνιας Ιερουσαλήμ. Ακόμη προβλήματα κι ανάγκες «του αιώνος τούτου» δεν μπορούν ν' αποπεμφθούν ή να παραθεωρηθούν σε καμιά περίπτωση και κατά καμιά έννοια, αφού οι Χριστιανοί καλούνται να εργασθούν και να υπηρετήσουν ακριβώς «σ' αυτόν τον κόσμο» και «σ' αυτόν τον αιώνα». Μόνο που πρέπει όλες αυτές οι ανάγκες, οι σκοποί και τα προβλήματα να θεωρηθούν μ' αυτήν τη νέα κι ευρύτερη προοπτική που αποκαλύπτεται από τη χριστιανική αποκάλυψη και φωτίζεται από το φως της» .

(Γ. Φλωρόφσκυ, Πίστη και πολιτισμός, μετάφ. Ν. Πουρναρά, στον τόμο Γ. Φλωρόφσκυ, Έργα 2, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 38-39).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια είναι η συμβολή του Χριστιανισμού στη διαμόρφωση του πολιτισμού;
2. Ανάφερε τομείς της σημερινής πραγματικότητας (ιδέες, τέχνη) στους οποίους ο Χριστιανισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο.
3. Ο σημερινός πολιτισμός ικανοποιεί τελικά το σύγχρονο άνθρωπο;
4. Τι μπορεί να προσφέρει η Ορθοδοξία στο σημερινό πολιτισμό;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ

Στο Κεφάλαιο αυτό ασχολούμαστε με τις κυριότερες θρησκείες του κόσμου. Με εξαίρεση την αρχαία ελληνική θρησκεία, την οποία συμπεριλάβαμε επειδή χαρακτηρίζει μια από τις περιόδους της ιστορικής πορείας του έθνους μας, πρόκειται για ζωντανές θρησκείες, που επηρεάζουν σήμερα βαθιά τη ζωή μεγάλων περιοχών του πλανήτη. Για να περιγράψουμε τις θρησκείες αυτές βασιστήκαμε σε σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα, ώστε να εξασφαλιστεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερος βαθμός αντικειμενικότητας. Μια τέτοια προσέγγιση είναι απαραίτητη, διότι ως χριστιανοί βλέπουμε τις άλλες θρησκείες με σεβασμό, ως προϊόντα τόσο της διαρκούς παρουσίας του Θεού στον κόσμο και στην ιστορία, όσο και της νοσταλγίας του ανθρώπου γι' Αυτόν. Τη στάση αυτή συνοψίζει ο Απ. Παύλος στην ομιλία του στον Άρειο Πάγο προς τους Αθηναίους: *«ἐποίησέ τε ἐξ ἑνός αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπί πᾶν τό πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προστεταγμένους καιρούς καί τάς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τόν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτόν καί εὕροιεν, καί γε οὐ μακράν ἀπό ἑνός ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα»* (Πράξ. 17, 26-27).

Μέρος της αντικειμενικής προσέγγισης που επιδιώξαμε συνιστά η προσπάθεια να αποφύγουμε τις ακραίες θεωρήσεις τόσο της θεμελιώδους ομοιότητας μεταξύ των θρησκειών, όσο και της απόλυτης διαφοράς. Αυτοί οι τρόποι προσέγγισης προέρχονται από προκατασκευασμένες αντιλήψεις και όχι από μια αντικειμενική εξέταση της ταυτότητας και της ιστορίας τους. Στις θρησκείες υπάρχουν και ομοιότητες αλλά και διαφορές και ακριβώς έτσι προσπαθήσαμε να τις περιγράψουμε. Βέβαια, στον πολύ περιορισμένο χώρο που είχαμε στη διάθεσή μας δεν μπορέσαμε να επεκταθούμε πέρα από τα άκρως βασικά. Πιστεύουμε, όμως, ότι και έτσι ο μαθητής θα μπορέσει να αποκτήσει μια ουσιαστική πληροφόρηση σχετικά με το θέμα των θρησκειών.

27. Η αρχαία ελληνική θρησκεία

Η ακμή της αρχαίας ελληνικής θρησκείας σημειώθηκε από την εποχή της πρώτης καθόδου των ινδοευρωπαϊκών φύλων στον ελλαδικό χώρο (μεταξύ του 2000 και του 1900 π.Χ.) μέχρι την ανακήρυξη του Χριστιανισμού ως της επίσημης θρησκείας του Ρωμαϊκού κράτους. Στη μακροχρόνια διαδρομή της η θρησκεία αυτή παρουσίασε διάφορες φάσεις εξέλιξης. Σε όλες παρατηρείται ένα κεντρικό χαρακτηριστικό, η λατρεία θείων όντων διάφορων τύπων.

α) Ιστορικό διάγραμμα

Τα ονόματα των θεοτήτων που αποτελούσαν τον πυρήνα της θρησκείας των ινδοευρωπαϊκών φύλων που κατέβηκαν στην Ελλάδα απαντούν ήδη από το 14ο αι. στη Γραμμική γραφή Β των πινακίδων της Κνωσού και της Πύλου. Είναι εκείνα του κλασικού ελληνικού πανθέου, δηλ. του Δία (Δίας= φωτεινός, κοινή ρίζα με το dies, day της ινδοευρωπαϊκής γλωσσικής οικογένειας), του Ποσειδώνα, του Διονύσου, της Αθηνάς κτλ. Κάποιες από τις νέες θεότητες, όπως η Δήμητρα, θεά της γονιμότητας, αντικατέστησαν παρόμοιες της προηγούμενης θρησκείας, αφομοιώνοντας ταυτόχρονα και πολλά από τα χαρακτηριστικά τους.

Η δημιουργία της πόλης-κράτους μεταξύ 11ου και 8ου αι. π.Χ., προκάλεσε αλλαγές στη θρησκεία. Κάθε πόλη-κράτος επιλέγει μία θεότητα ως προστάτιδα, ιδρύει ναό για να εξασφαλίσει τη μόνιμη παρουσία της και οργανώνει την επίσημη θρησκευτική της ζωή. Παράλληλα η δημιουργία των ομηρικών επών και η χρήση τους στην εκπαίδευση, η ανάπτυξη πανελλήνιων αγώνων και η ίδρυση πανελλήνιων ιερών έχουν ως αποτέλεσμα την πανελλήνια αναγνώριση του πανθέου των Ολυμπίων.

Από τον 8ο αι. π.Χ. αναπτύσσεται εξάλλου σε τοπικό επίπεδο η λατρεία των ηρώων. Τα χαρακτηριστικά αυτά διατηρούνται σε όλη τη διάρκεια της κλασικής εποχής.

β) Χαρακτηριστικά της θρησκευτικότητας των αρχαίων Ελλήνων

1. Ο πολυθεϊσμός. Η αρχαία ελληνική θρησκεία είχε ως αντικείμενο λατρείας πολλά θεία όντα, τα οποία ήδη στον Ησίοδο διακρίνονται σε

θεούς, δαίμονες, ήρωες και νεκρούς. Ανώτεροι είναι οι γνωστοί Ολύμπιοι θεοί. Οι δαίμονες που είναι όντα όπως ο Παν, οι Νύμφες, οι Νηρηίδες κτλ. ονομάζονται εναλλακτικά και θεοί, ενώ οι θεοί ποτέ δεν ονομάζονται δαίμονες.

2. Η ισαριθμία επιμέρους πραγματικοτήτων του κόσμου και θείων όντων. Μια από τις βασικές ιδέες του πολυθεϊσμού είναι ότι καθεμιά από τις επιμέρους πραγματικότητες που αποτελούν τον κόσμο εξουσιάζεται από ένα θείο ον. Έτσι, υπάρχει η τάση να διακρίνονται τόσα θεία όντα όσες και οι επιμέρους πραγματικότητες. Αυτές είναι τα φυσικά όντα και φαινόμενα (ο ουρανός, η γη, τα ουράνια σώματα, τα καιρικά φαινόμενα, τα δάση, τα ποτάμια κτλ.), οι ανθρώπινες καταστάσεις και δραστηριότητες (η υγεία, τα επαγγέλματα, ο πόλεμος κτλ.), οι κοσμικές λειτουργίες (ο κύκλος του έτους, η γονιμότητα κτλ.) κ. ά. Μ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μια βασική σειρά θείων όντων.

3. Η τάση πολλαπλασιασμού των θεών. Η αντίληψη για την ισαριθμία μεταξύ επιμέρους πραγματικοτήτων του κόσμου και θείων όντων έχει ως αποτέλεσμα το συνεχή εμπλουτισμό με νέα τέτοια όντα ή με νέες μορφές των ήδη υπαρχόντων. Στην πρώτη περίπτωση ο εμπλουτισμός συμβαίνει λόγω της προσθήκης νέων τέτοιων πραγματικοτήτων. Π.χ. λόγω της αστάθειας κατά την ελληνιστική εποχή αναπτύχθηκε η λατρεία της θεάς Τύχης. Στη δεύτερη περίπτωση η ίδια θεότητα αποκτά βαθμιαία τόσες μορφές, όσες πτυχές θεωρείται ότι έχει η επιμέρους πραγματικότητα του κόσμου, την οποία εξουσιάζει. Π.χ. ο Ζευς ως θεός του ουρανού απέκτησε βαθμιαία τόσες μορφές, όσες πτυχές μπορούν να διακριθούν στον ουρανό. Είναι έτσι φωτεινός (Δίας), γιατί η φωτεινότητα είναι μια βασική πτυχή της πραγματικότητας του ουρανού, είναι κύριος του κόσμου (Ζευς Άναξ ή Πατήρ), γιατί η κυριαρχία πάνω από τον κόσμο είναι μια άλλη βασική πτυχή της πραγματικότητας του ουρανού. Για τον ίδιο λόγο ο Ζευς έχει επίσης τόσες μορφές, όσα είναι τα ατμοσφαιρικά φαινόμενα: Ζευς Όμβριος, Αστραπαίος, Κεραύνειος, Ευάνεμος, Ούριος κτλ.

Όπως σε όλα τα πολυθεϊστικά συστήματα, έτσι και στην αρχαία ελληνική θρησκεία η συνεχής προσθήκη νέων θεοτήτων δεν είναι αποτέλεσμα ανοχής, αλλά φυσική ιδιότητα που απορρέει από την ιδέα της ισαριθμίας επιμέρους πραγματικοτήτων του κόσμου και θεοτήτων. Αυ-

Οι Δελφοί.

τό φαίνεται από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν δυο θεότητες για την ίδια επιμέρους πραγματικότητα.

4. Η εγκόσμια κατεύθυνση. Η αρχαία ελληνική θρησκεία αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της θετικής πορείας των εγκόσμιων πραγμάτων και στην αποτροπή της αρνητικής. Κύριο μέσο αυτής της εξασφάλισης είναι οι θυσίες, συχνά αιματηρές, που αποτελούν το κέντρο της λατρείας. Παράλληλα, αλλά σε μικρότερο βαθμό, από τον 6ο αι. π.Χ. άκμασε συμπληρωματικά ο ελληνικός μυστικισμός, για τον οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω.

5. Η εναρμόνιση με το θέλημα της θεότητας. Η ιδέα ότι κάθε επιμέρους πραγματικότητα του κόσμου εξουσιάζεται από κάποιο θείο ον, οδηγεί στην πίστη ότι όλα τα σχετικά μ' αυτήν την πραγματικότητα (π.χ. με τον πόλεμο) πρέπει να γίνονται σε συμφωνία με το θέλημα αυτού του όντος. Αυτό οδηγεί στην εξεύρεση τρόπων επικοινωνίας μαζί του, ώστε να γίνει γνωστό το θέλημά του. Ένας τέτοιος τρόπος ήταν κυρίως η χρησμοδοσία με τη βοήθεια διαμέσων, όπως η Πυθία, η οιωνοσκοπία κ.ά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αναπτυχθούν τα μαντεία. Κάποια, όπως οι Δελφοί, είχαν μεγάλη φήμη σε όλο τον αρχαίο κόσμο.

Ο Δίας και η Ήρα.

γ) Ελληνική θρησκεία και μύθος

Ο μύθος των αρχαίων Ελλήνων υπήρξε ένας από τους τρόπους, με τους οποίους αυτοί προσπάθησαν να εκφράσουν ό,τι θεωρούσαν ως αλήθεια, γύρω από διάφορα ζητήματα, όπως την προέλευση του κόσμου, τη λειτουργία του, τους νόμους που διέπουν τη ζωή, τη μοίρα του ανθρώπου κτλ. Οι θεοί για τους οποίους μιλούν οι μύθοι δεν ήταν προσωποποιήσεις φυσικών φαινομένων, αλλά όντα που ζουν μια ζωή παρόμοια με τη ζωή των ανθρώπων: Εργάζονται, ερωτεύονται, μισούν κτλ. Όπως ήταν φυσικό οι αντιλήψεις αυτές έγιναν στόχος της λογικής των φιλοσόφων, που από τον 6ο αι. π.Χ. άσκησαν σ' αυτές κριτική. Αυτό μαζί με άλλους παράγοντες είχε ως αποτέλεσμα να υποχωρήσει η πίστη στους θεούς βαθμιαία πολύ πριν τη χριστιανική εποχή.

δ) Θεοί και άνθρωποι στην αρχαία ελληνική θρησκεία

Η αθανασία και οι εξαιρετικές δυνάμεις των θεών τούς διακρίνουν από τους ανθρώπους. Η προσπάθεια υπέρβασης των ορίων της ανθρώ-

Ο θεός Απόλλων.

πινης μοίρας με σκοπό την εξομοίωση με τους θεούς ονομάζεται ύβρις και, όπως στην περίπτωση του Προμηθέα, τιμωρείται. Από την άλλη μεριά, επειδή οι θεοί θεωρούνταν ενδοκόσμιες υπάρξεις, ο διαχωρισμός αυτός δεν είναι απόλυτος. Μεταξύ τους υπάρχει επικοινωνία που συνίσταται κυρίως στην επέμβαση των θεών στη ζωή των ανθρώπων. Στις περιπτώσεις που η επέμβαση αυτή καταλήγει σε ερωτική ένωση γεννιούνται οι λεγόμενοι ημίθεοι.

ε) Ο μυστικισμός των αρχαίων Ελλήνων

Τα θρησκευτικά ρεύματα, τα οποία αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση μιας καλής μεταθανάτιας ζωής, στην υπέρβαση αυτού του κόσμου για χάρη κάποιου άλλου, ή σε μια άμεση επικοινωνία με τους θεούς, συνιστούν τον ελληνικό μυστικισμό. Τα ρεύματα αυτά είναι τα μυστήρια ή μυστηριακές θρησκείες, όπως εκείνα της Ελευσίνας, η Διονυσιακή λατρεία και ο Ορφισμός. Μέσω της μύησης στα ελευσίνια μυστήρια ο πιστός αποκτούσε μια ιδιαίτερη σχέση με τη Δήμητρα και την Περσεφόνη,

πράγμα που θα του εξασφάλιζε μια μεταθανάτια μοίρα καλύτερη από την κοινή των σκιών του Άδη. Στη Διονυσιακή λατρεία και μάλιστα στην κατάσταση της μανίας, δηλαδή της κατάληψης από το θεό, την οποία επεδίωκαν ομάδες γυναικών (θίασοι, Μαινάδες) μέσα από οργιαστικές και άλλες πρακτικές, τα όρια θεού και ανθρώπου καταργούνταν. Στον Ορφισμό επίσης με ένα πρόγραμμα ασκητικής ζωής επιδιωκόταν η ένωση με το θεό. Στον Ορφισμό η ψυχή θεωρείται ως ένα θείο στοιχείο, που πρέπει να απελευθερωθεί από τα δεσμά του σώματος (που θεωρείται τάφος της ψυχής) και της ύλης και να ενωθεί με το θείο. Οι ιδέες αυτές βρίσκονται σε αντίθεση προς την παραδοσιακή ελληνική αντίληψη περί του ανθρώπου, που θεωρούσε ότι αυτός αποτελείται εξίσου από σώμα και ψυχή και απέβλεπε στην καλλιέργεια και των δυο («καλός κἀγαθός»).

στ) Ο μονοθεϊσμός των μεγάλων φιλοσόφων

Τα ρεύματα του ελληνικού μυστικισμού παρέμειναν περιθωριακά στην επίσημη θρησκεία της αρχαίας ελληνικής πόλης. Τις ιδέες όμως, του ρεύματος που εκπροσωπεί ο Ορφισμός, υιοθέτησε ο Πυθαγόρας (περ. 530 π.Χ.) και μέσω αυτού ο Πλάτων. Ο Πλάτων δημιούργησε ένα διαστρωματωμένο κοσμοείδωλο, θεωρώντας ότι στην κορυφή της κοσμικής πυραμίδας υπάρχει ένας αιώνιος κόσμος με κέντρο τον ένα και μόνο θεό, τον οποίο ονομάζει «το Αγαθό». Η ψυχή προέρχεται από αυτόν τον κόσμο και έχει εκπέσει στο επίπεδο του κόσμου που ζούμε. Σκοπός της θρησκευτικής ζωής είναι η κάθαρση της ψυχής κι η επιστροφή της στον κόσμο της καταγωγής της. Η επιστροφή αυτή μοιάζει με την έξοδο από ένα σκοτεινό σπήλαιο προς το φως. Τις βασικές αυτές ιδέες επεξεργάσθηκε αργότερα σε ένα μυστικιστικό σύστημα ο Πλωτίνος.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ***Ύμνος στον Δία***

Τον Δία θα υμνήσω
τον ισχυρότερο και μεγαλύτερο απ' τους θεούς
τον παντεπόπτη, τον δυνατό, που στο κάθε τι εκπληρώνει
το θέλημά του
και που συχνά με τη Θέτιδα συνομιλεί,

που βρίσκεται στο πλευρό του.
Ας είσαι μεγαλόψυχος σ' εμάς, παντεπόπτη γιε του Κρόνου,
πανένδοξε και παμμέγιστε!

(Από τους Ομηρικούς Ύμνους)

2. ***Σπονδή για την αίσια έκβαση της εκστρατείας στη Σικελία 415 π.Χ.***

Αφού όλοι επιβιβάσθηκαν στα πλοία κι αφού όλος ο απαραίτητος εξοπλισμός είχε φορτωθεί, η σάλπιγγα του κήρυκα πρόσταξε σιγή. Απαγγέλθηκαν τότε οι προσευχές που συνηθίζεται να γίνονται πριν τα πλοία αναχωρήσουν, όχι από κάθε πλοίο χωριστά, αλλά από ολόκληρο το στόλο, που με μια φωνή ακολουθούσε τα λόγια του κήρυκα. Μετά σ' όλα τα πλοία ανάμιξαν στους κρατήρες κρασί κι από εκεί αξιωματικοί και στρατιώτες έκαμαν τις σπονδές τους από χρυσούς ή ασημένιους κύλικες. Όλο το πλήθος των πολιτών από τη στεριά, καθώς και άλλων που είχαν έρθει από φιλική διάθεση προς τους Αθηναίους, πρόσθεσαν τις προσευχές τους σ' εκείνες των πολεμιστών που αναχωρούσαν. Αφού έψαλλαν τον παιάνα και τελείωσαν τις σπονδές, ο στόλος ξεκίνησε.

(Θουκυδίδη, Ιστορία, Ζ, 32).

3. ***Μια θεραπεία του Ασκληπιού.***

Αμβροσία από την Αθήνα, τυφλή από το ένα μάτι. Αυτή η γυναίκα ήρθε σαν ικέτιδα στο θεό. Περπατώντας στο ιερό, χλεύασε κάποιες από τις θεραπείες, ισχυριζόμενη ότι ήταν απίστευτο κουτσοί και τυφλοί να έχουν ανακτήσει την υγεία τους απλώς με το να έχουν δει ένα όνειρο. Κοιμήθηκε στο ιερό και είδε ένα όνειρο: ο θεός εμφανίσθηκε ακριβώς δίπλα της και της είπε ότι θα τη θεράπευε, αλλά ότι θα έπρεπε να πληρώσει προσφέροντας ως θυσία ένα ασημένιο γουρούνι σαν αναμνηστικό για την ανοησία της. Έτσι λέγοντας, έκανε μια τομή στο άρρωστο μάτι της και έριξε μέσα φάρμακο. Το επόμενο πρωί έφυγε θεραπευμένη.

(W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum, Leipzig 1915,1168, 33-41).

*4. **Τα ιερά μιας αρχαίας ελληνικής πόλης***

Οι κάτοικοι της Μαντίνειας έχουν ένα διπλό ναό που χωρίζεται στα δύο από ένα τοίχο υψωμένο στη μέση. Το ένα τμήμα του ναού έχει ένα άγαλμα του Ασκληπιού φτιαγμένο από τον Αλκαμένη και το άλλο είναι ένα ιερό της Λητούς και των παιδιών της· τα αγάλματά τους φτιάχτηκαν από τον Πραξιτέλη δυο γενιές μετά από τον Αλκαμένη. Στο βάθρο τους παριστάνονται οι Μούσες και ο Μαρσύας να παίζει τον αυλό του... Οι Μαντινείς έχουν κι άλλα ιερά: ένα του Δία Σωτήρα και ένα άλλο του επονομαζόμενου Επιδότη, επειδή δίνει γενναιόδωρα στους ανθρώπους. Υπάρχει επίσης ένα ιερό των Διόσκουρων και άλλο ένα ιερό της Δήμητρας και της Κόρης, όπου διατηρούν φωτιά την οποία φροντίζουν ποτέ να μην αφήσουν να σβήσει. Είδα επίσης ένα ιερό της Ήρας κοντά στο θέατρο, με αγάλματα του Πραξιτέλη, που παριστάνουν την Ήρα καθισμένη σε θρόνο και δίπλα της την Αθηνά και την κόρη της Ήρας Ήβη. Κοντά στο βωμό της Ήρας είναι ο τάφος του Αρκάδα, γιου της Καλλιστούς... Ονομάζουν αυτό το μέρος όπου είναι ο τάφος του Αρκάδα, οι βωμοί του Ήλιου. Όχι μακριά απ' το θέατρο υπάρχουν κάποιοι φημισμένοι τάφοι: σ' εκείνον που ονομάζεται Κοινή Εστία, που είναι κυκλικός, λένε ότι είναι θαμμένη η Αντινόη, η κόρη του Κηφέα...Πίσω από το θέατρο υπήρχαν τα υπολείμματα, με ένα άγαλμα, ενός ιερού της Αφροδίτης, της επονομαζόμενης Συμμαχίας... Λατρεύουν επίσης την Αθηνά Αλέα και έχουν ένα ιερό και ένα άγαλμά της... Στην αγορά της Μαντίνειας υπάρχει ένα ορειχάλκινο άγαλμα μιας γυναίκας, που οι Αρκάδες ονομάζουν Διομένεια, κόρης του Αρκάδα και ένα ηρώο αφιερωμένο στον Ποδάρη, για τον οποίο λένε ότι πέθανε στη μάχη εναντίον του Επαμεινώνδα και των Θηβαίων του.

(Παυσανία, Ελλάδος Περιήγησις, Αρκαδικά VIII, 9, 1-9).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί στην αρχαία ελληνική θρησκεία προστίθενται συνεχώς νέες θεότητες;
2. Γιατί αναπτύχθηκαν τα μαντεία στην αρχαία Ελλάδα;
3. Στην αρχαία ελληνική θρησκεία μπορεί ο άνθρωπος να γίνει θεός;
4. Σε τι αποσκοπούσαν τα μυστικιστικά ρεύματα στην αρχαία Ελλάδα;

28. Τα αφρικανικά θρησκεύματα

Κοιτίδα των αυτόχθονων αφρικανικών θρησκευμάτων είναι η περιοχή νότια από τη Σαχάρα. Υπάρχουν τόσα θρησκεύματα όσες και οι εθνότητες, μεγάλες δηλαδή πολιτισμικές και γλωσσικές ομάδες που δε συμπίπτουν με τα αφρικανικά κράτη. Εντούτοις τα θρησκεύματα αυτά μοιράζονται κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Αυτά αποτελούν την παραδοσιακή αφρικανική θρησκευτικότητα που θα περιγράψουμε στη συνέχεια.

α) Γενικά χαρακτηριστικά της θρησκευτικότητας των Αφρικανών

Αυτή συνίσταται στο μεγαλύτερο μέρος της στη λατρεία πνευμάτων. Τα πνεύματα αυτά είναι προσωποποιημένα όντα, καλά ή κακά, που κατοικούν σε φυσικά όντα ή αντικείμενα, όπως ορισμένοι άνθρωποι, δέντρα, ζώα, λίμνες, ποτάμια, βουνά, εδαφικές περιοχές· σε φυσικά φαινόμενα, όπως ο άνεμος και η βροχή· Αλλά και σε φαινόμενα όπως οι επιδημικές αρρώστιες που θεωρούνται ότι είναι εξωτερικές εκδηλώσεις πνευμάτων. Πνεύματα επίσης είναι οι ψυχές των νεκρών και γενικά των προγόνων. Οι πρόγονοι αποτελούν τη μορφή εκείνη του υπερφυσικού, στην οποία περισσότερο από όλες απευθύνεται η αφρικανική θρησκευτικότητα. Αυτοί προστατεύουν την οικογένεια και εξασφαλίζουν τη γονιμότητα, την υγεία και γενικά την ευημερία της. Στα πνεύματα, προγονικά ή μη, αποδίδεται σχεδόν καθετί που συμβαίνει. Έτσι, η πίστη σ' αυτά εξηγεί τα συμβαίνοντα στον κόσμο και δημιουργεί ένα γενικό πλαίσιο που δίνει νόημα στη ζωή και μάλιστα στις διάφορες δοκιμασίες.

β) Η πίστη στο δημιουργό θεό

Παράλληλα με τα πνεύματα υπάρχει συχνά στα αφρικανικά θρησκεύματα ένας υπέρτατος θεός. Αυτός διακρίνεται από το γεγονός ότι δεν εξουσιάζει κάποια επιμέρους περιοχή, αλλά το σύνολο του κόσμου, τον οποίο δημιούργησε, σύμφωνα με μια πληθώρα μύθων. Ο θεός αυτός, αφού δημιούργησε τον κόσμο, για κάποιο λόγο (π.χ. κακή συμπεριφορά των ανθρώπων ή κάποιο λάθος κτλ.), απομακρύνθηκε από αυτόν. Το θεό αυτόν δεν τον λατρεύουν, διότι θεωρείται ότι βρίσκεται πολύ μακριά για να φροντίσει για τις καθημερινές ανθρώπινες ανάγκες. Τον

επικαλούνται σπανιότατα, σε πολύ εξαιρετικές περιπτώσεις. Έτσι, η αφρικανική θρησκευτικότητα συνδυάζει τον πολυθεϊσμό με το μονοθεϊσμό.

γ) Οι ιεροδιάμεσοι και ο ρόλος τους στην επαφή με το υπερφυσικό

Τα πνεύματα φανερώνονται μέσα από τη λεγόμενη πνευματοληψία, δηλαδή την κατάληψη και χρήση του σώματος, της φωνής κτλ. κάποιου ζωντανού ανθρώπου, άνδρα ή γυναίκας. Οι άνθρωποι αυτοί λέγονται ιεροδιάμεσοι (σαμάνες). Μέσα από την ικανότητά τους να επικοινωνούν με τα πνεύματα επηρεάζουν πολύ τη ζωή των ανθρώπων ατομικά, αλλά και εκείνη ολόκληρων περιοχών αφού αποφαίνονται για διάφορα σημαντικά θέματα, όπως αν πρέπει να γίνει πόλεμος, με ποια μέσα πρέπει να αντιμετωπιστεί μια κατάσταση, ποιοι κανόνες πρέπει να διέπουν την κοινωνική ζωή κ.ά. Εκτός από τους σαμάνες πρόσωπα που χαρακτηρίζουν την αφρικανική θρησκεία είναι οι μάγοι. Επειδή ο σαμανισμός* και η μαγεία* δεν είναι το ίδιο, σαμάνες και μάγοι δε συμπίπτουν αναγκαστικά.

δ) Τόποι και τρόποι λατρείας

Την επικοινωνία με τους προγόνους και με τα πνεύματα που γίνεται μέσω της πνευματοληψίας συμπληρώνει η επικοινωνία που γίνεται με τη λατρεία. Η λατρεία έχει πάμπολλες μορφές: από εκείνη που γίνεται στις διαβατήριες τελετές, δηλαδή στις τελετές κατά τις οποίες το άτομο περνά από το ένα στάδιο ζωής στο άλλο, όπως η γέννηση, η εφηβεία, ο γάμος και ο θάνατος ως τη λατρεία που γίνεται ευκαιριακά. Τελετές μύησης, κάθαρσης, ικεσίας, εξιλέωσης, ανάμνησης, επανάληψης κάποιας μυθικής πράξης (π.χ. της κοσμογονίας), προσφοράς, θυσίας, είναι κάποιες από τις βασικές της μορφές. Οι προσφορές (π.χ. τροφής) και οι θυσίες (π.χ. κάποιου ζώου) αποτελούν τον κυριότερο τύπο λατρείας. Με αυτές, ιδίως στην περίπτωση των προγόνων, επιδιώκεται η συντήρηση των υπερφυσικών όντων, ώστε και αυτά με τη σειρά τους να φροντίσουν για την ευημερία του λάτρη, της οικογένειας ή της κοινότητας. Η λατρεία γίνεται συνήθως κοντά στον τόπο όπου κατοικούν τα πνεύματα, π.χ. κάτω από κάποιο μεγάλο δέντρο, όταν πρόκειται για το πνεύμα που κατοικεί σ' αυτό, δίπλα σε ένα ποτάμι, όταν πρόκειται για

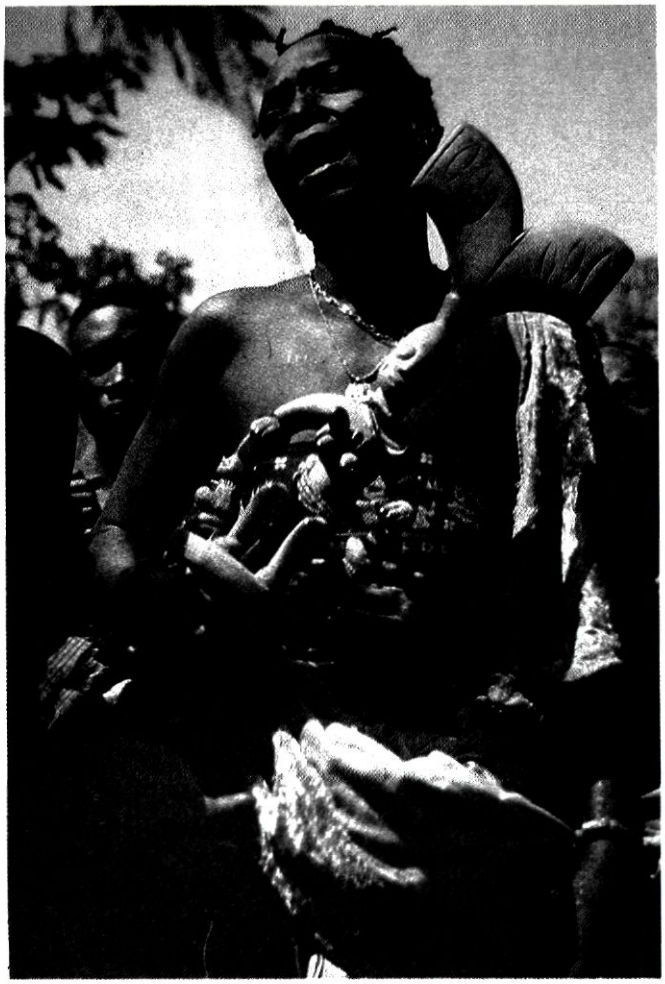

Χορευτική επίκληση στο Θεό του κεραυνού και της βροχής.

το πνεύμα του ποταμού ή, στην περίπτωση των προγόνων, στους τάφους τους, στους προγονικούς ναούς, κ.ο.κ.

Η λατρεία των πνευμάτων διαμόρφωσε βαθιά την αφρικανική ζωή. Π.χ. η λατρεία εδαφικών περιοχών, δέντρων κτλ. καθόρισε τις καλλιεργήσιμες και μη καλλιεργήσιμες εκτάσεις, το χρόνο της καλλιέργειας, τη χρήση ή μη φωτιάς κτλ. Αλλά και την οργάνωση της κοινωνίας επηρέασε, αφού π.χ. η λατρεία ενός πνεύματος καθόριζε την περιοχή κατοικίας μιας φυλής ή μια κοινή λατρεία δημιουργούσε δεσμούς μεταξύ φυλών κτλ.

Οι προσφορές αποτελούν τον κυριότερο τύπο λατρείας.

Σήμερα, οι αφρικανικές θρησκείες δοκιμάζονται από την αστυφιλία και την ανάπτυξη του δυτικού τρόπου ζωής. Έχουν επίσης επηρεαστεί από τη συνύπαρξή τους με το Ισλάμ και το Χριστιανισμό. Όμως, ταυτόχρονα παρατηρείται η αναβίωση της παραδοσιακής αφρικανικής θρησκευτικότητας υπό τη μορφή διάφορων νέων θρησκειών.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ***Αφρικανικός μύθος***

«Ο ουρανός όπου κατοικεί ο Θεός, ήταν κάποτε πολύ κοντύτερα από ό,τι είναι σήμερα. Τόσο κοντά ήταν που οι άνθρωποι μπορούσαν να τον αγγίξουν. Αλλά μια μέρα κάποιες γυναίκες πήραν κομμάτια από τον ουρανό για να τα μαγειρέψουν στη σούπα. Τότε ο Θεός θύμωσε και απομακρύνθηκε στη σημερινή του απόσταση».

(Ninian Smart, The Religious Experience of Mankind, 1980 (1969), σ. 60).

2. ***Προγονολατρία***

Εκείνοι που πέθαναν ποτέ δεν έφυγαν:
Υπάρχουν μέσα στη σκιά
που γίνεται όλο και παχύτερη.
Οι νεκροί δεν είναι κάτω από τη γη:
Υπάρχουν στο δέντρο που θροΐζει,
Υπάρχουν στο δάσος που βογγά,
Υπάρχουν στο νερό που τρέχει,
Υπάρχουν στο νερό που κοιμάται,
Υπάρχουν στην καλύβα, υπάρχουν μέσα στο πλήθος.
Οι νεκροί δεν είναι νεκροί.
Εκείνοι που πέθαναν ποτέ δεν έφυγαν:
Υπάρχουν στο στήθος της γυναίκας,
Υπάρχουν στο παιδί που στριγγλίζει,
Και στο δαυλό που φλέγεται.
Οι νεκροί δεν είναι κάτω απ' τη γη:
Είναι στη φωτιά που σβήνει.
Είναι στα χόρτα που κλαίνε.
Είναι στους βράχους που θρηνούν.
Είναι στο δάσος, είναι στο σπίτι.
Οι νεκροί δεν είναι νεκροί.

(Ninian Smart, The Religious Experience of Mankind, 1980 (1969), σ. 60).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια είδη υπερφυσικών όντων λατρεύονται στις αφρικανικές θρησκείες;
2. Ποια η διαφορά μεταξύ πνευμάτων και δημιουργού θεού;
3. Ποιες πρακτικές λειτουργίες εκπληρώνει η πίστη σε πνεύματα στη ζωή των Αφρικανών γενικά;
4. Ποιο ρόλο παίζουν οι ιεροδιάμεσοι στη διαμόρφωση της αφρικανικής κοινωνίας;

29. Ο Ιουδαϊσμός

α) Βασικές διδασκαλίες του Ιουδαϊσμού

Οι διδασκαλίες αυτές, όπως περιέχονται στη Βίβλο, είναι οι εξής:

1. Ο Θεός είναι ένας. Πρόκειται για την κυριότερη διδασκαλία του Ιουδαϊσμού. Ο τονισμός της μοναδικότητας του Θεού αντιδιαστέλλει τον Ιουδαϊσμό από τις πολυθεϊστικές θρησκείες του περιβάλλοντος στο οποίο δημιουργήθηκε. Ο ένας αυτός Θεός είναι ο μόνος αληθινός, δηλαδή ο μόνος υπάρχων σε αντίθεση με τους άλλους, οι οποίοι θεωρούνται ψευδείς, δηλαδή ανύπαρκτοι.

2. Ο Θεός είναι ο δημιουργός του παντός. Ο Θεός δημιουργεί το σύμπαν. Επομένως, πριν τη δημιουργία δεν υπήρχε τίποτε. Άρα, ο κόσμος έχει μια αρχή, δημιουργήθηκε εκ του μηδενός. Εφόσον ο Θεός προηγείται του κόσμου, διακρίνεται από αυτόν, είναι εντελώς άλλος από αυτόν. Για τον ίδιο λόγο ο Θεός είναι κύριος του κόσμου.

3. Ο κόσμος είναι πολύ καλός. Ο κόσμος ως δημιούργημα του Θεού είναι καλός. Το κακό είναι μια κατάσταση, στην οποία περιέρχεται ο κόσμος από την κακή χρήση της ελευθερίας του ανθρώπου. Δεν είναι ο ίδιος ο κόσμος κάτι κακό. Χαρακτηριστικό της αξίας του είναι ότι ο Θεός αναθέτει στον άνθρωπο την αποστολή του εργάτη και φύλακά του.

4. Η δημιουργία του ανθρώπου και η πτώση. Ο άνθρωπος δημιουργείται ως μια ψυχοσωματική ενότητα. Είναι, δηλαδή, και τα δύο αυτά στοιχεία και όχι μια ψυχή σε ένα σώμα που της είναι ξένο. Δημιουργείται «κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν» του Θεού. Ως μέρος του κόσμου ο άνθρωπος εξαρτάται από το Θεό, όμως ταυτόχρονα προικίζεται με ελευθερία έναντι του Θεού. Η απόπειρα αυτοθεοποίησης του ανθρώπου έχει ως αποτέλεσμα τον αποχωρισμό του από το Θεό, την πηγή της ζωής, και άρα το θάνατο.

5. Ο Θεός σώζει. Μετά τη δημιουργία του κόσμου το κύριο έργο του Θεού συνίσταται στη σωτηρία του. Το έργο αυτό πραγματοποιείται με εκλογή ενός τμήματος της ανθρωπότητας, που θα ζει μια ζωή τέτοια, που θα το διατηρεί σε κοινωνία με το Θεό. Κύρια αρχή αυτής της ζωής είναι να έχει Θεό του μόνο τον ίδιο και να τηρεί τις εντολές Του. Το τμήμα αυτό της ανθρωπότητας που είναι ο Ισραήλ ονομάζεται γι' αυ-

Η μελέτη του Νόμου.

τόν το λόγο «λαός του Θεού». Ο Θεός εκλέγει τον Αβραάμ ως γενάρχη αυτού του λαού. Ανανεώνει την εκλογή μέσω των άλλων πατριαρχών και τελικά συνάπτει μ' αυτόν συμφωνία (διαθήκη) μέσω του Μωυσή στο Σινά.

6. Η σωτηρία συμβαίνει στο τέλος της ιστορίας. Ήδη από την Έξοδο άρχισε να υπάρχει μεταξύ των Ιουδαίων η προσδοκία μιας μελλοντικής ανάδειξης του έθνους τους σε πρότυπο και ηγήτορα της ανθρωπότητας. Αυτό θα συνέβαινε στην τελική φάση της ιστορίας σε μια πορεία που κινείται από το παρελθόν προς το μέλλον. Η ιδέα αυτή στους προφήτες πήρε τη μορφή της «Μέρας του Γιαχβέ», δηλαδή της εποχής που οι εχθροί του Ισραήλ θα κατατροπώνονταν και ένας βασιλιάς προερχόμενος από τον οίκο του Δαβίδ θα ίδρυε μια καινούργια βασιλεία. Αργότερα όμως, η ιδέα της εθνικής αποκατάστασης αντικαθίσταται από εκείνη της παγκόσμιας σωτηρίας των δικαίων, που θα προέλθει από κάποιον ορισμένο (χρισμένο= Μεσσία) από το Θεό γι' αυτόν το σκοπό. Στη σωτηρία αυτή συμπεριλαμβάνεται η προσδοκία της ανάστασης των νεκρών.

Κυρίως στη διάρκεια του Μεσαίωνα, καθώς και στα νεότερα χρόνια,

Προσκυνητές απ' όλο τον κόσμο προσεύχονται στο τείχος των δακρύων.

οι βασικές διδασκαλίες του Ιουδαϊσμού διακλαδώθηκαν σε διάφορες παραλλαγές, συχνά πολύ διαφορετικές μεταξύ τους.

β) Τα ιερά κείμενα

Το κύριο ιερό κείμενο του Ιουδαϊσμού είναι η **Εβραϊκή Βίβλος.** Αυτή κατά τους Ιουδαίους αποτελείται από 24 επιμέρους βιβλία που συγκεντρώθηκαν οριστικά το 90 μ.Χ. Τα βιβλία αυτά διαιρούνται σε τρεις ομάδες, χωρίζοντας έτσι τη Βίβλο σε τρία μέρη, που είναι: 1. Η **Πεντάτευχος** ή Τορά (=διδασκαλία ή νόμος, επειδή περιέχει το νόμο που έδωσε ο Θεός στο Μωυσή). 2. Οι **Προφήτες.** 3. Τα **Αγιόγραφα.** Δεύτερο σε σπουδαιότητα ιερό κείμενο είναι το **Βαβυλωνιακό Ταλμούδ.** Αυτό συντάχθηκε τον 5ο με 6ο αι. μ.Χ. Αποτελεί εκτεταμένο υπόμνημα ενός έργου που συντάχθηκε το 2ο μ.Χ. αι. της **Μισνά,** που αφορούσε στη λατρεία, τις γιορτές, τις σχέσεις των φύλων, το αστικό και ποινικό δίκαιο κ.ο.κ. Το Βαβυλωνιακό Ταλμούδ έδωσε στον παραδοσιακό Ιουδαϊσμό τη συγκεκριμένη μορφή που έχει ουσιαστικά ως σήμερα.

γ) Η εξέλιξη του Ιουδαϊσμού στη μετά Χριστόν εποχή μέχρι σήμερα

Μετά την καταστροφή της Ιερουσαλήμ από τον Τίτο το 70 μ.Χ. και

την καταστολή από τον Αδριανό της επανάστασης του Μπαρ Κοχμπά το 132 μ.Χ., μεγάλο μέρος από όσους διασώθηκαν κατέφυγε σε χώρες της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Στις χώρες αυτές ζούσαν σε χωριστές κοινότητες τρεφόμενοι από τη μεσσιανική ελπίδα της επιστροφής σε ένα αποκαταστημένο έθνος. Στους αιώνες που ακολούθησαν με διάφορες αφορμές μεγάλος αριθμός τους εκδιώχθηκε από τη δυτική Ευρώπη και κατέφυγε σε χώρες της ανατολικής Ευρώπης και αλλού. Όσοι παρέμειναν αναγκάστηκαν να ζουν σε κλειστά περιβάλλοντα, τα ονομαζόμενα γκέτο. Από τα μέσα του 18ου αι., ως αποτέλεσμα των ιδεών της γαλλικής επανάστασης και άλλων παραγόντων, οι Ιουδαίοι άρχισαν να συμμετέχουν στην πολιτιστική ζωή των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Για να γίνει αυτό έπρεπε να βρεθεί μια συμβιβαστική λύση μεταξύ του τρόπου ζωής που επέβαλλε η ιουδαϊκή θρησκεία και εκείνου της σύγχρονης Ευρώπης. Έτσι, άρχισαν να εισάγονται διάφορες αλλαγές, όπως π.χ. να χρησιμοποιείται στη λατρεία η γλώσσα της χώρας στην οποία ζούσαν κτλ. Η στάση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη του Μεταρρυθμισμένου Ιουδαϊσμού. Αυτός πήρε διάφορες μορφές και διαίρεσε τον Ιουδαϊσμό σε δύο ανταγωνιζόμενους κλάδους, που διαφέρουν σε πολλά σημεία, το Μεταρρυθμισμένο και τον Ορθόδοξο. Εξάλλου από τα μέσα του 19ου αι. δημιουργήθηκε στις ΗΠΑ ο λεγόμενος Συντηρητικός Ιουδαϊσμός, ο οποίος εξελίχθηκε στον κύριο κλάδο Ιουδαϊσμού σ' αυτήν τη χώρα.

Ο ισχυρός αντισημιτισμός στην Ευρώπη του τέλους του 19ου αι. έδωσε αφορμή να δημιουργηθεί ο Σιωνισμός, δηλαδή ένα κίνημα που στόχευε στη δημιουργία ιουδαϊκού κράτους στο Ισραήλ. Μετά το **ολοκαύτωμα** των Εβραίων από τη ναζιστική Γερμανία το κίνημα αυτό ενισχύθηκε, πραγματοποιώντας τελικά το σκοπό του το 1948 με την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ.

δ) Η λατρευτική πράξη

Το κέντρο της ιουδαϊκής λατρείας είναι κυρίως η συναγωγή, που εμφανίστηκε μετά την καταστροφή του πρώτου ναού το 586 π.Χ. Ως λατρευτικός χώρος όμως, άρχισε να αναπτύσσεται μετά την καταστροφή του δεύτερου ναού, το 70 μ.Χ. Η σύγχρονη συναγωγή αποτελείται από μια αίθουσα, στο κέντρο της οποίας και μπροστά από τα καθίσματα

των πιστών βρίσκεται ένα υπερυψωμένο βάθρο. Από το βάθρο αυτό γίνονται τα αναγνώσματα από την Τορά (Πεντάτευχο). Η λατρεία συνίσταται από τρεις βασικές ακολουθίες που γίνονται καθημερινά το πρωί, το απόγευμα και το βράδυ. Εμπλουτισμένες παραλλαγές αυτού του συνόλου τελούνται το Σάββατο, που είναι η κυρίως λατρευτική μέρα του Ιουδαϊσμού, και τις γιορτές. Οι ραβίνοι, οι οποίοι προΐστανται της λατρείας, όπως και της κοινότητας γενικά, δεν είναι ιερείς, αλλά θρησκευτικοί διδάσκαλοι.

Κάποιες διαφορές στα τελούμενα στη συναγωγή υπάρχουν μεταξύ Μεταρρυθμισμένων και Ορθοδόξων Ιουδαίων. Π.χ. στις Ορθόδοξες συναγωγές ο ρόλος των γυναικών είναι περιορισμένος. Υπάρχει μάλιστα γυναικωνίτης ή κάποιος απομονωμένος χώρος, όπου παραμένουν κατά τη διάρκεια της λατρείας. Στις Μεταρρυθμισμένες συναγωγές οι γυναίκες όχι μόνο κάθονται μαζί με όλους τους πιστούς αλλά παίζουν και ενεργητικότερο ρόλο, ο οποίος φτάνει σε κάποιες περιπτώσεις και στη χειροτονία τους σε ραβίνους. Άλλη διαφορά είναι η κάλυψη της κεφαλής με καπέλο ή ένα μικρό στρογγυλό σκούφο για τους άντρες και διάφορα καλύμματα για τις γυναίκες. Στις Μεταρρυθμισμένες αυτό δεν είναι υποχρεωτικό.

ε) Το ιουδαϊκό έτος

Το ιουδαϊκό έτος είναι σεληνιακό και αρχίζει στο τέλος Σεπτεμβρίου ή αρχές Οκτωβρίου με τη γιορτή του **Νέου Έτους.** Μετά από ένα δεκαήμερο ακολουθεί η **Ημέρα της Εξιλέωσης,** αφιερωμένη στη μετάνοια. Μετά από πέντε μέρες ακολουθεί η γιορτή της **Σκηνοπηγίας** σε ανάμνηση της διάβασης της ερήμου. Δύο μήνες περίπου αργότερα γιορτάζεται η **Χανουκά,** σε ανάμνηση της νίκης κατά των Σελευκιδών, το 2ο π.Χ. αι. Κατά τις αρχές της άνοιξης η **Πουρίμ** γιορτάζεται σε ανάμνηση των γεγονότων του βιβλίου της Εσθήρ. Κατά το μήνα Νισάν (μεταξύ Μαρτίου και Απριλίου) γιορτάζεται το **Πάσχα** (Πεσάχ = διάβαση), δηλαδή η έξοδος από την Αίγυπτο. Επτά εβδομάδες μετά τη δεύτερη μέρα του Πάσχα γιορτάζεται η **Πεντηκοστή,** σε ανάμνηση της αποκάλυψης του Θεού στο Σινά. Πέντε εβδομάδες περίπου μετά την Πεντηκοστή τηρείται πένθος διάρκειας τριών εβδομάδων σε ανάμνηση της καταστροφής των δυο ναών.

ΚΕΙΜΕΝΑ

Η εμμονή στον αληθινό Θεό έχει ως αποτέλεσμα τη ζωή, η απομάκρυνση το θάνατο

1. «Ἰδού δέδωκα πρό προσώπου σου σήμερον τήν ζωήν καί τόν θάνατον, τό ἀγαθόν καί τό κακόν. Ἐάν εἰσακούσης τάς ἐντολάς Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ὡς ἐγώ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἀγαπᾶν Κύριον τόν θεόν σου, πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, φυλάσσεθαι τά δικαιώματα αὐτοῦ καί τάς κρίσεις αὐτοῦ, καί ζήσεσθε καί πολλοί ἔσεσθε, καί εὐλογήσει σε Κύριος ὁ θεός σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ, εἰς ἥν εἰσπορεύῃ ἐκεῖ τοῦ κληρονομῆσαι αὐτήν. Καί ἐάν μεταστῇ ἡ καρδία σου καί μή εἰσακούσῃς καί πλανηθείς προσκυνήσῃς θεοῖς ἑτέροις καί λατρεύσῃς αὐτοῖς, ἀναγγέλλω σοι σήμερον ὅτι ἀπωλείᾳ ἀπολεῖσθε καί οὐ μή πολυήμεροι γένησθε ἐπί τῆς γῆς, εἰς ἥν ὑμεῖς διαβαίνετε τόν Ἰορδάνην ἐκεί κληρονομῆσαι αὐτήν. Διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τόν τε οὐρανόν καί τήν γῆν. Τήν ζωήν καί τόν θάνατον δέδωκα πρό προσώπου ὑμῶν, τήν εὐλογίαν καί τήν κατάραν· ἔκλεξαι τήν ζωήν σύ, ἵνα ζήσῃς σύ καί τό σπέρμα σου, ἀγαπᾶν Κύριον τόν θεόν σου, εἰσακούειν τῆς φωνῆς αὐτοῦ καί ἔχεσθαι αὐτοῦ».

(Δευτερονόμιο, 30, 15-20).

Η απαγόρευση της εργασίας το Σάββατο

2. «Αν κάποιος χτίζει το Σάββατο, πόσο πρέπει να χτίσει για να θεωρηθεί ότι υπέχει ευθύνη; Αν χτίζει, έστω και ελάχιστα, αν σμιλεύει την πέτρα, χτυπά με σφυρί ή με πελέκι ή ανοίγει μια τρύπα, οσοδήποτε λίγο κι αν κάνει οτιδήποτε απ' αυτά, υπέχει ευθύνη. Αυτός είναι ο γενικός κανόνας: όποιος κάνει το Σάββατο δουλειά που επιφέρει κάποιο μόνιμο αποτέλεσμα, υπέχει ευθύνη».

(Από τη συλλογή κειμένων της Μισνά του Isidore Fishman, Gateway to Mishnah, London 1956, σ. 52).

Η Βασιλεία του Θεού κατά τον προφήτη Ησαΐα

Τότε θα κάθεται ο λύκος
παρέα με το αρνί
και θα κοιμάται ο πάνθηρας
με το κατσίκι αντάμα.
Το μοσχαράκι και το λιονταρόπουλο
θα βόσκουνε μαζί
κι ένα μικρό παιδί
θα τα οδηγάει.
Η αγελάδα κι η αρκούδα
την ίδια θα 'χουνε βοσκή
και τα μικρά τους
το ίδιο το λημέρι·
το λιοντάρι θα τρέφεται
καθώς το βόδι με άχυρο.
Το βρέφος άφοβα θα παίζει
στη φωλιά της έχιδνας,
το νήπιο που μόλις αποκόπηκε
από της μάνας του το γάλα
θ' απλώνει το χεράκι του
στης κόμπρας τη σπηλιά.
Κανένας δεν θα προξενεί στον άλλον
βλάβη ούτε κακό
πουθενά στο όρος το άγιο
του Θεού,

γιατί η γνώση του Κυρίου θα σκεπάζει
όπως σκεπάζουν τα νερά τη θάλασσα.
Σαν έρθει εκείνη η μέρα, το βλαστάρι
από τη ρίζα του Ιεσσαί
εκεί θα στέκεται
για τους λαούς σημαία.
Τα έθνη θα 'ρχονται να του
ζητάνε συμβουλή
και κατοικία του θα είν' η
δόξα του Κυρίου.

(Ησαΐας 11, 6-10).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιες είναι οι βασικές διδασκαλίες του Ιουδαϊσμού;
2. Ποια είναι η σχέση Θεού και κόσμου κατά την ιουδαϊκή διδασκαλία;
3. Ποια η θέση του κόσμου στο δημιουργικό και λυτρωτικό έργο του Θεού;
4. Πώς κρίνετε τις διώξεις κατά των Ιουδαίων στη μεσαιωνική Ευρώπη; Ποια η ενδεδειγμένη χριστιανική θέση απέναντι σ' αυτές;

30. Το Ισλάμ (Α΄)

Ισλάμ σημαίνει «υποταγή» στο Θεό. Είναι η θρησκεία της υποταγής στο θέλημα του Θεού, όπως αυτό αποκαλύφθηκε στον προφήτη του Μωάμεθ. Το θέλημα αυτό στο Ισλάμ διαμορφώνει όλες τις όψεις της ζωής, κοινωνικές και ατομικές, ως τις παραμικρές λεπτομέρειες. Έτσι, το Ισλάμ αποτελεί μια θρησκεία, αλλά ταυτόχρονα μια πολιτική, πολιτισμική, κοινωνική και ηθική πραγματικότητα. Αριθμεί πάνω από 700.000.000 πιστούς, που ζουν οι περισσότεροι στο Πακιστάν, την Ινδία, το Μπανγκλαντές, τη Νοτιοανατολική Ασία και Ινδονησία, τις Αραβικές χώρες, την Αφρική, την Τουρκία, το Ιράν, το Αφγανιστάν, τη Ρωσία, τα Βαλκάνια κ.α.

α) Η προϊσλαμική θρησκεία στην Αραβία

Η θρησκεία που επικρατούσε στη χερσόνησο της Αραβίας πριν την εμφάνιση του Ισλάμ ήταν ένας συνδυασμός ανιμισμού* και πολυθεϊσμού. Πλατιά διαδεδομένη ήταν η λατρεία πνευμάτων που κατοικούσαν στα δέντρα και στις πηγές των οάσεων. Ανώτερος μεταξύ των θεοτήτων ήταν ο Αλλάχ, ο δημιουργός του κόσμου. Επίσης, διαδεδομένη ήταν και η λατρεία ιερών λίθων, για τους οποίους πίστευαν ότι περιέχουν κάποια δύναμη που μπορούσε να μεταδοθεί στον πιστό μέσω επαφής. Σημαντικό ιερό στο οποίο γίνονταν ετήσια προσκυνήματα ήταν η Καάμπα στη Μέκκα, ένα μεγάλο οικοδόμημα κυβικού σχήματος, χτισμένο πάνω σε έναν από αυτούς τους ιερούς λίθους, το οποίο στέγαζε, επίσης, αγάλματα πολλών από τις θεότητες. Υπήρχαν, επίσης, ιουδαϊκές και χριστιανικές κοινότητες.

β) Μωάμεθ: «ο προφήτης» των Αράβων

Ο Μωάμεθ γεννήθηκε το 570 μ.Χ. Λίγα είναι γνωστά για την παιδική του ηλικία. Ο πατέρας του πέθανε λίγο πριν γεννηθεί. Συγγενείς ανέλαβαν την ανατροφή του, πρώτα ο παππούς του και μετά ο θείος του. Νέος μπήκε στην υπηρεσία μιας πλούσιας χήρας, της Χαντίτζα, την οποία τελικά παντρεύτηκε. Στην οικογένειά του μεταξύ των διαφόρων θεοτήτων λάτρευαν ιδιαίτερα τον Αλλάχ. Ο ίδιος ήταν έντονα θρησκευτική φύση και συχνά απομονωνόταν για να προσευχηθεί. Έτσι, έζησε ως την ηλικία των σαράντα χρόνων. Τότε, συνέβη κάτι που άλλαξε ολό-

Προσκύνημα στην Καά,πα.

κληρη τη ζωή του. Σύμφωνα με το Κοράνιο, μια νύχτα που προσευχόταν στα βουνά εμφανίστηκε σ' αυτόν ο άγγελος Γαβριήλ, κρατώντας ένα κείμενο και τον διέταξε να το απαγγείλει. Ακολούθησαν και άλλα οράματα με τελικό αποτέλεσμα να του δημιουργηθεί η συνείδηση της προφητικής αποστολής, ότι δηλαδή ο Θεός τον κάλεσε για να μεταφέρει στους ανθρώπους την αλήθεια που θα του αποκάλυπτε.

Ο Μωάμεθ άρχισε την αποστολή αυτή, κηρύττοντας ότι ο Αλλάχ δεν είναι απλώς ένας, έστω ο υψηλότερος, μεταξύ πολλών θεών, αλλά ο μόνος υπάρχων και ότι η λατρεία οποιουδήποτε άλλου θεού αποτελούσε βλασφημία. Το πολυθεϊστικό περιβάλλον δεν μπορούσε να ανεχθεί αυτήν τη διδασκαλία και τον αντιμετώπισε με εχθρότητα. Τελικά, το 622 μ.Χ., ο Μωάμεθ εγκατέλειψε τη Μέκκα για μια άλλη πόλη, τη Μεδίνα. Το γεγονός αυτό ονομάζεται Εγίρα (Χίτζρα). Η χρονολογία 622 μ.Χ. είναι η αρχή του μουσουλμανικού ημερολογίου. Στη Μεδίνα ο Μωάμεθ έγινε δεκτός και απέκτησε μεγάλη δύναμη. Κατάργησε την ειδωλολατρία και οργάνωσε την πόλη αυτή με βάση τη νέα θρησκεία: το Ισλάμ. Έτσι, στη Μεδίνα το Ισλάμ απέκτησε για πρώτη φορά κάποια από τα βασικά του χαρακτηριστικά, όπως την ισχυρή αίσθηση της

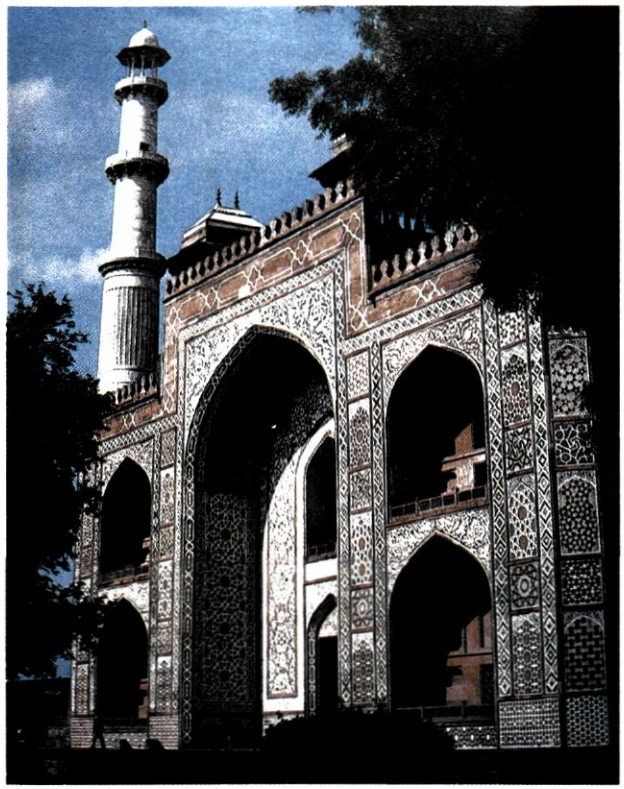

Ισλαμική αρχιτεκτονική: Ο τάφος του αυτοκράτορα Άκμπαρ στην Άγκρα, Ινδία.

αδελφότητας μεταξύ των μελών του λόγω του κοινού πατέρα. Η αίσθηση αυτή συνέβαλε στην ανάδειξη της Μεδίνας, όπως αργότερα και όλου του Ισλάμ, σε εξαιρετική στρατιωτική δύναμη.

Όταν ο Μωάμεθ αισθάνθηκε αρκετά ισχυρός επιτέθηκε εναντίον της Μέκκας και την κυρίευσε το 630 μ.Χ. Ο Μωάμεθ μετέτρεψε την Καάμπα σε χώρο λατρείας του Αλλάχ και έκανε την πόλη κέντρο της νέας θρησκείας. Πέθανε το 632 μ.Χ και τον διαδέχθηκε, παίρνοντας τον τίτλο του διαδόχου (χαλίφη), ο στενός σύντροφός του Αμπού-Μπαάκρ.

γ) Το Κοράνιο και οι διδασκαλίες του

Στο Ισλάμ το Κοράνιο έχει τη θέση της απόλυτης αυθεντίας. Περιέχει το λόγο του ίδιου του Θεού, όπως αυτός τον αποκάλυψε στο Μωάμεθ μέσω του Γαβριήλ. Το περιεχόμενό του θεωρείται θείο και αλάθητο. Αποτελείται από συλλογές λόγων του Μωάμεθ και είναι χωρισμένο σε 114 κεφάλαια που ονομάζονται «σούρες», δηλαδή αποκαλύψεις.

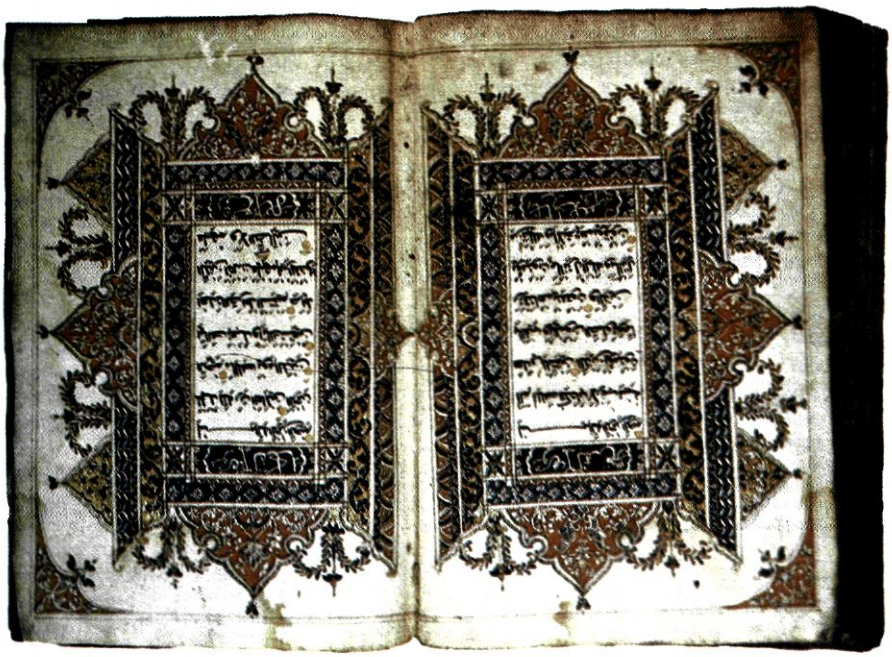

Το Κοράνιο.

Οι βασικές διδασκαλίες του Κορανίου είναι:

1. *Ο Θεός είναι ένας*, ο Αλλάχ, και ο Μωάμεθ είναι ο προφήτης του. Άλλοι προφήτες, όπως ο Μωυσής, ο Ιησούς κτλ. προηγήθηκαν, αλλά ο Μωάμεθ είναι ο τελευταίος και ανώτερος από όλους, γιατί σ' αυτόν δόθηκε η τελική και ολοκληρωμένη αποκάλυψη.

2. *Οι άγγελοι είναι δημιουργήματα του Αλλάχ* και το έργο τους είναι να εκτελούν τις εντολές του. Ένας όμως από αυτούς, ο Ιμπλίς (δηλαδή ο διάβολος) εξέπεσε. Στα όρια που του επιτρέπει ο Αλλάχ, ο Ιμπλίς και οι άγγελοι που τον ακολούθησαν στην πτώση πειράζουν τους πιστούς με διάφορους τρόπους.

3. *Η ζωή και οι πράξεις των ανθρώπων προκαθορίζονται από τη βούληση του Αλλάχ* (*κισμέτ*), ο οποίος άλλον οδηγεί στο σωστό και άλλον αφήνει να πλανηθεί. Εντούτοις στην Τελική Κρίση ο άνθρωπος ανταμείβεται ή καταδικάζεται ως υπεύθυνος για τις πράξεις του. Ο συμβιβασμός αυτής της αντίφασης αποτέλεσε ζήτημα για τη μουσουλμανική θεολογία, η οποία προσπάθησε να το λύσει με διάφορους τρόπους.

4. *Η ανταμοιβή,* που συνίσταται σε μια παραδείσια ζωή με ποικίλες απολαύσεις, όσο και η καταδίκη, που συνίσταται σε φρικτά βασανιστήρια στην κόλαση περιγράφονται πολύ ζωντανά. Ιδιαίτερα τονίζεται η απόλαυση του παραδείσου ως ανταμοιβής για το θάνατο στη μάχη κατά των απίστων. Αυτή συνέβαλε στην ανάπτυξη του πολεμικού ζήλου που χαρακτήριζε τις στρατιές του Ισλάμ στη διάρκεια της ιστορίας του.

δ) Οι «πέντε στύλοι» του Ισλάμ

«Πέντε στύλοι», ονομάζονται τα πέντε υποχρεωτικά θρησκευτικά καθήκοντα του μουσουλμάνου πιστού. Αυτά είναι:

1) *Η επανάληψη της φράσης «δεν υπάρχει άλλος Θεός παρά μόνο ο Αλλάχ και ο Μωάμεθ είναι ο προφήτης του».* Πρόκειται για μια σύντομη ομολογία πίστης, που περιέχει τις δύο βασικότερες διδασκαλίες του Ισλάμ και προβάλλει το Μωάμεθ ως τον τελευταίο και μεγαλύτερο από τους προφήτες, αλλά και ως πρότυπο της ισλαμικής ζωής γενικά.

2) *Η προσευχή.* Αυτή κατέχει κεντρική θέση στη ζωή του πιστού. Κατά γενικό κανόνα ο μουσουλμάνος πρέπει να προσεύχεται, στρεφόμενος προς την κατεύθυνση της Μέκκας, πέντε φορές την ημέρα, συγκεκριμένα την ανατολή του ήλιου, το μεσημέρι, το απόγευμα, τη δύση του ήλιου και το βράδυ. Μέρα αφιερωμένη στην προσευχή είναι η Παρασκευή. Το μεσημέρι αυτής της μέρας οι πιστοί συγκεντρώνονται για να προσευχηθούν στο **τζαμί,** που είναι το κέντρο της κοινοτικής λατρείας. Στον τοίχο του τζαμιού που βλέπει προς τη Μέκκα υπάρχει μια ημικυκλική κόγχη που λέγεται μιχράμπ. Στραμμένος προς το μιχράμπ ο επικεφαλής λειτουργός, ο ιμάμης, απαγγέλλει τις προσευχές

---

1 Άλλα στοιχεία του τζαμιού είναι: α) Ο άμβωνας από τον οποίο ο ιμάμης ή κάποιος άλλος, ειδικός για το σκοπό αυτό λειτουργός, κηρύσσει. β) Ο μιναρές, δηλαδή ο πύργος από τον οποίο ένας άλλος λειτουργός, ο μουεζίνης, καλεί τους πιστούς στην προσευχή. γ) Ένα σιντριβάνι ή πηγή νερού, που χρησιμοποιείται για καθαρμούς. Καθώς η εικονική διακόσμηση θεωρείται ειδωλολατρική η διακόσμηση του τζαμιού είναι ανεικονική. Στο Ισλάμ δεν υπάρχουν ιερείς και έτσι οι παραπάνω λειτουργοί δεν έχουν ιερατική ιδιότητα.

και προσκυνά σε δεδομένες στιγμές, ακολουθούμενος από τους πιστούς[1].

3) *Η ελεημοσύνη των φτωχών.* Αυτή τονίζεται ιδιαίτερα στο Ισλάμ. Στη διάρκεια της ιστορίας του πήρε μάλιστα τη μορφή φόρου, που αφαιρούνταν από τα εισοδήματα των πιστών. Σήμερα λίγες ισλαμικές χώρες έχουν διατηρήσει αυτό το σύστημα. Όπου αυτό έχει καταργηθεί η ελεημοσύνη γίνεται με τη μορφή της εθελοντικής προσφοράς.

4) *Η νηστεία.* Αυτή γίνεται το μήνα Ραμαντάν, που, εφόσον το μουσουλμανικό ημερολόγιο είναι σεληνιακό, δεν έχει μόνιμη θέση μέσα στο έτος. Συνίσταται στην αποχή από κάθε είδους τροφή από την ανατολή μέχρι τη δύση του ήλιου.

5) *Η ιερή αποδημία ή προσκύνημα στα ιερά μνημεία της Μέκκας.* Λέγεται Μεγάλο Προσκύνημα ή Χατζ. Απαιτείται από όλους τους μουσουλμάνους να το πραγματοποιήσουν τουλάχιστο μια φορά στη ζωή τους.

Εκτός από τους «πέντε στύλους» υπάρχει ένα πλήθος άλλων υποχρεώσεων και εθίμων που τηρούνται κοινά από τους μουσουλμάνους και χαρακτηρίζουν την ισλαμική κοινωνία. Πρόκειται για διατάξεις που αφορούν σε θέματα όπως η τροφή, ο γάμος, το διαζύγιο, η κληρονομιά κτλ. Υπάρχουν εξάλλου απαγορεύσεις που αφορούν στα τυχερά παιχνίδια, το χοιρινό κρέας, την κατανάλωση αλκοόλ κ.ά.[2]

Η θέση της γυναίκας στο Ισλάμ από πολλές απόψεις είναι κατώτερη από εκείνη του άνδρα. Ενώ έχει τα ίδια θρησκευτικά καθήκοντα με αυτόν, σε πολλά θέματα βρίσκεται σε μειονεκτική θέση. Π.χ. οι άρρενες κληρονόμοι παίρνουν μεγαλύτερο ποσοστό της κληρονομιάς· το διαζύγιο είναι δικαίωμα του άνδρα, που δεν έχει παρά να το αναγγείλει στη γυναίκα· σε κάποιες ισλαμικές χώρες η γυναίκα ζει σχεδόν έγκλειστη

---

2 Όλα αυτά περιλαμβάνονται σε ένα εξαιρετικά λεπτομερειακό σώμα νόμων που αναπτύχθηκε βαθμιαία μέσα στο Ισλάμ και ονομάζεται **σαρία**, για της οποίας την ανάπτυξη, τη διδασκαλία και την εφαρμογή υπεύθυνη είναι η τάξη των *ουλεμά* ή *μουλά*, που είναι μια τάξη κυρίως νομικών και επέχει τη θέση ιερατείου με μεγάλη δύναμη.

και, ανάλογα με τη χώρα, υποχρεώνεται να καλύπτει το σώμα και το πρόσωπό της.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ***Η πίστη και η απιστία έχει καθοριστεί από τον Αλλάχ***

Όσον αφορά τους άπιστους, είτε τους προειδοποιείς είτε όχι, αυτοί δεν θα έχουν πίστη. Ο Αλλάχ έχει σφραγίσει τις καρδιές τους και τα αυτιά τους, η όρασή τους έχει θολώσει και μια θλιβερή τιμωρία τους περιμένει.

(Κοράνιο, Η αγελάδα).

2. ***Αντεκδίκηση στην αιματοχυσία***

Πιστοί, επιβάλλεται αντεκδίκηση στην αιματοχυσία: ένας ελεύθερος άνθρωπος για ένα ελεύθερο, ένας σκλάβος για ένα σκλάβο, και ένα θηλυκό για ένα θηλυκό. Αυτός που συγχωρείται από το θλιμμένο αδελφό θα διωχθεί σύμφωνα με το έθιμο και θα του πληρώσει ένα γενναιόδωρο ποσό. Αυτή είναι μια σπλαχνική άφεση από τον Κύριό σας. Αυτός που θα γίνει παραβάτης στο μέλλον θα τιμωρηθεί αυστηρά.

(Κοράνιο, Η αγελάδα).

3. ***Οι άντρες είναι ανώτεροι από τις γυναίκες***

Οι άντρες εξουσιάζουν τις γυναίκες επειδή ο Αλλάχ τους έκανε ανώτερους από τις γυναίκες και επειδή ξοδεύουνε τα αγαθά τους για να τις συντηρήσουν. Οι καλές γυναίκες είναι υπάκουες. Κρύβουν τα απόκρυφα μέρη τους επειδή ο Αλλάχ τα έχει κρύψει. Αυτές δε που φοβάστε πως είναι ανυπάκουες, να τις συμβουλεύετε, να τις στέλνετε σε χωριστά κρεβάτια και να τις χτυπάτε. Έπειτα αν σας υπακούσουν, να μην κάνετε καμία άλλη πράξη εναντίον τους. Ο Αλλάχ είναι ανώτερος, υπέρτατος.

(Κοράνιο, Γυναίκες).

4. ***Ο πιστός στον Αλλάχ είναι όργανό του***

Πιστοί, όταν περικυκλώνετε τις στρατιές των άπιστων μην τους γυ-

ρίζετε τις πλάτες φεύγοντας. Αν αυτή τη μέρα κάποιος γυρίσει την πλάτη του σε αυτούς, εκτός αν το κάνει για λόγους τακτικής, ή για να ενωθεί με μια άλλη ομάδα, θα προκαλέσει την οργή του Αλλάχ και η Κόλαση θα γίνει κατοικία του: μια κακή μοίρα.

Δεν είσαστε εσείς αλλά ο Αλλάχ που τους έσφαξε. Δεν είσαστε εσείς που τους χτυπήσατε: ο Αλλάχ τους χτύπησε για να μπορέσει Αυτός να ανταμείψει πλουσιοπάροχα τους πιστούς. Αυτός τα ακούει όλα και τα βλέπει όλα. Σίγουρα Αυτός θα συντρίψει τα σχέδια των άπιστων.

(Κοράνιο, Τα λάφυρα).

5. ***Ιερό προσκύνημα στη Μέκκα***

Αν κάποιος από εσάς εν καιρώ ειρήνης συνδυάζει την επίσκεψη με το προσκύνημα, πρέπει να προσφέρει τέτοια δώρα που μπορεί να διαθέσει, αλλά αν του λείπουν τα μέσα ας νηστεύσει τρεις μέρες κατά τη διάρκεια του προσκυνήματος και εφτά μετά την επιστροφή του, δηλαδή δέκα συνολικά μέρες. Αυτό επιβάλλεται σε αυτόν που η οικογένειά του δεν είχε μεταβεί στο Ιερό Τέμενος.

(Κοράνιο, Η αγελάδα).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς αντιλαμβάνεστε την προφητική ιδιότητα του Μωάμεθ;
2. Ποιες είναι οι βασικές διδασκαλίες του Ισλάμ;
3. Οι πέντε στύλοι του Ισλάμ προσφέρουν στοιχεία πνευματικής ζωής στον πιστό;
4. Αναζητήστε ως θέμα εργασίας τα στοιχεία που συνέβαλαν στην επιτυχία της επιβολής του Ισλάμ.

31. Το Ισλάμ (Β΄)

α) Η επέκταση του Ισλάμ.

Μετά το θάνατο του προφήτη, οι αραβικές στρατιές κατέκτησαν μέσα σε διάστημα τριάντα ετών μια τεράστια περιοχή, αποτελούμενη από τη Συρία, την Παλαιστίνη, το Ιράκ, την Αίγυπτο, τη Λιβύη, την Περσία και τις περιοχές δυτικά της Κασπίας. Από τον 11ο αι. διάφοροι μουσουλμανικοί λαοί κατέκτησαν την Ινδία. Από το 14ο αι. το Ισλάμ αποκτά στο μεσογειακό χώρο δύναμη με τη δημιουργία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

β) Το πρόβλημα της διαδοχής του Μωάμεθ. Σηίτες και Σουνίτες

Διαμάχες γύρω από τη διαδοχή του Μωάμεθ άρχισαν να υπάρχουν στο Ισλάμ από πολύ νωρίς. Όταν ο τρίτος χαλίφης Ουθμάν δολοφονήθηκε, στη θέση του εξελέγη ο Αλή, που ήταν εξάδελφος και γαμπρός του Μωάμεθ. Το συγγενικό περιβάλλον του Ουθμάν αντιτάχθηκε σ' αυτήν την εκλογή. Ακολούθησε πολεμική αναμέτρηση που κατέληξε στην ήττα του Αλή. Οικτρή ήττα επίσης υπέστη αργότερα ο γιος του Χουσεΐν. Όμως, οι ακόλουθοί τους που ονομάστηκαν **Σηίτες,** διαμόρφωσαν μια δική τους διδασκαλία και διαφοροποιήθηκαν από τους υπόλοιπους μουσουλμάνους, οι οποίοι αποτέλεσαν το λεγόμενο ορθόδοξο κλάδο, και ονομάστηκαν **Σουνίτες.** Οι Σηίτες επικράτησαν τελικά στην Περσία, το Ιράκ και το Πακιστάν. Ο υπόλοιπος μουσουλμανικός κόσμος, που αποτελεί την πλειονότητα, όπως οι Άραβες, Τούρκοι κτλ., είναι κυρίως Σουνίτες.

γ) Χαρακτηριστικά των Σουνιτών και των Σηιτών

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των Σουνιτών είναι η εμμονή στο Κοράνιο, που θεωρείται θεμέλιο του Ισλάμ. Οι αποφάσεις παίρνονται με βάση την ομοφωνία της κοινότητας. Τα δύο αυτά σημεία προσφέρουν στερεότητα και συνοχή στον κλάδο. Επίσης, θεωρούν ότι η διαδοχή του Μωάμεθ δε χρειάζεται να είναι κληρονομική.

Οι Σηίτες τόνισαν εξαιρετικά το πρόσωπο του Αλή, ως προφήτη μετά το Μωάμεθ. Η πίστη στην κληρονομική διαδοχή τούς οδήγησε στην ιδέα ότι οι χαλίφες δεν έπρεπε να εκλέγονται. Κατ' αυτούς κάθε γενιά

έχει ένα δικό της ηγέτη που προέρχεται από τον οίκο του Αλή. Ο ηγέτης (Ιμάμης), αυτός είναι ο αληθινός διάδοχος στην ηγεσία του Ισλάμ. Θεωρείται μάλιστα αλάθητος και τελικά μια ημιθεϊκή μορφή. Αυτός είναι η πηγή κάθε απόφασης και όχι η κοινότητα. Από αυτόν η αληθινή ερμηνεία του Κορανίου μεταβιβάζεται στους διαδόχους του μυστικά. Οι Σηΐτες δέχονται ότι οι Ιμάμηδες υπήρξαν δώδεκα. Ο τελευταίος, ο Μουχαμάντ αλ-Μάχντι, έχει «απαχθεί» πνευματικά και «κρύβεται» κάπου, ώσπου να επιστρέψει στη γη, για να εγκαινιάσει μια εποχή ευδαιμονίας. Έτσι, ο Σηϊτισμός έχει έντονο εσχατολογικό χαρακτήρα. Η ιδέα της μυστικής μεταβίβασης της αληθινής διδασκαλίας συνέβαλε στη δημιουργία πολλών σχολών μέσα στο Σηϊτισμό, έτσι ώστε ο κλάδος τους να μην έχει τη συνοχή των Σουνιτών.

δ) Ο μυστικισμός στο Ισλάμ (Σουφισμός)

Κινήματα αυστηρότητας και ασκητισμού μέσα στην ίδια την ισλαμική κοινότητα, αλλά και άλλοι παράγοντες, όπως η επίδραση των χριστιανών ασκητών από τις κατακτημένες περιοχές, η επαφή με νεοπλατωνικές ιδέες κτλ., οδήγησαν από τον 8ο αι. μ.Χ. στη δημιουργία του ισλαμικού μυστικισμού*, που πήρε το όνομα Σουφισμός. Ο μυστικισμός δε βρήκε εύκολα τη θέση του μέσα στην προφητική θρησκεία του Ισλάμ και πάντα η σχέση του μ' αυτή διακρινόταν από κάποια ένταση. Σκοπός του Σουφισμού είναι η ένωση με το Θεό που επιτυγχάνεται μέσω της εκμηδένισης του εγώ. Ο ισλαμικός φόβος και η υπακοή στο Θεό στο Σουφισμό μετατράπηκε σε θείο έρωτα και επιδίωξη της θέας του Θεού. Βαθμιαία οι Σούφι οργανώθηκαν σε διάφορες μοναστικές κοινότητες και τάξεις, όπως οι δερβίσηδες κ.ά. Επίσης ανέπτυξαν τεχνικές, μέσω των οποίων μπορούσε να επιτευχθεί η ένωση με το Θεό, όπως το «**ντικρ**», που συνίσταται στο διαλογισμό πάνω στο όνομα του Θεού, ή ο στροβιλισμός των δερβίσηδων γύρω από τον εαυτό τους.

ε) Το Ισλάμ σήμερα

Η διαμόρφωση της σημερινής φυσιογνωμίας του Ισλάμ άρχισε από την εποχή της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας. Αυτή έφερε το θεοκεντρικό πολιτισμό του Ισλάμ σε επαφή με τον ανθρωποκεντρικό δυτικό πολιτισμό. Κάποια από τα επιτεύγματα του δυτικού πολιτισμού, όπως η τε-

Χορός Δερβίσηδων.

χνολογία, η στρατιωτική οργάνωση, τα οικονομικά και πολιτικά συστήματα, οι νόμοι, η παιδεία κτλ. προσείλκυσαν κυρίως τους πολιτικούς αρχηγούς χωρών, όπως π.χ. της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που θέλησαν να μεταφέρουν τα επιτεύγματα αυτά στις χώρες τους. Έτσι η δυτική παιδεία άρχισε να αντικαθιστά την ισλαμική. Το ίδιο συνέβη με τα δυτικά νομικά συστήματα, που άρχισαν να αντικαθιστούν τη σαρία κτλ. Αυτό έφερε τους ανανεωτές σε σύγκρουση με εκείνους που έτσι έχαναν τη δύναμή τους, δηλαδή τους ουλεμάδες (νομομαθείς του Ισλάμ), αλλά και με όσους θεωρούσαν το Ισλάμ συστατικό στοιχείο της εθνικής τους ταυτότητας.

Οι δύο αυτές τάσεις, των ανανεωτών και των συντηρητικών στοιχείων, αποτελούν τις δυνάμεις που διαμορφώνουν την εικόνα του σημερινού Ισλάμ. Χρονολογικά η πρώτη από αυτές είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία λιγότερο ή περισσότερο εκσυγχρονισμένων ισλαμικών κρατών, όπως το Πακιστάν, η Τουρκία, η Αίγυπτος κ.ά., όπου το Ισλάμ, παρά την ισχυρή του παρουσία, δεν καθορίζει όλες τις όψεις της ζωής. Η δεύτερη είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία κινημάτων που επιδιώκουν την ανάκτηση της κυριαρχίας του Ισλάμ. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως εκείνη του Ιράν, τα κινήματα αυτά πέτυχαν το σκοπό τους με την εγκαθίδρυση θεοκρατικών συστημάτων, ενώ σε άλλες, όπως εκείνες διάφορων χωρών της Β. Αφρικής, η σύγκρουση αποτελεί μια συνεχιζόμενη αιματηρή πραγματικότητα. Τα κινήματα αυτά συνήθως τονίζουν την ανωτερότητα του Ισλάμ έναντι όλων των άλλων θρησκειών αλλά και ιδεολογιών και ιδιαίτερα του δυτικού τρόπου ζωής.

Ένα ακόμη στοιχείο της σημερινής εικόνας του Ισλάμ είναι η νέα εξάπλωσή του σε διάφορες περιοχές, που οφείλεται σε διάφορους λόγους, όπως π.χ. στην παγκόσμια αναβίωση, από τη δεκαετία του 60, του μυστικισμού των διάφορων θρησκειών, συμπεριλαμβανομένου και του ισλαμικού σουφισμού. Μ' αυτήν τη μορφή το Ισλάμ έχει διαδοθεί πλατιά σε μερικές χώρες, όπως π.χ. στη Γαλλία. Άλλος λόγος είναι η επιθυμία από διάφορες εθνικές ή φυλετικές ομάδες, όπως οι μαύροι της Αμερικής και της Αφρικής, να διαφοροποιηθούν από τα πρότυπα των δυτικών κοινωνιών και να αποκτήσουν εθνική ή φυλετική ταυτότητα άλλη από εκείνη των δυτικών.

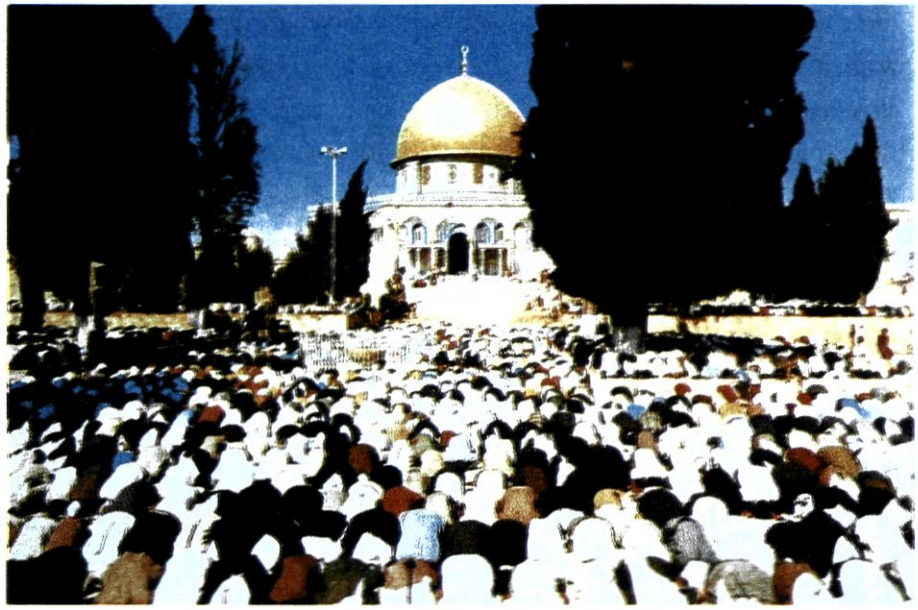

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ***Η παντοδυναμία του Αλλάχ***

Ο Αλλάχ - δεν υπάρχει άλλος θεός παρά Αυτός, ο Ζων, ο Αιώνιος· αυτόν δεν τον καταλαμβάνει κόπωση ούτε ύπνος· σ' Αυτόν ανήκει οτιδήποτε υπάρχει στον ουρανό και οτιδήποτε υπάρχει στη γη· ποιος μπορεί να μεσολαβήσει σ' Αυτόν τη μέρα της Κρίσης χωρίς Αυτός να το επιτρέψει; Αυτός γνωρίζει τα παρελθόντα και τα μέλλοντα και κανείς δεν αντιλαμβάνεται τίποτε από τη γνώση Του παρά μόνο ό,τι Αυτός θέλει· ο θρόνος του υψώνεται πάνω από τον ουρανό και τη γη, που δεν κουράζεται να φυλάει· Αυτός είναι ο Ύψιστος, ο Ισχυρός.

(Κοράνιο, Αγελάδα).

2. ***Το πνεύμα του Σουφισμού***

««Γιορτή αύριο!» φωνάξαν,
«ποιο φόρεμα θα βάλεις;». Απάντησα:
«Το φόρεμα που Αυτός μου έδωσε, γεμάτο
τόσα πικρά φαρμάκια. Φτώχεια
κι υπομονή είν' τα ρούχα μου.

Σκεπάζουν μια καρδιά που σ' όλες τις γιορτές
βλέπει τον Εραστή της.
Ποιο ρούχο τάχα ομορφότερο υπάρχει
το Φίλο για να χαιρετήσεις ή να επισκεφθείς
παρά εκείνο που μας έδωσε ο ίδιος;
Όταν Εσύ, απαντοχή μου, αλαργεύεις
κάθε στιγμή είναι ένας αιώνας λύπης, φόβου:
Όμως, όταν μ' αφήνεις να σε βλέπω, να σ' ακούω, όλες
χαρά είν' οι μέρες μου και μια γιορτή η ζωή μου!

(Αλ-Νουρί, The Doctrine of the Sufis, σ. 87, Από το Abu-Bakr al-Kalabadhi).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποια γεγονότα οδήγησαν στη διαίρεση του Ισλάμ;
2. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των δύο κλάδων του Ισλάμ;
3. Περιγράψτε ως θέμα εργασίας διάφορα σουφικά τάγματα.
4. Τι μορφή έχει το Ισλάμ στις γειτονικές μας χώρες;

32. Ο Ινδουϊσμός (Α΄)

Με τον όρο «Ινδουϊσμός» ονομάζεται το πολυσύνθετο σύνολο εκείνων των παραδόσεων* της Ινδίας, που αποτέλεσαν στη διάρκεια της ιστορίας της και αποτελούν επίσης σήμερα το μεγαλύτερο μέρος της θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής της. Στη χώρα αυτή ο Ινδουϊσμός αριθμεί περί τα 700 εκατομμύρια πιστούς, ενώ μικρότερες Ινδουϊστικές κοινότητες υπάρχουν τόσο στις γειτονικές χώρες όσο και σε άλλα μέρη της γης, όπως το Μπαλί, τη Ν. και Δ. Αφρική, το αρχιπέλαγος της Καραϊβικής κ.α.

α) Το πρόβλημα του ορισμού. Στην αχανή ινδική χώρα οι ποικίλες γεωγραφικές και κλιματολογικές ιδιαιτερότητες, η εθνολογική ποικιλία, η μακραίωνη ιστορία, καθώς και άλλοι παράγοντες, γέννησαν στη διάρκεια των αιώνων ένα πλήθος θρησκευτικών αντιλήψεων και παραδόσεων. Αυτές συχνά διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους, που σύμφωνα με πολλούς πρέπει να θεωρηθούν ως διαφορετικές θρησκείες και να περιγραφούν χωριστά. Έτσι ο Ινδουϊσμός δεν αποτελεί μια ενιαία θρησκεία και συνεπώς δεν μπορεί να περικλειστεί σε ένα ορισμό. Από την άλλη μεριά όμως, οι περισσότερες από αυτές τις παραδόσεις προϋποθέτουν το ίδιο θεωρητικό υπόβαθρο. Εδώ θα περιγράψουμε αυτό το κοινό θεωρητικό υπόβαθρο και τις μεγαλύτερες από τις παραδόσεις που στηρίζονται σ' αυτό, δηλαδή εκείνες που ακολουθούνται από την πλειονότητα του ινδικού λαού.

β) Ο πολιτισμός του Ινδού και οι Άριοι. Η ιστορία του Ινδουϊσμού ξεκινά από τον πολιτισμό που άκμασε με κέντρο την κοιλάδα του ποταμού Ινδού περίπου από το 3.000 ως το 1500 π.Χ. Αρχαιολογικά ευρήματα, όπως η παράσταση ενός θεού που κάθεται σε στάση γιόγκα και είναι περικυκλωμένος από ζώα, ειδώλια της Μητέρας θεάς*, καθώς και άλλα ευρήματα, δείχνουν ότι η θρησκευτική ζωή συνίστατο στη λατρεία του θείου ως γενεσιουργού δύναμης που παράγει τη ζωή.

Με την εγκατάσταση των Αρίων, που εισέβαλαν στην Ινδία περί το 1500 π.Χ., δημιουργήθηκε ένας άλλος πολιτισμός, που επικάλυψε τα υπολείμματα του προγενέστερου. Ταυτόχρονα όμως, τα υπολείμματα

αυτά πέρασαν μέσα στον Άριο πολιτισμό, αναπτύχθηκαν και συνέβαλαν στην τελική σύνθεση του Ινδουϊσμού.

γ) **Η βεδική θρησκεία.** Η θρησκεία των Αρίων ήταν πολυθεϊστική, όπως εκείνη των αρχαίων Ελλήνων ή των Ρωμαίων. Πηγή πληροφοριών για τη θρησκεία αυτή αποτελεί μια σειρά ιερών βιβλίων που ονομάζονται **Βέδες**, οι οποίες γράφηκαν από το 1500 ως το 1000 π.Χ. Από το όνομά τους η θρησκεία, όπως και η εποχή αυτή, ονομάζεται βεδική. Θεοί ήταν ο ουρανός, ο ήλιος, η φωτιά, ο θεός της καταιγίδας, της γονιμότητας, και του πολέμου κ.ά. Στη βεδική θρησκεία κέντρο της λατρευτικής δραστηριότητας αποτελεί η θυσία προς τους θεούς.

Όταν οι Άριοι εισέβαλαν στην Ινδία ήταν ήδη χωρισμένοι σε τρεις τάξεις: **ιερείς** (βραχμάνους), **πολεμιστές - αριστοκράτες** και **καλλιεργητές.** Ανώτερη θεωρούνταν εκείνη των βραχμάνων. Σ' αυτές προστέθηκε η τάξη των **χειρώνακτων,** στην οποία κατέταξαν τους κατακτημένους ντόπιους λαούς. Η κοινωνική και θρησκευτική ζωή κάθε τάξης ρυθμιζόταν από ένα σύνολο κανόνων, τους οποίους καθόριζαν οι βραχμάνοι. Το ινδικό όνομα των βασικών αυτών τάξεων είναι **βάρνα**= χρώμα. Είναι όμως κοινά γνωστές με το όνομα **κάστες** που δόθηκε το 16ο αι. από τους Πορτογάλους αποίκους. Στη διάρκεια των αιώνων οι κάστες απέκτησαν ένα πλήθος υποδιαιρέσεις. Αυτές διακρίθηκαν και ιεραρχήθηκαν με βάση κυρίως το επάγγελμα και το βαθμό καθαρότητάς του. Με την ίδια βάση δημιουργήθηκε, επίσης, η τάξη εκείνων που ήταν έξω από κάθε κάστα (άθικτοι).

Παράλληλα με τον πολυθεϊσμό στις Βέδες απαντά, επίσης, η ιδέα ότι υπάρχει μια παγκόσμια τάξη, η οποία διακρίνεται στη δομή και λειτουργία του κόσμου, αλλά και στη δομή και λειτουργία της κοινωνίας, την ηθική δεοντολογία κ.λπ. Η παγκόσμια αυτή τάξη ονομάζεται «**ντάρμα**».

Το *ντάρμα* είναι θείας καταγωγής και άρα η σύμφωνη μ' αυτό διαγωγή των ανθρώπων είναι πράξη θρησκευτικού χαρακτήρα και συνεπώς υποχρεωτική. Επομένως, και η δεδομένη τάξη της κοινωνίας, δηλαδή η διαίρεσή της σε **κάστες,** θεωρείται στις Βέδες μέρος της παγκόσμιας τάξης και άρα επίσης θείας καταγωγής. Το ίδιο ισχύει και για το σύνολο των κανόνων που συνοδεύει κάθε κάστα και που ονομάζεται επίσης

Η δημιουργία και η καταστροφή του κόσμου ως χορός του Σίβα.

ντάρμα. Η μεταπήδηση σε άλλη κοινωνική τάξη θεωρήθηκε αργότερα ότι μπορεί να επιτευχθεί μόνο σε μια επόμενη ζωή, ανάλογα με τις πράξεις κατά την παρούσα.

δ) Οι Ουπανισάδες. Ήδη από το τέλος της βεδικής εποχής αρχίζει να εμφανίζεται στις Βέδες η ιδέα ότι ο κόσμος στον οποίο ζούμε είναι το επιφανειακό ή εξωτερικό στρώμα μιας θείας πραγματικότητας, που βρίσκεται στο βάθος ή στη βάση του κόσμου. Όλα όσα υπάρχουν, συμπεριλαμβανομένων και των θεών, απέρρευσαν απ' αυτή. Μ' αυτόν τον τρόπο το σύνολο του κόσμου χωρίστηκε σε δύο βασικά στρώματα, τη θεμελιώδη αυτή πραγματικότητα και το φαινόμενο κόσμο. Ο φαινόμενος κόσμος αποτελείται από όντα περιορισμένα στα όρια της μορφής τους, ενώ η θεμελιώδης πραγματικότητα είναι απεριόριστη και άμορφη.

Η ιδέα αυτή αναπτύχθηκε περισσότερο και επικράτησε ως το βασικό κοσμοείδωλο του Ινδουϊσμού σε μια άλλη σειρά βιβλίων που ονομάζονται **Ουπανισάδες** και γράφηκαν περ. από το 800 ως το 500 π.Χ. Στις

Ουπανισάδες η θεία πραγματικότητα που αποτελεί το υπόστρωμα του σύμπαντος ονομάστηκε **Μπράχμαν.** Όπως ο αέρας που, αν και άμορφος, μπορεί να περικλειστεί μέσα στα δοχεία, έτσι και μέσα σε κάθε τι υπάρχει ένα «τμήμα» του Μπράχμαν, ένα θείο στοιχείο. Αυτό ονομάζεται **Άτμαν.** Μ' αυτόν τον τρόπο όλα τα όντα είναι στο βάθος τους *Άτμαν* και άρα μέρος του *Μπράχμαν.* Το ίδιο και ο άνθρωπος. Μόνο που αυτός, γοητευμένος από τον κόσμο, έχει συνεχώς στραμμένο το νου του προς αυτόν και άρα προς τα έξω και αγνοεί ότι το βάθος του εαυτού του είναι η θεία πραγματικότητα.

Ενώ στις Βέδες ο κόσμος θεωρείται ως κάτι καλό, στις *Ουπανισάδες* καλό θεωρείται μόνο το *Μπράχμαν.* Ο κόσμος είναι μια δευτερεύουσα πραγματικότητα και όχι η βασική και αληθινή. Εξάλλου αποτελείται από όντα που βρίσκονται σε κατάσταση περιορισμού και μεταβολής. Τα έμβια όντα, μεταξύ των οποίων και ο άνθρωπος, αισθάνονται οδυνηρά αυτήν την κατάσταση. Βιώνουν λοιπόν την ύπαρξη ως πόνο.

Στις *Ουπανισάδες* εμφανίζονται, επίσης, δύο άλλες ιδέες, που είναι άγνωστες στις Βέδες. Αυτές είναι η **σαμσάρα** και το **κάρμα**. *Σαμσάρα* είναι η ανακύκληση των υπάρξεων. Σύμφωνα μ' αυτήν την αντίληψη τα έμβια όντα δε ζουν μόνο μια φορά αλλά αφού μια μορφή ύπαρξης διαλυθεί, κάτι από αυτήν επιβιώνει και μεταβαίνει σε άλλη μορφή ύπαρξης. Δημιουργείται έτσι ένας ατέρμων κύκλος μετενσαρκώσεων που διατηρεί συνεχώς τα όντα σε κάποια μορφή ύπαρξης. *Κάρμα* σημαίνει πράξη. Οι πράξεις που το ον διέπραξε στην προηγούμενη μορφή ύπαρξης είναι εκείνες που προσδιορίζουν τη μορφή στην οποία θα μεταβεί. Τέτοιες μορφές εκτός από την ανθρώπινη μπορούν να είναι μια ζωική, μια δαιμονική σε κάποια κόλαση ή μια θεϊκή σε κάποιο ουρανό. Τι πράξεις κάνει ο άνθρωπος εξαρτάται από εκείνο που επιθυμεί. Έτσι τελικά μετενσαρκώνεται κάθε φορά σε κάποια μορφή ύπαρξης ανάλογη με την επιθυμία του.

Η ατέρμονη παραμονή σε κάποια μορφή ύπαρξης, δηλαδή σε μια κατάσταση που ταυτίζεται με την οδύνη, προκάλεσε το αίτημα της απελευθέρωσης (**μούκτι** ή **μόξα**) από αυτή. Σύμφωνα με τις Ουπανισάδες, αυτή επιτυγχάνεται με τη σταδιακή απόσυρση του νου του ανθρώπου από τον εξωτερικό κόσμο και τη στροφή του προς τον εσωτερικό με τελικό σκοπό την ταύτιση του νου με το *Άτμαν* και μέσω αυτού με το

Μπράχμαν. Η διαδικασία αυτή, από τη σταδιακή απόσυρση του νου από τον εξωτερικό κόσμο ως την ταύτιση ή ένωση με το Μπράχμαν ονομάζεται γιόγκα. Η χρήση της γιόγκα γι' αυτό το σκοπό καθιστούσε το έργο της σωτηρίας μια ατομική προσπάθεια που μπορούσε να αναλάβει ο καθένας μόνος του.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Στον ακόλουθο κοσμογονικό μύθο το σύμπαν παρομοιάζεται με ένα γιγάντιο άνθρωπο που διαμελίζεται από τους θεούς, ώστε να παραχθεί ο κόσμος. Έτσι η διαίρεση του κόσμου στα μέρη του είναι θείας προέλευσης. Για να δείξουν ότι και αυτές είναι ίδιας προέλευσης οι βραχμάνοι πρόσθεσαν στην αρχική διήγηση και τη δημιουργία των καστών.

Όταν [οι θεοί] διαμέλισαν τον Πουρούσα, πόσα μέρη ξεχώρισαν;
Τι όνομα έδωσαν στο στόμα του, στα χέρια του; Τι όνομα έδωσαν στους μηρούς και στα πόδια του;
Η [κάστα] των βραχμάνων έγινε από το στόμα του, από τα δυο του χέρια έγινε η [κάστα] των βασιλιάδων.
Οι μηροί του έγιναν οι βάισα και από τα πόδια του έγιναν οι σούντρα.
Το φεγγάρι γεννήθηκε από το νου του, και από το μάτι του γεννήθηκε ο ήλιος.
Ο Ίντρα και ο Άγκνι γεννήθηκαν απ' το στόμα του, και ο [θεός του ανέμου] Βάγιου απ' την αναπνοή του.
Απ' τον αφαλό του προήλθε ο αέρας μεταξύ [ουρανού και γης]. Ο ουρανός φτιάχτηκε απ' το κεφάλι του.
Η γη από τα πόδια του και από το αυτί του οι διάφορες περιοχές. Έτσι [οι θεοί] έφτιαξαν τους κόσμους.

(Ριγκ Βέδα Χ, 90).

2. Το Μπράχμαν είναι η βασική πραγματικότητα

Ζούσε κάποτε ένα παιδί, ο Σβετακέτου Αρουνέγια. Κάποια μέρα ο πατέρας του του είπε: «Σβετακέτου, πήγαινε να μάθεις την ιερή σοφία. Δεν υπάρχει κανένας στην οικογένειά μας που δεν έχει σπουδάσει τις

ιερές Βέδες και που θα μπορούσε να ονομαστεί βραχμάνος χωρίς αυτή τη σπουδή».

Το παιδί έφυγε σε ηλικία δώδεκα ετών και, αφού έμαθε τις Βέδες, γύρισε σπίτι σε ηλικία είκοσι τεσσάρων, πολύ περήφανος για τις γνώσεις του και νομίζοντας ότι είναι κάποιος.

Ο πατέρας του, βλέποντας αυτό, του είπε: «Σβετακέτου, παιδί μου, φαίνεται ότι νομίζεις πως είσαι κάποιος, πως έχεις γνώσεις και είσαι περήφανος. Ρώτησες όμως για κείνη τη γνώση μέσω της οποίας ακούγεται εκείνο που δεν ακούγεται, νοείται εκείνο που δε νοείται και γνωρίζεται εκείνο που δε γνωρίζεται;»

«Ποια γνώση είναι αυτή, πατέρα;» ρώτησε ο Σβετακέτου.

«Ακριβώς όπως γνωρίζοντας μια μάζα πηλού, γιε μου, μπορείς να γνωρίσεις όλα όσα είναι φτιαγμένα από πηλό, εφόσον όλες οι διαφορές είναι μόνο λέξεις και η πραγματικότητα είναι πηλός...

Ακριβώς όπως γνωρίζοντας ένα κομμάτι χρυσό, μπορείς να γνωρίσεις όλα όσα είναι φτιαγμένα από χρυσό, εφόσον όλες οι διαφορές είναι μόνο λέξεις και η πραγματικότητα είναι μόνο χρυσός...

Και ακριβώς, όπως γνωρίζοντας ένα κομμάτι σίδερο γνωρίζεις όλα όσα είναι από σίδερο, εφόσον όλες οι διαφορές είναι μόνο λέξεις και η πραγματικότητα είναι μόνο σίδερο [έτσι γνωρίζοντας τη βασική πραγματικότητα του σύμπαντος, το Μπράχμαν, μπορείς να γνωρίσεις όλο το σύμπαν]».

(Τσάντογκυα Ουπανισάντ, 6.1).

Συνεχίζοντας τη διδασκαλία για το Μπράχμαν, ο πατέρας του Σβετακέτου λέει:

«Φέρε μου έναν καρπό από αυτό το δέντρο μπανυάν».

«Τον έφερα, πατέρα».

«Άνοιξέ τον».

«Τον άνοιξα, κύριε».

«Τι βλέπεις μέσα του;»

«Πολύ μικρούς σπόρους, κύριε».

«Άνοιξε έναν απ' αυτούς, γιε μου».

«Τον άνοιξα, κύριε».

«Τι βλέπεις μέσα του;»

«Τίποτε απολύτως, κύριε».

Τότε ο πατέρας του του είπε: «Γιε μου, από την ίδια αυτή ουσία μέσα στο σπόρο, την οποία δεν μπορείς να δεις, προέρχεται στ' αλήθεια όλο αυτό το τεράστιο δέντρο μπανυάν.

Πίστεψέ με, γιε μου, μια αόρατη και λεπτή ουσία είναι το Πνεύμα ολόκληρου του σύμπαντος. Αυτό είναι η Πραγματικότητα. Αυτό είναι το Άτμαν. Εσύ [ο ίδιος] είσαι [κατά βάθος] αυτό».

(Τσάντογκυα Ουπανισάντ, 6.12-14).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τι καθιστά προβληματικό τον ορισμό του Ινδουϊσμού;
2. Γιατί η καθηκοντολογία κάθε κάστας θεωρείται υποχρεωτική;
3. Γιατί τα έμβια όντα βιώνουν την ύπαρξη ως πόνο;
4. Τι είναι το «ντάρμα», τι η «σαμσάρα» και τι το «κάρμα»;
5. Ποιο είναι το κοσμοείδωλο που παρουσιάζουν οι Ουπανισάδες;

Σαρασβάτι, μια από τις δημοφιλέστερες μορφές της θεάς (βλ. σ. 264).

33. Ο Ινδουϊσμός (Β΄)

Από το 500 π.Χ. ως το 500 μ.Χ. περίπου αναπτύχθηκαν τα στοιχεία που αποτελούν την επικρατούσα ως σήμερα μορφή του Ινδουϊσμού. Αυτά είναι:

α) Η σύνθεση ντάρμα και μόξα

Η θρησκευτική αντίληψη κατά την οποία η σωτηρία δεν εξαρτιόταν από τους βεδικούς θεούς αλλά από την ατομική προσπάθεια, έθετε σε κίνδυνο τη θέση των βραχμάνων. Ας σημειωθεί ότι κατά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. εμφανίστηκαν θρησκείες, όπως ο Βουδδισμός και ο Τζαϊνισμός, που επίσης εξαρτούσαν τη σωτηρία από την ατομική προσπάθεια.

Οι βραχμάνοι αντέδρασαν σ' αυτά υιοθετώντας μεν το πλαίσιο των παραπάνω ιδεών, δίνοντάς του όμως, ένα μακροπρόθεσμο χαρακτήρα. Μετέθεσαν για την πλειονότητα των ανθρώπων την επιδίωξη της απελευθέρωσης σε κάποια τελική ζωή στο μακρινό μέλλον. Στο μεταξύ όμως, ένας βραχυπρόθεσμα επιδιώξιμος σκοπός μπορούσε να είναι η εξασφάλιση μιας μετενσάρκωσης σε κάποια καλή μορφή ύπαρξης. Οι βραχμάνοι πρόβαλαν την ιδέα ότι ο σκοπός αυτός μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσα από τη συσσώρευση καλού κάρμα. Κι αυτή μπορούσε να επιτευχθεί αν κάποιος ζούσε σύμφωνα με το *ντάρμα*, δηλαδή με τους κανόνες της κοινωνικής και θρησκευτικής ορθοπραξίας που ίσχυαν γενικά, κυρίως όμως, σύμφωνα με τους κανόνες που ίσχυαν ειδικά α) για την κάστα στην οποία κάποιος ανήκε, και β) για το στάδιο της ζωής στο οποίο κάποιος βρισκόταν.

Τέτοια στάδια οι βραχμάνοι αναγνώρισαν την ίδια εποχή τέσσερα: του νέου και μαθητευόμενου κοντά σε κάποιο βραχμάνο, του οικογενειάρχη, του αποτραβηγμένου ασκητή και τέλος του περιπλανώμενου ερημίτη.

Έτσι, από την εποχή αυτή (περ.500 π.Χ.) άρχισε να παράγεται ένας μεγάλος αριθμός βιβλίων που καθορίζουν λεπτομερέστατα τους κανόνες που διέπουν την κοινωνική και θρησκευτική ζωή. Απ' αυτούς οι γενικά υποχρεωτικοί, εκείνοι δηλαδή που ισχύουν για όλες τις κάστες και τα στάδια ζωής, είναι τα προσκυνήματα σε ιερά μέρη, η λατρεία

Ναός του Σίβα.

Ο Βισνού και οι αβατάρα του.

των θεοτήτων, η τιμή και οι προσφορές προς τους βραχμάνους, η αποφυγή οιασδήποτε βλάβης κτλ. Οι ειδικά υποχρεωτικοί κανόνες είναι οι τελετές που πρέπει να κάνει ο Ινδουϊστής σε διάφορες στιγμές της καθημερινής του ζωής, αλλά και σε κάθε σταθμό της ζωής του γενικά, ανάλογα με την κάστα και το στάδιο ζωής στο οποίο βρίσκεται. Ως προς τις σχέσεις μεταξύ των καστών οι κανόνες αυτοί καθορίζουν ποιοι γάμοι επιτρέπονται μεταξύ τους και ποιοι όχι, τι μιαίνει και τι καθαρίζει και πάμπολλα άλλα.

Αποτέλεσμα της σύνθεσης ντάρμα και μόξα ήταν ότι στον άμεσο τρόπο σωτηρίας, με κάποιο είδος γιόγκα, προστέθηκε και ο προοδευτικός, με το ντάρμα. Έτσι, η θρησκευτική ζωή χωρίστηκε σε δύο συνυπάρχουσες μορφές.

β) Ο Σιβαϊσμός και ο Βισνουϊσμός

Ήδη στις τελευταίες *Ουπανισάδες* η ιδέα ότι το θείο ως απεριόριστο είναι άμορφο άρχισε να αντικαθίσταται από την ιδέα ότι ως απεριόριστο δεν πρέπει να στερείται τίποτε και άρα πρέπει α) να έχει μορφή και β) να συμπεριλαμβάνει και τον κόσμο. Διάφορες ομάδες βραχμάνων άρχισαν από τότε να θεωρούν κάποιες δημοφιλείς θεότητες της εγχώριας θρησκείας, οι οποίες θεωρούνταν γεννήτορες του κόσμου, όπως ο **Σίβα**, ο **Βισνού** και η **Ντέβι**, ως τη μορφή του *Μπράχμαν*. Κάθε ομάδα θεωρούσε τη μια από αυτές τις θεότητες ως την αληθινή μορφή του *Μπράχμαν*. Έτσι το *Μπράχμαν* έγινε προσωπικό. Η παράδοση που το θεωρεί απρόσωπο συνέχισε να υπάρχει υπό το όνομα **Βεδάντα** και αποτελεί και σήμερα ένα αξιόλογο ρεύμα μέσα στον Ινδουϊσμό, αν και όχι τόσο εκτεταμένο όσο οι παραδόσεις των παραπάνω θεοτήτων. Από τις θεότητες αυτές απορρέει το σύνολο του κόσμου, ο οποίος έτσι αποτελεί την εξώτατη έκφρασή τους. Μ' αυτόν τον τρόπο, τα γενικά χαρακτηριστικά του κόσμου, όπως π.χ. η δημιουργία και η καταστροφή, η γέννηση και ο θάνατος, το αρσενικό και το θηλυκό κ.ο.κ. αποτέλεσαν, ιδίως στην περίπτωση του *Σίβα*, τα δικά τους χαρακτηριστικά, όπως τα βλέπουμε στις παραστάσεις τους.

Ο σκοπός στις παραδόσεις αυτές ήταν και πάλι ο ίδιος: η απελευθέρωση, μέσα από την ένωση με μια απ' αυτές τις θεότητες, από τη διαιώνιση του εγκλωβισμού στη μεταβαλλόμενη και περιορισμένη ύπαρξη.

Όμως, η προσωπική διάσταση που προστέθηκε στο *Μπράχμαν* έφερε δύο αλλαγές στο μέσον, με το οποίο η ένωση αυτή μπορούσε να πραγματοποιηθεί: αφενός η ίδια η θεότητα αναλάμβανε με διάφορους τρόπους, όπως εμφανίσεις της στον κόσμο μας κτλ., να βοηθήσει τους ανθρώπους να την πραγματοποιήσουν· αφετέρου ο άνθρωπος μπορούσε ν' αγαπήσει τη θεότητα και χρησιμοποιώντας την αγαπητική αφοσίωση (μπάκτι) ως γιόγκα, δηλαδή ως μέσο ένωσης (μπάκτι γιόγκα), να ενωθεί μ' αυτή. Η ***μπάκτι*** *γιόγκα* καθιερώθηκε ως το κατεξοχήν τέτοιο μέσον σ' αυτές τις παραδόσεις. Βέβαια, εκτός από την τελική σωτηρία οι θεότητες αυτές πρόσφεραν και κάθε είδους βοήθεια εγκόσμιου τύπου.

Οι εμφανίσεις στον κόσμο μας με διάφορες μορφές (*αβατάρα*) αποτελούν τον τρόπο με τον οποίο συμβάλλει στη σωτηρία ο θεός *Βισνού*. Υπάρχουν δέκα τέτοιες εμφανίσεις του *Βισνού*, κυριότερες όμως και δημοφιλέστερες είναι εκείνη του **Κρίσνα** και εκείνη του **Ράμα**.

Ο *Σίβα* βοηθά τους πιστούς του, χωρίς να προβαίνει σε εμφανίσεις. Λατρεύεται υπό διάφορες μορφές, που, όπως είπαμε, αντιστοιχούν στα γενικά χαρακτηριστικά του κόσμου. Π.χ. τόσο ως δημιουργός όσο και ως καταστροφέας, καθώς, ενώ ως γενεσιουργός γεννά το σύμπαν, μετά από ένα τεράστιο χρονικό διάστημα επίσης το καταστρέφει και το απορροφά, για να το γεννήσει και πάλι κ.ο.κ.

γ) Ο Σακτισμός

Παράλληλα με την ανάπτυξη του Σιβαϊσμού και του Βισνουϊσμού, αναπτύχθηκε επίσης ο **Σακτισμός** με κέντρο τη λατρεία της γενεσιουργού δύναμης ή ενέργειας του *Σίβα*, που ονομάζεται **Σάκτι** και λατρεύεται ως η θηλυκή όψη ή, με τη μυθική γλώσσα, ως η σύζυγος του *Σίβα*. Μπορεί όμως να λατρεύεται και ανεξάρτητα από αυτόν. Η *Σάκτι* λατρεύεται ως η Μεγάλη θεά ή απλώς η θεά (Ντέβι) υπό διάφορες μορφές, όπως είναι η φοβερή **Κάλι** με την κατακόκκινη από το αίμα γλώσσα και το περιδέραιο από νεκροκεφαλές. Είναι η θεά που παράγει τη ζωή αλλά μέσω του θανάτου ξαναπαίρνει την ενέργεια που ξόδεψε, ώστε να μπορέσει να την αναπαραγάγει κ.ο.κ. Έτσι, αιματηρές θυσίες που της επέστρεφαν αυτήν την ενέργεια ήταν ως πρόσφατα το κέντρο της λατρείας της Κάλι.

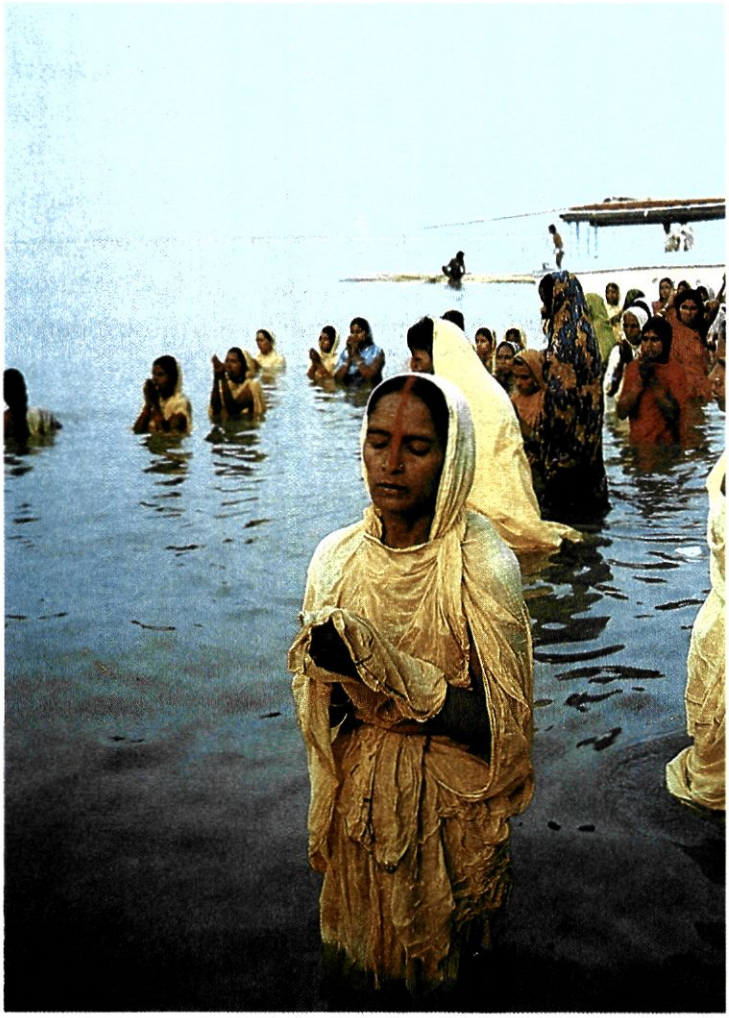

Λατρεία του Γάγγη.

δ) Η λατρεία

Από τον 6ο αι. μ.Χ. μια νέα μορφή λατρείας των θεοτήτων αρχίζει να επικρατεί αντί της θυσίας: η «τιμή» της θεότητας, που από την εποχή αυτή γίνεται η κύρια λατρευτική πράξη του Ινδουϊσμού. Πρόκειται για διάφορες λατρευτικές πράξεις, που απομιμούνται την υποδοχή, περιποίηση και αποχαιρετισμό ενός φιλοξενούμενου, όπως προσφορά καθίσματος, προσφορά νερού για την πλύση των χεριών και των ποδιών, πλύση όλου του αγάλματος, προσφορά σ' αυτό καινούργιου ενδύματος, χρίση του με αρώματα, προσφορά λουλουδιών, λιβανιού, τροφής κ.ο.κ.

ε) Ο Ινδουϊσμός στη νεότερη εποχή

Από το 13ο ως το 18ο αι. η Ινδία βρέθηκε υπό μουσουλμανική κατοχή. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής τα κινήματα *μπάκτι* με κέντρο κάποια από τις εμφανίσεις ή μορφές των τριών θεοτήτων συνέχισαν να ακμάζουν. Κυρίως από το 19ο αι. υπό τους Βρετανούς ο Ινδουϊσμός ήλθε σε επαφή με τη Δύση και το Χριστιανισμό. Η συνάντηση αυτή, μαζί με άλλους παράγοντες, οδήγησε τον Ινδουϊσμό σε μια νέα συνειδητοποίηση της ταυτότητάς του και σε μια αναβίωση κάποιων από τις παραδόσεις του, οι οποίες επιδιώχθηκε να αναδιατυπωθούν με σύγχρονο τρόπο. Επίσης τον οδήγησε σε μια προσπάθεια αποβολής κάποιων στοιχείων που αμαύρωναν την εικόνα του, όπως ήταν εκείνο των καστών. Η αναβίωση αυτή πραγματοποιήθηκε στην Ινδία αλλά τα κύματά της έφτασαν επίσης στη Δύση. Κάποια από τα μεγάλα ονόματα αυτής της αναβίωσης είναι ο Ραμακρίσνα Παραμαχάνσα (1836-86), ο Σρι Αουρομπίντο (1872-1950) και ο Μαχάτμα Γκάντι (1869-1948), ο ελευθερωτής της Ινδίας από τη βρετανική κατοχή. Η κεντρική ιδέα του Γκάντι ήταν η εφαρμογή παραδοσιακών Ινδουϊστικών πρακτικών, όπως η νηστεία ή η αποφυγή βλάβης (μη βία), στην αντιμετώπιση προβλημάτων κοινωνικών, όπως εκείνο της θέσης των αθίκτων στην ινδική κοινωνία, ή πολιτικών, όπως η ξένη κατοχή της Ινδίας.

στ) Η σημερινή εικόνα

Ο Ινδουϊσμός είναι το σύνολο των παραδόσεων που τον αποτελούν. Μπορούμε όμως να πούμε, ότι κυρίως είναι ό,τι πιστεύει σήμερα η πλειονότητα του ινδικού λαού. Τα κύρια στοιχεία αυτής της πίστης του είναι: Η ύπαρξη είναι οδυνηρή. Ως τέτοια θέτει το αίτημα της απελευθέρωσης από αυτή. Η απελευθέρωση επιδιώκεται με δύο τρόπους, τον άμεσο και το σταδιακό. Ο άμεσος τρόπος επιτυγχάνεται κυρίως μέσα από την αγαπητική αφοσίωση (μπάκτι γιόγκα) προς μια θεότητα, που επιλέγεται προσωπικά από τον Ινδουϊστή. Η θεότητα αυτή είναι συνήθως κάποια που περιέχεται σε μια από τις τρεις παραδόσεις που περιγράψαμε, δηλαδή το Σιβαϊσμό, το Βισνουϊσμό και το Σακτισμό. Το γεγονός αυτό κάνει τις τρεις αυτές παραδόσεις να είναι οι τρεις δημοφιλέστερες λύσεις στο αίτημα της απελευθέρωσης.

Ο σταδιακός τρόπος, ο οποίος συγκεντρώνει την προτίμηση της μεγάλης πλειονότητας των πιστών, επιτυγχάνεται με την προσήλωση στο ντάρμα. Σ' αυτό, όπως είπαμε, συμπεριλαμβάνεται η λατρεία των διαφόρων θεοτήτων που, υπάρχουν στο Ινδουϊστικό πάνθεο. Θεότητες που θεωρείται ότι συμβάλλουν στην απόσβεση του κακού κάρμα και συνεπώς σε μια καλή μετενσάρκωση, όπως η θεότητα του ποταμού Γάγγη με την πλύση στα νερά του, είναι δημοφιλείς. Αλλά και στο σταδιακό τρόπο η ένωση με τη θεότητα της προσωπικής επιλογής παραμένει πάντα ο απώτερος, τελικός στόχος. Ακόμη κι όταν λατρεύει διάφορες θεότητες ο Ινδουϊστής, δεν είναι ποτέ πολυθεϊστής. Τοποθετεί πάντα την προσωπική του θεότητα στη θέση του απολύτου και υποτάσσει τις άλλες σ' αυτήν ως μορφές ή εμφανίσεις της ή δυνάμεις που βοηθούν στο έργο της τελικής απολύτρωσης στα ποικίλα του στάδια.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ***Ο Κρίσνα εμφανίζει στον Αρζούνα την πραγματική του μορφή: του Βισνού που γεννά και περιέχει όλο το σύμπαν.***

Τότε ο γιος του Πάντου [ο Αρζούνα] είδε
ολόκληρο το [πλατύ] σύμπαν να συγκλίνει σε Ένα,
Εκεί, στο σώμα του Θεού των θεών,
κι ωστόσο να διαιρείται προς τα έξω σε πολλά.

Ω Θεέ, θωρώ όλους τους θεούς μέσα στο σώμα σου,
Και όλα τα πλήθη κάθε είδους όντων·
[Βλέπω το θεό] Μπραμά, θρονιασμένο πάνω στο άνθος του νούφαρου,
Ουράνια ερπετά και όλους τους [αρχαίους μύστες].

Χέρια, κοιλιές, στόματα και μάτια όλα πολλαπλά-
Έτσι σε βλέπω όπου και να κοιτάξω- άπειρη η μορφή σου.
Τέλος, μέση ή αρχή σε σένα δεν μπορώ να δω,
Ω Βασιλιά του παντός, [που φανερώνεσαι] σε όλες τις μορφές.

Εσύ είσαι το αθάνατο, [εσύ] ο τελικός σκοπός της σοφίας
Εσύ, του σύμπαντος αυτού το τελευταίο στήριγμα και θεμέλιο.
Εσύ το αμετάβλητο, [εσύ] ο φύλακας του αιώνιου νόμου (ντάρμα),

Εσύ είσαι το αιώνιο Πρόσωπο([επιτέλους] καταλαβαίνω!...
Αστράφτοντας με πολύχρωμες [φλόγες] αγγίζεις τον ουρανό,
Τα στόματά σου ολάνοιχτα, χάσκοντα, τα μάτια σου διεσταλμένα, φλογισμένα·
Σε βλέπω, και το εσώτατο εγώ μου τρέμει:
Δε μπορώ να το αντέξω, να ειρηνέψω, ω Βισνού!

(Μπαγκαβάτ-Γκιτά, XI, 9 εξ.)

2. ***Ο Κρίσνα διδάσκει στον Αρζούνα τρόπους ένωσης με αυτόν***

Σ' εκείνους που...αφιερώνοντας όλες τις πράξεις τους σ' εμένα και θεωρώντας με ως τον ύψιστο σκοπό με λατρεύουν, διαλογιζόμενοι πάνω σ' εμένα με αποκλειστική αφοσίωση, που έχουν το νου τους προσηλωμένο σ' εμένα, εγώ, χωρίς καθυστέρηση, έρχομαι να τους λυτρώσω απ' τον ωκεανό αυτού του κόσμου του θανάτου. Τοποθέτησε το νου σου μόνο σ' εμένα προσήλωσε την κατανόησή σου σ' εμένα. Σ' εμένα τότε θα κατοικείς από κει και πέρα χωρίς αμφιβολία. Αλλά αν δεν μπορείς να προσηλώσεις τω νου σου σταθερά σ' εμένα, τότε... ας είναι οι πράξεις εξευμενισμού μου ο υψηλότερος σκοπός σου. Ακόμη και με το να κάνεις πράξεις για να με εξευμενίσεις θα φτάσεις στην τελειότητα. Αν δεν μπορείς να κάνεις ακόμη κι αυτό, τότε κατάφυγε στην αφοσίωση σ' εμένα και, με αυτοσυγκράτηση, εγκατάλειψε όλους τους καρπούς των πράξεών σου...Εκείνος ο πιστός μου που είναι αδιάφορος, καθαρός, αμερόληπτος, ελεύθερος από θλίψη, που εγκαταλείπει όλες τις πράξεις [που έχουν σκοπό την απόκτηση καρπών], μου είναι πολύ αγαπητός...Εκείνος που είναι ίδιος προς το φίλο και προς τον εχθρό, ίδιος προς την τιμή και την ατιμία, προς το κρύο και τη ζέστη, προς την ευχαρίστηση και τον πόνο, που είναι ελεύθερος από προσκολλήσεις, εκείνος για τον οποίο ο έπαινος και ο ψόγος είναι το ίδιο, που είναι σιωπηλός, ευχαριστημένος με οτιδήποτε, ανέστιος, με σταθερό νου και γεμάτος αφοσίωση, εκείνος μου είναι πολύ αγαπητός».

(Μπαγκαβάτ-Γκιτά, XII).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς συνδύασαν οι βραχμάνοι το ντάρμα και τη μόξα; Ποιος τρόπος σωτηρίας γεννήθηκε απ' αυτόν το συνδυασμό;
2. Με ποιον τρόπο βοηθά ο Βισνού τους πιστούς του;
3. Ποιες διαφορές μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ ενανθρώπησης του Χριστού και εμφανίσεων (αβατάρα) του Βισνού;
4. Πώς ιεραρχούν οι Ινδουϊστές τους θεούς στους οποίους πιστεύουν;

Ο Κρίσνα και η σύζυγός του, Ράντα.

34. Η Γιόγκα

α) Τι είναι η γιόγκα

Γιόγκα σημαίνει «ζεύξη», δηλαδή ένωση. Με τον όρο αυτό ονομάζονται οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται στις ανατολικές θρησκείες και ιδιαίτερα στον Ινδουϊσμό με συνηθέστερο σκοπό την ένωση του ανθρώπου με το θείο στοιχείο που ενυπάρχει σ' αυτόν. Μ' αυτήν εννοείται συνήθως η ένωση του νου με αυτό το στοιχείο και συνεπώς με τη θεία, υπερβατική πραγματικότητα. Όμως, ανάλογα με τις διάφορες αντιλήψεις των Ινδουϊστικών παραδόσεων για τον άνθρωπο και τον κόσμο, υπάρχουν ποικίλες παραλλαγές αυτού του βασικού σχήματος. Εξάλλου οι ίδιες τεχνικές μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για άλλους σκοπούς. Υπάρχουν συνεπώς διάφορες *γιόγκα*. Η ιστορική αρχή της *γιόγκα* είναι άγνωστη. Υπήρχε ήδη πριν εμφανιστεί στις *Ουπανισάδες*. Πάντως όσο τμήμα της ιστορίας της είναι γνωστό δείχνει ότι η γιόγκα χρησιμοποιείται κυρίως για θρησκευτικούς σκοπούς, όμοιους με τον παραπάνω.

β) Θεωρητικές προϋποθέσεις της γιόγκα

Η *γιόγκα* βασίζεται σε δύο βασικές ιδέες: α) όπως ο καθρέφτης δεν έχει ένα μόνιμο περιεχόμενο, αλλά αποκτά κάθε φορά εκείνο προς το οποίο είναι στραμμένος, έτσι και ο νους έχει την ιδιότητα να μεταβάλλεται σύμφωνα με εκείνο στο οποίο προσκολλάται και να ενώνεται με αυτό· β) ο άνθρωπος ως ον δεν έχει μια μόνιμη ταυτότητα, δεν είναι δηλαδή μόνιμα κάτι, αλλά γίνεται εκείνο στο οποίο προσκολλάται ο νους του.

Στα πλαίσια του Ινδουϊσμού οι δύο αυτές βασικές ιδέες χρησιμοποιήθηκαν από διάφορες παραδόσεις για την επίτευξη της σωτηρίας. Οι παραδόσεις αυτές αντιλαμβάνονται τη σωτηρία καθεμιά σύμφωνα με την κοσμοθεωρία της. Γι'αυτό ο τρόπος με τον οποίο οι ιδέες αυτές εφαρμόζονται και το αποτέλεσμα που επιδιώκεται ποικίλλει. Σύμφωνα π.χ. με τις Ουπανισάδες το σύνολο της πραγματικότητας αποτελείται από δύο κύρια στρώματα· εκείνο της απόλυτης, θείας πραγματικότητας, στην οποία δόθηκε το όνομα *Μπράχμαν*, και εκείνο του κόσμου που απορρέει από το Μπράχμαν. Μέσα σε καθένα από τα όντα που κα-

τοικούν στον κόσμο έχει εισχωρήσει και ενυπάρχει το *Μπράχμαν* ως *Άτμαν*. Έτσι, στο βάθος του ανθρώπου επίσης βρίσκεται το Άτμαν.

Μεταξύ του *Άτμαν* και του φυσικού σώματος υπάρχει ένα άλλο σώμα που αποτελεί την έδρα των ψυχικών ιδιοτήτων. Αυτό λέγεται λεπτό σώμα. Σ' αυτό βρίσκεται ο νους. Έτσι ο νους βρίσκεται μεταξύ της απόλυτης πραγματικότητας και του φυσικού κόσμου. Εάν προσκολληθεί στο φυσικό κόσμο ενώνεται και ταυτίζεται μ' αυτόν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο άνθρωπος να γίνεται μέρος αυτού του κόσμου. Εάν, αντίστροφα, στραφεί προς τα μέσα και μάλιστα προς το βάθος του, δηλαδή προς το *Άτμαν* και προσκολληθεί σ' αυτό, θα ενωθεί και θα ταυτιστεί με το *Άτμαν* και συνεπώς με το *Μπράχμαν* και έτσι θα επιτύχει τη σωτηρία.

Στο Σιβαϊσμό και στο Βισνουϊσμό οι ίδιες ιδέες εφαρμόζονται με σκοπό την ένωση με το Σίβα ή το Βισνού. Σε άλλες παραδόσεις εφαρμόζονται προκειμένου ο νους να ενωθεί με λεπτές και λανθάνουσες λειτουργίες του λεπτού ή του φυσικού σώματος και να φτάσει έτσι σε σημείο να μπορεί να τις χρησιμοποιεί κατά βούληση. Στην περίπτωση αυτή έχουμε την κυριαρχία του νου πάνω στον ψυχοφυσικό κυρίως οργανισμό του ανθρώπου.

Εκτός από το σκοπό οι διάφορες γιόγκα διακρίνονται επίσης με βάση τα μέσα που χρησιμοποιούν για την ένωση με το θείο. Έτσι, η γιόγκα που περιγράψαμε ως τώρα, επειδή ως τέτοιο μέσο έχει την απλή «γνώση» του άτμαν από το νου, ονομάζεται «γιόγκα της γνώσης» (τζνάνα γιόγκα). Στην περίπτωση που ο Θεός θεωρείται ως προσωπικός ως τέτοιο μέσο χρησιμοποιείται η αγάπη προς αυτόν, οπότε έχουμε τη γιόγκα της «αγαπητικής αφοσίωσης» (μπάκτι γιόγκα). Τέλος, τέτοιο μέσο μπορεί να είναι οι πράξεις υπηρεσίας προς τον κόσμο, οι οποίες μεταθέτουν επίσης το νου από το ατομικό εγώ προς το Θεό, οπότε έχουμε τη «γιόγκα των πράξεων» (κάρμα γιόγκα).

γ) Η τεχνική της γιόγκα

Η τεχνική της *γιόγκα* συνίσταται στο λεγόμενο διαλογισμό. Αυτός με τη σειρά του συνίσταται στην αποπροσκόλληση του νου από τις ποικιλόμορφες σκέψεις. Συνήθως ο νους ταυτίζεται μ' αυτές και, μέσω αυτών και των αντικειμένων στα οποία αναφέρονται, με τον κόσμο των

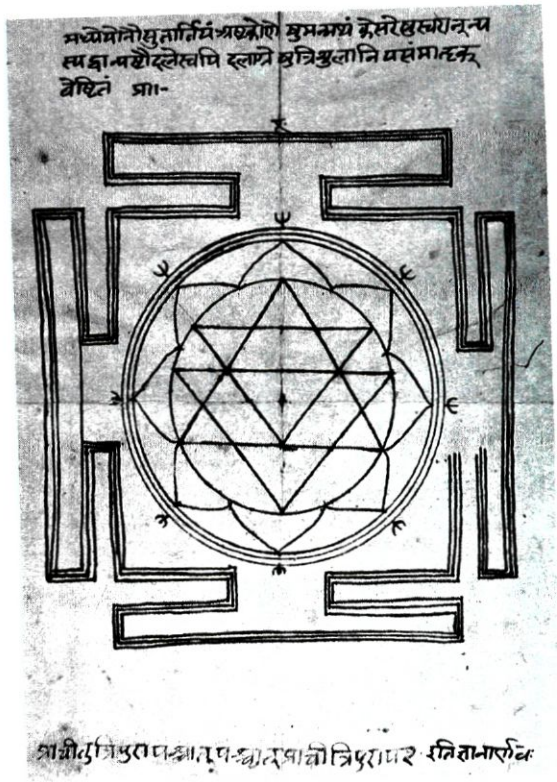

Γιάντρα: ένα από τα συνηθέστερα αντικείμενα διαλογισμού.

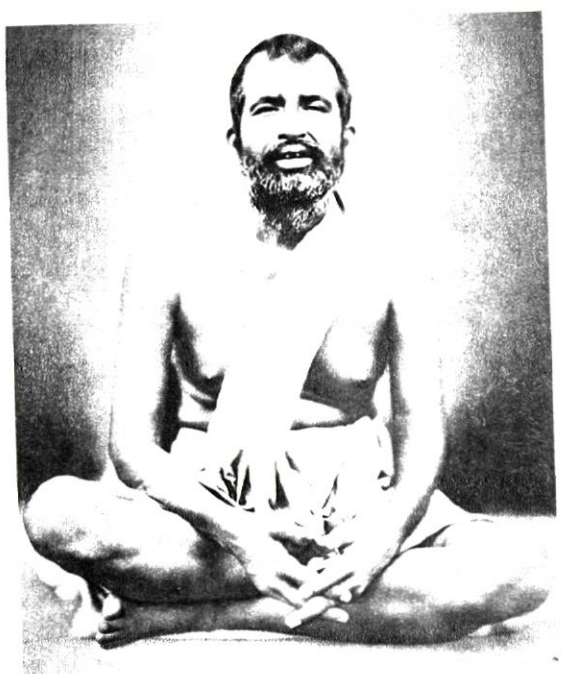

Ο Ραμακρίσνα Παραμαχάνσα (βλ. σ. 266), σε στάση γιόγκα.

φαινομένων. Η αποπροσκόλληση του νου κατορθώνεται σε δύο στάδια. Στο πρώτο επιλέγεται ένα αντικείμενο και ο νους αναγκάζεται να θεωρήσει εσωτερικά μόνο αυτό αποκλείοντας οτιδήποτε άλλο. Στο δεύτερο στάδιο, που είναι ο κυρίως διαλογισμός, ο νους αναγκάζεται να συγκεντρωθεί από την περιφέρεια αυτού του αντικειμένου στο κέντρο του και άρα από έξω προς τα μέσα. Με τον τρόπο αυτό ο νους αποκόπτεται τελικά από το αντικείμενο και ταυτίζεται με τον εαυτό του. Η κατάσταση αυτή ισοδυναμεί με μια πλήρη στροφή του προς τα μέσα, οπότε σαν καθρέφτης αντικατοπτρίζει το *Άτμαν* που βρίσκεται πίσω του.

Στο τρίτο στάδιο ο αντικατοπτρισμός αυτός μεταλλάσσεται από μόνος του σε μια «διάλυση» του νου στο Άτμαν, δηλαδή σε μια ένωση μ' αυτό.

Πριν από τα τρία αυτά στάδια υπάρχουν άλλα πέντε, τα οποία παίζουν ρόλο προπαρασκευαστικό. Στο πρώτο από αυτά ο ασκούμενος αποφεύγει κάθε είδους βία, κλοπή, ψεύδος, γενετήσιες σχέσεις και ιδιοκτησία. Στο δεύτερο επιδίδεται κυρίως σε ασκήσεις που έχουν ως σκοπό την αποκοπή του νου από την πολύμορφη επιθυμία. Στο τρίτο ασκεί το σώμα να παραμένει για μεγάλο διάστημα σε στάσεις οι οποίες μειώνουν τις παρενοχλήσεις στο διαλογισμό που μπορεί να προέλθουν από το σώμα. Στο τέταρτο συγκρατεί την αναπνοή έτσι, ώστε κι αυτή να μην παρεμβαίνει στην απόλυτη συγκέντρωση που πρόκειται να επιδιώξει ο νους. Τέλος, στο πέμπτο συγκεντρώνει προς τα μέσα τις αισθήσεις του, ώστε να πετύχει μια προκαταρκτική απομόνωση του νου από τον κόσμο. Στο στάδιο της συγκράτησης της αναπνοής αναπτύσσονται, σύμφωνα με τα κείμενα, διάφορες «δυνάμεις», όπως τηλεπάθεια, διόραση, μετεωρισμός κτλ. Όμως, εφιστάται η προσοχή για τον κίνδυνο που αυτές αντιπροσωπεύουν, να προσκολληθεί δηλαδή ο νους σ' αυτές και να μην πραγματοποιηθεί ο σκοπός της γιόγκα.

δ) Η παράχρηση της γιόγκα

Συχνά η *γιόγκα* παρουσιάζεται ως μέσο για την απόκτηση κάποιων αποτελεσμάτων που προκύπτουν από τις ασκήσεις των διάφορων σταδίων. Όμως, στην κλασική γιόγκα ο ασκούμενος που προσκολλάται σε κάποιο από αυτά θεωρείται ότι περιέπεσε στην οικτρή κατάσταση να

δεσμευτεί και πάλι από την έλξη καταστάσεων που ανήκουν στον κόσμο των φαινομένων, με αποτέλεσμα τη συνέχιση της ύπαρξής του ως μέρους αυτού του κόσμου. Έτσι, η μετατροπή της γιόγκα σε ασκήσεις για την απόκτηση υγείας ή «δυνάμεων» μπορεί βέβαια να γίνει. Όμως, αυτό που προκύπτει τότε δεν είναι *γιόγκα* αλλά απλά σωματικές ασκήσεις ή ασκήσεις που τον οδηγούν αντί στην κυριαρχία της επιθυμίας του στην υποδούλωση σ' αυτή. Τον οδηγούν σε καταστάσεις που δε συμβάλλουν στην απελευθέρωσή του από τη βασική εκδήλωση της άγνοιας, δηλαδή της παρανόησης του κόσμου ως του απολύτου.

ε) Γιόγκα και ησυχαστική παράδοση

Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η προσευχή στην ησυχαστική παράδοση παρουσιάζει ομοιότητες με την τεχνική του διαλογισμού, δηλαδή της *γιόγκα*. Επειδή και οι δύο επιζητούν την ένωση με το θείο, μπορούν να χαρακτηριστούν ως μορφές μυστικισμού. Υπάρχουν όμως και διαφορές. Η κυριότερη διαφορά είναι εκείνη που αφορά στο σκοπό των δύο: στη γιόγκα ο σκοπός είναι η ένωση με το θείο, προκειμένου να επιτευχθεί η διακοπή των μετενσαρκώσεων και μέσα από αυτήν η απελευθέρωση από τον κόσμο του περιορισμού, της μεταβολής και του θανάτου. Η μπάκτι γιόγκα έχει σκοπό την αναγέννηση σε έναν ουρανό κοντά στη θεότητα. Αλλά και αυτή η κατάσταση δεν είναι η τελική αφού αναμένεται να τελειώσει όταν όλος ο κόσμος απορροφηθεί από τη θεότητα. Κάποτε, όπως συμβαίνει στον «υπερβατικό διαλογισμό»*, η ένωση με το θείο έχει ως σκοπό τη βελτίωση της ύπαρξης σ' αυτόν τον κόσμο. Σε καμιά όμως γιόγκα δεν επιζητείται ως επιθυμητή κατάσταση η διαιώνιση της ύπαρξης στον παρόντα κόσμο, ούτε η σωτηρία του παρόντος κόσμου από το θάνατο. Στο χριστιανικό μυστικισμό, αντίθετα, σκοπός είναι η εσχατολογική σωτηρία, δηλαδή η διάσωση του θεωρούμενου ως «καλού λίαν» κόσμου από τον «έσχατο εχθρό», το θάνατο, και η τελική κοινωνία όλου του κόσμου (και όχι μόνο ενός εσωτερικού στοιχείου) με το Θεό - κύριό του, δηλαδή η Βασιλεία του Θεού. Πρώτο δείγμα αυτού του νέου κόσμου είναι ο αναστημένος Χριστός: σ' αυτόν ο θάνατος έχει καταργηθεί και ο κόσμος βρίσκεται ενωμένος με το Θεό. Η ένωση του νου του γιόγκι με το θείο είναι ο συνηθέστερος σκοπός της γιόγκα. Η συμμετοχή του ανθρώπου στη βασιλεία του Θεού

μέσω της ένωσής του με το Χριστό είναι ο τελικός σκοπός του ησυχασμού.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ***Ο σκοπός της γιόγκα***
Όπως ένα πουλί
φυλακισμένο σ' ένα δίχτυ
θα πετάξει προς τον ουρανό
μόλις αυτό κοπεί
έτσι και η ψυχή του ασκούμενου
απελευθερωμένη απ' τα δεσμά της επιθυμίας
με το μαχαίρι της γιόγκα,
ξεφεύγει για πάντα
από τη φυλακή της σαμσάρα.

(Κσούρικα Ουπανισάντ, 1, 22)

2. ***Η ένωση με το Άτμαν***
Όταν εμφανισθεί μέσα σου
η αληθινή γνώση της ενότητας
του άτμαν σου με το κοσμικό άτμαν,
τότε αυτό λέγεται σαμάντι
γιατί το άτμαν είν' αληθινά
το ίδιο με το Μπράχμαν, το πανταχού παρόν
το αιώνιο, το Ένα δίχως δεύτερο.
.....
Πρέπει να λες στον εαυτό σου, αληθινά:
Δεν είμαι το σώμα μου, ούτε η ζωτική πνοή
ούτε οι αισθήσεις, ούτε οι σκέψεις, ούτε τίποτ' άλλο·
γιατί είμαι ο μοναδικός παρατηρητής (σ.τ.μ. η βάση του σύμπαντος)
είμαι ο Σίβα! Είμαι ο Σίβα:
Ναι, είμαι το Μπράχμαν·
είμ' ένας ξένος σ' αυτό τον κόσμο
δεν υπάρχει κανείς μαζί μου·

ακριβώς όπως ο αφρός και τα κύματα
γεννιούνται απ' τον ωκεανό και διαλύονται πάλι μέσα του.
Έτσι κι ο κόσμος γεννιέται από μένα και διαλύεται πάλι μέσα μου!

(Γιόγκα Νταρσάνα Ουπανισάντ, 10, 1-6)

3. ***Αποφυγή των δυνάμεων***
Δεν θα επιδιώξει τέτοιες δυνάμεις
αλλά κι αν τις έχει δεν θα καυχηθεί γι' αυτές,
αν θέλει να είναι ένας αληθινός γιόγκι.
Αντίθετα μάλιστα, κρατώντας τις μυστικές
θα δρα στον κόσμο
σαν να ήταν ένας συνηθισμένος άνθρωπος
ή ακόμη ένας χαζός
ή και κωφάλαλος.
Αλήθεια, οι άνθρωποι κάνουν τόσες ερωτήσεις
που αν ο ασκούμενος τις απαντούσε
θα έχανε απ' τα μάτια του το δικό του τρόπο ζωής
που είναι να προχωρεί μπροστά, στο δρόμο του,
χωρίς να ενδιαφέρεται για τον κόσμο.

(Γιόγκα-Τάττβα Ουπανισάντ, 1, 17)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τι είναι γιόγκα και με ποιες θεωρητικές προϋποθέσεις επιτυγχάνεται;
2. Είναι η γιόγκα απλά ασκήσεις γυμναστικής, όπως νομίζουν πολλοί ή έχει κάποιο άλλο υπόβαθρο;
3. Μπορείτε να κάνετε με τη βοήθεια του καθηγητή σας σύγκριση της γιόγκα και της νοεράς προσευχής των ησυχαστών;

35. Ο Βουδδισμός

Ο Βουδδισμός αποτελείται από ένα πλήθος παραδόσεων που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης πορείας του. Οι παραδόσεις αυτές διαιρούνται συνήθως σε δύο μεγάλους κλάδους: το Βουδδισμό **Χιναγυάν**α και το Βουδδισμό **Μαχαγυάνα.** Σ' αυτούς ως ιδιαίτερος κλάδος μπορεί να προστεθεί ο Βουδδισμός του Θιβέτ και της Μογγολίας. Εδώ, μετά από μια σύντομη αναφορά στον ιδρυτή του Βουδδισμού, θα παρουσιάσουμε το *Χιναγυάνα* και το *Μαχαγυάνα.*

α) Σιντάρτα Γκαουτάμα: ο Βούδδας

Ο Σιντάρτα Γκαουτάμα (πιθανή χρονολογία 560-480 π.Χ.) υπήρξε ο ιδρυτής του Βουδδισμού. Βέβαιες ιστορικά πληροφορίες για τη ζωή του δεν υπάρχουν. Σύμφωνα με κάποια αποσπασματικά στοιχεία που διασώζει ο **Κανόνας Πάλι** (πρόκειται για συλλογή κειμένων στη γλώσσα Πάλι, ένα είδος δημοτικής της σανσκριτικής,* που καταγράφηκε στο τέλος του 1ου αι. π.Χ.), ο Σιντάρτα, ήταν γιος του ηγεμόνα του κρατιδίου της φυλής των Σάκυα, η οποία κατοικούσε κοντά στα σημερινά σύνορα της Ινδίας με το Νεπάλ. Νωρίς βίωσε μια κρίση σχετικά με την αξία της ζωής, η οποία με αρχή τη γέννηση καταλήγει στη φθορά, την αρρώστια, τα γηρατειά και το θάνατο και η οποία με τις μετενσαρκώσεις διαιωνίζεται σε διάφορες μορφές ύπαρξης που έχουν την ίδια κατάληξη. Αυτή η κρίση τον οδήγησε να εγκαταλείψει την πριγκιπική ζωή και να αναζητήσει έναν τρόπο απελευθέρωσης από τον αιώνια ανανεούμενο κύκλο της ύπαρξης (*σαμσάρα*). Μετά από ένα στάδιο αναζητήσεων, στη διάρκεια μιας ολονύκτιας περισυλλογής κάτω από ένα δέντρο στην περιοχή Μπούντα-γκάγια, είχε μια πνευματική εμπειρία που ο ίδιος θεώρησε ως φωτισμό. Έτσι έγινε Βούδδας (=φωτισμένος). Αυτός ο φωτισμός θεωρείται ως ένα είδος γνώσης, για το περιεχόμενο της οποίας οι διάφορες βουδδιστικές σχολές δίνουν ποικίλες απαντήσεις.

Σ' αυτόν το βιογραφικό πυρήνα προστέθηκαν στη διάρκεια του χρόνου πολλά στοιχεία που δεν υπάρχουν στον *Κανόνα Πάλι,* ιδίως σχετικά με τη ζωή του Σιντάρτα πριν εγκαταλείψει τα εγκόσμια (όπως ότι ζούσε σε τέσσερα παλάτια, ένα για κάθε εποχή, ότι στην ηλικία των 29

Τρεις σκηνές από τη γέννηση του Βούδδα (Ινδία, 5ος αι. μ.Χ.).

ετών για πρώτη φορά είδε έναν άρρωστο, ένα γέρο και ένα νεκρό και αναρωτήθηκε γιατί να υπάρχουν αυτές οι καταστάσεις κτλ.). Έτσι, δημιουργήθηκαν διάφορες ολοκληρωμένες βιογραφίες του. Αυτή που είναι ευρέως γνωστή στη Δύση είναι μια από αυτές.

β) Χιναγυάνα Βουδδισμός

Ο *Χιναγυάνα* επικρατεί στη Σρί Λάνκα, Μπούρμα, Καμπότζη, Λάος και Ταϋλάνδη, καθώς και σε τμήματα του Βιετνάμ, του Μπανγκλαντές και της Ινδίας. Έχει περίπου 100.000.000 πιστούς. Οι διδασκαλίες του περιέχονται στο κυριότερο κείμενό του, που είναι ο *Κανόνας Πάλι*.

Α) Η διδασκαλία. Ο Βουδδισμός γενικά διατήρησε κάποιες διδασκαλίες παρόμοιες με εκείνες του Ινδουϊσμού. Έτσι, η ιδέα ότι η ύπαρξη ταυτίζεται με τον πόνο ισχύει και εδώ, καθώς και ότι αυτή, μέσα από τις μετενσαρκώσεις, αναπαράγεται συνεχώς. Έτσι ο πόνος διαιωνίζεται.

Ταϋλάνδη: ο μοναχός ως δάσκαλος.

Ο *Χιναγυάνα* διατείνεται ότι η διδασκαλία του ταυτίζεται με εκείνη που ανάπτυξε ο ίδιος ο Βούδδας. Όμως, ο *Κανόνας Πάλι* καταγράφηκε πολύ αργά, γι' αυτό η αρχική διδασκαλία μόνο κατά προσέγγιση μπορεί να ανασυντεθεί. Πάντως, ο *Κανόνας Πάλι* περιέχει μια από τις αρχαιότερες συστηματοποιήσεις της. Αυτή είναι η γνωστή ως σχήμα των «τεσσάρων ευγενικών αληθειών». Οι «τέσσερις ευγενικές αλήθειες» είναι:

1) *Η ύπαρξη είναι πόνος.* Όλα τα όντα, μεταξύ των οποίων και ο άνθρωπος, συναντούν τον πόνο σε διάφορα επίπεδα: τη γέννηση, τη φθορά, την αρρώστια, το θάνατο. Να έχεις εκείνο που δε θέλεις ή να μην έχεις εκείνο που θέλεις, είναι πόνος. Όλες οι καταστάσεις, ακόμη και οι ευχάριστες, υπόκεινται σε μεταβολή και αργά ή γρήγορα μετατρέπονται αναπόφευκτα σε κάποια από αυτές τις οδυνηρές καταλήξεις. Αλλά σ' ένα βαθύτερο επίπεδο ο πόνος παράγεται από τον τρόπο με τον οποίο υπάρχουν τα πάντα. Γι' αυτό η πρώτη αλήθεια διατυπώνεται με την πρόταση «η ύπαρξη είναι πόνος». Με ποιο τρόπο υπάρχουν τα πάντα;

Ταϋλάνδη. Η καθημερινή επαιτεία της τροφής των μοναχών.

α. τα πάντα δίνουν την εντύπωση ότι διαρκούν, ενώ στην πραγματικότητα μεταβάλλονται συνεχώς. Δεν αποτελούν «όντα» αλλά μάλλον φευγαλέες διαδικασίες.

β. τα πάντα δίνουν την εντύπωση ότι είναι συμπαγή, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι παρά σύνθετα από διάφορα στοιχεία. Αν από ένα σπίτι αφαιρέσουμε τη στέγη, τους τοίχους, το πάτωμα κτλ., κανένα «σπίτι» χωρίς αυτά τα στοιχεία δε θα μείνει, γιατί το σπίτι είναι απλώς μια σύνθεση. Έτσι, τα πάντα υπάρχουν σαν όνειρα ή σαν σύννεφα που σε κάθε στιγμή ανασυντίθενται και μεταβάλλονται. Γιατί όμως ο διπλός αυτός χαρακτήρας της ύπαρξης προκαλεί πόνο; Διότι έρχεται σε σύγκρουση με την επιθυμία.

2) *Αιτία του πόνου είναι η επιθυμία.* Η επιθυμία έχει ως αντικείμενο πράγματα, καταστάσεις, όντα κτλ. που ο άνθρωπος τα θεωρεί ως πραγματικά. Π.χ. ένα ψεύτικο νόμισμα που βλέπει κάποιος στο δρόμο

είναι επιθυμητό μόνο όσο θεωρείται αληθινό. Παύει να είναι τέτοιο μόλις αποκαλυφθεί ότι είναι ψεύτικο. Τα πάντα γίνονται αντικείμενα της επιθυμίας με βάση την ιδέα ότι υπάρχουν πραγματικά, που σ' αυτήν τη φάση το Βουδδισμού, σημαίνει μόνιμα και συμπαγή. Όμως, μόνο φαινομενικά υπάρχουν έτσι. Η αληθινή ύπαρξή τους είναι φευγαλέα και σύνθετη. Συνεπώς, η επιθυμία στηρίζεται πάνω σε μια αυταπάτη.

Η επιθυμία λοιπόν δημιουργείται από άγνοια. Εάν κάποιος γνωρίσει τον αληθινό τρόπο ύπαρξης των πραγμάτων, θα πάψει να τα επιθυμεί. Παύοντας να επιθυμεί θα πάψει να πράττει με τρόπο που παράγει κάρμα. Παύοντας να παράγει κάρμα θα πάψει να αναγεννάται. Η ανακάλυψη αυτής της αλυσίδας αποτελεί το κύριο μέρος του φωτισμού του Βούδδα κατά τον *Κανόνα Πάλι.*

3) *Η κατάπαυση του πόνου.* Αυτή ονομάζεται «νιρβάνα» που σημαίνει «σβήσιμο». Αναφέρεται στην κατάσβεση της άγνοιας, της επιθυμίας και της απέχθειας, που δεν είναι παρά η άλλη όψη της επιθυμίας, κυρίως όμως σ' εκείνο που η κατάσβεση αυτή οδηγεί, δηλαδή στην κατάπαυση της αναπαραγωγής της ύπαρξης. Τα τελευταία λόγια του Σιντάρτα ήταν: «δε θα ξαναγεννηθώ πια».

4) *Το μονοπάτι που οδηγεί στην κατάπαυση του πόνου.* Αυτό αποτελείται από οκτώ στάδια που μοιάζουν με την Ινδουϊστική γιόγκα γι' αυτό λέγεται «οκταπλό μονοπάτι». Τα πρώτα αφορούν στην αποφυγή βλάβης κάθε ζωντανού πλάσματος, στην απάρνηση της ιδιοκτησίας κτλ. Τα τελευταία αφορούν στο διαλογισμό. Στο Χιναγυάνα ο διαλογισμός συνίσταται στην προσπάθεια γνώσης των πραγμάτων όπως αυτά στην πραγματικότητα είναι, δηλαδή σύνθετα και μεταβαλλόμενα.

Β) Το ιδανικό του Χιναγυάνα. Σύμφωνα με τα παραπάνω το ιδανικό αυτό είναι ν' αποκτήσει ο άνθρωπος αντίληψη της αληθινής πραγματικότητας, ώστε τελικά να απελευθερωθεί από την εξ ορισμού οδυνηρή ύπαρξη. Ο άνθρωπος αυτός δεν μπορεί στο *Χιναγυάνα* παρά να είναι μοναχός. Οι λαϊκοί μπορούν μόνο να κάνουν πράγματα που παράγουν καλό *κάρμα* και να ελπίζουν, όπως στον Ινδουϊσμό, σε μια καλύτερη αναγέννηση. Τα πράγματα αυτά είναι: η «*ντάνα*», δηλαδή το να δίνεις· οι ιερές αποδημίες· η τήρηση κάποιων από τους κανόνες του «*οκταπλού μονοπατιού*» για κάποιο διάστημα κτλ. Γενικά όμως, στο Βουδδι-

σμό την κυρίως βουδδιστική κοινότητα αποτελούν εκείνοι που ζουν με τέτοιον τρόπο, ώστε να μπορούν να τηρήσουν όλα όσα πρέπει, δηλαδή οι μοναχοί. Επειδή όμως την πλειονότητα των πιστών του αποτελούν οι λαϊκοί, η δεσπόζουσα ποσοτικά μορφή του είναι εκείνη των λαϊκών.

γ) Μαχαγυάνα Βουδδισμός

Ο *Μαχαγυάνα* επικρατεί στην Κίνα, το Θιβέτ, τη Μογγολία, την Ιαπωνία, την Κορέα, το Βιετνάμ. Επειδή η κατάσταση σχετικά με τις θρησκείες στην κομμουνιστική Κίνα είναι ασαφής και οι περισσότεροι πιστοί του σ' όλες αυτές τις χώρες τον ασκούν σε συνδυασμό με άλλες θρησκείες, υπάρχει δυσχέρεια να εκτιμηθεί ο αριθμός των πιστών του.

Κυριότερα κείμενα του Μαχαγυάνα είναι ο Κινεζικός και ο Θιβετιανός Κανόνας. Αυτοί περιέχουν: α) μεταφράσεις κειμένων παρόμοιων με εκείνα του *Κανόνα Πάλι* και β) διάφορα μαχαγυανικά έργα, όπως κείμενα δασκάλων αυτού του κλάδου κ.ά.

Ο Μαχαγυάνα είναι η αναπτυγμένη μορφή ενός κινήματος, που από νωρίς διαφοροποιήθηκε από το Χιναγυάνα, με τον οποίο είχε κοινή αφετηρία, αναπτύσσοντας ιδιαίτερες διδασκαλίες σχετικά με δύο κυρίως θέματα:

1) *Την αληθινή φύση της πραγματικότητας.* Ενώ για το Χιναγυάνα τα όντα δεν είναι πραγματικά επειδή είναι μεταβλητά και σύνθετα, για το *Μαχαγυάνα* δεν είναι πραγματικά, επειδή δεν υπάρχουν καθ' εαυτά. Αυτό συμβαίνει επειδή στερούνται δικό τους εαυτό. Κι αυτό με τη σειρά του συμβαίνει επειδή το καθετί είναι ό,τι είναι μόνο σε αλληλεξάρτηση από τα άλλα όντα. Έτσι, τα όντα είναι «κενά» από δικό τους εαυτό. Η κατάσταση αυτή ύπαρξης ονομάζεται *κενότητα* και ισοδυναμεί με την αληθινή πραγματικότητα. Επειδή κάθε επιθυμία προϋποθέτει την ιδέα του χωριστού όντος, η κενότητα βοηθάει το βουδδιστή να απαλλαγεί από αυτήν την ιδέα και επομένως και από την επιθυμία. Έτσι, λοιπόν, στο Μαχαγυάνα για να απελευθερωθεί κάποιος από την οδυνηρή, ψεύτικη ύπαρξη, πρέπει να φωτιστεί σχετικά με τον αληθινό τρόπο ύπαρξης των «όντων», που είναι η κενότητα.

2) *Την κοσμολογία.* Αν στο Χιναγυάνα ο όρος «Βούδδας» σημαίνει κάποιον που, όπως ο Γκαουτάμα, κατόρθωσε να φωτιστεί, στο Μαχαγυάνα ο ίδιος όρος σημαίνει κυρίως μια υπερβατική πραγματικότητα,

ένα απόλυτο, όμοιο με το Ινδουϊστικό Μπράχμαν. Από το βασικό αυτό Βούδδα, όπως από το *Μπράχμαν*, απορρέει ένα διαστρωματωμένο σύμπαν που αποτελείται από χιλιάδες κόσμους. Από τον ίδιο εκπορεύονται εμφανίσεις του σ' αυτούς τους κόσμους που ονομάζονται επίσης Βούδδες. Οι Βούδδες αυτοί διδάσκουν τη βουδδιστική αλήθεια σ' αυτούς τους κόσμους. Ένας τέτοιος Βούδδας υπήρξε, σύμφωνα με το *Μαχαγυάνα*, ο Σιντάρτα Γκαουτάμα.

Μποντισάτβα: Το ιδανικό του Μαχαγυάνα. Στο *Μαχαγυάνα* αναπτύχθηκε η ιδέα ότι εκτός από το φωτισμό, για να σωθεί κάποιος πρέπει να κατέχεται από συμπόνια προς όλα τα όντα και να θέλει να τα βοηθήσει να σωθούν. Έτσι, στο *Μαχαγυάνα* το ιδανικό είναι να ακολουθήσει κάποιος το μονοπάτι που οδηγεί σ' αυτούς τους δύο σκοπούς. Εκείνος που το κάνει αυτό ονομάζεται **μποντισάτβα** (μπόντι= φωτισμός, σάτβα= ον σε πορεία προς το φωτισμό). Ο *μποντισάτβα* μετά από άπειρες ζωές φτάνει κάποτε στο σημείο να μπει στη Νιρβάνα, που στο *Μαχαγυάνα* Βουδδισμό σημαίνει να ενωθεί με το απόλυτο. Όμως, αυτός καθυστερεί την ένωση αυτή και παραμένει σε κάποιο ουράνιο κόσμο, με σκοπό να σώσει όλα τα όντα. Τέτοιοι *μποντισάτβα* ονομάζονται επίσης Βούδδες, συμπληρώνοντας έτσι την τριπλή σημασία αυτού του όρου στο *Μαχαγυάνα*.

Ένας πολύ γνωστός τέτοιος Βούδδας είναι ο Αμιντά, που λατρεύεται από εκατομμύρια πιστών στις βουδδιστικές χώρες. Ο Αμιντά, όπως και οι άλλοι τέτοιοι Βούδδες, εμφανίζεται με διάφορες μορφές στους διάφορους κόσμους, προκειμένου να βοηθήσει τα όντα να σωθούν. Πολύ γνωστή και πλατιά λατρευόμενη τέτοια μορφή του είναι η Κουάνγιν (ιαπ. Κάννον). Με κέντρο τους *Βούδδες* και τους *μποντισάτβες* δημιουργήθηκε ένας λατρευτικός Βουδδισμός, που αποτελεί την όψη της λαϊκής ευσέβειας του *Μαχαγυάνα*. Το μεγάλο πλήθος των πιστών του επιδιώκει να αναγεννηθεί στον κόσμο κάποιου από τους παραπάνω Βούδδες. Αυτός είναι ο λόγος που σε χώρες όπως η Κίνα, η Κορέα, η Ιαπωνία κ.α., ο Βουδδισμός της πλειονότητας είναι θρησκεία που υπηρετεί κυρίως τη μεταθανάτια ζωή. Για την πλειονότητα αυτή, όπως στο Χιναγυάνα, η Νιρβάνα μόνο μακροπρόθεσμα τίθεται ως σκοπός.

Ο Βούδδας Αμιντά (Ιαπωνία, 11ος αι. μ.Χ.).

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ***Ανάλυση της Πρώτης Ευγενικής Αλήθειας***

Τώρα, αδελφοί, αυτή είναι η Ευγενική Αλήθεια για τον Πόνο:

Η γέννηση είναι πόνος, η φθορά είναι πόνος, η αρρώστια είναι πόνος, ο θάνατος είναι πόνος. Το ίδιο είναι η θλίψη και το πένθος, η συμφορά, ο θρήνος, η απελπισία. Το να συνυπάρχουμε με πράγματα που μας δυσαρεστούν, το να είμαστε χωρισμένοι από πράγματα που μας ευχαριστούν - αυτό είναι επίσης πόνος. Το να μην αποκτάμε ό,τι θέλουμε - αυτό επίσης είναι πόνος. Με ένα λόγο, αυτό το σώμα, αυτή η μάζα που αποτελείται από πέντε στοιχεία και που βασίζεται στην απληστία, είναι πόνος.

(Σαμιούττα Νικάγια, v. 421).

Η μποντισάτβα Κάννον (Ιαπωνία).

2. ***Η αιτία των αναγεννήσεων***

Τότε ο Εξυψωμένος έτσι μίλησε στους αδελφούς:

Επειδή δεν καταλάβαμε τις Τέσσερις Ευγενικές Αλήθειες, επειδή δεν διεισδύσαμε σ' αυτές, αδελφοί, τρέξαμε και περιπλανηθήκαμε σ' αυτό το μακρύ, μακρύ ταξίδι (των αναγεννήσεων), τόσο εσείς όσο κι εγώ. Ποιες είναι αυτές οι τέσσερις;

Η Ευγενική Αλήθεια του Πόνου· η Ευγενική Αλήθεια της Παραγωγής του Πόνου· η Ευγενική Αλήθεια της Κατάπαυσης του Πόνου· η Ευγενική Αλήθεια του Δρόμου που οδηγεί στην Κατάπαυση του Πόνου.

Αλλά, αδελφοί, όταν καταλάβουμε αυτές τις Τέσσερις Ευγενικές Αλήθειες και διεισδύσουμε σ' αυτές, τότε ξεριζώνεται η επιθυμία για ύπαρξη, κόβεται η κλωστή που οδηγεί στην αναγέννηση, τότε δεν υπάρχει πια συνέχιση της ύπαρξης.

(Ντίγκα Νικάγια, ii. 90).

Σχηματικό διάγραμμα του σύμπαντος (μαντάλα). Από τον κεντρικό Βούδδα, απορρέει ο κόσμος κατά στρώματα και άπειροι Βούδδες-εμφανίσεις του. (Ιαπωνία, 10ος αι. μ.Χ.).

3. **Αποπροσκόλληση από τα πράγματα**

Ο γιος του Μαλούνκυα ήταν γέρος, και ανυπομονούσε να μάθει τη διδασκαλία του Βούδδα με συντομία. Πήγε λοιπόν στο Δάσκαλο, κι εκείνος τον ρώτησε:

– Αισθάνεσαι καμιά επιθυμία, γιέ του Μαλούνκυα, για πράγματα τα οποία ποτέ δεν είδες, δε βλέπεις και δε θέλεις να δεις στο μέλλον;

– Όχι, Κύριε.

– Αισθάνεσαι καμιά επιθυμία για πράγματα που ποτέ δεν άκουσες, δεν ακούς και δε θέλεις ν' ακούσεις;

– Όχι, Κύριε.

– Λοιπόν, έτσι όπως ακριβώς δεν έχεις καμιά επιθυμία για πράγματα που δεν είναι στις σκέψεις ή στις αισθήσεις σου, να μην έχεις καμιά επιθυμία για τα πράγματα που είναι στις αισθήσεις και στις σκέψεις σου. Αυτό είναι το μονοπάτι που οδηγεί στο τέλος του πόνου.

(Σαμιούττα Νικάγια).

4. ***Ο κόσμος του Αμιντά Βούδδα***

Το κοσμικό σύστημα του ευλογημένου Αμιντά, που ονομάζεται Χώρα της Μακαριότητας, είναι πλούσιο, ειρηνικό, με όλα τα καλά, όμορφο και γεμάτο με θεούς και ανθρώπους. Ακόμα.... σ' εκείνο τον κόσμο δεν υπάρχουν ούτε κολάσεις, ούτε αναγέννηση με μορφή ζώου... ούτε κανενός άλλου είδους αναγέννηση σε δυσμενείς συνθήκες. Πολύτιμοι λίθοι, σαν αυτούς της Χώρας της Μακαριότητας δεν υπάρχουν σε τούτο τον κόσμο... αυτή η Χώρα της Μακαριότητας εκπέμπει διάφορες ευωδιές· είναι πλούσια σε διάφορα λουλούδια και καρπούς, στολισμένη με πολύτιμα δέντρα και σμήνη διάφορων γλυκόηχων πουλιών.

(Sukhâvati vyûha Sutra).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί είναι δύσκολο να ανασυνθέσουμε την αρχική διδασκαλία του Βουδδισμού;
2. Πώς θα ορίζατε το Βουδδισμό με βάση το σκοπό για τον οποίο αναπτύχθηκε;
3. Γιατί και στους δύο κλάδους του Βουδδισμού ο τρόπος με τον οποίο αληθινά υπάρχουν τα όντα έχει κεντρική σημασία;
4. Ποιες οι διαφορές μεταξύ Χιναγυάνα και Μαχαγυάνα;

36. Η κινεζική θρησκεία

Κινεζική θρησκεία, είναι η παραδοσιακή θρησκεία του κινεζικού λαού. Επικρατεί στην Κίνα και την Ταϊουάν, αλλά και στη μεγάλη κινέζικη διασπορά των νησιών της νοτιοανατολικής Ασίας, της Αμερικής και άλλων χωρών. Για ευκολία υπό τον όρο «Κίνα» συνυπονοούμε εδώ όλα αυτά τα μέρη. Σ' όλη τη διάρκεια του Μαοϊσμού η παραδοσιακή θρησκεία και μάλιστα ο Κομφουκιανισμός, με το πνεύμα της ιεράρχησης των πάντων, θεωρούνταν απόρροια της ταξικής κοινωνίας, γι' αυτό ο βαθμός παρουσίας της κινέζικης θρησκείας στην ηπειρωτική Κίνα είναι ακόμη δυσανάλογα μικρός σε σύγκριση με εκείνον της Ταϊουάν και της διασποράς. Ωστόσο οι πολιτικές μεταβολές που παρατηρούνται τελευταία έχουν προκαλέσει και στην ηπειρωτική Κίνα μια αναβίωση μεταξύ άλλων και της παραδοσιακής θρησκείας.

α) Μια θρησκεία σύνθετη από πολλές

Στην Κίνα υπάρχουν από παλιά πολλές θρησκείες, άλλες εγχώριες, όπως ο Κομφουκιανισμός και ο Ταοϊσμός, και άλλες επείσακτες, όπως ο Χριστιανισμός, το Ισλάμ και ο Μαχαγυάνα Βουδδισμός. Οι κύριες μεταξύ αυτών είναι ο Κομφουκιανισμός, ο Ταοϊσμός και ο Μαχαγυάνα Βουδδισμός. Οι τρεις αυτές θρησκείες υπάρχουν και ως χωριστά θρησκευτικά συστήματα, λίγοι όμως είναι εκείνοι που έχουν τη μία μόνο από αυτές ως αποκλειστική ή κύρια θρησκεία τους. Αυτό συμβαίνει, διότι η θρησκεία που ασκεί η πλειονότητα του κινεζικού λαού, και που γι' αυτό μπορεί να ονομαστεί κινέζικη θρησκεία, αποτελείται από τις τρεις παραπάνω θρησκείες σε συνδυασμό. Ο συνδυασμός τους συνίσταται στη χρήση από τους ίδιους ανθρώπους πότε της μιας και πότε της άλλης, ανάλογα με τον επιδιωκόμενο σκοπό. Έτσι, για την επίτευξη σκοπών που μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσα από την εναρμόνιση του ανθρώπου με το γενικό τρόπο λειτουργίας της φύσης ή για την επίτευξη υγείας και μακροβιότητας οι Κινέζοι προστρέχουν στην ταοϊστική παράδοση. Για την επίτευξη μιας αρμονικής κατάστασης στην περιοχή των διανθρώπινων σχέσεων, από εκείνες που αφορούν στα μέλη μιας οικογένειας ως εκείνες που αφορούν στις κοινωνικές και δημόσιες υποχρεώσεις, οι ίδιοι συμπεριφέρονται σύμφωνα με τους

κανόνες του Κομφουκιανισμού, οι οποίοι διέπουν ακριβώς αυτές τις σχέσεις. Για την επίτευξη μιας καλής μεταθανάτιας ζωής, οι Κινέζοι στρέφονται σ'εκείνους τους Βούδδες και Μποντισάτβες που βοηθούν σ' αυτό τον τομέα.

Επιπροσθέτως, για την επίτευξη σκοπών όπως η καλή υγεία, π.χ. η επαγγελματική προκοπή, η απόκτηση παιδιών, η προστασία από συμφορές κτλ. οι Κινέζοι στρέφονται σ' ένα πλούσιο πάνθεο, που αποτελείται από τα θεία όντα όλων των παραπάνω θρησκειών. Μια κύρια κατηγορία θείων όντων, που κατά κανόνα θεωρείται ότι βρίσκονται σε κάποιο από τους βουδδιστικούς κόσμους, είναι τα πνεύματα των προγόνων, που πιστεύεται ότι επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τη ζωή της οικογένειας των απογόνων τους. Από τα μέλη της οικογένειας αυτής γίνονται σ' αυτούς προσφορές, απευθύνονται αιτήματα κτλ. Σημαντική κατηγορία είναι επίσης τα κακά πνεύματα, για προστασία από τα οποία χρησιμοποιούνται διάφορα μέσα. Αυτή η όψη της κινέζικης θρησκείας, που έχει ως αντικείμενο λατρείας όλ' αυτά τα θεία όντα, συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό της θρησκευτικής δραστηριότητας του κινεζικού λαού. Από αυτή την άποψη είναι λοιπόν η επικρατέστερη και εμφανέστερη.

β) Ο Ταοϊσμός

Ο Ταοϊσμός ονομάζεται έτσι από την κεντρική του ιδέα, το Τάο, που σημαίνει «δρόμος». Στην περίπτωση αυτή σημαίνει το δρόμο ή την πορεία που ακολουθεί το σύμπαν, δηλαδή το γενικό τρόπο λειτουργίας του. Σημαίνει, επίσης, την πηγή από την οποία προέρχεται αυτή η λειτουργία. Σε αδρές γραμμές, σύμφωνα με την ταοϊστική κοσμογονία, η πηγή του παντός, δηλαδή το Τάο, γεννά τη «μεγάλη ενότητα» (Τάι-τσι). Αυτή γεννά τις δύο αρχές, το γιν και το γιανγκ. Αυτές μπορούμε να τις αντιληφθούμε ως τους δύο βασικούς τρόπους ύπαρξης των όντων. Ο τρόπος ύπαρξης που ονομάζεται γιν χαρακτηρίζεται από παθητικότητα, υποχωρητικότητα, υγρότητα, σκοτεινότητα, χαμηλότητα κτλ. Ο τρόπος ύπαρξης που ονομάζεται γιανγκ χαρακτηρίζεται από ενεργητικότητα, φωτεινότητα, στερεότητα, υψηλότητα κτλ.

Όλες οι επιμέρους πραγματικότητες, ανάλογα με τον γιν ή τον γιανγκ χαρακτήρα τους θεωρούνται εκφράσεις της μιας ή της άλλης ή της

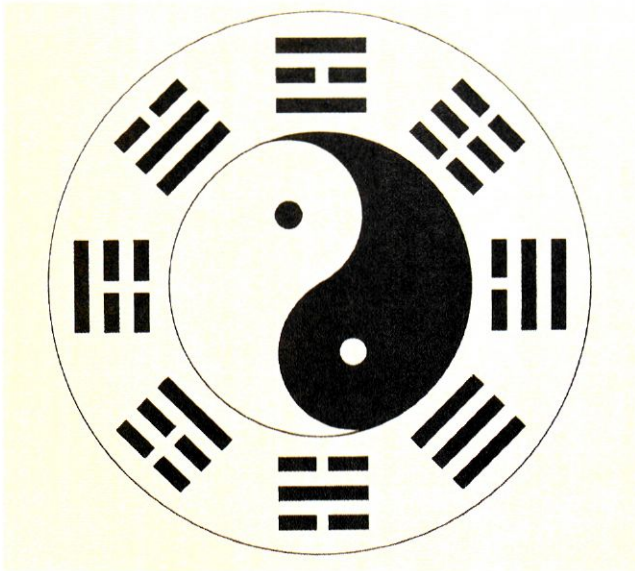

Το Γιν, το Γιανγκ και οι συνδυασμοί τους.

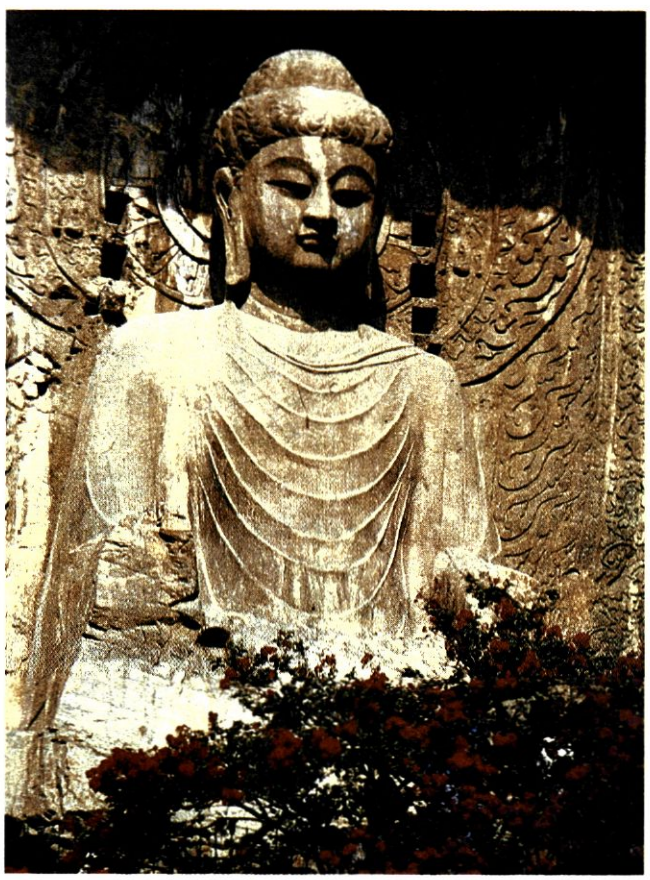

Κολοσσιαίος Βούδδας στο Λούνγκ-μεν Κίνα. Παριστάνει τον κεντρικό, απόλυτο Βούδδα 7ος αι. μ.Χ.

διαπλοκής των δύο. Έτσι, από τις τρεις βασικές πραγματικότητες που αποτελούν τον κόσμο, δηλαδή τον ουρανό, τη γη και τον κάτω κόσμο, ο ουρανός είναι γιανγκ, ο κάτω κόσμος γιν, ενώ από τη διαπλοκή τους σε διάφορες ποσοστώσεις συνίστανται όλα όσα αποτελούν τη γη. Από τις επιμέρους πραγματικότητες, το θηλυκό είναι γιν, ενώ το αρσενικό γιανγκ, η θάλασσα είναι γιν, η ξηρά γιανγκ, η κοιλιά είναι γιν, το κεφάλι γιανγκ, η σάρκα γιν, τα οστά γιανγκ, το ασήμι γιν, ο χρυσός γιανγκ, η αυλή γιν, το σπίτι γιανγκ, κ.ο.κ.

Ο ταοϊστικός χρόνος είναι μια κυκλική κίνηση, στην οποία εναλλάσσονται το γιν και το γιανγκ (π.χ. νύχτα-μέρα, χειμώνας-καλοκαίρι, νεότητα-γηρατειά κτλ.), ενώ οι ενδιάμεσες στιγμές είναι αποτέλεσμα της διαπλοκής τους σε ποικίλες ποσοστώσεις. Αυτή την κίνηση δείχνει η γνωστή παράσταση του κύκλου που είναι χωρισμένος με μια σιγμοειδή γραμμή σε δύο μέρη με διαφορετικό χρώμα. Αυτή η κυκλική κίνηση είναι ακριβώς η λειτουργία του Τάο.

γ) Φιλοσοφικός και θρησκευτικός Ταοϊσμός

Ο Ταοϊσμός είναι σαν ένα ποτάμι που ξεκίνησε από τα βάθη της κινεζικής ιστορίας, μεγάλωσε προσλαμβάνοντας διάφορα στοιχεία και απλώθηκε σε διάφορες διακλαδώσεις. Οι δύο κυριότερες είναι εκείνες που ονομάζονται συνήθως ο φιλοσοφικός και ο θρησκευτικός ή λαϊκός Ταοϊσμός.

Κύρια έκφραση του φιλοσοφικού Ταοϊσμού είναι το έργο του 4ου π.Χ. αι. Τάο-τε-κινγκ (= Το βιβλίο για το Τάο και τη δύναμή του) που αποδίδεται στο Λάο Τσε, μια αμφίβολης ιστορικής ύπαρξης προσωπικότητα, αποτελεί όμως μάλλον συλλογή από διάφορα κείμενα. Στο έργο αυτό, με βάση την άποψη ότι το Τάο ως μητέρα των πάντων είναι γιν, το γιν θεωρείται ως η δημιουργική αρχή, αυτή από την οποία αρχίζει η κυκλική εναλλαγή του γιν και γιανγκ. Έτσι, ως δράση σύμφωνη με τη λειτουργία του Τάο συνιστάται μια δράση τύπου γιν. Αυτή ονομάζεται «μη-δράση», επειδή σύμφωνα με αυτή ο δρων αφήνει απλώς τα πράγματα να συμβούν προβάλλοντας τη μικρότερη δυνατή αντίσταση ή υιοθετώντας μια στάση εναρμονιζόμενη με αυτό που συμβαίνει. Επειδή μετά το γιν ακολουθεί το γιανγκ, μια τέτοια στάση επιφέρει πάντα ένα θετικό αποτέλεσμα. Έτσι η πρόταση ότι το αδύνατο νικάει το ισχυρό, στην οποία μπορεί να συνοψιστεί η «μη-δράση», είναι ένας

νόμος που προέρχεται από τον τρόπο λειτουργίας του Τάο. Εφαρμόζεται σε πάμπολλα πεδία στην κινεζική ζωή, όπως π.χ. σε κάποιες από τις πολεμικές τέχνες, όπου η νίκη δεν εξασφαλίζεται μέσα από την ενεργητική στάση αλλά μέσα από τη συμπόρευση με τις κινήσεις του αντιπάλου.

Θρησκευτικός ή λαϊκός Ταοϊσμός ονομάζεται το σύνολο των μεθόδων που στα πλαίσια της κινεζικής θρησκείας έχουν σκοπό την επίτευξη της μακροβιότητας. Μια ριζικότερη μορφή του σκοπεύει στην επίτευξη της αθανασίας.

δ) Ο Κομφουκιανισμός

Περισσότερο ένα ηθικοκοινωνικό σύστημα παρά μια θρησκεία ο Κομφουκιανισμός έχει διαπλάσει τη μορφή της κινεζικής, της ιαπωνικής της κορεατικής και γενικά της απωανατολικής κοινωνίας. Η αυστηρή ιεράρχηση, η πειθαρχία, η υποτακτικότητα, ο σεβασμός προς τους γονείς, ο τονισμός της οικογένειας, η καλλιέργεια της προσωπικότητας μέσα από την επίδοση σε διάφορες αρετές, όπως η φιλαλληλία, η δικαιοσύνη, η πιστή αφοσίωση κτλ., δηλαδή όλα τα ιδανικά που τουλάχιστον δεοντολογικά επιδιώκονται σ' αυτές τις κοινωνίες είναι η κληρονομιά του Κομφουκιανισμού.

Ο Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) υπήρξε ο άνθρωπος που μέσω του παιδαγωγικού έργου αλλά και της συλλογής και έκδοσης αρχαίων κειμένων, συνέβαλε στη διαφύλαξη και μετάδοση της σοφίας της κλασικής εποχής του κινέζικου πολιτισμού. Τα κείμενα αυτά αποτελούν το λεγόμενο «κομφουκιανό κανόνα» και αποτέλεσαν για αιώνες έναν από τους κύριους παράγοντες διαμόρφωσης της κινέζικης σκέψης.

Μαθητές του Κομφούκιου διέσωσαν κυρίως στο έργο «Ανάλεκτα» αρκετά από τα λόγια του, από τα οποία μαθαίνουμε τη διδασκαλία του. Όμως ο Κομφουκιανισμός είναι κάτι περισσότερο από τη διδασκαλία του Κομφούκιου. Ξεκινώντας από αυτή, αποτελεί ένα μεγάλο διανοητικό ρεύμα με πολλές διακλαδώσεις που τις διαμόρφωσαν μεγάλες προσωπικότητες, όπως ο Μένκιος κ.ά. Για αιώνες υπήρξε στην Κίνα η επίσημη κρατική διδασκαλία για την οργάνωση της ζωής, την οποία έτσι επηρέασε βαθύτατα.

Στο κέντρο του Κομφουκιανισμού βρίσκεται η ιδέα της τάξης. Η πρότυπη κοινωνία, από τη μικρότερη μονάδα της, την οικογένεια, ως

Προσφορές στους προγόνους. Με φόντο το νεκροταφείο Κινέζοι καίνε ψεύτικα χαρτονομίσματα. Αυτό αποτελεί μία από τις συνηθέστερες προσφορές (Ταϊουάν).

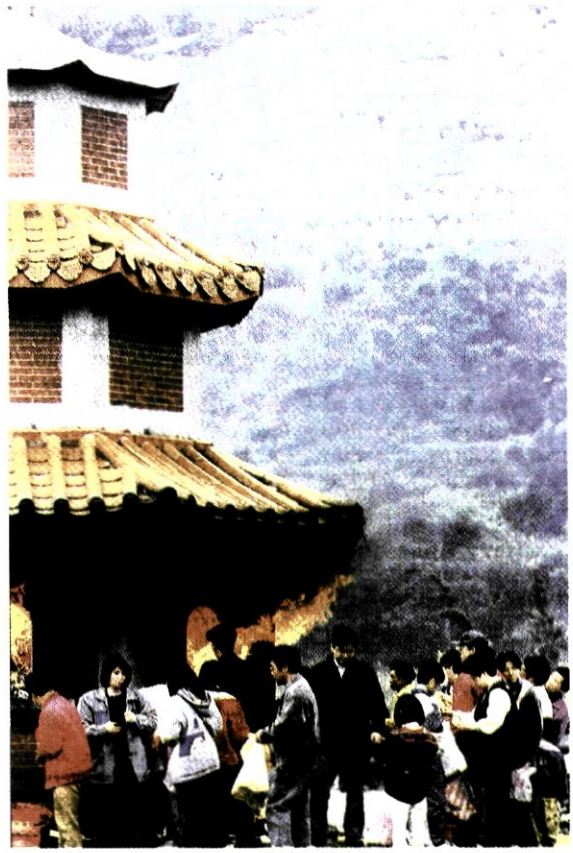

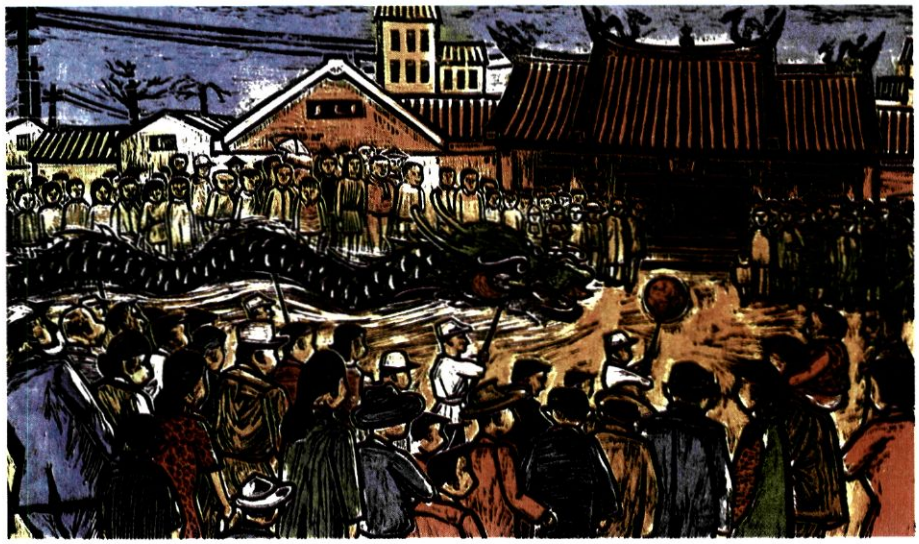

Ο δράκος, σύμβολο του Γιάνγκ, περιφέρεται στους δρόμους κατά τις κινέζικες γιορτές, ώστε η ζωτική του ενέργεια να επιφέρει γονιμότητα και ευημερία.

εκείνη μιας ολόκληρης χώρας, είναι μια ιεραρχημένη πυραμίδα, της οποίας τα κατώτερα μέλη σέβονται και υπακούουν τα ανώτερα. Οι λεπτομέρειες αυτού του γενικού κανόνα, όπως και οι λεπτομέρειες της λειτουργίας των διαφόρων ρόλων μέσα στο σύνολο είναι καθορισμένες με βάση τους λεγόμενους «κανόνες ευπρέπειας». Αυτοί, με τη σειρά τους, βασίζονται στη φυσική τάξη που διέπει τον κόσμο. Καθορισμένοι είναι, επίσης, οι τρόποι με τους οποίους εκφράζονται αυτές οι σχέσεις, πράγμα που δημιουργεί σ' αυτές τις κοινωνίες ένα τεράστιο σύστημα συμπεριφορικής δεοντολογίας.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ***Το Τάο***

Το μεγάλο Τάο κυλάει προς όλες τις κατευθύνσεις
μπορεί να πάει αριστερά ή δεξιά.
Όλα τα πράγματα εξαρτώνται από αυτό για τη ζωή τους, κι αυτό δεν απομακρύνεται από αυτά.
Εκπληρώνει το έργο του, αλλά δεν απαιτεί αναγνώριση γι' αυτό.
Ντύνει και τρέφει τα πάντα, αλλά δεν αξιώνει ότι είναι ο κύριός τους.

.....

Το Τάο παρήγαγε το Ένα.
Το Ένα παρήγαγε τα δύο.
Τα δύο παρήγαγαν τα τρία [σ.τ.μ. τη διαπλοκή των δύο].
Και τα τρία παρήγαγαν τα δέκα χιλιάδες πράγματα [σ.τ.μ. τα πάντα].

.....

Όσο περισσότερα ταμπού και απαγορεύσεις υπάρχουν στον κόσμο
Τόσο περισσότερο φτωχοί θα είναι οι άνθρωποι.
Όσο περισσότερο κοφτερά όπλα έχουν οι άνθρωποι,
τόσο περισσότερα προβλήματα θα έχει το κράτος.
Όσο περισσότερη εξυπνάδα και δεξιότητα έχει ο άνθρωπος,
τόσο περισσότερο κακά πράγματα θα εμφανισθούν.
Όσο περισσότερη σημασία δίνεται στους νόμους και στα διατάγματα
τόσο περισσότεροι κλέφτες και ληστές θα εμφανισθούν.
Γι' αυτό ο σοφός [ηγεμόνας] λέει:

Ταοϊστής ασκητής.

Δεν παίρνω κανένα μέτρο και οι άνθρωποι βελτιώνονται από μόνοι τους.
Αγαπώ τη γαλήνη και οι άνθρωποι διορθώνονται από μόνοι τους.
Δεν αναλαμβάνω καμιά δραστηριότητα και οι άνθρωποι ευημερούν από μόνοι τους.
Δεν έχω καμιά επιθυμία και οι άνθρωποι γίνονται απλοί από μόνοι τους.

(Από το Λάο-Τσε, Τάο -τε -κινγκ).

2. ***Η υιϊκή ευσέβεια***

Ο Μενγκ- Ι - Τσου ρώτησε [τον Κομφούκιο] τι είναι η υιϊκή ευσέβεια. Ο Κομφούκιος είπε: «Ποτέ να μην είσαι ανυπάκουος». Αργότερα, καθώς ο Φαν Τσι τον οδηγούσε, ο Κομφούκιος του είπε, «Ο Μενγκ - σουν {σ.τ.μ. άλλο όνομα του Μενγκ-Ι-Τσου} με ρώτησε τι είναι η υιϊκή ευσέβεια, και του απάντησα: ποτέ να μην είσαι ανυπάκουος». Ο Φαν Τσι είπε, «Τι σημαίνει αυτό;» Ο Κομφούκιος είπε, «όσο οι γονείς ζουν υπηρέτησέ τους σύμφωνα με τους κανόνες της ευπρέπειας. Όταν πεθάνουν, θάψε τους σύμφωνα με τους κανόνες της ευπρέπειας και θυσίαζε σ' αυτούς σύμφωνα με τους κανόνες της ευπρέπειας».

(Από τα Ανάλεκτα).

3. ***Ο τρόπος που πράττει ο άνθρωπος τον διαπλάθει***

«Ο Κομφούκιος είπε, «Από τη φύση τους οι άνθρωποι είναι όμοιοι. Μέσα από τη [διαφορετική] πράξη έχουν γίνει τόσο διαφορετικοί».

(Από τα Ανάλεκτα).

4. ***Η προσωπική καλλιέργεια του ηγεμόνα είναι η βάση της ορθής διακυβέρνησης***

«Όσοι από τους αρχαίους [βασιλείς] ήθελαν να....φέρουν τάξη στο κράτος τους πρώτα τακτοποιούσαν τις οικογένειές τους. Όσοι ήθελαν να τακτοποιήσουν τις οικογένειές τους πρώτα καλλιεργούσαν την προσωπική τους ζωή. Όσοι ήθελαν να καλλιεργήσουν την προσωπική τους ζωή πρώτα διόρθωναν το νου τους. Όσοι ήθελαν να διορθώσουν το

νου τους πρώτα έκαναν τη θέλησή τους ειλικρινή. Όσοι ήθελαν να κάνουν τη θέλησή τους ειλικρινή πρώτα επέκτειναν τη γνώση τους. Η επέκταση της γνώσης συνίσταται στην έρευνα των πραγμάτων. Όταν τα πράγματα ερευνώνται η γνώση επεκτείνεται. Όταν η γνώση επεκτείνεται, η θέληση γίνεται ειλικρινής. Όταν η θέληση είναι ειλικρινής, ο νους διορθώνεται. Όταν ο νους διορθώνεται, η προσωπική ζωή καλλιεργείται. Όταν η προσωπική ζωή καλλιεργείται, η οικογένεια θα τακτοποιηθεί. Όταν η οικογένεια τακτοποιηθεί, το κράτος θα μπει σε τάξη. Και όταν το κράτος μπει σε τάξη θα υπάρχει ειρήνη σε όλο τον κόσμο. Από το Γιο του Ουρανού ως τον κοινό λαό, όλοι πρέπει να θεωρούν την καλλιέργεια της προσωπικής ζωής ως τη ρίζα ή το θεμέλιο. Ποτέ δεν έχει υπάρξει περίπτωση η ρίζα να είναι σε αταξία και τα κλαδιά σε τάξη».

(Από τη Μεγάλη Μάθηση).

5. «Ο Μένκιος είπε, ...ας είναι ο ηγεμόνας ανθρώπινος και όλος ο λαός του θα είναι ανθρώπινος. Ας είναι ο ηγεμόνας δίκαιος και όλος ο λαός του θα είναι δίκαιος. Αν είναι ο ηγεμόνας σωστός και όλος ο λαός του θα είναι σωστός. Άπαξ και διορθωθεί ο ηγεμόνας, όλο το βασίλειο θα βρεθεί σε ειρήνη».

(Από τον Μένκιο)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς συνδυάζουν οι Κινέζοι τις τρεις θρησκείες τους σε μία;
2. Από ποια όντα αποτελείται το κινέζικο πάνθεο συνολικά;
3. Πώς μπορούμε να αντιληφθούμε τις δύο αρχές, του γιν και του γιανγκ;
4. Ποιο ορισμό θα δίνατε στον Κομφουκιανισμό;

37. Η ιαπωνική θρησκεία

Η ιαπωνική θρησκεία είναι η παραδοσιακή θρησκεία του ιαπωνικού λαού. Επικρατεί κυρίως στην Ιαπωνία, αλλά και σε μέρη που υπάρχουν μεγάλες κοινότητες Ιαπώνων μεταναστών, όπως η δυτική ακτή των ΗΠΑ. Στην Ιαπωνία η βιομηχανική ανάπτυξη επέφερε εξασθένηση της παραδοσιακής θρησκευτικότητας. Όμως οι συνθήκες της σύγχρονης ζωής προκάλεσαν με τη σειρά τους μια αναβίωση αυτής της θρησκευτικότητας και στα τελευταία κυρίως χρόνια την εμφάνιση πολλών «νέων θρησκειών». Οι περισσότερες από αυτές αποτελούν παραλλαγές των παραδοσιακών ιαπωνικών θρησκειών.

α) Μια σύνθετη θρησκεία. Η ιαπωνική θρησκεία, δηλαδή εκείνη που ακολουθείται από την πλειονότητα του ιαπωνικού λαού, είναι όπως η κινεζική σύνθετη από τρεις κυρίως επιμέρους θρησκείες: το εγχώριο **Σίντο** και τις επείσακτες Μαχαγυάνα Βουδδισμό και Κομφουκιανισμό. Στοιχεία ταοϊστικά υπάρχουν διάσπαρτα κυρίως στο *Σίντο* και γενικά στην ιαπωνική σκέψη και ζωή. Όμως ο Ταοϊσμός ως θρησκεία δεν έχει το βαθμό παρουσίας που έχει στην Κίνα. Αντίθετα ο Μαχαγυάνα Βουδδισμός και ο Κομφουκιανισμός αποτελούν κύρια συστατικά στοιχεία της ιαπωνικής θρησκείας. Αυτοί, αν και διαφέρουν σε διάφορα σημεία από το Μαχαγυάνα Βουδδισμό και τον Κομφουκιανισμό της Κίνας, λειτουργούν σύμφωνα με τον ίδιο «καταμερισμό εργασίας» που περιγράψαμε για την κινεζική θρησκεία: Ο Βουδδισμός έχει αναλάβει κυρίως ό,τι σχετίζεται με τη μεταθανάτια ζωή. Στα πλαίσιά του διενεργείται η ιαπωνική προγονολατρεία. Ο Κομφουκιανισμός διέπει τη διάρθρωση και λειτουργία της κοινωνίας. Τέλος, το *Σίντο* έχει αναλάβει την περιοχή γενικά της ζωής, την οποία προστατεύουν και προάγουν οι θεότητές του. Γι' αυτήν την προστασία και προαγωγή καταφεύγουν σ' αυτές οι Ιάπωνες στη γέννησή τους, στις γιορτές ενηλικίωσης, στο γάμο τους, στις τελετές για τη γονιμότητα των αγρών, για τη θεμελίωση σπιτιών κ.ο.κ. Αν και δεν ισχύει απόλυτα, εφόσον και στην ιαπωνική θρησκεία οι τρεις θρησκείες ασκούνται ταυτόχρονα, συχνά διατυπώνεται η φράση «οι Ιάπωνες ζουν ως Σιντοϊστές και πεθαίνουν ως Βουδδιστές».

Σίντο: Λατρεία των Κάμι.

Στην ιαπωνική θρησκεία, όπως και στην κινεζική, υπάρχει ένα πάνθεο που αποτελείται από τα θεία όντα του Σιντοϊσμού και του Βουδδισμού. Σ' αυτά απευθύνονται, όπως και στην Κίνα, ανάλογα με τον τομέα που εξουσιάζουν. Π.χ. ο μποντισάτβα Τζίζο, που προστατεύει τα παιδιά στον άλλο κόσμο, από την πλευρά του Βουδδισμού, ή η θεότητα της γονιμότητας Ινάρι, που προάγει το κέρδος και την ανάπτυξη, από την πλευρά του Σιντοϊσμού, είναι μεταξύ άλλων ανάλογων όντων πολύ δημοφιλείς σε όλη τη χώρα.

Αν και ως αυτοτελής θρησκεία καμιά από τις παραπάνω δεν αποτελεί σήμερα τη θρησκεία της πλειονότητας, καθεμιά έχει συμβάλει πολύ στη διαμόρφωση του ιαπωνικού χαρακτήρα και πολιτισμού. Ιδίως η βουδδιστική σχολή Ζεν έχει αφήσει βαθιά σημάδια σ' αυτόν. Κάπως περισσότερο όμως, πρέπει να σταθούμε στο Σιντοϊσμό, εφόσον αποτελεί τη μόνη εγχώρια από τις ιαπωνικές θρησκείες.

β) Ο Σιντοϊσμός. Πρόκειται για την εθνική θρησκεία των Ιαπώνων. Όπως δηλώνει και το ιαπωνικό όνομά του (Σίντο= η οδός των θεών), ο Σιντοϊσμός είναι μια πολυθεϊστική θρησκεία. Λατρεύει δηλαδή ένα πλήθος θεοτήτων που ονομάζονται «κάμι». Υπάρχουν έτσι θεότητες της θάλασσας, των βουνών, του κεραυνού, του ήλιου, της σελήνης, της γης, του ανέμου, των δέντρων κτλ. Πολλά από τα χαρακτηριστικά που απαριθμήσαμε στην αρχαία ελληνική θρησκεία, όπως η ισαριθμία επιμέρους πραγματικοτήτων του κόσμου και θεοτήτων, η εγκόσμια κατεύθυνση, η σημασία της βούλησης των θεοτήτων, η ύπαρξη διαμέσων (σαμάνων) κτλ. ισχύουν και για το Σιντοϊσμό.

Ο Σιντοϊσμός πήρε στη διάρκεια της ιστορίας του και έχει και τώρα πολλές μορφές. Η πρώτη από αυτές υπήρξε η συστηματοποίηση των θεοτήτων του υπό τη θεά του ήλιου Αματεράσου. Η θεά αυτή είναι η προγονική θεότητα του ιαπωνικού αυτοκρατορικού οίκου, ο οποίος γύρω στα τέλη του 7ου αι. μ.Χ. κατόρθωσε να κυριαρχήσει στη χώρα και έτσι να επιβάλει αυτή τη θεότητα ως κυριότερη.

Σύμφωνα με τον προγονικό μύθο του αυτοκρατορικού οίκου η Αματεράσου έστειλε τον εγγονό της από τον ουρανό στην Ιαπωνία με εντολή να την κυβερνήσει. Οι απόγονοί του, οι αυτοκράτορες, έλκουν το αξίωμά τους, αλλά και τη θεία ιδιότητα που ως το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου πιστευόταν ότι έχουν, από αυτή την εντολή. Αυτός ο μύθος αποτελεί την κεντρική διήγηση των αρχαίων χρονικών Κοτζίκι (712 μ.Χ.) και Νιχόν-σόκι (720 μ.Χ.). Τα χρονικά αυτά περιέχουν, επίσης, μεγάλο μέρος της ιαπωνικής μυθολογίας, δηλαδή των διηγήσεων για τις σιντοϊστικές θεότητες. Γι' αυτό το λόγο αποτελούν δύο από τα βασικά βιβλία του Σιντοϊσμού.

Άλλες μορφές του Σίντο είναι εκείνες που προήλθαν από διάφορους συνδυασμούς του με το Βουδδισμό και με τον Κομφουκιανισμό. Σήμε-

Προσκύνημα στο βουδδιστικό ναό.

Ο Βούδδας Αμιντά της Καμακούρα (κοντά στο Τόκυο). 13ος αι. μ.Χ.

ρα υπάρχει κυρίως υπό τη μορφή 1) του «*Σίντο των ναών*», δηλαδή των παραδοσιακών κέντρων λατρείας των θεοτήτων 2) του «*αυτοκρατορικού Σίντο*», δηλαδή της λατρείας εκ μέρους της αυτοκρατορικής οικογένειας των προγόνων της που φτάνουν ως την Αματεράσου 3) του «*Σίντο των Σχολών*», δηλαδή σεκτών* που συγγενεύουν με το Σίντο και 4) του «*λαϊκού Σίντο*», δηλαδή των λαϊκών σιντοϊστικών πρακτικών.

ΚΕΙΜΕΝΑ

*1. **Η απόκρυψη της Αματεράσου στο πέτρινο σπήλαιο***

[Ο Σουσάνοουο, θεός της καταιγίδας και αδελφός της Αματεράσου, θεάς του ήλιου, προκαλεί διάφορες καταστροφές στο Πεδίο του υψηλού Ουρανού, όπου κατοικεί η αδελφή του με άλλες θεότητες. Τελικά προκαλεί το θάνατο μιας από τις υφάντριες της Αματεράσου].

Όταν η Αματεράσου το είδε αυτό φοβήθηκε και, ανοίγοντας την πόρτα του Ουράνιου, Πέτρινου Σπηλαίου, μπήκε μέσα και κλείστηκε.

Τότε το Πεδίο του Υψηλού Ουρανού σκοτείνιασε εντελώς και η Κεντρική Χώρα των Καλαμιώνων [σ.τ.μ. η Ιαπωνία] σκοτείνιασε ολοκληρωτικά.

Λόγω αυτού βασίλευε διαρκής νύχτα και οι κραυγές μυριάδων θεοτήτων άφθονο παντού, σαν τις μύγες το καλοκαίρι· και όλων των ειδών οι συμφορές συνέβησαν.

[Οι υπόλοιπες θεότητες μαζεύονται μπροστά στο Ουράνιο, Πέτρινο Σπήλαιο και με διάφορους τρόπους προσπαθούν να την κάνουν να βγει. Έτσι τονίζεται η εξάρτηση του κόσμου από τη θεά του ήλιου, πρόγονο του αυτοκράτορα, και άρα και της χώρας από τον αυτοκράτορα. Για να κάνει την Αματεράσου να βγει, μια θεά χορεύει μπροστά στο Σπήλαιο].

Τότε η μεγάλη θεά Αματεράσου θεωρώντας ότι συμβαίνει κάτι περίεργο, άνοιξε ελάχιστα την πόρτα του ουράνιου σπηλαίου και είπε από μέσα:

«Εξαιτίας της απόκρυψής μου, νόμισα ότι το Πεδίο του Υψηλού Ουρανού θα ήταν σκοτεινό και ότι η Κεντρική Χώρα των καλαμιώνων θα ήταν κατασκότεινη. Όμως, γιατί η Αμε-νο-ουζούμε τραγουδά και χορεύει και οι ογδόντα μυριάδες θεότητες όλες γελούν»;

Τότε η Αμε-νο-ουζούμε είπε:

«Υπάρχει εδώ μια θεότητα ανώτερη από σένα. Γι' αυτό χαιρόμαστε και χορεύουμε».

Ενώ [η Αμε-νο-ουζούμε] έλεγε αυτά, ο Αμε-νο-κογιάνε-νο-μικότο και ο Φουτο-τάμα-νο-μικότο έφεραν τον καθρέφτη και τον έδειξαν στη μεγάλη θεά Αματεράσου.

Τότε η μεγάλη θεά Αματεράσου, βρίσκοντας [τα συμβαίνοντα] όλο και περισσότερο περίεργα, σιγά-σιγά βγήκε από την πόρτα και πλησίασε [τον καθρέφτη].

Τη στιγμή εκείνη, ο Αμε-τα-τζικάρα-ουό-νο-κάμι που στεκόταν κρυμμένος πήρε το χέρι της και την τράβηξε έξω...Όταν η μεγάλη θεά Αματεράσου βγήκε, το Πεδίο του Υψηλού Ουρανού και η Κεντρική Χώρα των Καλαμιώνων έλαμψαν από φως.

(Από το Κοτζίκι).

2 ***Από τις διδαχές του Ζενιστή Δασκάλου Ντόγκεν***

[Ο Ντόγκεν είπε]: Όταν ήμουν σ' ένα μοναστήρι Ζεν στην Κίνα και διάβαζα τ' αποφθέγματα των παλιών Δασκάλων του Ζεν, ένας μοναχός από το Σετσουάν με ρώτησε:

«Τι χρειάζεται να διαβάζεις όλ' αυτά τα ζενικά αποφθέγματα;»

«Για να καταλάβω τις πράξεις των παλιών Δασκάλων», απάντησα.

Ο μοναχός είπε: «Και τι χρειάζεται αυτό»;

«Για να ωφελήσω όλα τα όντα», είπα.

Ο μοναχός με ρώτησε: «Και τι χρειάζεται αυτό τελικά»;

Σκέφτηκα πάνω σ' αυτό αργότερα. Το να διαβάζεις τα ζενικά αποφθέγματα και τα κόαν [σ.τ.μ. φράσεις που χρησιμοποιούνται στο Ζεν, για να βοηθήσουν στην αποπροσκόληση του νου από τις ιδέες] και το να καταλαβαίνεις τις πράξεις των παλιών Δασκάλων του Ζεν, για να τις κηρύξεις στου ανθρώπους που βρίσκονται σε πλάνη είναι τελικά άχρηστο... Αν ξεκαθαρίσεις με προσήλωση στο ζαζέν [σ.τ.μ. στο διαλογισμό] τη Ζωτική Αρχή [σ.τ.μ. την αληθινή σου φύση μέσα σου, που είναι ταυτόσημη με τη θεία αρχή, το Βούδδα] έχεις μετά άπειρους τρόπους να καθοδηγήσεις τους άλλους, ακόμα κι αν δεν ξέρεις ούτε μια μόνο λέξη. Αυτός είναι ο λόγος που ο μοναχός εκείνος είπε: «τι χρειά-

ζεται τελικά;». Θεωρώντας ότι έχει δίκιο, αργότερα σταμάτησα να διαβάζω τα ζενικά αποφθέγματα και άλλα κείμενα. Μπόρεσα έτσι να αφυπνισθώ ως προς τη Ζωτική Αρχή».

(Από το Reihô Masunaga, A Primer of Soto Zen, σ. 34).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σε ποιες περιστάσεις οι Ιάπωνες καταφεύγουν στις Σιντοϊστικές θεότητες;
2. Με βάση ποιο μύθο θεωρούνταν ο Ιάπωνας αυτοκράτορας ότι έχει θεία καταγωγή;
3. Ποιες μορφές Σιντοϊσμού υπάρχουν σήμερα;

Ματσούρι (σιντοϊστική γιορτή). Μικρά ομοιώματα ναών ή, όπως εδώ, άρματα, περιφέρονται στην πόλη προς τιμή του κάμι.

38. Οι θρησκείες μπροστά στο πρόβλημα του θανάτου

α) Ο θάνατος. Το βασικό ανθρώπινο πρόβλημα;

Ο θάνατος, φαίνεται ότι αποτελεί το βασικό ανθρώπινο πρόβλημα, λόγω του γεγονότος ότι αυτός είναι η πηγή πολλών και κρίσιμων προβλημάτων. Η θεμελιώδης ανάγκη της διατροφής, της εργασίας, της προφύλαξης από κάθετι που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την υγεία και τη σωματική ακεραιότητα έχει ως γενεσιουργό της αιτία την ύπαρξη του θανάτου. Η απώλεια μεγάλου βαθμού της ελευθερίας που θα μπορούσε να απολαμβάνει ο άνθρωπος, ο περιορισμός των ενεργειών εκείνων του ανθρώπου, που έχουν προοπτική στο απώτερο μέλλον, η αίσθηση μερικών ότι η ζωή δεν έχει κανένα σκοπό, ο φόβος του αγνώστου, και άλλα πολλά, οφείλονται στην ύπαρξη του θανάτου. Για τις θρησκείες όμως βασικότερο και από το πρόβλημα του θανάτου, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι το πρόβλημα του κακού, από την ύπαρξη του οποίου προέρχεται και ο θάνατος.

β) Η τοποθέτηση των θρησκειών απέναντι στο πρόβλημα του θανάτου

Στην πλειονότητά τους, οι θρησκείες, είδαν το θάνατο αρνητικά. Αυτό φαίνεται π.χ. από το γεγονός ότι στην αρχική κατάσταση του κόσμου, όπως αυτή παρουσιάζεται στους διάφορους κοσμογονικούς μύθους, δε συμπεριλαμβάνεται ο θάνατος. Αυτός έρχεται πάντα μετά. Φαίνεται ακόμη π.χ. από το γεγονός ότι καμιά θρησκεία, ξεκινώντας από την αρχαιότερη γνωστή, της παλαιολιθικής εποχής, δε δέχεται το θάνατο σαν μια τελική κατάσταση. Τον βλέπουν συνήθως σαν μια μεταβατική κατάσταση μεταξύ αυτής και μιας άλλης ζωής ή μιας επανόδου σ' αυτήν τη ζωή. Η πολύμορφη πίστη στην αθανασία κάποιου στοιχείου της ύπαρξης του ανθρώπου, όπως π.χ. της ψυχής, αποτελεί μια από τις πρώτες γνωστές πεποιθήσεις του ανθρώπινου είδους. Ακόμη και θρησκείες που φαίνεται ότι αξιολογούν το θάνατο θετικά, θεωρώντας τον π.χ. ως το μέσον εισόδου σε μια καλύτερη ζωή, στην πραγματικότητα τον αξιολογούν θετικά ακριβώς ως τέτοιο μέσον και όχι καθ' εαυτόν. Σε θρησκείες όπως ο Ινδουϊσμός, όπου ο θάνατος είναι μια κατάσταση που επανέρχεται συνεχώς μεταξύ δύο αναγεννήσεων σε διά-

φορες μορφές ύπαρξης, είναι και πάλι μια από τις σκιερότερες πλευρές της γενικά αρνητικής εικόνας της ύπαρξης.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η άρνηση του θανάτου και η κατάφαση της ζωής αποτελεί την επικρατούσα στάση των θρησκειών απέναντι στο θάνατο. Συνεπώς η υπέρβαση του θανάτου με διάφορους τρόπους υπήρξε ένας από τους κυριότερους σκοπούς τους. Οι τρόποι αυτοί είναι βασικά δύο: η πίστη στην αθανασία της ψυχής ή κάποιου άλλου στοιχείου του ανθρώπου και η πίστη στην ανάσταση συνόλου του ανθρώπου, σώματος και ψυχής. Στις θρησκείες που απαντά ο δεύτερος τρόπος, όπως στον Ιουδαϊσμό σε κάποιες από τις εκδοχές του, π.χ. εκείνης των Φαρισαίων, στο Ζωροαστρισμό από κάποιο σημείο της ιστορίας του και μετά και τέλος στο Χριστιανισμό, η ανάσταση των νεκρών πραγματοποιείται από το Θεό στο τέλος της ιστορίας.

Στο Χριστιανισμό η ανάσταση έχει ήδη πραγματοποιηθεί στο πρόσωπο του Χριστού. Ο αναστημένος Χριστός αποτελεί την αρχή της νέας, μέλλουσας πραγματικότητας, τον πρώτο που αναστήθηκε μόνιμα από τους νεκρούς ως «απαρχή των κεκοιμημένων» (Α΄ Κορ. 15, 20). Η ανάσταση του Χριστού είναι ταυτόχρονα το πρώτο «δείγμα» της μέλλουσας κατάργησης του θανάτου ως φαινομένου, αφού «θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει».(Ρωμ. 6, 9).

Η κατάργηση αυτή αποτελεί και την αρχή της πραγματοποίησης της επιθυμίας για μια ζωή που δε θα απειλείται από το θάνατο, όπως αυτή εκφράστηκε πανανθρώπινα κυρίως μέσα από τις θρησκείες. Βέβαια, όπως είδαμε, η επιθυμία αυτή δεν πραγματοποιείται με την ίδια μορφή σε όλες. Έτσι η κατάργηση του θανάτου χαρακτηρίζει τις θρησκείες που πιστεύουν στην ανάσταση. Σ' εκείνες όμως που πιστεύουν στην αθανασία της ψυχής ή στην ένωση με το Θεό του θείου στοιχείου που υπάρχει στον άνθρωπο, έχουμε υπέρβαση και όχι κατάργηση του θανάτου.

γ) Οι νεκροί και οι θρησκείες. Ταφή. Καύση των νεκρών

Ιδιαίτερη μεταχείριση των νεκρών παρατηρείται ήδη από την εποχή του ανθρώπου του Πεκίνου (περ. 500.000 π.Χ.). Από την εποχή του ανθρώπου του Νεάντερταλ με κλιμακούμενη συχνότητα αλλά και σαφήνεια, ότι αυτή η μεταχείριση σημαίνει πίστη σε μια μετά θάνατον

Η επιτύμβια στήλη της Ηγησώς (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο), περ. 400 π.Χ.

επιβίωση του νεκρού, οι νεκροί θάβονται και μάλιστα όλο και με περισσότερη φροντίδα, όπως π.χ. συνοδευόμενοι με διάφορα αντικείμενα, στολιζόμενοι με κοσμήματα, κτερίσματα κτλ. Ιστορικά ο τρόπος απόθεσης των νεκρών με ταφή προηγείται του τρόπου απόθεσης με καύση, η οποία εμφανίζεται αργότερα. Η καύση υπήρξε ένα από τα μέσα με τα οποία εκφράστηκε ο φόβος για πιθανή παραμονή του νεκρού, ιδιαίτερα εκείνου που δεν πέθανε με καλό θάνατο, ως κακού πνεύματος μεταξύ των ζωντανών. Εξασφάλιζε την πλήρη απόσπαση της ψυχής από το σώμα. Άλλες σημασίες της ήταν η μετάβαση της ψυχής μέσα από την καύση στον κόσμο των θεών (π.χ. η περίπτωση του Ηρακλή) κ.ά.

Στην Ορθόδοξη Εκκλησία έχει επικρατήσει η ολόσωμη ταφή των νεκρών, γιατί αυτό εκφράζει το σεβασμό προς τον όλο άνθρωπο (σώμα και ψυχή). Το σώμα έχει δημιουργηθεί από τα στοιχεία της γης και είναι προορισμένο να επιστρέψει στη γη, από όπου ελήφθη. Αυτή η αντί-

Η Έγερση του Λαζάρου.

ληψη έγινε παραδοσιακή πρακτική της Εκκλησίας, χωρίς να αποτελεί δεσμευτική δογματική αλήθεια.

δ) Οι θρησκείες, ο θάνατος και το κακό

Αν οι θρησκείες βλέπουν το θάνατο αρνητικά και τη ζωή θετικά, ακόμη βαθύτερα βλέπουν το θάνατο ως αποτέλεσμα του κακού και τη ζωή ως αποτέλεσμα του καλού. Σε όλους τους κοσμογονικούς μύθους ο θάνατος εισέρχεται στον κόσμο μετά την είσοδο του κακού στον κόσμο. Αυτό επιφέρει την καταστροφή της αρχικής καλής κατάστασης και το θάνατο ως το χειρότερο αποτέλεσμά του.

Οι θρησκείες δείχνουν με διάφορους τρόπους ότι το βασικό κακό είναι η τοποθέτηση κάποιου άλλου μεγέθους ως θεού στη θέση εκείνου που καθεμιά από αυτές θεωρεί ως Θεό, ο οποίος εκπροσωπεί το αγαθό.

Το μέγεθος αυτό μπορεί να είναι ένα πράγμα ή μια κατάσταση, ένα ον ή μια ιδέα. Η αντικατάσταση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τη σύνδεση του ανθρώπου με κάτι που θεωρείται μη αληθινό. Η σύνδεση αυτή πάντα μεταβάλλει αρνητικά τον άνθρωπο και ταυτόχρονα τον αποκόπτει από ό,τι κάθε θρησκεία αποδέχεται ως αληθινό Θεό. Γι' αυτό στις θρησκείες, εκτός από εκείνες που έχουν στη βάση τους τον ισοθεϊσμό, την προσπάθεια δηλαδή να γίνει ο άνθρωπος θεός με τις δικές του δυνάμεις (όπως π.χ. η μαγεία), εκείνο που προέχει είναι η ποικιλόμορφη επικοινωνία με το Θεό ή με ό,τι καθεμιά από αυτές θεωρεί ως τέτοιο. Ο τρόπος με τον οποίο υπερνικάται το κακό και ο θάνατος διακρίνει τις θρησκείες. Σε κάποιες, αυτό γίνεται μέσα από την υπέρβαση του κόσμου. Σε άλλες, η υπερνίκηση αυτή γίνεται μέσα από τη διάσωση του κόσμου. Οι πρώτες χαρακτηρίζονται συνήθως από αρνητική διάθεση προς τον κόσμο. Τυπικό δείγμα των πρώτων είναι ανατολικές θρησκείες, όπως ο Ινδουϊσμός. Τυπικό δείγμα των δεύτερων είναι ο Χριστιανισμός. Στό Χριστό συνυπάρχει η ολοκλήρωση της σχέσης ανθρώπου και Θεού με την κατάργηση του θανάτου. Το ίδιο αναμένεται να επεκταθεί στο τέλος της ιστορίας σε όλο το νέο κόσμο του Θεού.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ***Η αποστροφή του θανάτου***

Κάλλιο στη γης να ξενοδούλευα ξωμάχος, ρογιασμένος
σε αφέντη πούχασε τον κλήρο του κι είναι το βιος του λίγο,
παρά ολωνών εδώ των άψυχων νεκρών ο ρήγας νάμαι,

(Ομήρου Οδύσσεια, λ 489-491).

2. ***Η προέλευση του θανάτου σύμφωνα με κάποιους ινδιάνικους μύθους***

Ένας μεγάλος μάγος θέλησε να κάνει τους Ινδιάνους Σιπάγια αθάνατους. Τους συνέστησε να χαιρετήσουν φιλικά έναν ξένο, που θα ερχόταν να τους επισκεφθεί. Οι Ινδιάνοι, δυστυχώς γι' αυτούς, απόστρεψαν το πρόσωπό τους από έναν άνθρωπο, που κουβαλούσε ένα καλάθι γεμάτο σάπιες σάρκες, που τον νόμισαν για τον Θάνατο, αλλά υποδέχτηκαν με ευμένεια τον Θάνατο, που είχε την εμφάνιση ενός ευχάριστου νεαρού... Σε πολλές φυλές του Αμαζονίου υπάρχει μια παράδοση, κατά

την οποία οι άνθρωποι θα μπορούσαν διαδοχικά να πεθαίνουν και να ανασταίνονται, αν είχαν υπακούσει σε μια διαταγή που τους δόθηκε ή αν είχαν καταλάβει καλύτερα ένα μήνυμα που ο εκπολιτιστής ήρωας ή άλλο πρόσωπο τους είχε διαβιβάσει. Έτσι ο πατέρας του εκπολιτιστή ήρωα, στους Κασινάουα, είχε συστήσει να τον ακούσουν προσεκτικά, όταν ανεβαίνοντας στον ουρανό θα φώναζε: «Αλλάξτε! αλλάξτε!». Ο γιος του, δυστυχώς, άκουσε: «Τελειώνετε! τελειώνετε!» και το λάθος αυτό υπήρξε η αιτία, που οι άνθρωποι δεν μπορούν ν' ανανεώσουν το σώμα τους, όπως κάνουν τα φίδια και οι σαύρες.

(Παγκόσμιος μυθολογία, Πάπυρος, τ. 5, σ.142).

3. ***Η προέλευση του θανάτου σύμφωνα με κάποιους αφρικανικούς μύθους***

Οι Λόλο... του δυτικού Κονγκό διηγούνται ότι ο θεός πρόσφερε στους πρώτους ανθρώπους δυο δέματα, το ένα από αυτά είχε μαργαριτάρια, μαχαίρια και κοσμήματα και το άλλο την αθανασία. Οι γυναίκες, όμως, φιλάρεσκες, ρίχτηκαν αμέσως στο πρώτο δέμα και το δώρο της αθανασίας χάθηκε... Στους Μπακόγκο, ο Νζάμπε δημιούργησε έναν άνδρα και μια γυναίκα, που έκαναν ένα παιδί. «Μπορεί να πεθάνει, τους είπε ο θεός, αλλά μην το θάψετε, να περιμένετε την επιστροφή μου». Οι γονείς όμως δεν πίστεψαν στην θεϊκή υπόσχεση και έθαψαν το πτώμα του γιου τους στη γη. Ο Θεός τους τιμώρησε για την ανυπακοή τους, καθιστώντας το θάνατο κληρονομικό για το ανθρώπινο γένος.

(Παγκόσμιος μυθολογία, Πάπυρος, τ. 5, σ. 207-8.)

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί ο θάνατος δεν αποτελεί το βασικό ανθρώπινο πρόβλημα για τις θρησκείες;
2. Ποιους κοσμογονικούς μύθους από διάφορες θρησκείες γνωρίζετε, σύμφωνα με τους οποίους ο θάνατος υπήρξε αποτέλεσμα του κακού;
3. Ποιες διαφορές μπορείτε να διακρίνετε μεταξύ αθανασίας της ψυχής και ανάστασης;
4. Με ποιον τρόπο η αμαρτία μπορεί να θεωρηθεί ως αιτία του θανάτου;

39. Γενικές διαπιστώσεις - Η τελική απάντηση της Εκκλησίας στον άνθρωπο

Λόγω της μεγάλης ποικιλίας των θρησκειών ο εντοπισμός των βασικών ιδεών τους δεν είναι εύκολο έργο. Εντούτοις με βάση τις θρησκείες που εξετάσαμε μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες τέτοιες ιδέες και να επιχειρήσουμε μια σύγκριση μεταξύ τους και ιδιαίτερα μεταξύ αυτών και του Χριστιανισμού.

α) Η βασική δομή της θρησκείας

Θεμελιώδης ιδέα των θρησκειών γενικά είναι η ιδέα της ύπαρξης μιας πραγματικότητας, την οποία θεωρούν ως απόλυτη και την αντιδιαστέλλουν από ό,τι θεωρούν ως σχετικό. Η ίδια η θρησκεία ως πράξη γεννιέται όχι από κάποιο είδος φόβου, αλλά από το βαθύ πόθο που ενυπάρχει στον άνθρωπο για μια απόλυτη πραγματικότητα και τον πόθο απαλλαγής από ό,τι θεωρείται ως αντίθετο προς αυτήν.

Μ' αυτήν την έννοια η θρησκεία αποτελεί τη βασική δομή της ανθρώπινης ζωής. Αυτό δε φαίνεται πάντοτε καθαρά, διότι η απόλυτη πραγματικότητα γύρω από την οποία περιστρέφεται η ζωή των περισσότερων ανθρώπων δεν είναι ο Θεός, αλλά κάτι που παίρνει τη θέση του και λειτουργεί σαν Θεός, χωρίς αυτό να συνειδητοποιείται. Τη θέση αυτή την παίρνει οτιδήποτε προσλαμβάνει το χαρακτήρα του απολύτου. Έτσι «Θεός» μπορεί να γίνει π.χ. η δύναμη, η ομορφιά κτλ.. Μπορεί ακόμη να γίνει κάποιο πρόσωπο, όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις του έρωτα, της εξιδανίκευσης ενός αρχηγού, ενός καλλιτέχνη κτλ. Κατά κανόνα το απολυτοποιούμενο τοποθετείται στο κέντρο της ζωής, ενώ το σχετικό στην περιφέρεια.

β) Οι κυριότερες ιδέες των θρησκειών για το Θεό, τον κόσμο και τον άνθρωπο

Στις θρησκείες που μας είναι γνωστές από την ανθρώπινη ιστορία βλέπουμε ότι διάφορες πραγματικότητες θεωρούνται ως το απόλυτο, όπως και ότι σ' αυτό δόθηκαν διάφορα ονόματα. Ένα από αυτά, το όνομα «Θεός», μας είναι οικείο. Γι' αυτό, αν και το απόλυτο των διαφόρων θρησκειών δεν είναι πάντα ο Θεός, μπορούμε να το χρησιμοποι-

ήσουμε εδώ προκειμένου να αναφερθούμε σ' αυτήν την πραγματικότητα γενικά. Ανάλογα με την ιδέα που έχουν περί Θεού οι διάφορες θρησκείες διακρίνονται σε διάφορες κατηγορίες, κυριότερες από τις οποίες είναι οι πολυθεϊστικές, οι μονοθεϊστικές και οι πανθεϊστικές.

Αναφορικά με τον κόσμο, στις πολυθεϊστικές θρησκείες αυτός αποτελείται από πολλά τμήματα που διευθύνονται από θεία όντα. Όμως όλες οι θεότητες δεν έχουν την ίδια ισχύ ή ο ρόλος τους δεν έχει την ίδια έκταση και σημασία. Έτσι το σύνολο του κόσμου εξαρτάται από τη βούληση της θεότητας που είναι επικεφαλής. Το ζητούμενο είναι, συνήθως, η διατήρηση του κόσμου στη ζωή. Επειδή η βούληση των θεοτήτων είναι ένας αστάθμητος παράγοντας έχει ένα χαρακτήρα ασαφή και χρειάζεται ένα διαρκή προσδιορισμό (που επιτυγχάνεται με τη μαντεία, το σαμανισμό* κτλ.). Όμως η ελευθερία και η δύναμη των θεών περιορίζονται από τον παγκόσμιο νόμο (ανάγκη, ειμαρμένη), σύμφωνα με τον οποίο λειτουργεί ο κόσμος (*«ἀνάγκᾳ καί θεοί πείθονται»*).

Στις μονοθεϊστικές θρησκείες ο κόσμος είναι δημιούργημα του Θεού. Είναι κατά φύση και αρχικά καλός, αλλά για διάφορους λόγους έχει περιπέσει σε μια κακή κατάσταση, που δεν είναι εκείνη στην οποία θα έπρεπε κανονικά να βρίσκεται. Όμως επειδή είναι δημιουργία του Θεού, υπάρχει η ελπίδα της αναδημιουργίας του από το Θεό. Επειδή στο μονοθεϊσμό ο Θεός είναι κάτι διαφορετικό από τον κόσμο, είναι ανεξάρτητος από τον κόσμο και από τις λειτουργίες του, όπως και ο κόσμος σχετικά ανεξάρτητος από το Θεό. Το τελευταίο ισχύει π.χ. στο Χριστιανισμό, όπου η κατάσταση του κόσμου εξαρτάται όχι μόνο από τη βούληση του Θεού αλλά και από την ελεύθερη προαίρεση που έδωσε ο Θεός στον άνθρωπο να συνδέσει τον εαυτό του και μέσα από τον εαυτό του και τον κόσμο με τη ζωή ή με το θάνατο.

Στις πανθεϊστικές θρησκείες (όπως είναι εκείνες της μητέρας θεάς, του θνήσκοντος και αναγεννώμενου Θεού κ.ά.) ο κόσμος ταυτίζεται με το Θεό. Αυτό δεσμεύει το Θεό στον κόσμο και στην ορισμένη, συνεχώς επαναλαμβανόμενη λειτουργία του. Ο Θεός δε δρα ελεύθερα και κατά βούληση. Σε μια κυκλική, επαναλαμβανόμενη κίνηση, ο θεός-κόσμος συνεχώς πεθαίνει και αναβιώνει δίχως αρχή και τέλος. Το ζητούμενο είναι η διατήρηση της αναβίωσης. Όλα τα επιμέρους όντα, επομένως και ο άνθρωπος, είναι ενταγμένα στις δύο αυτές κύριες φάσεις του κό-

σμου, του θανάτου και της αναβίωσης, και αποτελούν επιμέρους περιπτώσεις τους.

Υπάρχει μια σειρά θρησκειών, όπως ο Ινδουϊσμός, ο Μαχαγυάνα Βουδδισμός κ.ά., στις οποίες ο κόσμος θεωρείται ως η προς τα έξω έκφραση του απόλυτου. Έτσι απόλυτο και κόσμος είναι ταυτόχρονα μια ενιαία αλλά και μια διπλή πραγματικότητα. Για το λόγο αυτό είναι δύσκολο να τις εντάξουμε σε κάποια κατηγορία. Με την επιφύλαξη ότι αυτό εκφράζει μόνο την ενότητα απολύτου και κόσμου και όχι και τη διαφορά μπορούμε να τις κατατάξουμε στις πανθεϊστικές. Σ' αυτές, σε αντίθεση προς το απόλυτο που χαρακτηρίζεται από άπειρη ενότητα (βλ. Δ.Ε. 32, §δ), ο κόσμος χαρακτηρίζεται από πολλαπλότητα, μεταβλητότητα και ελλιπή πραγματικότητα και γι' αυτό το λόγο αξιολογείται αρνητικά. Επομένως, έντονη αξιολογική διάκριση μεταξύ σώματος και ψυχής, ύλης και πνεύματος χαρακτηρίζει αυτές τις θρησκείες. Η ψυχή ή το πνεύμα θεωρείται το θείο στοιχείο που είναι εγκλωβισμένο στο σώμα και γενικά στην κοσμική ύλη. Γι' αυτό ο σκοπός είναι η σωτηρία από τον κόσμο, μέσω της υπέρβασής του, η οποία επιτυγχάνεται με την ένωση του θείου στοιχείου του ανθρώπου με το απόλυτο.

γ) Το ζήτημα για την αληθινή θρησκεία

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι αν και όλες οι θρησκείες επιζητούν το Θεό, ο Θεός καθεμιάς είναι κάτι διαφορετικό. Έτσι οι θρησκείες δεν αποτελούν δρόμους που οδηγούν στον ίδιο σκοπό. Αυτό έχει κρίσιμη σημασία διότι ο άνθρωπος διαμορφώνεται σύμφωνα με το Θεό του, ό,τι και όποιος και αν είναι αυτός.

Τίθεται έτσι το ζήτημα: ποιος είναι ο αληθινός Θεός; Η απάντηση πολλών θρησκειών βασίζεται πάνω στην αντίληψη του Θεού που προϋποθέτουν. Π.χ. ο αληθινός Θεός είναι ο άπειρος, διότι τα συμπεριλαμβάνει όλα ή είναι ο παντοδύναμος, διότι κυριαρχεί πάνω στον κόσμο. Όμως με αυτόν τον τρόπο δεν αποδεικνύεται η αλήθεια του Θεού, αλλά απλώς αναδεικνύεται η ιδέα περί Θεού που κυριαρχεί σ' αυτές.

Στο Χριστιανισμό ο Θεός βεβαιώνει ο ίδιος την αλήθεια Του. Αποκαλύπτεται στον άνθρωπο που τον ζητά με όλη του την καρδιά. Η εμπειρία αυτή δημιουργεί αυτό που ονομάζουμε πίστη. Γι' αυτό και ο Θεός δε δίνει σημεία ως αποδείξεις της αλήθειας του, ούτε προσφέρει κά-

ποια γνώση, μέσα από την οποία η αλήθεια αυτή μπορεί να αποδειχθεί: η αλήθεια του είναι ο ίδιος και τίποτε άλλο πέρα από τον ίδιο. Έτσι και στο θέμα αν ο Χριστός είναι ο αληθινός Θεός και άρα ο Χριστιανισμός η αληθινή θρησκεία, ο Χριστός παραπέμπει στην «απόδειξη», εκείνη την οποία αποτελεί η παρουσία του ίδιου του Θεού μέσα στον άνθρωπο: *«Οὐδείς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μή ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ»* (κανείς δεν μπορεί να πει ο Χριστός είναι ο Θεός παρά μόνο με τη φώτιση του Αγίου Πνεύματος) (Α΄ Κορ. 12, 3). Εάν ο αληθινός Θεός αποδεικνυόταν δε θα ήταν αληθινός, αφού ό,τι μπορεί να αποδειχθεί είναι κάποιο στοιχείο του κόσμου και όχι ο Θεός.

Η Εκκλησία, που είναι «ο Χριστός παρατεινόμενος στους αιώνες», δε βλέπει τις άλλες θρησκείες ανταγωνιστικά. Αλλά, διακρίνοντας μεταξύ εκείνου που όλες οι θρησκείες αναζητούν, δηλαδή του Θεού, και των κατευθύνσεων, στις οποίες τον αναζητούν, δηλαδή των διαφόρων μορφών που δίνουν στο Θεό ή των διαφόρων στοιχείων, με τα οποία τον αντικαθιστούν, βλέπει στο πρόσωπο του Χριστού το αληθινό αναζητούμενο. Αν οι άνθρωποι π.χ. αναζητούν το Θεό ως την «οδό» ή ως την «αλήθεια» ή ως τη «ζωή», η αληθινή οδός δεν είναι κανένας από τους τρόπους άσκησης, ηθικής, ορθοπραξίας, που συναντάμε στις θρησκείες ή αλλού· η αλήθεια δεν είναι οι διάφορες αλήθειες, π.χ. η φιλοσοφική, η επιστημονική, κάποιος παγκόσμιος νόμος ή τάξη ή κοσμική δομή· η ζωή δεν είναι η βιολογική ζωή, ούτε η μετά θάνατον ζωή, ούτε η αιώνια ζωή κτλ. Ο Χριστός λέει ότι αυτό που αναζητάτε στις ιδέες της οδού, της αλήθειας, της ζωής και οπουδήποτε αλλού, είμαι εγώ: *«Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός καί ἡ ἀλήθεια καί ἡ ζωή»* (Ιωάν. 14, 6). Μ' αυτήν την έννοια ο ίδιος είναι η τελική εκπλήρωση αυτού που οι θρησκείες αναζητούν.

δ) Ο χριστιανικός Θεός

Ο Θεός ως διαφορετικός από τον κόσμο είναι πέρα από κάθε αντίληψη και ορισμό. Είναι μόνο αυτός που είναι. Έτσι ο άνθρωπος δε γνωρίζει γι' αυτόν παρά μόνο ό,τι ο ίδιος αποκαλύπτει για τον εαυτό του σ' αυτόν. Συνεπώς, η γνώση αυτή δεν είναι αποτέλεσμα της αντίληψης του ανθρώπου για το Θεό, αλλά της πίστης σε εκείνο που του αποκαλύπτεται. Αυτό έχει σχέση και με την Τριαδικότητα του Θεού. Αυτή δεν είναι κάτι στο οποίο κάποιοι έφτασαν μέσα από συλλογισμό αλλά

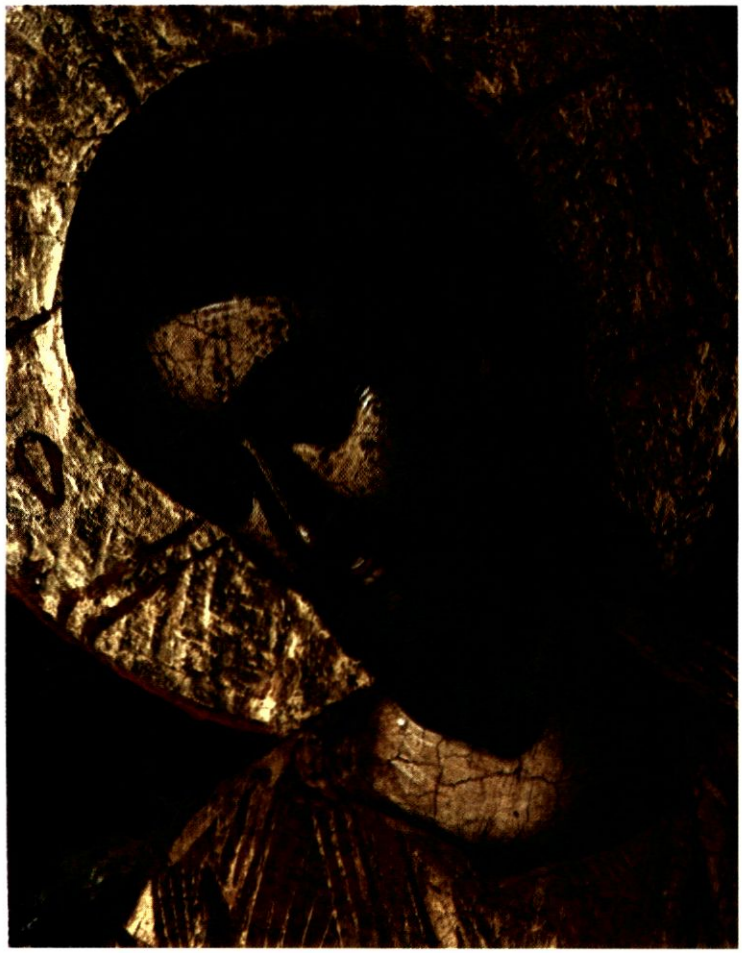

Μ. Δαμασκηνού: Η εμφάνιση του Χριστού στις Μυροφόρες (Λεπτομέρεια).

αποτέλεσμα αποκάλυψης που δεν κατανοείται, αλλά πιστεύεται και βιώνεται μέσα από την παρουσία του ίδιου του Θεού στον άνθρωπο. Η Τριαδικότητα του Θεού κάνει το Χριστιανισμό μια ξεχωριστή περίπτωση, αφού εξαιτίας αυτής μονοθεϊστικές θρησκείες όπως το Ισλάμ δε θεωρούν το Χριστιανισμό μονοθεϊστική θρησκεία.

ε) Η Ανάσταση και η ανακαίνιση του κόσμου και του ανθρώπου

Χριστιανισμός είναι η σειρά των πράξεων που κάνει ο Θεός μέσα στην ιστορία δια του δεύτερου προσώπου της Αγίας Τριάδας, προκειμένου να οδηγήσει τον κόσμο σε μια μόνιμη και στενή σχέση μαζί Του και ταυτόχρονα να τον σώσει από το θάνατο και να τον ανακαινίσει. Ο

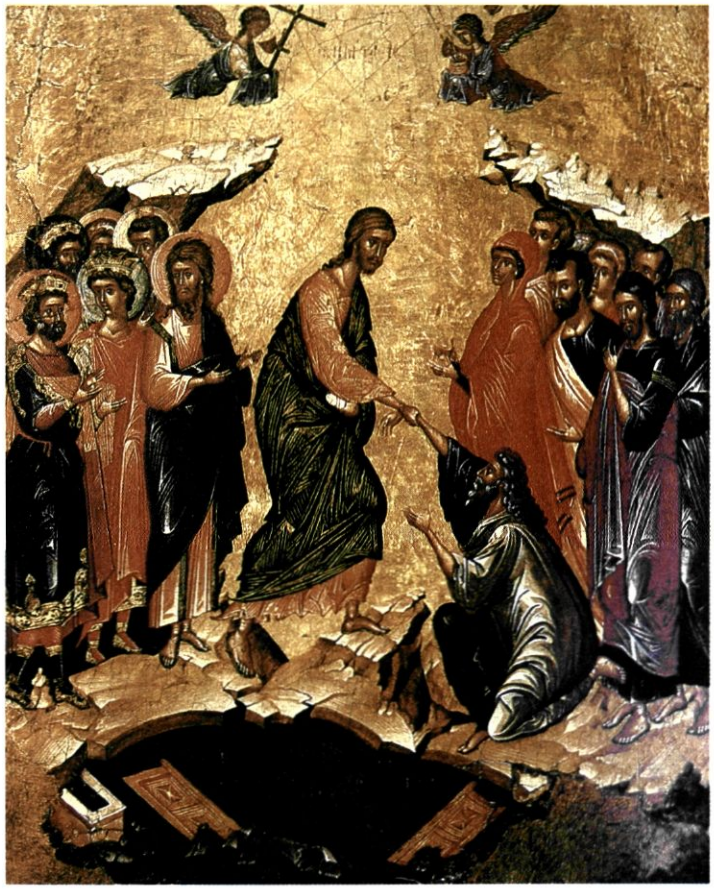

Η εις Άδου κάθοδος.

αναστημένος Χριστός είναι το πρώτο δείγμα αυτού του νέου κόσμου, στον οποίο η επανένωση με το Θεό έχει πραγματοποιηθεί και ο θάνατος έχει καταργηθεί. Στο τέλος της ιστορίας όλος ο κόσμος θα είναι έτσι. Αυτό το τέλος προσδοκά ο χριστιανός: ένα νέο κόσμο, αναδημιουργημένο, στον οποίο θα κυριαρχεί η ζωή και στον οποίο η δίψα για το απόλυτο θα σβήνει μέσα από τη μόνιμη και αδιατάρακτη στενή σχέση με το Θεό. Γι' αυτό ο Χριστιανισμός, με τον ορισμό που δώσαμε παραπάνω, αποσκοπεί βέβαια στην αποκατάσταση και ολοκλήρωση της σχέσης με το Θεό, αλλά ταυτόχρονα, επίσης, στη σωτηρία του κόσμου από το θάνατο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, σύμφωνα με τον Παύλο, η ανάσταση θεωρείται το κεντρικό γεγονός του Χριστιανισμού, τόσο που αυτός δε θα υπήρχε χωρίς την ανάσταση.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. *Αν όμως κηρύττουμε ότι ο Χριστός έχει αναστηθεί, πώς μερικοί ανάμεσά σας ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει ανάσταση νεκρών; Αν δεν υπάρχει ανάσταση νεκρών, τότε ούτε ο Χριστός έχει αναστηθεί. Και αν ο Χριστός δεν έχει αναστηθεί, τότε το κήρυγμά μας είναι χωρίς νόημα, το ίδιο και η πίστη σας. Κι ακόμα παρουσιαζόμαστε ψευδομάρτυρες απέναντι στο Θεό, αφού είπαμε γι' αυτόν ότι ανέστησε το Χριστό, ενώ δεν τον ανέστησε, αν βέβαια δεχτεί κανείς πως οι νεκροί δεν ανασταίνονται. Γιατί αν οι νεκροί δεν ανασταίνονται, τότε ούτε ο Χριστός έχει αναστηθεί. Κι αν ο Χριστός δεν έχει αναστηθεί, η πίστη σας είναι χωρίς περιεχόμενο· ζείτε ακόμα μέσα στις αμαρτίες σας. Πρέπει, επίσης, να συμπεράνει κανείς ότι και οι χριστιανοί που πέθαναν έχουν χαθεί. Αν η χριστιανική ελπίδα μας περιορίζεται μόνο σ' αυτή τη ζωή, τότε είμαστε οι πιο αξιοθρήνητοι απ' όλους τους ανθρώπους.*

   Η αλήθεια είναι πως ο Χριστός έχει αναστηθεί, κάνοντας την αρχή για την ανάσταση όλων των νεκρών. Γιατί, όπως ο θάνατος ήρθε στον κόσμο από έναν άνθρωπο, έτσι από έναν άνθρωπο ήρθε και η ανάσταση των νεκρών. Όπως πεθαίνουν όλοι εξαιτίας της συγγένειας με τον Αδάμ, έτσι χάρη στη συγγένεια με το Χριστό, όλοι θα ξαναπάρουν ζωή.

   (Α΄ Κορ.15,12-22).

2. *Η Ανάσταση είναι, σύμφωνα με τη χριστιανική πίστη, όχι μόνο το επιστέγασμα σύνολου του έργου και της επίγειας ζωής του Χριστού, δεν είναι μόνο η μεγάλη απόδειξη, η μαρτυρία που έδωσε ο Θεός, είναι κάτι περισσότερο από αυτό: είναι το ίδιο το κέντρο και η ίδια η ουσία του χριστιανικού Ευαγγελίου... είναι η βάση πάνω στην οποία στηρίχτηκε ο Χριστιανισμός... Το κεντρικό θέμα του χριστιανικού κηρύγματος είναι: η Ανάσταση... Η Ανάσταση, η έκχυση της νικήτριας πραγματικότητας της αιώνιας ζωής, είναι το πραγματικό γεγονός που εκπλήρωσε τα όνειρα και τα οράματα της ανθρωπότητας.*

   (Nicholas Arseniev, Revelation of Life Eternal, σ. 77-80).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Πώς κρίνετε τις αντιλήψεις μερικών Χριστιανών που θεωρούν ότι ο Χριστιανισμός είναι μια θρησκεία που αποσκοπεί στη μετά θάνατο ζωή ενός μόνο τμήματος της ανθρώπινης ύπαρξης, της ψυχής;
2. Πώς θα περιγράφατε τη διαφορά μεταξύ υπέρβασης του θανάτου και κατάργησης του θανάτου;
3. Πώς αντιλαμβάνεστε την πρόταση ότι ο Χριστιανισμός δε σκοπεύει στη «σωτηρία από τον κόσμο» αλλά στη «σωτηρία του κόσμου»;

Το όραμα του Ιεζεκιήλ: «Θ' ανοίξω τους τάφους σας και θα σας βγάλω μές απ' αυτούς, λαέ μου...» (Ιζ. 37, 12).